

קונטרס

וְאַעֲרֹת יְהִם אֱמֶלָא

◈ חג הפסח ◈

מאוצרות "חג הפסח,

על "ליל הסדר" בהלכה ובאגדה

בשילוב מקורות טעמים רמזים ופרפראות

ערך בחסד ה' יתברך

יוסף גבאי

ירושלים תובב"א

ניסן ה'תש"פ

הקונטרס נכתב

לעילוי נשמת אשת חבר
רונית בת עזיזה ז"ל

"זאת חנוכה" ה'תש"פ

ת.נ.צ.ב.ה

ולעילוי נשמת

מר אבי מסעוד בן מרים ז"ל
מר חמי מסעוד בן אסתר ז"ל
מרת חמותי סימי בת חנה ז"ל
ר' יוסף ביטון בן אסתר ז"ל
ת.נ.צ.ב.ה

שגיאות מי יבין – להארות והערות 055-6709462

תוכן העניינים

מבוא – לליל הסדר: מעלת ליל הסדר (עמוד ה). מצוות החג (ו). הטעם שנקרא "ליל הסדר" (ח). קערת ליל הסדר (ט). טעמי ורמזי קערת ליל הסדר (י). שלוש מצות (י). מצות עגולות – למה? (יא). זרוע (יב). ביצה (יד). מרור (טו). חרוסת (טז). כרפס (יז). חזרת (יח). קערת ליל הסדר (יט). סימני הסדר (יט). מקור השם "חג הפסח" (כ).

קדש: לפאר את שולחן "ליל הסדר" (כב). ברכת הבנים (כד). דיני ארבע כוסות (כה). למה לא תקנו ברכה על ד' כוסות (כז). החייבים בשתיית ד' כוסות (כח). על איזה כוס מברכים (ל). דיני כוס של ברכה (לב). דיני היסבה וטעמיה (לו). סוד ההיסבה (לח). החייבים בהיסבה (לח). צורת ההיסבה (מא). היסבה להרגיש חירות או להראות חירות (מד). מתי צריכים להסב? (מה). על איזה יין מצוה לקדש (נג). שיעור הכוס (נח). המשקל המדויק של מטבע דרהם (נט). הקידוש (ס). על מה צריך להקפיד בשתיית הכוס (סב). קידוש במקום סעודה בליל הסדר (סד). למה לא מברכים ברכה אחרונה לאחר כוס הקידוש (סו). מהו שיעור כדי אכילת פרס (סח). מהו הזמן של בכדי אכילת פרס (סח). שהייה בשתיית הרביעית של ארבע כוסות (סט). הכוונות שצריך לכוין בכוס ראשונה (עג). לא הולכים במטבע התפילה והברכות אחר הדקדוק (עה). למה לא מברכים "שעשה ניסים" בפסח (עח). נשים חייבות במצות הקידוש (עט). אכילה ושתייה בשעת ההגדה (עט).

ורחץ: ב' טיבולים בליל הסדר – למה? (פג). דין דבר שטיבולו במשקה (פד).

כרפס: לקחת כרפס פחות מכזית (פח). אכל כזית כרפס – האם יברך נפשות (פט). אכילת כרפס – טעמים ורמזים (צ). מדוע מטבילים את הכרפס במי מלח? (צב).

יחץ: בציעת המצה האמצעית (צז). הטעם שבוצעים את האמצעית (צח). חלק המצה הגדול לאפיקומן (צט). צורת הביצעה (צט). בציעת המצה – רמזים (ק). מדוע לא נהגו להצניע את האפיקומן (קא). מנהג חטיפת האפיקומן (קב).

מגיד: הגדה של פסח – המצה ומקורה (קו). מי סידר את נוסח ההגדה (קו). למה אין מברכים על מצות ההגדה (קח). למה נקראת ההגדה בשם זה (קי). אמירת ההגדה קודם הסעודה (קיב). כוונה באמירת ההגדה (קיב). נשים חייבות באמירת ההגדה (קיג). זכירת יציאת מצרים בכל יום (קטו). דרך אמירת ההגדה (קטז). מבנה ההגדה (קכא). מדוע מגביהים את הקערה או המצה (קכא). המנהג לסובב הקערה על ראשי המסובים (קכב). "הא לחמא עניא" – בארמית (קכד). פתיחת הדלת (קכח). המנהג לסלק הקערה מהשולחן (קכט). "מה נשתנה" (קל). "מה נשתנה" בניגון (קלא). מדוע ההגדה נאמרת בדרך של שאלה ותשובה (קלב). סגולות "מה נשתנה" (קלד). "עבדים היינו" – הפתרון לשאלות (קלד). קריאת ההגדה (קלה). הרמת הכוס בקטעים מסוימים (קלו). מצות מגולות בשעת ההגדה (קלח). המנהג לשפוך יין מהכוס (קלח). מדוע ט"ז פעמים? (קלט). המנהג לשפוך מהכוס ולא באצבעו (קלט).

מאיזה כוס לשפוך היין (קמ). למה שופכים לכלי שבור (קמ). ג' דברים שחייב אדם לומר בפסח (קמא). חלוקת ההלל לשניים (קמב). למה לא מברכים על ההלל בהגדה (קמג). מהי הגלות הקשה ביותר שיש (קמז).

רחצה: אין לטנף ידיו כדי שיוכל לברך (קנ).

מוציא מצה: מצה דאורייתא גם בזמן הזה (קנג). סדר הבציעה (קנג). אכילת הכזית מצה – בכמה זמן (קנו). נוסח הברכה "על אכילת מצה" (קנו). שיעור כזית מצה (קנח). אכילת מצה – מצוות צריכות כוונה (קס). אמירת "לשם יחוד" לפני מצוה (קס). מעלת אכילת המצה (קסה). להסב בעת אכילת המצה (קסז). בלע מצה יצא (קסט). מצות מצה שמורה – לליל הסדר (קעד). לשקול המצה והמרור בליל הסדר (קעה). "עובדין דחול" (קעו). האם המצה צריכה להיות "משלכס" (קעז). מעלת וסגולת מצות אכילת מצה (קעח).

מרור: ירקות שיוצאים בהם ידי חובת מרור (קפ). יציאת ידי חובה – בחסה מתוקה (קפא). שיעור כזית מרור (קפג). לשקע את המרור כולו בחרוסת (קפג). חרוסת מצוה או לאו מצוה (קפה). אין מברכים על החרוסת (קפו). אין צריך להסב באכילת המרור (קפו). זהירות תולעים (קפז). איזהו מרור – הראוי למצוה (קפח). וימררו את חייהם (קצ).

כורך: מנהג הכורך (קצא). זכר למקדש כהלל – אמירתו (קצג). מה הקשר בין לולב ומינוי לכורך (קצה).

שולחן עורך: היסבה בסעודת ליל הסדר (קצו). אין משיחין בשעת הסעודה (קצז). אכילת צלי בליל הסדר (קצט).

צפון: מהו לשון "אפיקומן" (רב). קבלת מילים יווניות ללשון הקודש (רג). ניקוד המילה "אפיקומן" (רג). למה נקרא צפון (רד). לאכול את האפיקומן לתיאבון (רה). אכילה גסה אם נחשבת אכילה ומתי (רו). איסור אכילה לאחר האפיקומן (רט). סגולות האפיקומן (ריא). בא אחיך במרמה ויקח ברכתך (ריב).

ברך: אמירת יעלה ויבוא (ריג). מהו דין "זוגות" (רטו). כוס חמישית של אליהו הנביא (ריח).

הלל: מדוע קוראים ההלל בלילה (רכא). דרך אמירת ההלל (רכב). "שפוך חמתך על הגויים" (רכב). אמירת הלל הגדול (רכג). סגולת "נשמת כל חי" (רכה).

נרצה: הפיוט "חד גדיא" (רל). פיוט "אחד מי יודע" (רלב). אמירת שיר השירים (רלג). "חסל סידור פסח" כהלכתו (רלד). "לשנה הבאה בירושלים" (רלה).

מאוצרות הפסח

מבוא – ל"ליל הסדר"

מעלת "ליל הסדר"

כתב השל"ה הקדוש (פסחים נר מצוה לו, לט):
"ויחזור לביתו, ויתנהגו הוא ואשתו כמלך
וכמלכה, ובני ביתו כבני מלכים. ויכינו כלי
כסף וזהב ובגדי משי ורקמה מכל מה
שחננם השם יתברך, והכל כדי להראות
לכל שמחת לבו בחסדו של מקום. **וקדושת
הלילה הזה וכל הדינים הנוהגים הוא
קדושה רבה במאוד, כי אז בחר בנו השם
יתברך מכל העמים וקדשנו במצותיו.** על
כן ראוי לאדם להיותו נזהר שלא ידבר
בלילה זה שום שיחה משיחת חולין, ויזהיר
בני ביתו על זה, ולא יהיו נפרדים מדבקות
השם יתברך רגע כמימרא, רק יתעסקו
הכל במצוות הלילה הזה ובסיפורי ניסי
מצרים ולפרסמם לבני ביתו. ואם הקב"ה
חלק לו חלק בבינה ויודע סודות העניינים,
יעסוק בהם.

ובר מן דין, יחשוב האדם המצוה הבאה לו
פעם אחת בשנה, ואחר כך כל השנה אלו
מצוות עוברות ממנו. על כן בשעתם יכבדם
ויאהבם וידבק בהם, לא יפרד מחשבתו
מהם. וראיתי מבני עלייה המחבבים
מצוות, היו מנשקין המצות והמרור, וכל
המצוות בעת מצוותן. וכן הסוכה
בכניסתם וביציאתם. וכן ארבעה מינים

שבולב, והכל לחבב המצוות. ויש ללמוד
זה ממה שכתב הרמ"א (סימן כד, ד), יש
נוהגין לנשק הציצית בשעה שרואה בס,
והכל משום חיבוב מצוה. ואשרי מי שעובד
את ה' בשמחה ובטוב לבב ובדביקה
וחשיקה וחפיצה".

וכתב ב"פלא יועץ" (ערך פסח): "ובליל
התקדש החג הקדוש יאזור חיל לקיים
מאמר רבותינו זכרונם לברכה (פסחים קטז
ב): "חייב אדם להראות בעצמו כאילו הוא
יצא ממצרים". ועל ידי מחשבות טהורות
תדירות יתלהב לבו באופן שיראה שאי
אפשר שלא לשמוח, **ולפי התעוררותו ולפי
מעשיו כך יהיה לו סייעתא דשמיא**, והבא
לטהר מסייעין אותו (שבת קד, א), שישמח
בעושי שמחה רבה, שמחה של מצוה כדת
מה לעשות".

ובספר "עלי שור" להגר"ש וולבה זצוק"ל
כתב (ח"ב עמוד שצ): "ומתחילה עובדי עבודה
זרה היו אבותינו, ועכשיו קרבנו המקום
לעבודתו", ויש לשאול וכי "עכשיו" קרבנו
ה', והלא זה היה לפני שלושת אלפים שנה.
אלא כאן רמזו לנו רבותינו כי עכשיו ברגע
זה של ליל הסדר ממש, הקב"ה לוקח כל
אחד מאתנו ומקרב אותו לעבודתו. כי החג
הקדוש הזה אינו זיכרון גרידא, כי אם בכל

שנה ושנה מתחדשת אותה הארה רוחנית שהאירה לאבותינו במצרים, ואם נזכה נהיה גם אנחנו כ"יוצאי מצרים" ממש. וב"זוהר הקדוש" איתא ש"הגדה" הוא לשון רזא דמילתא. כי ההגדה מגלה לנו את המהלך הפנימי של הדברים, שאנו כעת ממש זוכים להארה שהיתה לאבותינו במצרים".

ודברים מלהיבים כתב בזה בעל ה"מנוחה וקדושה", וזה לשונו: "וכן בכל שנה נוצץ בליל פסח הקדושה הראשונה, ולכן גם הבן וגם האב חופשיים בלילה הזה מהטומאה... ולכן צונו ה' לדבר על לב בנינו בלילה הזה המקודש, להשריש בלבם אמונת ה'... ומתחילה צריך להכין עצמו לישב בשמחת מצוה ודרך חירות, שיהיו הדברים יוצאים מלבו ועל ידי זה יכנסו בלב בניו, ויושרשו שורש פרי יראת ה' ואמונתו כל ימיה... ודע שמי שברא אותנו ואת יצרנו הרע, יודע שבשעה שמצה ומרור מונחים לפניך אז מועיל מעשה השרשת יראת שמים לבנו ולא בעת אחר... עיי"ש, ע"כ. הרי לנו, שיש כוח מיוחד בלילה הזה, שכאשר האב מכין את עצמו באופן הנכון לסיפור, יזכה שבניו אחריו ידעו ללמד את יסודות התורה הנובעים מכוח יציאת מצרים אף לדורות אחריהם".

ניסים רבים התרחשו בליל פסח, ובכל הדורות הוא שמור ומסוגל לניסים רבים, וכן לעתיד לבוא בזמן הגאולה (פסח בציון עמוד רנז).

וזה לשון אור החיים הקדוש (שמות יב, מב): "ליל שְׁמֵרִים הוא לה' לְהוֹצִיָאֵם מֵאֶרֶץ

מִצְרַיִם הוא הַלֵּילָה הַזֶּה לה' שְׁמֵרִים לְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְדֹרֹתָם", יכוין הכתוב לרמוז חמישה ניסים מופלאים שזמנם לילה זה.

א. בימי אברהם כשהיכה את ארבעת המלכים (לך יד, טו) "ויחלק עליהם לילה".

ב. ביציאת מצרים דכתיב (פסוק כט): "ויהי בחצי הלילה".

ג. בימי חזקיה כשהיכה גבריאֵל מחנה סנחריב דכתיב (מ"ב יט): "ויהי בלילה ההוא".

ד. בימי מרדכי ואסתר (אסתר ו): "בלילה ההוא נדדה שנת המלך".

ה. בגאולה העתידה בעזרת ה' יתברך.

כנגד נס אברהם אמר "ליל שימורים הוא לה'" כי באמצעות הנס נתגלית אמיתותו יתברך, כאומרם ז"ל (בראשית רבה פמ"ב): שיש מהאומות שלא היו מאמינים בנס הצלתו מאור כשדים והאמינו בנס הכאת ד' מלכים. וכנגד מצרים אמר "להוציאם מארץ מצרים". וכנגד נס חזקיהו אמר "הוא הלילה" הידוע לכם כרשום בדברי נביא (מלכים ב יט, לה): "ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך" וגו'. וכנגד נס מרדכי אמר "הזה לה'". וכנגד גאולה העתידה אמר "שימורים לכל בני ישראל לדורותם" פירושו לסוף הדורות בעגלא ובזמן קריב".

מצוות החג

בליל הסדר ישנן מצוות רבות מאוד, הגר"א מנה וספר שהחל מתפילת ערבית ועד סוף הלילה יש שישים וארבע מצוות, מלבד מצות תלמוד תורה בערב זה, זהו הלילה שאפשר לגרוף בו הכי הרבה מצוות מכל לילות השנה.

להקב"ה שיהיה בעינא טבא וליבא טבא ורחימותא דליבא".

כיון שלילה זה מרובה במצוות, עורך הסדר או אדם אחר הבקי בהלכות צריך להזהיר את הציבור לפני כל מצוה שעושים שיכוונו לצאת ידי חובת המצווה.

והטעם: כמבואר ב"שולחן ערוך" (סימן ס, ד): "יש אומרים שאין מצוות צריכות כוונה, ויש אומרים שצריכות כוונה לצאת בעשיית אותה מצוה, וכן הלכה".

ובדיעבד אם לא כיוונו יצאו ידי חובה, כמבואר ב"משנה ברורה" (שם סק"ט): "ודע עוד דכתב ה"חיי אדם" (בכלל סח) דמה דמצרכין ליה לחזור ולעשות המצוה היינו במקום שיש לתלות שעשייה הראשונה לא היתה לשם מצוה, כגון בתקיעה שהיתה להתלמד או בקריאת שמע שהיתה דרך לימודו וכדומה, אבל אם קורא קריאת שמע כדרך שאנו קורין בסדר תפילה, וכן שאכל מצוה או תקע ונטל לולב אף על פי שלא כיון לצאת יצא שהרי משום זה עושה כדי לצאת אף על פי שאינו מכוין עכ"ל. ורצונו לומר היכא שמוכח לפי הענין שעשייתו הוא כדי לצאת, אף על פי שלא כיון בפירוש יצא, אבל בסתמא בוודאי לא יצא. וכל זה לענין בדיעבד אבל לכתחילה ודאי צריך לזהר לכיון קודם כל מצוה לצאת ידי חובת המצוה".

לכן יש לכיון לצאת ידי חובת קידוש וכוס ראשון ושאר כוסות, לצאת ידי חובת מצות עשה דאורייתא של אכילת מצוה, לצאת ידי חובת מצות עשה מדרבנן של אכילת מרור וכן הלאה.

כתב הגה"צ רבי שלמה ברעוודה זצוק"ל (ליל שימורים עמוד מו): "והנה מלפני כמה עשרות שנים, בעיר בני ברק ת"ו, שמעתי בשם איש צדיק תמים ירא אלוקים הר"ר יוסף שלמה זצ"ל, מלפנים מלמד בעיר מיר בפולניא, שהוא שמע מפי הגה"צ מוה"ר אלחנן ווסרמן זצ"ל הי"ד, שיש לו במסורת שהגר"א ז"ל מוויילנא אמר שבלייל פסח יש שישים וארבע מצוות, כולל מצוות דאורייתא ודרבנן [וכן כל ברכה נחשבת למצוה]. וציבור האברכים שיחיו יגעו ומצאו, כל אחד בפני עצמו, סך 64 מצוות. אמנם לא ראי זה כראי זה, כי לכל אחד היו כמה מצוות שלא מנה חבירו. נמצא, שישנן יותר משישים וארבע מצוות בלילה ההוא, והשאלה היתה לאיזה מהן התכוין הגר"א ז"ל".

וכתב רבי חיים פלאג'י (חיים לראש דף לח ע"א): מנין הברכות שאנו מברכים בליל פסח אלו הם: א. ברכת היין. ב. קידוש היום. ג. שהחיינו. ד. בורא פרי האדמה. ה. אשר גאלנו. ו. על נטילת ידים. ז. ברכת המוציא. ח. על אכילת מצוה. ט. על אכילת מרור, ועוד ד' ברכות של ברכת המזון, הו. להו י"ג, וברכת היין י"ד, וברכת ההלל תחילה בבית הכנסת שאנחנו מכוונים על ההלל בשולחן הרי ט"ו, ועוד ברכת הלל לבסוף, וברכת על הגפן, י"ז ברכות.

ויש לרמוז אותן ככתוב (תהילים כא, ד): "כִּי תִקְדְּמוּ בְּכֹחוֹת טוֹב תִּשִּׁית לְרֹאשׁוֹ". והוא כמו שכתבתי בפתיחת הפרק דגאולת מצרים היא בבחינת ראש, ובאו ברכות לראש כמנין טו"ב [=17]. ועל כן כתב שם (אות ב): "יזהר לברך כל ברכותיו שמברך

הַטַּעַם שֶׁנִּקְרָא "לֵיל הַסֹּדֶר"

לפי פשוטו יש לומר שנקרא שמו ליל הסדר, לפי שהוא לילה משופע במצוות וכל המצוות חייבות להיעשות לפי סדר מסוים, ובחלק מהמצוות אם יעשה שלא לפי הסדר לא יצא ידי חובה, וכדוגמת לילה זה בריבוי המצוות ובסדרן, אין לנו בכל השנה.

טעם נוסף: כתב הרדב"ז בתשובה (ח"ג סימן תתקעז תשובה שניה): "שבדרך הפשט אי אפשר להסביר מדוע החמירה התורה כל כך באיסורי חמץ בפסח שאסור במשהו ואסור בהנאה, וכיוצא בזה חומרות שלא מצינו בשום איסור בתורה. והרי ידוע שיש "פרדס" דרכים לתורה, פ'שט, ר'מז, ד'רש ס'וד, אך בחג הפסח שאי אפשר להבין את ענייני החג לפי דרך הפשט, נשאר מה"פרדס" רק "סדר" שהוא ס'וד ד'רש ר'מז, כי הפשט נעלם ממנו, ולכן קוראים ללילה הזה "ליל הסדר".

וכן מבאר הצדיק בעל ה"תפארת שלמה": שהרי ידוע שלתורה יש ארבעה רבדים, שסימנם "פרדס" שהם ראשי התיבות של: פ'שט, ר'מז, ד'רש, ס'וד. והוא מסביר: שאל לנו לחשוב לרגע שכל הדברים שאנו מבצעים בלילה הקדוש הזה ניתן להסבירם לפי הפשט הפשוט. כלל וכלל לא! בלילה הזה אנו מחויבים לעשות כל שביכולתנו לנסות ולרדת לרבדים העמוקים ביותר – והם הרמז הדרש והסוד! ואם כך הם פני הדברים הרי שאם נוציא את הפשט נשאר לנו "סדר" – ס'וד, ד'רש, ר'מז.

טעם נוסף: סדר הפסח היה במקור הקרבת קרבן הפסח, שיש לו סדר מובנה. היום שאין מקריבים קרבנות, נשאר לנו רק "ליל הסדר". כל דבר מתמשך ואשר בנוי בשיטה מסוימת מוגדר כ"סדר": סדר העבודה, סדר וידוי, סידור התפילה. השימוש במילה "סדר" בא לרמוז שכל מה שאירע לישראל מעת יציאת מצרים אינו שרשרת מקרית של אירועים, אלא הכל מתרחש לפי סדר והשגחה מן השמים (המהר"ל).

טעם נוסף: ועוד ללמד שאפילו הניסים והנפלאות המתרחשים מן השמים, אף הם מהווים הנהגה מיוחדת עם משטר וסדר מסוים, ללא כל מקריות. כשם שהטבע מתנהל לפי סדר קבוע, כך גם הניסים העל-טבעיים יש להם סדר קבוע (חידושי הרי"ם).

טעם נוסף: חג הפסח רומז על סדר קביעותם של כל המועדים בסדר א"ת ב"ש, כדלהלן:

א"ת - ביום שחל בו א' של פסח יחול ת'שעה באב.

ב"ש - ביום שחל בו ב' של פסח יחול ש'בועות.

ג"ר - ביום שחל בו ג' של פסח יחול ר'אש השנה.

ד"ק - ביום שחל בו ד' של פסח יחול ק'ריאת התורה [שמחת תורה בחו"ל].

ה"צ - ביום שחל בו ה' של פסח יחול צ'ום כיפור.

ו"פ - ביום שחל בו ו' של פסח יחול פ'ורים [שעבר לפני חודש].

טעם נוסף: השם "ליל הסדר", שיוחד ללילה זה, רומז שכל מה שאירע לבני ישראל מאז שנעשו לעם, מיציאת מצרים ועד היום, אין בו מקרה, כי אם כל הקורות הן בסדר ובהשגחת הבורא (מהר"ל).

טעם נוסף: על שם הכתוב: "ויהי בעצם היום הזה הוציא ה' את בני ישראל מארץ מצרים על צבאותם", ואמרו חז"ל (מכילתא דרשב"י שמות יב, נא): "מלמד שלא יצאו במהומה אלא מטוקסין ובסדר [מסודרים ומאורגנים לשבטיהם]; אף על פי שיצאו בחפזון, כדכתיב: 'כי בחפזון יצאת מארץ מצרים' מכל מקום יצאו בסדר ולא במהומה", ומכאן השם "ליל הסדר" (כנסת יחזקאל).

טעם נוסף: אומרים בשמו של רבי אהרן מקארלין: הכוונה שמסתתרת כאן שאם נוהגים בו כראוי, בכוחו לעשות סדר ולהאיר את כל ימות השנה!

קצרת ליל הסדר

אם השיגה ידו, ישתדל להכין קערה מפוארת לשולחן ליל הסדר, כי היא מפתח פרנסה לכל השנה כולה, שכן בפסח נידונים על התבואה (ראש השנה טז.). ומי שיש בידו טוב שתהיה לו קערה מכסף (פסח בציון עמוד רכא).

וזה לשון רבנו משה בן מכיר זצוק"ל בספר "סדר היום" (סדר ביעור חמץ וכוונתו): "ויבוא לביתו ויתקן קערה אחת או סל המכילים העניינים הצריכים לו כאשר נבאר בע"ה ויהיה היותר יפה ומהודר שיש לו כדי להדר את המצוה".

ובספר "חיים לראש" (דף כט.): "שמי שחננו השי"ת יעשה את הקערה מכסף, וחוקק בתוך הקערה צורת הסדר שעליה, מצה מרור וכו'".

והטעם שהקערה היא מפתח של פרנסה, וסגולה לפרנסה, כיון שהיא רומזת למלכות המלאה בעשר ספירותיה, ואז יש בה יכולת ושפע רב לחלק לכל הנבראים, ובראשם למכין הקערה. וכמאמר ה"זוהר הקדוש" (ח"ג רעיא מהימנא רס"ד, ב) שהמלכות היא המחלקת את מזונות האדם, "אתכלילן בהאי מלכות עלמין כולהו למיזן לון ולספקא לון בכמה דאצטריכו".

צריך להכין כל צרכי ליל הסדר מבעוד יום, וגם סידור הקערה יהיה מבעוד יום.

והטעם: כתב מרן ב"שולחן ערוך" (סימן תעב, א): "יהיה שולחנו ערוך מבעוד יום, כדי לאכול מיד כשתחשך". משמע בכלל זה שגם הכנת הקערה תהיה מבעוד יום, כדי שלא יהיה שום עיכוב בעריכת הקידוש מיד שחוזר מבית הכנסת.

וכן כתב רבי שלמה גאנצפריד זצוק"ל (קיצור שו"ע קיח, ו): "גם את הקערה יכין מבעוד יום, כדי שמיד בבואו מבית-הכנסת יוכל לעשות את הסדר בלי עיכוב".

[ומי שמבין בתורת הסוד, נכון שיכוין בעת שמסדר את הקערה, "שהקערה היא סוד המלכות. וקערה גימטריא שע"ה [=375], כמנין חמישה שמות אכדט"ם עם הכולל עולה ע"ה, וה' פעמים עולה שע"ה, כמנין קערה. כי שם זה מאיר בליל פסח בסוד "ותבואי בעדי עדיים", כי שם זה

גימטריא ע"ד. וגם יכוין קערה מספר כ"ה פעמים
י"ה" (עוד יוסף חי פרשת צו אות יא)).

טוב שבעל הבית עצמו יערוך שולחנו
מבעוד יום, וכן כתב החיד"א (עבודת הקודש
אות רז): **"יסדר קערת הלילה בעצמו".**
ויסדר הקערה כדעת רבינו האריז"ל,
שמעשהו למטה עושה רושם גדול למעלה,
והכל מכוון כפי הבחינות העליונות, ועל כן
לא ישנה דבר".

והטעם: דיש בזה תיקון גדול למה שחטא
והיפך הסדרים בעונו ושב ורפא לו.

טעמי ורמזי קערת ליל הסדר

שלוש מצות

המנהג להניח בקערה של ליל הסדר
שלוש מצות.

הטעם: המצה הראשונה [העליונה]: יש
אומרים שהיא בשביל כזית מצה שחייבים
לאכול מדאורייתא בליל הסדר.
המצה השניה [האמצעית]: חוצים אותה,
החלק הקטן, יש אומרים בשביל כזית
מצה שחייבים לאכול בלילה זה
מדאורייתא, כעני שדרכו בפרוסה, והחלק
הגדול ל"אפיקומן".
המצה השלישית [התחתונה]: היא בשביל
ה"כורך" ו"לחם משנה".

וכן שלוש מצות כנגד אברהם יצחק ויעקב,
כלומר אע"פ שעבדים היינו, מיוחסים אנו
לבני אבות העולם, ואין מיוחסים כמונו

בעולם, ואפילו בזמן עבודתנו במצרים
שמרנו על יחוסנו.

ובשו"ת "שבט הלוי" (חלק א, קלז) כתב:
"ואשר שאלת בענין ג' מצות של מצוה
שקוראים אותם כהן, לוי וישראל מה טעם
יש בהם, אם אמנם אין לנו דבר מקובל
בזה, מכל מקום יראה טעם הדבר, דכיון
שכתבו הראשונים וב"מחזור ויטרי" (הלכות
פסח סימן נד) דטעם דמסמנין המצות
הראשונה בסימן אחד, השניה בבי' סימנים,
והשלישית בגי' סימנים, שהוא על פי
המבואר לענין תרומת שקלים, דבג' קופות
תורמים את הלשכה והיה כתוב עליהם א',
ב', ג', לידע איזה נתרמה תחילה כדי
להשתמש בו ראשון, וכאן יש ג' עניינים
במצות, הראשונה לענין מוציא, האמצעית
מצה [לחם עוני מה דרכו של עני בפרוסה בש"ס
ושו"ע], והשלישית לכורך, ואם כן על פי
ההלכה הנעשה ראשון מצוה להשתמש בו
למצה ראשונה, והיות ואנו אין עושין
סימנים במצה גופא, על כל פנים קוראים
כהן, לוי, ישראל, לידע סדר ההשתמשות,
וזכר לדבר מה דאיתא לענין קדימת כהן
"לפתוח ראשון ולברך ראשון", והכא נמי
לברך ראשון".

ועוד, ג' המצות הנקראות: כהן, לוי,
ישראל, רומזות לאהרן [כהן] ומשה [לוי]
שלוחי ה' במצרים, ולישראל שנגאלו
(הסה"ע פק"ב).

מובא בספרים כהן לוי ישראל הם ראשי
תיבות כלי, ובליל פסח בעת התקדש החג,
המנהג הוא ליקח לקערה ג' מצות גם
כנגדם, ואכן מפני שביום זה נפתחים

ארובות השמים וכלל ישראל נשפעים זה עתה בשפע גדול אור יקרות, אם כן במה נקיים ונשמר את אלו האורות שקיבלנו, והיינו בכוח ה-"כלי" שהוא בגימ' ס' [=60], המורה על ס' ריבוא נשמות ישראל שכולם בלי יוצא מן הכלל בכל מקום באשר הוא שם "כהן לוי ישראל", יושבים ומיסבים למען כבוד שמו יתברך, זה גופא הכלי קיבול שבו משמרים עמו את כל השפע קודש. ואמנם מה ינעם לך, ש"ליל" זה הרי הוקבע שמו ל"יום" שנאמר בו "לילה כיום יאיר" והוא ראשי תיבות כלי, שבעיצומו של יום זה הוא הכלי עצמו לקבלת כל השפע קודש למען יעמדו ימים רבים.

טעם נוסף: "נהגו העם לעשות בליל פסח שלוש מצות זכר לשלוש סאין שאמר אברהם לשרה לאפות: "מהרי שלוש סאים", ופסח היה. ויש אומר זכר לשלושה אבות, ובציעתה זכר לקריעת ים סוף והירדן שנבקעו בפסח" (דעת זקנים מבעלי תוס' שמות יב, ח).

טעם נוסף: רמז לג' מיני חלות שנכנסים בהם לעבודה: חלה, רקיק ורבוכה, שכן את הפסח הראשון הקריבו הבכורות, ועבודה זו היתה להם עבודה ראשונה שנתחנכו בה (המנהיג סימן ט).

טעם נוסף: זכר לג' הררי עולם: אברהם, יצחק ויעקב (המנהיג שם).

טעם נוסף: כנגד ג' כיתות שהפסח נשחט עליהם (הגדת בית אברהם בפירוש "פאר אהרן" עמוד יב).

טעם נוסף: זכר לקרבן תודה שיש בו ג' מיני לחמים שבאים מן המצה, שכן יציאת מצרים היא כיציאה מבית האסורים, והיוצא מבית האסורים מביא קרבן תודה (המנהיג שם).

טעם נוסף: כנגד ג' מצות שאכלו ישראל: א. בציווי ה', שנאמר (במדבר ט, יא): "על מצות ומרורים יאכלוהו"; ב. כשיצאו ממצרים, שנאמר (שמות יב, לט): "ויאפו את הבצק... עוגות מצות"; ג. בימי שעבודם במצרים, כפי שאומרים בהגדה: "הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים" (הגדת בית אברהם שם).

טעם נוסף: דלפי הקבלה יש צורך בשלוש מצות דווקא כנגד חכמה בינה דעת המתגלים הלילה הזה (פסח בציון עמוד רכז).

מצות עגולות – למה?

נהגו ישראל קדושים לאפות המצות בצורה עגולה (פסח בציון עמוד קז).

והטעם: בפסוק נאמר "עוגות מצות" וכל עוגה הוא לשון עיגול, כמובא בתענית (דף יט:). דלכך נקרא חוני המעגל על שם "עג עוגה" (שו"ת מהר"י אסאד סימן קנז).

טעם נוסף: מצות נקראות "לחם עוני", וגלגל הוא החוזר בעולם, עוני ועשירות (שם).

טעם נוסף: זכר לליל תשעה באב שחל באותו יום בשנה בעיגול (שם).

טעם נוסף: כי גם במצרים היו עם ישראל אוכלים מצה בעת השעבוד, שהמצריים לא היו מאכילים אותם חמץ כי אם מצה

מותר לכתחילה לחמם את המצות על הפלטה של שבת, שאין אפייה אחר אפייה ואין להחמיר בזה. ובמצה רכה נכון להיזהר שלא יחמם הרבה מצה רכה, כדי שלא תתייבש ויהיה לו קשה לאוכלה (ילקו"י מועדים פסח סימן תעב הלכה ז).

והטעם: שיש בחימום המצה הידור מצוה, לאכול מצה חמה ועריבה לחיך.

והרמ"א כתב **טעם אחר** (דרכי משה אורח חיים סימן תנח): "כתב באור זרוע (ח"א סי' רט) וטעם הנוהגים לאפות מצות בליל יום טוב שני משום דאמרינן (בפרק ערבי פסחים קטו ב) מרור צריך לשקועיה בחרוסת משום קפ"א פירוש ארס של חזרת, ואמר שם (קטז א): "קפ"א דכולהו חמימי", פירוש ארס של ירקות – חמין רפואה להן, לכך אופין בליל שני שיהיו המצות חמין ויבטלו קפ"א של מרור עכ"ל, ויש ללמוד מזה דטוב לשמור המצות חמין אם אפשר כדי להישמר מן הקפ"א".

זרוע

מצוה להכין ללילה זה שני תבשילים, זכר לקרבן פסח ולקרבן חגיגה, ונהגו בבשר ובביצה. ונהגו לצלות זרוע של כבש או גדי או עגל ולהניחה בקערה. ואם אין לו זרוע בהמה, יקח חתיכת בשר של בהמה בשיעור כזית [27 גרם] ויצלנה ויניחנה בקערה (פסח בציון עמוד רלג).

והטעם להנחת שני תבשילין בקערת ליל הסדר, תבשיל אחד זכר לקרבן פסח ותבשיל אחד זכר לקרבן חגיגה (פסחים קיד).

שמתעכלת מהר, וכך לא יאכלו הרבה. אלא שהמצה שהמצרים היו עושים היתה עם כמה ראשים לפי מספר האלהות שלהם – טלה, פרעה, יאור, בעל צפון וכו', [המצריים היו צריכים כמה אלהים, שיהיה רזרבה למקרה שאחד חולה או מת...] ולכן אחד היה עושה מצה משולשת, והשני מרובעת וכן על זה הדרך. אבל לנו ה' אחד ושמו אחד, שאין לו התחלה וסוף, ולכן גם המצה עגולה שאין לה התחלה ואין לה סוף (שם).

טעם נוסף: שהעיגול מורה על האמונה בה' יתברך שאין לו התחלה ואין לו סוף, ובלילה הזה מחדירים את האמונה, וגם המצה נקראת "נהמא דמהימנותא", לחם האמונה, ולכן עושים אותה עגולה (כתר שם טוב עמוד 131).

טעם נוסף: "יש בזה רמז למה שאמרו (תענית לא.) שעתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים, ולכן עושים המצה עגולה רמז למחול הזה שהוא עגול, כי בניסן נגאלו ובניסן עתידים להיגאל" (נחלת שדה עמוד 109).

טעם נוסף: שגלות מצרים היא בחינת נפילה הרמוזה באות נו"ן, כי ידוע שירדו למצרים כדי לתקן את הניצוצות שנפלו שם, ובגאולת מצרים באה להם סמיכה הרמוזה באות סמ"ך שהיא עגולה ["סומך ה' לכל הנופלים"], ולכן נצטוו באכילת מצה שהיא עגולה כתמונת סמ"ך. וגם "מצה" היא גימטריא "סמיכה" [=135].

טוב ויפה לחמם את המצות קודם אכילתן בליל הסדר. וגם כשחל ליל פסח בשבת,

על הגז. ואם קשה לו לצלותו יכול לעשותו צלי קידר, דהיינו בישול בקדרה בלי מים, או אפילו מבושל (ילקו"י סימן תעב אות ט).

המנהג להשתמש דוקא בבשר זרוע בקערת הסדר של ליל פסח, אין בו משום חיוב מן הדין כלל, ואינו אלא מנהג מאוחר, לרמוז מה שנאמר: "ויוציאנו ה' ממצרים בזרוע נטויה" (ילקו"י שם אות י).

והטעם: "כיום נראה שראוי להשתדל בביטול המנהג, מפני שהוא גורם למכשול גדול, שאנשים רבים שומרי מסורת, קונים מחוסר ידיעה בשר זרוע מן הבא ליד, ולצערנו בעלי אטליזים רבים גם מאלה שהם נתונים להשגחת הרבנות הראשית המקומית, כשאין סיפוק בידם להמציא ללקוחותיהם הרבים בשר זרוע לפסח משחיטה כשרה ובשר חלק, מרשים לעצמם להביא משחיטה שחורה ובלתי חוקית, אשר אין עליה שום השגחה כדת וכדין, ובהמה בחייה בחזקת איסור עומדת עד שיוודע לך במה נשחטה (ביצה כה), וליל התקדש החג נותנים בשר פיגול של חשש נבילות וטריפות על השולחן הטהור אשר לפני ה', וכדי בזיון וקצף.

גם ענין האמרת המחירים והפקעתם בערב פסח ע"י בעלי אטליזים רבים במכירת בשר הזרוע לפסח, הוא נימוק נוסף לביטול המנהג.

ולכן כדאי להשתמש בכל בשר שהוא כשר בקערת הסדר לפסח, ובלבד שיהיה כשר כדת, ואפשר להשתמש גם בבשר עוף לרמוז על הנאמר "ואשא אתכם על כנפי

צלי הוא זכר לקרבן הפסח שהיו מקריבים בזמן שבית המקדש היה קיים. והמנהג לעשות צלי מזרוע הבהמה זכר ל"זרוע נטויה" (כלבו סימן ג).

והטעם שקרבן פסח וקרבן חגיגה הם הקרבנות היחידים שעושים להם זכר, לפי שהפסח בא עם המצה והמרור, שנאמר (במדבר ט, יא): "על מצות ומרורים לאכלהו" וכשאנו מקיימים מצוות מצה ומרור בליל פסח, ראוי להשלים את הפסח החסר על ידי הזרוע, כזכר לפסח; ולפי שהחגיגה באה עם הפסח, לוקחים ביצה זכר לחגיגה (גבורות ה').

טעם נוסף לזרוע וביצה רמז לשני הגואלים: משה ואהרן (מעשה רוקח סימן נט בשם רב שרירא גאון).

טעם נוסף: "בכתר שם טוב" (עמוד 93), נותן טעם לזרוע וביצה, על פי דברי האבן עזרא (לשמות ה, כב): "ולפי דעתי כי אנשי מצרים בימי משה היו על דעת אנשי לנדיא"ה [צריך לומר הנדיאה=הודו שעד היום נוהגים כן] שהם יותר מחצי העולם וכולם הם בני חם ואינם אוכלים בשר עד היום, גם דם וחלב ודג וביצים", וכדי להרחיקנו מאמונת ההבל שלהם נצטוונו להשים בקערה בשר וביצה".

יש נוהגים לצלות את הזרוע על גבי גחלים ולא בשפוד, כיון שהזרוע בא זכר לקרבן פסח, וקרבן פסח היה אסור לצלותו בשפוד של ברזל. ומכל מקום זה רק חומרא והידור מצוה. ויכול לצלות את הזרוע בכל דרך שנוח לו בין על גחלים בין

נשרים, ואביא אתכם אליי" (מרח הגר"ע יוסף בתשובה כת"י משנת תשל"ג).

ובשם החזון איש כתבו שלקח בשביל הזרוע, כנף עוף מבושל ולא צלי. ואכלוהו למחרת בסעודת החג. והגרש"ז אויערבך היה לוקח בשביל הזרוע כנף עוף, והיו צולקין אותו על אש גז (ילקוט"י שם בהערה).

ביצה

מנהג ישראל לאכול ביצה קשה בליל הסדר, בין מבושלת בין צלוייה באש.

והטעם: זכר לקרבן חגיגה שהיו מקריבים בזמן שבית המקדש היה קיים. וביצה בלשון ארמי "ביעא", כלומר ד"בעי" [רצה] הקב"ה לגאול אותנו ב"זרוע נטויה" (מטה משה). ועוד שהיא קלה וממהרת להתבשל, לרמוז ולבקש שתבוא הגאולה בקלות ובמהירות.

טעם נוסף: שונה הביצה בטבעה משאר המאכלים, שכל כמה שהיא מתבשלת יותר היא מתקשה ביותר, מה שאין כן בשאר מאכלים. וכן מצינו בישראל, דכל מה שעינו אותם, כן רבו ופרצו, וכך הוא מידתם גם בענין האמונה, שככל שהמה נרדפים, המה מתחזקים ביותר בקושי ערפם נגד השונאים (הגדת "ילקוט שמעוני" בשם ה"חתם סופר").

וכן הכתוב אינו אומר "כאשר עינו" אלא "כאשר יענו", ללמדנו שגם בעתיד, ככל שירדפו אותנו ויציקו לנו, יותר ויותר נצא מחוסנים ומחוזקים.

טעם נוסף: הביצה בליל הסדר, היא זכר לאבלות על חורבן בית-המקדש. ודווקא בליל הסדר אנו מצפים לגאולה השלימה, וכיון שאנו רואים שמשית טרם בא, מן הראוי להתאבל... (ילקוט שמעוני).

ויש אומרים: לפי שאנו אומרים "הוציאנו מעבדות לחרות ומאבל ליום טוב", לפיכך עושין המבושל מביצה כי כן דרך לנחם בה אבלים, כלומר גלגל הוא שחוזר בעולם (אורחות חיים, ח"א סימן יד סדר ליל הפסח).

ועוד כי אברהם אבינו נפטר בערב פסח, ומשום הכי אוכלין ביצים זכר לאבילות, וכדברי רבותינו (נבא בתרא טז ב): דבאותו היום נפטר אברהם אבינו ועשה יעקב אבינו תבשיל של עדשים לנחם את יצחק אביו. ומקשה הגמרא: מדוע עשה יעקב דווקא תבשיל של עדשים? אמרי במערבא משמיה דרבה בר מרי, דבא יעקב לרמוז דמה עדשה זו אין לה פה, אין לה סדק, כמו שיש לשאר הקטניות, אף אבל אין לו פה שהוא יושב ודומם. דבר אחר – מה עדשה זו מגולגלת צורתה עגולה אף אבילות מגולגלת ומחזרת על באי העולם.

מאי בינייהו? איכא בינייהו לנחומי בביעי, האם אפשר לנחם אבל בביצים, דלמאן דאמר שיצחק בישל עדשים משום שאין להם פה, הרי גם ביצים אין להם פה. אבל למי שסובר שיצחק בישל עדשים משום שצורתם עגולה, הרי הביצה אינה עגולה כגלגל (פרי מגדים, משבצות זהב תע, ג).

טעם נוסף: נוהגים בקצת מקומות לאכול בסעודה ביצים, זכר לאבילות. ונראה לי הטעם משום שבלייל תשעה באב נקבע בליל

פסח, [באותו יום בשבוע שיחול תשעה באב חל בו ליל הסדר] ועוד זכר לחורבן שהיו מקריבין קרבן פסח" (מטה משה סימן תרמט).

טעם נוסף: כתב ב"ספר המנוחה": "ונהגו בביצה מפני שהיא קלה לבשל ומצויה לכל" (הובא בהגדה שלמה).

טעם נוסף: "והביצה דסתם פה שונאינו" (אמרכל, וכ"כ ר"א שטיינ גהות לסמ"ג, עשה מא) "ביצה שאין לה פה, כי נסתמו פיות שונאינו".

טעם נוסף: לאכילת ביצה בליל הסדר, משום שהביצה מסמלת את שלב הביניים בין התרנגולת – לאפרוח, לדור הבא. לומר לך, שאפילו יציאת מצרים הגלויים והניסים שם אינם השיא, ויש לראות בהם רק דרגת ביניים להשגות שעוד יבואו בימי הגאולה במהרה בימינו...! (מי השילוח).

ביאור נפלא לענין הביצה כתב רבי ליבלה איגר זצ"ל: כידוע ב"ליל הסדר" נפתחים שערי קדושה וכל אדם יכול להתעלות ולהתקדש מאוד, אך לא תמיד אנו חשים בכך, ולכן ציוונו לשים לנגד עינינו את הביצה, שהרי כאשר התרנגולת מטילה אותה, היא גוף נוקשה ואטום מכל צד ואין בה זכר לאפרוח, אך במידה ומחממים אותה ע"י דגירה מתחיל לפתע האפרוח להתרקם ולבקוע. הוא הדין בפסח – ישנה הארה וקדושה רבה בליל הסדר, אך יש להוסיף ולחמם את הלב בתורה ומצוות בימי ספירת העומר, ובשבועות נזכה לראות הקדושה....".

מרור

מצות עשה מן התורה לאכול "מרור" בלילה הראשון של פסח, עם קרבן הפסח. כדכתיב "צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו". וכל ירק שיש בו מרירות, יוצאים בו ידי חובת "מרור".

איתא בגמרא (פסחים לט.): "ואלו הם הירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח למצות מרור: בחזרת, בתמכא, ובחרחבינא, ובעולשין, ובמרור [ירק ששמו כן]".

עיקר המצוה ב"חזרת", שהיא החסה שלנו, ואם אין לו חזרת יחזר אחר עולשין [הנדבא]. תמכא. חרחבינא. מרור. כפי הסדר הנזכר.

והטעם: אמרו רבותינו (פסחים לט.): "ואמר רבי אושעיא: מצוה בחזרת, ואמר רבא: מאי חזרת - חסא. מאי חסא - דחס רחמנא עילוין".

ואמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: למה נמשלו מצריים כמרור [דכתיב (שמות א) וימררו את חייהם] - לומר לך: מה מרור זה שתחילתו רך וסופו קשה [הקלח שלו מתקשה כעץ] אף מצריים - תחילתן רכה [בתחילה נשתעבדו להן על ידי שכר שהיו שוכרין אותן] וסופן קשה.

וכן המרור הוא זכר ל"וימררו את חייהם". "וימררו את חייהם" – טעמי המקרא של התיבות הם "קדמא ואזלא", לרמז שקושי השעבוד השלים הזמן ל-400 שנה. וזה מרמז ה"קדמא ואזלא" שעל-ידי וימררו את חייהם בקושי השעבוד, על-ידי זה הקדימו לצאת קודם הזמן, קדמו ואזלו

ממצרים (הגר"א). ועוד "קדמא ואזלא", תמצא מניינו סכום "קץ" [=190], ונשאר רד"ו שנים (טעמי המנהגים).

ועוד "כמו שהמרור תחילתו חריפות, אך טוב לבריאיות, לסייע לגוף לעכל מזונות קשים שבמעיים, כך קושי השעבוד ודאי שהיה מר ורע לישראל, אך סופו הוא, שגרם להם להקדים לצאת ממצרים קודם שנתמלאו ארבע מאות שנה" (תפארת ישראל).

חרוסת

החרוסת היא זכר לטיט שהשתעבדו בו אבותינו במצרים. כשם שהטיט מורכב מחומרים שונים, אף החרוסת מורכבת ממינים שונים ומתובלת במשקים כמו הטיט.

החרוסת יעשה אותה עבה, זכר לטיט. ומנהג אשכנז שנותנים בה מעט חומץ, או יין אדום זכר לדם, ועושים אותה מפירות שנמשלו להם ישראל, כגון תפוחים, תאנים, אגוזים, רימונים, שקדים. ונותנים עליה תבלין, כגון קינמון וזנגביל הדומים לתבן שהיו מגבלים בו את הטיט. ואין הכרח שתהיה בחרוסת חמיצות זכר לתפוח שהיו הנשים יולדות תחתיו בלא עצב (פסח בציון עמוד קעה).

המקור: שנינו במשנה (פסחים קיד.): "רבי אלעזר ברבי צדוק אומר שמצוה לטבל המרור בחרוסת".

ובגמרא (שם קטז.): "מאי מצוה? רבי לוי אומר זכר לתפוח (שהיו יולדות בניהן שם בלא עצב, שלא יכירו בהן מצרים, דכתיב: "תחת

התפוח עורתיך"). ורבי יוחנן אומר זכר לטיט" [של בנין שעבדו בו במצרים].

"אמר אביי: הלכך, צריך לקהוייה" – דהיינו "להקהותו", כלומר להכניס בו תפוחים ויין שיש בהם חמיצות [=לעשותו חמצמץ]. "וצריך לסמוכיה" לעשותו סמך על ידי שיכתוש בו הרבה ירקות. "לקהוייה", זכר לתפוח. וצריך "לסמוכיה", זכר לטיט שהוא עב וסמך. תניא כוותיה דרבי יוחנן: תבלין זכר לתבן, חרוסת זכר לטיט".

והטעם שנקראת "חרוסת", כותב רש"י (פסחים ל:): "ולשון חרוסת – קיהוי", כלומר, לשון חמיצות – "לקהוייה" – לעשותו חמצמץ.

המרדכי הביא בשם התלמוד ירושלמי (פרק ערבי פסחים, הלכות סדר הפסח בקצרה) "למה נקרא שמה "חרוסת" זכר ללבנים שהן מעשה חרסית, אמר רבי יהושע בן לוי, וצריך שתהיה עבה זכר לטיט וללבנים".

ו"האור זרוע" (סימן רנו) כתב: "וחרוסת הוא לשון דברים מעורבים ונדרסים, ותרגום של שער האשפות תרעא דחרסית".

ו"המחזור ויטרי (הלכות פסח סימן ג) כתב: "וחרוסת שאמרו הן מיני ירקות הרבה הכתושין ביחד ושם "חרוסת" בלשון ארמי, וכל דבר שטובלין בו קרי חרוסת".

נוהגים לשים בחרוסת יין אדום (רמ"א סימן תעג, ה). **והטעם:** זכר לדם הפסח ודם המילה, ולזכר דם ילדי ישראל שנשחטו במצרים (טור שם).

ידי שליח (הגש"פ קהלות יעקב עמוד ק). וכן נהג מרן הגר"ע יוסף זצוק"ל זיע"א וילקו"י סימן תעב אות טז בהערות).

כרפס

והטעם: יש אומרים כדי שיראו התינוקות שינוי וישאלו. שהרי אין דרך בני אדם לאכול ירק קודם הסעודה (רש"י, פסחים קיד).

טעם נוסף: יש אומרים זכר לשעבוד. אותיותיו **פרך-ס**, כלומר: **ס'** – שישים ריבוא השתעבדו בעבודת **פרך** (הב"ח סימן תעג).

ו"במנהיג" כתב (סימן ס): לכך נהגו בכרפס סימן לעבודת **פרך** בהיפך התיבה, והסמ"ך סימן.

ובספר "המנהגות" כתב (עמוד י): ולמה מביאין כרפס? שאומרים נוטריקון של מלת **כרפ"ס** בהיפך: **הס'** סבלו(נו)ת מצרים, והשלושה אותיות הם **פרך**, והטעם סבלו(נו)ת **פרך**.

וב"אורחות חיים" (חלק א סדר ליל הפסח): "וכרפס קראוהו ז"ל כן זכר לפרך וסבלות שיש בו אותיות **פרך וס'** מסבלות".

רבנו מנוח כתב (ספר המנוחה הלכות חמץ ומצה ח, ב): "ואנו נוהגין בכרפס זכר לכותנות הפסים שעשה יעקב אבינו ליוסף, אשר בסיבתה נתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים".

ועוד רמז ליוסף הצדיק: **כר** - שהביא ככר לחם בשנת רעבון, **פס** - רמז לכותנות הפסים, והיינו טעמא להודיע טעם גלות מצרים שהיתה מסיבת מכירת יוסף (מועד לכל חי).

יש נוהגים לעשות את החרוסת מהאגוזים ומהתפוחים ומהצימוקים שניתלו לנוי סוכה (ויגד משה סימן ד אות ג).

והטעם: על פי דברי הגמרא (ברכות לט, ב): "הואיל ואיתעביד ביה מצוה חדא, נעביד ביה מצוה אחריתי" - הואיל ונעשתה בדבר מצוה אחת, נעשה בו מצוה נוספת (שם).

טעם נוסף: הסוכה היא זכר ליציאת מצרים, והחרוסת היא זכר לשעבוד במצרים, ולכן יפה לערב נוי סוכה בחרוסת, כשם שכורכים את המצה והמרור יחדיו לזכר השעבוד והגאולה (שם).

והטעם שבזמנינו נוהגים שאין הכרח שתהיה חמיצות בחרוסת, אלא אוכלים אותו בעודו מתוק כדבש. ואולי טעמם משום דעיקר דינא כרבי יוחנן דתניא כוותיה למסקנה שהחרוסת היא "זכר לטיט" ומערבים בה אגוזים ושקדים שחוקים וכדומה, ואין הכרח שיהיה בה קיוהא וחמיצות זכר לתפוח. והפוסקים שהביאו כן, הוא לרווחא דמילתא, ואין זה מעכב" (חזו"ע עמוד צז).

הטעם למתיקות החרוסת. החרוסת היא כנגד הטיט, אם כן למה היא מתוקה, הרי העבודה בטיט היתה קשה? אלא שעבודת מצריים מטרחה להכשיר אותנו לעבודת ה', ולכן היא מתוקה... וכן "**חרוסת**" אותיות "**חרות**" **ל"ס** ריבוא שעבדו בפרך!...

וכמה מגדולי ישראל נהגו להכין את החרוסת בעצמם, הגאון הסטייפלר היה מכין בעצמו את החרוסת לפסח, ולא על

והרב בן איש חי (פרשת צו, לב): "וטיבול ראשון זה שהוא כרפס בחומץ הוא זכר לסיבת קושי השעבוד שהיה בשביל מכירת יוסף הצדיק ע"ה, ושהטבילו כתונת פסים שלו בדם, ומכרוהו וגרמו צער ליעקב אבינו ע"ה, וזה נרמז בכרפס והיינו אותיות כ"ר הם סוף מכר ואותיות פס הם ראש פסים".

ועוד טעם במנהג אכילת הכרפס, כי לכרפס תועלת בנגעי האיברים וכתישתם ולהתיר נפחיהם, וישראל היו נִכְדִים במצרים בעבודת פרך והיו איבריהם נפוחים ונכתשים, והיו רגילים לאוכלו לרפואה, ולזכרון זה פשט המנהג לאוכלו ליל הפסח" (רבנו מנוח שם). ויש אומרים: "על שם שהיו מוכים בעבודת פרך, ומנהג לעשות תחבושת על המכה מכרפס" (אורחות חיים שם).

"ואפשר לומר גם כן שנהגו בכרפס, לפי שהוא עשב מורה על ניצוח מלחמה וזה לו בסגולה, וישראל ניצחו אויביהם. כתב חכם אחד דבר, זה נוסחו: כרפס, הנלחמים הקדמונים וגיבורי החיל היו נושאים את העשב על ראשם, וגיבור אחד עשה כתר על ראשו ממנו אחר שניצח אויביו, וכל אנשיו אחריו" (רבנו מנוח שם).

וכתב רבנו משה אלשיך ז"ל (שמות יג, י): "בל תרדוף אחר המותרות כי אם טוב אֶרְחֹת יָרֵק וְאֶהְבֶּה שָׁם", וזהו כרפס, הוא שאר ירקות מצטמק ויפה לך. והיה הרמז בכרפס מבשאר ירקות, לרמז כי לעצמך תצמצם אך לא לדל, כי אם תמלא כפו כי בצדקה תכונן. וזה רמז באותיות אלו כ"ף

ר"ש, כלומר תמלא כף בעל ריש ועוני. וגם תפייסהו בדברים, כי הנותן לרש מתברך בשש ברכות, והמפייסו באחד עשר ברכות שהוא לסמוך לבו (בבא בתרא ט, ב), וזהו פ"א סמ"ך, לומר כי אחרי שתמלא כף הריש, גם בפה תסמכהו כי תפייסהו".

כרפ"ס אותיות ס"ר כ"ף, כף שהוא התורה שניתנה מכפיו של הקב"ה, הגם שאדם סר מן כף היינו מן התורה יוכל לתקן זאת בימי הפסח...! (חסד לאברהם).

כרפס מהסוף להתחלה: **ספר כ'** שהוא ספר תהלים שהוא בכתובים שהוא מסוגל מאוד לבעל התשובה לדחות החיצונים שמתקנאים בו שחזר בתשובה.

וכן רמזו כרפ"ס ראשי תיבות: כלל ראשון פה סגור...! כי כשהפה סתום וסגור נזהר שלא לדבר דברים בטלים הוא ניצל מחטא כי 'מרבה דברים מרבה חטא', והצעד הראשון להתקדש הוא להיות זהיר בדבורו, וזה הרמז קדש ורחץ, אם רצונך להתקדש ולהתרחץ מן החטא, **כרפ"ס**, כלל ראשון פה סגור (החיד"א).

חזרת

על פי סדר הקערה להאר"י ז"ל שנדפס בהגדות של פסח, צריך לתת חזרת ועולשין בקערה של הסדר, ואין זה משום שיש לנו ספק מה היא החזרת, אלא הוא משום טעם על פי דרך האמת להשלים לעשר ספירות.

קערת ליל הסדר

כתב הגאון רבי חיים פאלג'י בספרו "חיים לראש", הקערה היא כעין המזבח ומרומז הדבר בפסוק (תהילים כ, ו): "ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך". המילה "מזבחך" היא ראשי תיבות: מצה מרור, זרוע, ביצה, חרוסת חזרת, כרפס.

יסדר מיני הקערה אשר הם כנגד עשר ספירות, בצורת שלושה קווים מאונכים. בראשה שלוש מצות מונחות זו על גב זו – כנגד כתר חכמה בינה.

בצידה הימני זרוע – כנגד חסד, ובשמאלי ביצה – נגד גבורה, ובאמצע קצת למטה מהם מרור – כנגד תפארת. ובצד ימין [למטה מהזרוע] חרוסת כנגד נצח, ובשמאלה כרפס [למטה מהביצה] – כנגד הוד, ומתחתם באמצע חזרת – כנגד יסוד, והקערה בכללותה – כנגד מלכות. ויש בקערה מעלות גדולות, וסודות תלויים בה (פסח בציון עמוד רכב).

וזה לשונו של רבנו חיים ויטאל זצוק"ל "בפרי עץ חיים" (שער חג המצות פרק ו): "להרי' חיים כהן בשם הרב רבנו יצחק ז"ל, מעץ חיים – סדר סידור הקערה ליל פסח, תיקח הג' מצות מצה שמורה, ותניח הכהן למעלה, והלוי למטה ממנו, והישראל למטה ממנו, והם ג' בחינות חכמה בינה דעת, (ס"א ג' מוחין) דאבא עילאה.

אח"כ תיקח מרור וכרפס וזרוע וביצה, ותניח על הג' מצות. והזרוע הרומז לחסד מצד ימין שלך, והביצה בצד שמאל שלך, ומרור הרומז לתפארת, מברייח מן הקצה

אל הקצה, באמצע בין הזרוע והביצה. והחרוסת בצד ימין, תחת הזרוע בקו ימין, והוא נגד נצח. והכרפס הרומז להוד, תניח תחת הביצה מצד שמאל בקו שמאל. וחזרת תניח למטה מן המרור בקו אמצעי, לעשות בו אחר כך כורך, והוא נגד יסוד. והקערה בעצמו הכוללת כולם, נגד מלכות".

כתר, חכמה, בינה

ג' מצות

גבורה

ביצה

חסד

זרוע

תפארת

מרור

הוד

כרפס

נצח

חרוסת

יסוד

חזרת

והקערה - מלכות

סימני הסדר

בהגדה ישנו סימן בחריזה למהלך "ליל הסדר": "קדש ורחץ כרפס יחץ מגיד רחצה מוציא מצה מרור כורך שלחן ערוך צפון ברוך הלל נרצה".

דעות שונות נאמרו בזהות מחבר סימן זה, יש אומרים שהוא מתקופת הגאונים לפני אלף שנה בזמן רבנו האי גאון, וחיברו רבנו יוסף טוב ע"ל אשר חי בנרבונה

כל הסדר. על כן יזהר לומר לפני כל דבר ודבר של הסדר "לשם יחוד" ופסוק "ויהי נועם". והעיקר שיכוין שבכל דבר שהוא עושה, הוא מתכוין לעשות נחת רוח ליוצרו ובוראו יתברך שמו, ויעשה כל דבר בשמחה עצומה, כי רחמנא ליבא בעי".

מקור השם "חג הפסח"

מצאנו מספר טעמים לקריאת החג בשם זה: על שם קרבן הפסח שמקריבים אותו בי"ד בניסן (ויקרא כג, ה).

טעם נוסף: על שם שפסח הקב"ה על בתי בני ישראל בנגפו את מצרים (שמות יב, כז).

טעם נוסף: כי מצות סיפור יציאת מצרים אין לה קצבה ומידה וזה הכוונה 'פסח' מלשון 'פה סח' שכן, "כל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח" (בשם הבן איש חי).

טעם נוסף: השם פסח, שהוא מלשון קפיצה ודילוג, בא להורות שהיו ישראל שקועים במצרים במ"ט שערי טומאה, והקב"ה ברוב רחמיו לא המתין ל"אתערותא דלתתא", אלא דילג על הכל וגאל את אבותינו ב"אתערותא דלעילא" (פרי עץ חיים שער כא, א - ב; שפת אמת ליקוטים לפרשת צו חודש ניסן).

טעם נוסף: שלושה שמות יש להר שישאל קיבלו עליו את התורה: סיני, חורב, פארן. ראשי תיבות: **פסח**. ולפי שתכלית יציאת מצרים היא כדי לקבל את התורה על הר זה, לכן נקרא חג זה בשם פסח (הגדת חודש האביב עמוד נה).

בצרפת. ויש אומרים שחיברו אחד מבעלי התוס' רבי שמואל מפלייזא [ה"מחזור ויטרי"], וישנה דעה רחוקה שרש"י חיברו.

והטעם לתיקון סימן זה כיון שרבים הם דיני הסדר, לכס תיקנו רבותינו הראשונים סימנים הכוללים את סדר הלילה, כדי לדעת על פיהם לערוך הסדר כהלכתו, ככל משפטו וחוקתו, לפי שבזמנם לא היה דפוס וספרי הגדות.

טעם נוסף: לפי שכל דבר שבקדושה זקוק להכנה והזמנה, כמו שנוהגים לומר לפני ברכת המזון "הב לך ונברך" (ויגד משה סימן יד אות ב, עפ"י מג"א בשם הזוהר תחילת פרשת דברים).

בספרי המפרשים, המוסר והרמזים כתבו דברים נפלאים בסימן זה, ויש בהם עניינים עמוקים, ומהם יקח האדם מוסר ולא יתירשל בהם (פסח בציון עמוד רעח).

וזה לשון ספר "יסוד ושורש העבודה" (שער ט, שער הצאן, פרק ו): "סימנא מילתא היא בהני חמש עשרה מלות של הסדר "קדש ורחץ", כי נרמזו בו סודות גדולות ונפלאות מאוד. ועל כן בעבודה זאת יאמר גם סימניה בפה מלא, דהיינו קודם הקידוש יאמר בפה מלא "קדש", וקודם הרחיצה הראשונה, יאמר: "ורחץ", וכן כל הסדר עד נרצה יאמר גם כן בפה מלא "נרצה".

ומהראוי להודיע לאנוש כערכי, כי כל הסדר של הלילה הזה הוא על פי גמרא קדושה, ונתקן על פי תיקון וסדר העולמות העליונים הקדושים, ומי שהאיר לו השם יתברך עיני שכלו ומעיין בכתבי האר"י ז"ל, יראה מגודל התיקונים הנוראים של

כמו השעון אם מתקלקל בנקודה אחת, עומד השעון, וכן ביהדות.

מדוע כל עניני ליל הסדר סדורים ארבע ארבע, ארבעה בנים, ארבע כוסות, ארבע קושיות, ארבע גאולות?

הנה לבורא עולם יש מספר שמות וכינויים, אולם השם המיוחד, המכונה 'השם המפורש' הוא שם הוי"ה וכתוב במדרש שמשמעותו, היה-והיה-ויהיה, כלומר מעל הזמן, כל העולמות בנויים גם מארבע כוחות: אש, רוח, מים, עפר, וכן העולם בנוי מארבע מרכיבים: דומם, צומח, חי, מדבר. [וכן מבנה הגנטי של התא מה שנקרא 'דנ"א' מורכב מארבע יסודות: טימין, אדיין, גואנין, ציטוזין]. גם האדם בנוי מארבע יסודות, גם הגלקסיות בנויות מארבע כוחות, הנה אנו רואים שכל הבריאה למעשה בנויה על יסוד הקדושה הנובעת משם הוי"ה ברוך הוא, ובלי ליל הסדר שעם ישראל קיבל על עצמו את האמונה ונתקדש שמו של הקדוש ברוך הוא והפכנו לעם, לכן אנו מזכירים זאת בארבע קושיות, ארבע בנים וכו'.

"קדש ורחץ" - לכאורה הסדר היו צריך להיות "רחץ" ואחר כך "קדש"? [שהרי טהרה קודמת לקדושה].

אולם ביציאת מצרים הגאולה היתה אף שלא היו ראויים לה, וכמו כן לדורות מתעוררת בלילה זה השפעת קדושה לכל אחד מישראל, אף שלא ראויים לה (בעל ה'אבני נזר').

טעם נוסף: פסח במילוי (כלומר: פה, סמך, חת) עולה למנין תרי"ג [=613]. לרמז: א. שישאל יצאו ממצרים כדי לקבל עליהם תרי"ג מצוות. ב. שמצות הפסח שקולה כנגד תרי"ג מצוות. ולכן הרשע שכופר במצות הפסח, הוציא את עצמו מן הכלל וכפר בעיקר (פנים יפות פרשת בא).

טעם נוסף: מדוע החג נקרא "פסח": מובא בקונטרס 'פה סח' בשם החיד"א: המילה "פסח" מרמזת על שלוש שמות של פרנסה הרמוזות בפסוק **"פותח את ידיך"** והם: א. השם פא"י הרמז בראשי התיבות של הפסוק. ב. השם חת"ך הרמז בסופי התיבות של הפסוק. ג. שם סא"ל שהוא חילוף אותיות א"ת ב"ש של שם חת"ך, והוא בגימטריא שם פא"י, גימטריא יחוד שם הוי"ה ואדנות, לרמז שבפסח יורד שפע של פרנסה (בשם הרמ"ע מפאנו).

מדוע החמירו חז"ל בחמץ עד שחמץ איסורו אפילו במשהו?

כי "חמץ" רמז ליצר הרע, ויצר הרע אסור במשהו, ולכן דינו בשריפה, לרמז על שריפת היצר הרע ולא להשאיר ממנו כלום כמו שכתוב: "לבי חלל בקרבי".

וזהו ההבדל הקטן, אבל המהותי בין חמץ למצה, ב"זהוה הקדוש" מובא כי ההבדל בין חמץ למצה היא הנקודה הקטנה, המבדילה בין האות "ה" לאות "ח", וזוהי הנקודה היהודית, קוצו של יו"ד, הנצרך למסירות נפש, כי בזה תלוי כל היהדות,

קדש

לפאר את שולחן "ליל הסדר"

נהגו ישראל קדושים לפאר ולקשט את שולחן ליל הסדר בכלים יקרים ונאים, זהב כסף ונחושת, וכן את המושבים בבגדי משי וריקמה מפוארים ויקרים ביותר. אפילו אם יכול להשיג בהשאלה, טוב שיעשה כן (פסח בציון עמוד קעט).

והטעם: שהכל לכבוד הלילה הגדול הזה שהוא דוגמת עולם הבא וגן עדן, ולכבוד ה' יתברך ושכינת עוזינו, ואיתם מלאכי עליון הבאים אל בתינו לשמוח עימנו בחג חירותנו, ולשמוע דברי שבח והלל לכבודו יתברך, צריכים לפאר ולעטר הבית בכלים מפוארים.

טעם נוסף: זכר ל"ושאלה אשה משכנתה וגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב ושמלות" (שמות ג, כב). וגם על ההבטחה (בראשית טו, יד): "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" שהתקיימה... ולהורות דרך חירות, השעה צריכה לכך להרבות בכלים נאים."

טעם נוסף: בליל חג החירות יש לנהוג כדרך בני חורין שאוכלים את סעודתם בכלים נאים. לפי שאמרו (פסחים קטז ב) "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא משעבוד מצרים" (מהרי"ל שם; ב"ח סימן תעב).

טעם נוסף: "אמר מהרי"ל סג"ל כל ימות השנה טוב למנוע כלים נאים למען מיעוט שררה זכר לחורבן. לבד מלילות הסדר לפי שהתורה הזהירה להראות דרך חירות. על

דרך שמשתמשין בכלי כסף וזהב ובגדי צבעונים באותו הלילה. ואפילו כלים הממושכנים בידו מן הגוים מותר להשים אותם על שולחן מיוחד לשמוח בראותם". (מהרי"ל מנהגים סדר ההגדה).

כשם שיפאר וישבח, כך ינהגו עמו בעולם הבא ובגן עדן, והוא מסוגל לעושר ושתתקבל תפילתו. וטוב להוסיף כל שנה עוד כלי מפואר, ובוזה יזכור ויכיר חסדי ה' יתברך שעשה עמנו גם בשנה זו. וכל המוסיף, מוסיפים לו משמים. כמו כן יש לעטר ולקשט השולחן במיני בשמים פרחים ושושנים, ובפרט הנותנים ריח טוב (שם).

וזה לשון ה"זוהר הקדוש" (חלק ג צו, א): "אמר רבי יצחק, חֲדָוּתָא וְשִׁירָתָא, זְמִינִין יִשְׂרָאֵל לְשִׁבְחָא לְקוּדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא, כְּהֵאִי שִׁבְחָא דְּמִשְׁבְּחֵי יִשְׂרָאֵל בְּלִילְיָא דְּפִסְחָא, דְּכִנְסַת יִשְׂרָאֵל אֶתְקַדְּשַׁת בְּקִדּוּשָׁה דְּמִלְכָּא. הִדָּא הוּא דְּכִתְיִב (ישעיה ל): "הַשִּׁיר יִהְיֶה לָּכֶם כְּלִיל הַתְּקַדֵּשׁ חֵג". כְּלִיל הַתְּקַדֵּשׁ חֵג דִּיקָא. בְּרוּךְ ה' לְעוֹלָם אָמֵן וְאָמֵן. [תרגום: אִמְר רַבִּי יִצְחָק, שְׁמַחָה וְשִׁירָה עֲתִידִים יִשְׂרָאֵל לְשִׁבְחָא אֶת הַקַּב"ה כְּמֹו הַשִּׁבְחָה שְׁמִשְׁבְּחִים יִשְׂרָאֵל כְּלִיל הַפֶּסַח, שְׁכִנְסַת יִשְׂרָאֵל מִתְקַדְּשַׁת בְּקִדּוּשַׁת הַמֶּלֶךְ. זֶהוּ שְׁכִתוּב "הַשִּׁיר יִהְיֶה לָּכֶם כְּלִיל הַתְּקַדֵּשׁ חֵג". כְּלִיל הַתְּקַדֵּשׁ חֵג דִּיקָא. בְּרוּךְ ה' לְעוֹלָם אָמֵן וְאָמֵן].

והטעם: שיש לעטר ולקשט השולחן במיני בשמים הנותנים ריח טוב, על פי מה שכתב "בעל הטורים" על הפסוק (בראשית כז, כז): "וירח את ריח בגדיו ויברכהו", "וירח"

[228 עם האותיות] גימטריא "הלילה פסח". ועתה מה טוב ומה נעים מנהגנו לעטר השולחן בשושנים ובמיני בשמים המעלים ריח טוב בלילה הזה, כי כן היה בליל פסח שהריח יצחק אבינו ע"ה ריחין ובוסמין מגן עדן, כמו שאמרו רבותינו ז"ל דכשנכנס יעקב אבינו נכנס עמו גן עדן (חיים לראש דף כה סעיף ה).

"וגם הכוסות יהיו נאים ומהודרים לכבוד היום ואם השיגה ידו יקח של כסף" (כה"ח תעב סק"א).

והטעם: מפני שהוא רמז אל החסד, כי כוס גימטריא **אלהים** [=86] שהוא בחינת דין, ועל כן אם הוא של כסף יהיה ממותק (שם).

יהיה שולחנו ערוך מבעוד יום כדי שיבוא לביתו יקדש מיד אחר צאת הכוכבים, ואין צריך להמתין עד צאת הכוכבים של רבינו תם (חזו"ע עמוד א).

והטעם שצריך לקדש אחרי צאת הכוכבים: "שלא נאמר כיון שמצוה למחר יתחיל הקידוש וההגדה מבעוד יום, כמו שמצינו בשבת ויו"ט שיכול להוסיף מחול על הקודש ולקדש ולאכול מבעוד יום, קא משמע לן דלגבי פסח אינו כן לפי שאכילת מצה הוקשה לפסח שנאמר 'על מצות ומרורים יאכלוהו' ופסח אינו נאכל אלא בלילה והקידוש צריך להיות בשעה הראויה למצה, ועוד דכוס של קידוש הוא אחד מארבע כוסות וכולהו בתר הגדה ומצה ומרור גריד" (משנה ברורה תעב ס"ק ד).

טעם נוסף: "יהיה שולחנו ערוך מבעוד יום כדרך בני חורין ששולחנם ערוך זמן רב קודם האכילה. **ועוד טעם** כדי לאכול מיד כשתחשך בשביל התינוקות שלא יישנו, ואף אם הוא בבית המדרש ולומד מצוה למחר ולקום ולילך ולעשות הסדר, וכך אמרו על רבי עקיבא שמימי לא אמר הגיע עת לעמוד מבית המדרש חוץ מערבי פסחים וכו' בשביל תינוקות שלא יישנו (פסחים קט.). ור' אליעזר אומר חוטפין מצות בלילי פסחים בשביל תינוקות שלא יישנו, ורבי עקיבא היה מחלק קליות ואגוזין לתינוקות בערב פסח כדי שלא ישנו וישאלו, **וטעמו של דבר** לפי שראינו שהתורה הקפידה על שאלות הבנים בלילה הזה, כדכתיב כמה פעמים "כי ישאלך בנך" וגו', וכל עיקר סיפור יציאת מצרים הוא ע"י שאלות הבנים ותשובות האב, דע"י זה נתבררה האמונה הטהורה לפיכך עשו כל הפעולות שהתינוקות יהיו ערים ולא ישנים בעת הסדר וכך חובה עלינו לעשות ("ערוך השולחן" או"ח סימן תעב סעיף ב).

טעם נוסף: כדי שישפיק לאכול את האפיקומן לפני חצות לילה (מהרי"ל שם).

טעם נוסף: בהכנת השולחן מבעוד יום, יש משום זכר לפסח שהיה קרב מבעוד יום (הגדת בית אברהם בפירוש "פאר אהרן" עמוד יא).

והטעם שאין להמתין עד זמן רבנו תם, דהויא חומרא הבאה לידי קולא, שבינתיים ישנו התינוקות ויבטל מצות עשה של "והגדת לבנך", ולכן צריך לקדש מיד אחר צאת הכוכבים. וכמו שאמרו

(פסחים קט): "אמרו עליו על רבי עקיבא שמימיו לא אמר הגיע עת לעמוד מבית המדרש חוץ מערבי פסחים (וע"ש בתוספות פירוש מלילי פסחים) בשביל התינוקות שלא ישנו, וערב יום הכיפורים כדי שיאכילו את בניהם" (חזו"ע עמוד ד).

וכן אמרו (שם): "חוטפין מצה בלילי פסחים" וביאר רש"י "דהיינו שממהרים לאכול כדי שלא ישנו".

ועוד שהואיל והוקשה מצה לפסח (פסחים קכ), כשם שמצות פסח לאוכלו תיכף משחשכה, דדרשינן (ברכות ט.) "שם תזבח את הפסח, בערב, כבוא השמש, מועד צאתך ממצרים"... רבי יהושע אומר: "בערב", אתה זובח, "כבוא השמש" אתה אוכל. ועד מתי אתה אוכל והולך, עד מועד צאתך מארץ מצרים", כך מצות אכילת מצה בזמן הזה צריכה להיות סמוך לצאת הכוכבים ככל מה שאפשר" (שם).

ומכל מקום בדיעבד או בשעת הדחק, מותר לקדש מבעוד יום, משתשקע החמה, אחר שקיבל עליו קדושת יום טוב בתפילה. אולם סדר ליל פסח לא יתחיל אלא לאחר צאת הכוכבים (שם).

והטעם דבדיעבד מותר לקדש מבעוד יום דספק ברכות להקל. משום שיש מצות תוספת מחול על הקודש, אי נמי משום שמפלג המנחה נחשב כדיון לילה כמו שכתבו רבנו תם והרא"ש בריש ברכות (חזו"ע עמוד א).

והטעם שאין להתחיל סדר ליל פסח אלא מצאת הכוכבים: משום שאכילת הירקות

נתקנה למען ישאלו התינוקות, אם כן צריך להיות בלילה דכתיב "בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך, וכתוב "והגדת לבנך", וההגדה בלילה היא" (מהרי"ל הלכות ההגדה דף יג).

טעם נוסף: שהרי אין להקדים אמירת ההגדה קודם צאת הכוכבים, כדי שיהיה ודאי לילה, משום שמצות ההגדה מן התורה וספק דאורייתא לחומרא (שו"ת חזו"ע סוף סימן כג בהערה).

ברכת הבנים

טוב לברך את הילדים ובני הבית בליל הסדר, כי הוא עת רצון, שבלילה הזה נפתחים אוצרות טללים, ועליונים ותחתונים אומרים שירה (ילקו"י פסח סימן תעב הלכה ל).

והטעם, כדאיתא ב"פרקי דרבי אליעזר" (פרק לב): "הגיע ליל יום הפסח, וקרא יצחק לעשו בן הגדול ואמר לו, בני, זה הלילה כל העולם פלו אומרים בו הלל, ואצרות טללים נפתחים בזה הלילה, עשה לי מטעמים עד שאני בעודי אברךך. ורוח הקדש משיבה ואומרת [משלי כג, ו]: "אל תלחם את לחם רע עין", הלך להביא ונתעבב שם. אמרה רבקה לעקב, בני, הלילה הזה אוצרות טללים נפתחים בו, העליונים אומרים שירה, הלילה הזה עתידים בניך להגאל מיד שעבוד, הלילה הזה עתידין לומר שירה, עשה מטעמים לאביך, עד שהוא בעודו יברךך. יעקב הנה בקי בתורה, פחד לבו על קללת אביו.

דיני ארבע כוסות

חכמים תיקנו לשתות ארבע כוסות בליל הסדר.

כוס ראשונה – כוס הקידוש.

כוס שנייה – בסיום אמירת ההגדה.

כוס שלישית – כוס ברכת המזון.

כוס רביעית – בסיום אמירת ההלל.

המקור לארבע כוסות: למדנו במשנה (פסחים צט:): "אפילו עני שבישראל לא יפחתו לו מארבע כוסות של יין, ואפילו מן התמחוי".

וכן כתב ב"שולחן ערוך" (סימן תעב, יג): "אפילו עני המתפרנס מן הצדקה ימכור מלבושו או ילוה או ישכיר עצמו בשביל יין לארבע כוסות".

וישנן מספר דעות כנגד מה נתקנו ארבע הכוסות:

א. כנגד ארבע לשונות של גאולה שנאמרו בתורה: "והוצאתי", "והצלתי", "וגאלתי", "ולקחתי".

[גאול"ה ראשי תיבות: גאלתי, והוצאתי לקחתי הצלתי].

ב. כנגד ארבע כוסות של פרעה המוזכרים בחלומו של שר המשקים.

ג. רבי לוי אמר: כנגד ארבע מלכויות בבל מדי יון אדום [והחיד"א כתב דרמוזין בברכת אבות: "ומביא גואל לבני בניהם" – "מביא" ראשי תיבות: מדי, בבל, יון, אדום].

ד. כנגד ארבע כוסות של פורענות שעתיד הקב"ה להשקות אומות

אמרה לו אמו, בני, ברכות עליך ועל זרעך. ואם קללות, עלי ועל נפשי, שנאמר [בראשית כז, יג]: "עלי קללתך בני". הלך והביא שני גדיי עזים. וכי שני גדיי עזים היה מאכלו של יצחק והלא די לו באחד, שנאמר [משלי יג, כח]: "צדיק אכל לשבע נפשו". אלא אחד כנגד הפסח ואחד לעשות לו מטעמים לאכל, דתנינן "הפסח אינו בא אלא על השבע". נכנס ואמר לו "קום נא שבה ואכלה מצידך" [בראשית כז, יט]. אמר יצחק, "הקל קול יעקב" [שם כב] ביחוד השם. "הקל קול יעקב" בהגיון תורה. "והידים ידי עשו" בכל שפיכות דמים ובכל מות רע. ולא עוד אלא כשמצריזין בשמים הקל קול יעקב, השמים רועשים, וכשמצריזין בארץ הקל קול יעקב, כל מי שהוא שומע ועושה חלקו עם הקל קול יעקב, וכל מי שאינו שומע ואינו עושה חלקו עם הידים ידי עשו. רבי יהודה אומר עשר ברכות ברכך יצחק ליעקב על טללי שמים ועל דגן הארץ, כנגד עשרה מאמרות שבהם נברא העולם, שנאמר "ויתן לך האלהים מטל השמים..."

וכן כתב ב"חזקוני" (בראשית פרק כז פסוק ד): "בעבור תברכך נפשי אמר לו בני הלילה הזה פסח הוא עליונים אומרים שירה ואוצרות טללים נפתחים והברכה חלה מפי המברכים".

ומובא בספר "בית אהרן" (ענייני ליל הסדר): "שבילי הסדר יכול כל אדם לבקש מהשם יתברך ותקובל תפילתו, ויש לזה רמז בהגדה, "וכאן הבן שואל", כלומר שואל מאביו שבשמים הן ברוחניות והן בגשמיות".

העולם, וכנגדן עתיד הקב"ה להשקות ארבע כוסות של נחמה.

וזה לשונו של האבודרהם (סדר ההגדה ופירושה): **"וטעם** לארבעה כוסות האלו אמרינן בירושלמי (פסחים פ"י ה"א) ר' יוחנן בשם ר' בניה אמר (שמות ו, ו - ז): **"לכן** אמור לבני ישראל אני ה' **והוצאתי** אתכם מתחת סבלות מצרים, **והצילתי** אתכם מעבודתם, **וגאלתי** אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדולים, **ולקחתי** אתכם לי לעם..."

כנגד והוצאתי והצילתי וגאלתי ולקחתי.

ר' יהושע בן לוי אומר כנגד ארבעה כוסות לפרעה (בראשית מ): **"וכוס** פרעה בידי ואקח את הענבים ואשחט אותם אל **כוס** פרעה, ואתן את **הכוס** על כף פרעה. וכתוב "ונתת **כוס** פרעה בידו".

ור' לוי דאמר כנגד ארבע מלכויות.

ורבנן אמרי כנגד כוסות של פורעניות שעתיד הקב"ה להשקות את העכו"ם:

"כי כה אמר ה' אלהי ישראל אלי קח את **כוס** היין החמה הזאת מידי והשקיתה אתו את כל הגוים אשר אנכי שלח אותך אליהם. ושתו והתגעשו והתהללו מפני החרב אשר אנכי שלח בינתם" (ירמיה כה, טו).

"כוס זהב בבל ביד ה' משכרת כל הארץ מיינה שתו גוים על פן יתהללו גוים" (ירמיה נא, ז).

"כי **כוס** ביד ה' ויין חמר מלא מסך ויגר מזה אך שמריה ימצו ושתו כל רשעי ארץ" (תהלים עה, ט).

"ימטר על רשעים פחים אש ונקרית ורוח זלעפות מנת **כוסם**" (תהלים יא, ו).

וכנגדן עתיד הקב"ה להשקות את ישראל ד' כוסות של נחמות:

"ה' מנת חלקי **וכוסי** אתה תומיד גורלי" (תהלים טז, ה).

"תעריך לפני שולחן נגד צרכי דשנת בשמן ראשי כוסי רינה" (שם כג, ה).

"כוס ישועות אשא" (שם קטז, ב) תרין – [שניים], פירוש בשתי כוסות הכתוב מדבר אחד לימות המשיח ואחד לעולם הבא".

ויש אומרים שארבע הכוסות נתקנו כנגד:

א. **כוס ראשונה** – אשר בחר בנו בימי אברהם. **כוס שניה** – הודאה על גאולת מצרים. **כוס שלישית** – כנגד זמן הגלות. **כוס רביעית** – כנגד הגאולה העתידה.

ב. **כוס ראשונה** – שניצלו משעבוד מצרים, כי בראשיה שנה בטלה העבודה מאבותינו במצרים. **כוס שניה** – כנגד יציאת מצרים. **כוס שלישית** – שעשה בהם שפטים. **כוס רביעית** – על מתן תורה.

ג. **ויש אומרים ארבע כוסות כנגד ארבע אותיות הוי"ה.**

ד. **ארבע הכוסות רומזות לארבעה זמנים בעולם:** א. עולם הזה. ב. ימי המשיח והגאולה. ג. תחיית המתים. ד. עולם הבא.

וכן כתב הגר"א ב"הגדה של פסח" (עמוד מו): **"שארבע הכוסות הן כנגד ארבעה עולמות שהם:** עולם הזה, וימות המשיח, ותחיית המתים, ועולם הבא.

כוס ראשונה של קידוש, נגד עולם הזה שצריך לקדש עצמו בעולם הזה.

כוס שניה כנגד ימות המשיח שמשפרין יציאת מצרים, כמו שאמר הכתוב (מיכה ז): "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות".

כוס שלישית כנגד תחיית המתים, שהוא מברך על מזונו שאז הוא סעודת לויתן. כוס רביעית נגד עולם הבא ולכן אומרים עליה הלל הגדול".

טעם נוסף: לארבע כוסות, כנגד ארבע גזירות שגזר פרעה על בני ישראל:

א. "וימררו את חייהם" (שמות א, יד); ב. "אם בן הוא והמיתן אותו" (שם, טז); ג. "כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו" (שם, כב); ד. "יתן אין ניתן לעבדיך ולבנים אומרים לנו עשור" (שם, ה, טז).

כנגד ארבע גזירות אלו נאמרו ארבע לשונות של גאולה, וכנגדן תיקנו חכמים לשתות ארבע כוסות בליל פסח (שמו"ר ו, כו).

טעם נוסף: כנגד ארבעה שצריכים להודות, ואלו הם: יורדי הים, הולכי מדבריות, יוצא מבית האסורים וחולה שנתרפא [נסימנך "וכל החיים יודוך סלה" – חיים ראשי תיבות ח'בוש, ייסורין, ים, מ'דבר] כל אלו היו ביוצאי מצרים, שירדו בים סוף, והלכו במדבר, וביציאת מצרים יצאו מבית האסורים, ובמתן תורה נתרפאו כל החולים, ועל ארבעה דברים אלו אנו מודים על ידי שתיית ארבע כוסות (הגר"א).

טעם נוסף: כנגד ארבע אמהות. וכן מצינו שנמשלו הנשים לגפן, שנאמר (תהילים קכח, ג): "אשתך כגפן פוריה", ובזכות האמהות

נגאלו ישראל ממצרים, כפי שדרשו חז"ל על הפסוק (שהש"ר ב, כב): "מציץ מן החרכים" – זו זכות אמהות (גבורות ה' לרמח"ל).

טעם נוסף: כנגד ארבעה שעבודים ששעבדו מצרים את ישראל, וביציאתם ממצרים נגאלו מהם: א. עינו את נפשם, ששיקעום בתוך מ"ט שערי טומאה; ב. השפילו את ערכם וביזו את כבודם, בזה שקראום עבדים; ג. חיסרו את ממונם; ד. עינו את גופם. וכנגד גאולתם של ישראל מארבעה שיעבודים תיקנו ארבע כוסות (בינה לעתים).

טעם נוסף: כנגד ארבעה דברים שבגללם נגאלו ישראל: א. שלא שינו את שמם; ב. שלא שינו את לשונם; ג. שלא דיברו לשון הרע; ד. שלא היו פרוצים בעריות (ע"פ משך חכמה פרשת וארא).

טעם נוסף: כנגד ארבעה בנים שעליהם דיברה תורה: חכם, רשע, תם ושאינו יודע לשאול (עפ"י סידור האר"י פע"ח שער כא פ"ז).

רמז לשתיית ארבע כוסות מהתורה מצינו, שנאמר (שמות יב, ד): "תכוסו על השה", אותיות "תכוסו" הן כאותיות "כוסות" והיינו שעל השה של פסח יש להוסיף את הכוסות!...

למה לא תקנו ברכה על ד' הכוסות

והטעם שלא תיקנו לברך על מצות ארבע כוסות, משום שאיך יברך, לשתות ארבע כוסות, הרי הראשון מצווה ועומד עליו בכל שבת ויום טוב, ואם יאמר, לשתות

שלוש כוסות, הרי ארבע הם, הלכך אי אפשר לברך (ספר המנהיג סימן פא).

טעם נוסף: מפני שאין מברכין אלא על מצוה הנעשית בבת אחת ללא הפסק, אבל ארבע כוסות שעושה מצוה על כל אחת ואחת מהן, ואם שתאם בבת אחת לא יצא, אין מברכים (האבודרהם).

טעם נוסף: משום שאין מברכים על מצוה שאינה ניכרת שעושה אותה לשם פועלה, כגון על אכילת ערב יום הכיפורים, ולפי זה אין לברך גם על מצוות שכליות כגון "מפני שיבה תקום", וגמילות חסדים, כבוד אב ואם. ולפי זה גם מצות שתיית ארבע כוסות אין בהם היכר שהם לשם מצוה. ושאיני אכילת מצה שיש היכר באכילתה, מצה כי לא חמץ, וכן מרור וחזרת שמהדר ומחזר אחריו עד ששואלין על זה ב"מה נשתנה" "והלילה הזה מרור", ובוזה ניחא מה שאין מברכים על כזית פת שאוכלים בלילה הראשון של חג הסוכות, וכן על אכילת ג' סעודות בשבת משום שאין היכר בפעולת המצוה שהיא לשם פועלה (חזו"ע עמוד ב).

החייבים בשתיית ארבע כוסות

אחד אנשים ואחד נשים חייבים בארבע כוסות (חזו"ע עמוד ה).

המקור (פסחים קח): "ואמר רבי יהושע בן לוי: נשים חייבות בארבעה כוסות הללו, שאף הן היו באותו הנס".

וכתב הרשב"ם (שם): "דאמר במסכת סוטה (דף יא, ב): "בשכר נשים צדקניות שהיו

באותו הדור נגאלו ממצרים" וכן גבי מקרא מגילה אמר הכי משום דעל ידי אסתר הוה, וכן גבי חנוכה (שבת כג, א). אף שה' כבר הבטיח לאברהם אבינו שיוציא את בני ישראל ממצרים, מכל מקום מצד אותה הבטחה היו בני ישראל צריכים להיות במצרים ארבע מאות שנה, ובזכות נשים צדקניות הקדים ה' את זמן גאולתם" (עיון יעקב).

וכתב מהר"ם חלאווה (פסחים קח, א): "נשים חייבות בארבע כוסות שאף הן היו באותו הנס. פירוש בנס הגלות או בשרדפן פרעה על הים. ויש אומרים שהן היו עיקר הנס כדאמרין באגדה ד"בשכר נשים צדקניות שבאותו הדור נגאלו".

וכתבו התוספות (שם): "והא דאמרין דפטורות מסוכה אף על גב דאף הן היו באותו הנס 'כי בסוכות הושבת' התם בעשה דאורייתא אבל בארבעה כוסות דרבנן תיקנו גם לנשים כיון שהיו באותו הנס".

ועוד כתבו התוספות (שם קח): "ואי לאו האי טעמא לא היו חייבות משום דנשים פטורות ממצות עשה שהזמן גרמא אף על גב דארבעה כוסות דרבנן כעין דאורייתא תקון".

מצוה לתת יין לפני התינוקות שהגיעו לחינוך לחנכם בארבע כוסות, אולם אין צריך רביעית. וגם ימזגו אותו במים. והגיעו לחינוך לענין זה, הוא כל שמבינים מה שמספרים בהגדה ובסיפור יציאת מצרים (חזו"ע עמוד ה).

להחמיר בזה. ומכל מקום טוב ליתן לפני כולם היכא דאפשר (חזו"ע שם).

וכן מצוה לחלק לתינוקות קליות ואגוזים, בליל פסח קודם עשיית הסדר, וכן מיני מתיקה וכיוצא בזה, כדי שלא ישנו, ויראו שינוי וישאלו (חזו"ע עמוד ה).

המקור (פסחים קח): "אמר רבי יהודה: וכי מה תועלת יש לתינוקות ביין? אלא, מחלקין להן קליות ואגוזין בערב פסח, כדי שלא ישנו, וישאלו. אמרו עליו על רבי עקיבא שהיה מחלק קליות ואגוזין לתינוקות בערב פסח כדי שלא ישנו וישאלו. תניא, רבי אליעזר אומר: **חוטפין מצות בלילי פסחים, בשביל תינוקות שלא ישנו**". אכילה מרובה מרדימה. כיון שכן, חוטפים את המצות מיד התינוקות אחרי שאכלו מעט, כדי שלא יאכלו כדי שובעם וירדמו. בהיותם עירניים, יבחינו התינוקות בשינויים שאנו עושים בלילה הזה, ויתעוררו לשאול שאלות (רשב"ם).

וכתב ה"משנה ברורה" (סימן תעב ס"ק ט): "וצריך לעוררם שלא יישנו עד אחר "עבדים היינו" וכו', שידעו ענין יציאת מצרים דעיקר המצוה הוא התשובה על שאלת בנו, וכמו שנאמר "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה" וגו', ולא כמו שעושין איזה המון שאחר אמירת "מה נשתנה" מניחים לילדים לילך ולישן ואינם יודעים שום תשובה על שאלתם".

פירוש נוסף ל"חוטפין מצות בלילי פסחים", אנו חוטפים את המצה מעל השולחן, כלומר מסלקים את הקערה עם

המקור (פסחים קח עמוד ב): "תנו רבנן: הכל חייבין בארבעה כוסות הללו, אחד אנשים ואחד נשים, ואחד תינוקות [שגם הם נגאלו" רשב"ם]. אמר רבי יהודה: וכי מה תועלת יש לתינוקות ביין? אלא, מחלקין להן קליות ואגוזין בערב פסח, כדי שלא ישנו, וישאלו. אמרו עליו על רבי עקיבא שהיה מחלק קליות ואגוזין לתינוקות בערב פסח כדי שלא ישנו וישאלו".

וזה לשונו של "שולחן ערוך הרב" (סימן תעב, כה): "ואף הקטנים חייב אביהם לחנכם במצוות להשקותם כוסות על הסדר שיתבאר, אם כבר הגיעו לחינוך, דהיינו שהגיעו לזמן שראוי לחנכם לשמוע הדברים שאומרים על הכוסות, כגון שהן יודעין מענין קדושת יום טוב ולכן ראוי לחנכם לשמוע הקידוש שאומרים על כוס ראשון, וגם יש בהן דעת להבין מה שמספרים להם מיציאת מצרים באמירת ההגדה, ולכן ראוי לחנכם לשמוע ההגדה שאומרים על כוס שני, וכן חייב לחנכם לשמוע ברכת המזון שאומרים על כוס שלישי, וגמר ההלל והלל הגדול ונשמת שאומרים על כוס רביעי. ואף הקטנות שהגיעו לחינוך דינם כקטנים".

ונראה שרוב הפוסקים סוברים שהלכה כרבי יהודה, ומדינא אין צריך לתת לפני התינוקות. ודי להחמיר בהגיעו לחינוך, וגם אין זה אלא לשינוי בעלמא, ונפקא מינה שאין צריך שיעור רביעית. ואף שהמהרי"ל מחמיר להצריך רביעית לקטן שהגיע לחינוך ואף אם לא הגיע לחינוך נותנים יין לפניו. נראה שלדין אין

שערי בינה יצאו בני ישראל ממצרים, וגם כי הסיפור עצמו הוא בבינה, כי היא סוד הגרון הנקרא "קול עילאה" דמינה נפקו קול ודיבור. והכוס השלישית והרביעית הם כנגד חסדים וגבורות, ושניהם הם אלהים במילוי אלפיין, אלא שהא' שבחסד היא צורת יו"ו, ושגבורות היא צורת יו"ד, ולפי ששניהם כלולים יחד במוח הדעת, לכן בין שלישית לרביעית לא ישתה"ל.

על איזה כוס מברכים

מנהג הספרדים ועדות המזרח שאין מברכים "בורא פרי הגפן" אלא על כוס ראשון ושלישי בלבד, וכדעת מרן ה"שולחן ערוך". והאשכנזים מברכים על כל כוס וכוס.

בדבר זה נחלקו הגאונים:

שיטה א: דעת רב נטרונאי גאון ורב עמרם גאון סוברים שצריך לברך על כל כוס וכוס "בורא פרי הגפן", **והטעם:** הואיל וכל כוס הוא מצוה בפני עצמו, ואיתא בגמרא (פסחים קט:): "רבינא אמר, ארבעה כסי תקינו רבנן דרך חירות, כל חד וחד מצוה באפי נפשה הוא" נוכן דעת רבינו שרירא גאון ורבינו האי גאון, וכן דעת הרי"ף. וכן פסק הרמב"ם וכן כתבו התוספות ועוד.

שיטה ב: ודעת רב כהן צדק שיש לברך "בורא פרי הגפן" על כוס הראשון של הקידוש, ואין צריך לברך בורא פרי הגפן על כוס שני, [וכן דעת רבינו זרחיה הלוי בעל המאור ורבינו יונה והרא"ש והטור]. **והטעם:** שנפטר בברכת "בורא פרי הגפן" שאמר בכוס הקידוש, ואין ההגדה מפסקת בין הכוסות. וכן יש לברך "בורא פרי הגפן" על כוס

המצות אחר התחלת הסדר, לפני שאלות "מה נשתנה" כדי לעורר את הילדים לשאול מדוע הסירו את הקערה לפני שאכלו ממנה (רש"י ורשב"ם).

פירוש נוסף: אוכלים את המצה ב"חטיפה" כלומר ממהרים לאכול אותה לפני שהתינוקות ירדמו (רש"י).

פירוש נוסף: שאנו חוטפים מצות זה מזה כדי לעורר תמיהתם של התינוקות או כדי לשעשע אותם ולשמור על עירנותם [זהו המקור למנהג המקובל של "חטיפת" האפיקומן] (רמב"ם, מאירי ורבינו יהונתן).

צריך לשתות הארבע כוסות על הסדר שנתקנו, אחת בקידוש, שניה בסיום אמירת ההגדה בברכת "גאל ישראל", שלישית בסיום ברכת המזון, רביעית בסיום ההלל. ואם שתאן זו אחר זו שלא כסדר, לא יצא ידי חובתן וגם על פי הקבלה יש סודות עמוקים בשתיית ארבע כוסות וסידורן (פסח בציון עמוד רמג).

מרן ב"שולחן ערוך" כתב (סימן תעב סעיף ח): "צריך לשתות ארבע כוסות על הסדר, ואם שתאן זה אחר זה שלא כסדר לא יצא".

[וכתב רבנו האר"י ז"ל בשער הכוונות (דף פב ע"ב): "והנה ענין הארבע כוסות של ליל פסח, הם כנגד ג' אלהים במילוייהם, כי כן "כוס" הוא בגימטריא אלהים. והנה כוס הראשונה הוא כנגד אלהים דיודיין שבמוח החכמה, ולפי שהחכמה נקראת "קדש" כנודע, לכן הקידוש של ליל פסח נאמר על הכוס הראשונה. והכוס השניה הוא כנגד אלהים דההיין שבמוח בינה, ולכן בו נזכר ההגדה של סיפור יציאת מצרים. ונודע כי בכוח נ'

הכלל של "ספק ברכות להקל", ולכן כל עדה תאחז במנהג שנהגו מקדמת דנא, כי "אלו ואלו דברי אלהים חיים" (ילקו"י מועדים פסח עמוד תכג).

מצות ארבע כוסות כוללת אף מצות שמחת

יום טוב (חזו"ע עמוד א הערה א).

המקור (פסחים קח:): "שתאן בבית אחת. רב אמר: **ידי יין יצא**, ידי ארבעה כוסות לא יצא"

וביאר הרשב"ם (שם): "ידי יין יצא. משום שמחת יום טוב, כדתניא לקמן: 'ושמחת בחגך' – במה משמחו ביין".

הגמרא מבארת שאדם ששתה ארבע כוסות רצופים שלא על הסדר שתיקנו חכמים, יצא ידי חובת מצוה זו של שמחת יום טוב, אמנם, לא קיים בכך את מצות ארבע הכוסות; אלא, ארבעת הכוסות ששתה אינם נידונים אלא ככוס אחד, ועליו לשתות עוד שלוש כוסות נוספות בזמנים שקבעה המשנה.

לדעת התוספות (מועד קטן יד ד"ה עשה דיחיד) מצות שמחה דאורייתא אינה אלא באכילת שלמי שמחה, ואילו המצוה לשמוח ביין ובכסות נקייה אינה אלא מדרבנן.

ואילו מלשון הרמב"ם (יום טוב פרק ו הלכה יז) משמע שגם שאר מיני שמחה הם בכלל מצות שמחה מן התורה, וזה לשונו: "שבעת ימי הפסח ושמונת ימי החג עם שאר ימים טובים כולם אסורים בהספד ותענית, וחייב אדם להיות בהן שמח וטוב לב הוא ובניו ואשתו ובני ביתו וכל הנלוים עליו שנאמר (דברים טז): 'ושמחת בחגך'"

שלישי של ברכת המזון, **והטעם**: מאחר שברכת המזון נחשבת לסילוק והיסח הדעת, (כמבואר בפסחים קג ע"א), ואין צריך לברך על כוס רביעי שגומר עליו את ההלל, שאין ההלל נחשב להפסק בין הכוס השלישי לרביעי.

ומרן ה"שולחן ערוך" פסק (סימן תעד, א): "שותה כוס שני ואין מברך עליו לא ברכה ראשונה ולא ברכה אחרונה, שאין מברכין 'בורא פרי הגפן' כי אם על כוס של קידוש ועל כוס של ברכת המזון, ואין מברכין על הגפן כי אם אחר כוס רביעי".

והטעם: דפוסק כשיטת רב כהן צדק והראשונים כמוהו, "ואף על גב דארבעה כוסות שתקנו רבנן כל אחת מצוה בפני עצמה היא [כנגד ארבע לשונות גאולה] מכל מקום כיון דליכא היסח הדעת משתיה שהרי כשברך על כוס ראשונה היה יודע שישתה עוד כוס הלכך לא בעי לברוכי על כל כסא וכסא" (משנה ברורה סימן תעד ס"ק א).

והרמ"א כתב בהגהה (שם): "והמנהג בין אשכנזים לברך ברכה ראשונה על כל כוס וכוס, אבל ברכה אחרונה אין מברכין רק אחר האחרון לבד, וכן דעת רוב הגאונים".

ולהלכה לדעת הספרדים ועדות המזרח אין לברך אלא על כוס ראשון ושלישי, משום דספק ברכות להקל. וכן מנהג הספרדים (יחזקאל דעת א, טו).

ומנהג אחינו האשכנזים כדעת רוב הגאונים, לברך "בורא פרי הגפן" על כל כוס וכוס. וידוע שבמקום מנהג אין לומר

לאנשי ביתו. אמר רבי יוחנן, אנו אין לנו אלא ארבעה בלבד: הדחה, שטיפה, חי, ומלא.

וזה ביאורם:

א. שטיפה מבחוץ והדחה מבפנים כדי שתהיה הכוס נקיה.

וזה לשון מרן ה"שולחן ערוך" (סימן קפג סעיף א): "כוס של ברכה טעון הדחה מבפנים ושטיפה מבחוץ; ואם הוא נקי ואין בו שיורי כוסות, אין צריך". אם היתה הכוס נקיה מתחילה לגמרי אינה צריכה שטיפה והדחה. והיינו כגון שאין באותה כוס שיירי יין ששרה בה פת, **והטעם**: משום דמאיסי.

ונכון להחמיר לשטוף ולהדיח הכוס כל ששתה ממנה אפילו היא נקיה, **והטעם**: שראוי כן לעשות משום "הכון לקראת אלהיך ישראל" (רבנו מנוח), או משום לכבוד הברכה (חידושי ר"א מלונדריש), או להידור מצוה ראוי להדיחו (תפארת שמואל).

וכתב ה"אליה רבה" (שם סק"א): "וטוב להדיח אפילו כשאין בו שיורי פת אם לא שהוא נקי וצח משום (מלאכי א, ח): "הקריבחו נא לפחתך" [דבר מאוס ומגונה, שאינו ראוי להינתן במתנה לאדם, אסור לקרבן או למצוה, שנאמר (מלאכי א, ח): "וכי תגשון עֲנִי לְבַח אֵין כֶּעֱנִי תִגְיִשׁוּ פֶסַח וְחֶלֶה אֵין כֶּעֱנִי דבר זה רע?], הקריבחו נא לְפַחְתְּךָ [ענין שר ושליט כמו פחת יהודה] הִרְצֵץ או הִשָּׂא פָנֶיךָ אָמַר ה' צְבָאוֹת – מכאן למדו חכמים, שדבר המאוס להינתן במתנה לאדם אסור לגבוה] (הלכה ברורה קפג, א).

וגו', אף על פי שהשמחה האמורה כאן היא קרבן שלמים כמו שאנו מבארין בהלכות חגיגה יש בכלל אותה שמחה לשמוח הוא ובניו ובני ביתו כל אחד ואחד כראוי לו.

וקשה שהגמרא (פסחים עא.) ממעטת מהפסוק "והיית אֶךְ שמח", ליל יום טוב הראשון משמחה [דאין מקריבים שלמי שמחה בערב יו"ט, אלא רק למחרת].

ונחלקו האחרונים בדבר זה; יש סוברים שהדברים אמורים לא רק במצות אכילת שלמי שמחה, אלא גם בשאר מיני שמחה כגון יין וכסות נקיה, שאינם נוהגים מן התורה בליל יו"ט הראשון, ומכל מקום מדרבנן נוהגים הם (שאגת אריה סימן סח).

ויש סוברים שלא נתמעט ליל יו"ט הראשון אלא ממצות שלמי שמחה, אבל שאר מיני שמחות נוהגים בליל יום טוב הראשון (אמרי ברוך לטורי אבן ועוד).

דיני כוס של ברכה

צריך להקפיד שיתקיימו כל דיני "כוס של ברכה" בכל אחת ואחת מארבעת הכוסות ששותים בליל הסדר, אצל כל אחד ואחד מן הממסובים. ואם עושים כן אינם זקוקים לכוסו של בעל הבית ויכולים לאחר שסיים הברכה והוציאם ידי חובה, לשתות מן היין לפניו.

והמקור לדיני כוס של ברכה, איתא בגמרא (ברכות נא.): "עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה: טעון הדחה, ושטיפה, חי, ומלא, עיטור, ועיטוף, נוטלו בשתי ידיו, ונותנו בימין, ומגביהו מן הקרקע טפח, ונותן עיניו בו; ויש אומרים: אף משגרו במתנה

ב. כוס של ברכה צריכה להיות מלאה.

וזה לשון ה"שולחן ערוך" (סימן רע"א סעיף י):
 "מקדש על כוס מלא יין שלא יהיה פגום".

איתא בגמרא (ברכות נ"א עמוד א): "אמר רבי יוחנן: כל המברך על כוס מלא – נותנין לו נחלה בלי מצרים, שנאמר "ומלא ברכת ה' ים ודרום ירשה". רבי יוסי בר חנינא אומר: זוכה ונוחל שני עולמים, העולם הזה והעולם הבא" [וביארו התוספות "פירש הרב רבי יוסף ממרשיליי"א מדהוה ליה למכתב ים ודרום רש, וכתב ירשה, הרי יו"ד ה"א יתירה וביו"ד ה"א נבראו שני עולמות כדאמרין בפרק "התכלת" (מנחות כ"ט): "כי ביה ה' צור עולמים" שהעולם הזה נברא באות ה"א והעולם הבא באות יו"ד].

יש אומרים שצריך שתהיה הכוס מלאה על כל גדותיה. וכן כתב הטור (סימן קפ"ג): "מלא כפשטיה שיהא מלא על כל גדותיו".

ויש אומרים שאפילו אם אינה מלאה על כל גדותיה אלא חסר בה מעט נחשבת מלאה, ומחמת כן יש אומרים שאם חושש שמא מחמת שהכוס מלאה ישפך מעט מן היין ויבוא לידי בזיון, אדרבה עדיף שלא ימלאנה על כל גדותיה. **והטעם**: יש מפרשים שמה שאמרו בגמרא דכוס של ברכה צריך "עיטור", דהיינו שלא יהא מלא כל כך באופן שלמעלה בכוס יש עטרה מסביב".

מה נקרא פגום

כוס שטעמו ממנה, אפילו מעט מאוד, נחשב היין שבכוס זו לפגום, ונפסל מה

ואם קינח במפית והיא נקיה אינו צריך לשוטפה ולהדיחה, והיינו שקינחה מבפנים ומבחוץ (משנה ברורה סק"א).

ולדעת רבותינו המקובלים צריך לשטוף ולהדיח את הכוס אפילו לא שתו ממנה כלל והיא נקיה לגמרי (כה"ח סק"ד).

איזה כוסות צריכים שטיפה והדחה

יש אומרים: שרק כוס ראשון וכוס שלישית צריכים הדחה, וכן כתב בשו"ת מהרש"ל (סימן פח): "**ואח"כ יקח כוס שלישי כראשונה רוצה לומר שצריך גם כן שטיפה והדחה כראשונה** וזהו דעת כל האחרונים ואף מי שלא נזהר בו בכל השנה אם רואה שהכוס נקי אכן בזה הלילה יזהר ביותר כדי להדר המצוה וימלא הכוס לברכת המזון ויברך הבעל הבית בעצמו כי כך מדת חכמים הוא ואח"כ ימלא כוס הרביעי לסיים עליו".

והרב בן איש חי כתב (ש"א פרשת צו, כ"ט): "**וכל הארבע כוסות צריכין שטיפה והדחה** שירחצם מבית ומחוץ בכל פעם".

וב"חזון עובדיה" (עמוד נד) כתב: "ואין צריך לשטוף ולהדיח הכוס אם כל אחד שותה מכוסו, ואין שם תערובת כוסות".

והטעם: שהרי כבר הדיחו ושטפו קודם הקידוש, ומשמע שגם על דרך הסוד אין צריך שטיפה והדחה בכוס שני.

"ואם מתערבבים הכוסות, לכאורה בזה צריך הדחה ושטיפה שהוא נמאס לשתות מפה של מישהו אחר אף מבני הבית" (ילקו"י מועדים פסח ג, עמוד קפ"א).

לו כוס שלימה אלא שבורה, רשאי לברך עליה.

והטעם: רבים מרבותינו הראשונים הביאו שיש מפרשים מה שאמרו (ברכות נא.) לענין כוס של ברכה שיהיה "חיי", דהיינו שיהיה כוס שלם שאינו שבור. וכן הוא בזוהר הקדוש (עקב דף רעג ע"ב) שיש אומרים ש"חיי" היינו שהכוס שלם, שהרי כלי "שבירתו" היא מיתתו". ואף שיש חולקים (תלמידי רבנו יונה, הר"ן) מכל מקום יש לומר שבעצם הדין מודים שצריך שיהיה הכוס שלם, שהרי אין נאה לברך על כוס שבור משום "הקריבהו נא לפחתך".

ואם נשברה הכוס באופן שאי אפשר לתת בתוכה רביעית יין, אין להשתמש בה לכוס של ברכה אפילו כשאין לו כוס אחרת.

והטעם: זה לשון ה"משנה ברורה" (שער הציון סימן קפג ס"ק יד): "ופשוט דאם יש נקב בשולו ועל ידי זה אינו יכול להחזיק רביעית, אין על זה שם כוס כלל והוא לעכובא אפילו בשעת הדחק, דכוס של ברכת המזון וקידוש צריך להחזיק רביעית".

וכוס שנשברה ונפגמה מעט בשפתה העליונה דינה כדין כוס שבורה שאין להשתמש בה לכוס של ברכה אלא אם כן אין לו כוס אחרת.

מותר להשתמש בכוס העשויה מנייר או פלסטיק וכיוצא בזה לכוס של ברכה. ומכל מקום עדיף יותר שישתמש בכלי

שנשאר בכוס לברך עליו כוס של ברכה [כגון קידוש או הבדלה או ברכת המזון] (שו"ע סימן קפב, ג ומשנה ברורה שם).

והטעם: "מפני שהוא כשיורי כוסות" (רמב"ם). ויש אומרים: משום "הקריבהו נא לפחתך", שאין זה נאה לברך להשי"ת על כוס ששתו ממנה" (המנהיג, הלבוש). "והפגימה היא כמו מום בבהמה" (לבוש). ויש אומרים: דהיינו כדוגמת מזבח שפגימה פוסלת (ב"ח ומגן אברהם).

דוקא כששתה מן הכוס בפיו נפסל היין לברכה, אבל אם שפך מן הכוס לתוך ידו או לתוך כלי אין הנשאר בכוס נחשב לפגום (שולחן ערוך שם).

ומכל מקום צריך שיחזור וימלא את הכוס, או שיעביר היין לכוס קטנה יותר, כדי שיברך על כוס מלאה. ואם שפך מן הכוס מעט מאוד באופן שהיא עדיין מלאה אין צריך לחזור ולמלאות את הכוס או להעביר היין לכוס אחרת (הלכה ברורה סימן קפב ד).

ואם הכניס אצבעו לתוך הכוס וטעם באצבעו מן הכוס, אין הנשאר בכוס נחשב לפגום ומותר להשתמש בו לכוס של ברכה, ובלבד שנשארה הכוס מלאה (הלכה ברורה שם).

ג. כוס שלמה לכוס של ברכה.

וזה לשון ה"שולחן ערוך" צריך לחזור אחר כוס שלם" (סימן קפג סעיף ג).

כוס של ברכה צריכה להיות שלימה ולא שבורה. ומכל מקום אין זה מעכב, ואם אין

נוטלו בימינו לבדו ולא בב' ידיו כדי שלא יהא נראה כמשאוי עליו והימין היא חשובה יותר לכבוד הכוס ולא יסייע כלל בשמאל אפילו לסמוך בה ימינו שאין השמאל נוגעת בכוס כלל (שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן קפג סעיף ז).

וכתב ה"לבוש" (סימן קפג, ד): "ומקבלו בשתי ידיו, ואסמכוהו אקרא דכתיב (תהלים קלד, ב): 'שאו ידיכם קודש וברכו את ה'", "ידיכם" לשון רבים משמע, מדלא כתיב ידכם בלא יו"ד בין ד' לכ"ף הרי שתי ידיו" [באמת במסורה גדולה כתוב ידיכם ביו"ד והרבה דפוסים, (מאמר מרדכי, סק"ד)].

ולדעת רבותינו המקובלים צריך שיקבל הכוס מאחר, ואף הנותן את הכוס צריך שיאחז הכוס בשתי ידיו.

וזה לשון "כף החיים" (סימן קפג סק"ט): "וצריך שימסור לו הכוס אדם אחר בשתי ידיו, וגם הוא יקבלו בשתי ידיו כמו שכתוב ב"זוהר הקדוש" (פי' תרומה דק"י ע"ב) וזה לשונו: "כוס של ברכה אצטריך למיהב ליה בימינא ובשמאלא ולקבלא ליה בין תרווייהו בגין דאתיהיב בין ימינא ושמאלא ולבתר ישתביק ליה בימינא דהא מתמן אתברכא עכ"ל. [תרגום: כוס של ברכה צריך לתת אותה בגימין ובשמאלא ולקבלא בגין שנייהם, משום שנתנת בגין גימין ושמאלא. אחר כך ישאיר אותה בגימין, שהרי משם מתברך] [וכ"כ הזכ"ל שם. יפה ללב אות ג'. בן איש חי פי' שלח לך אות ט"ז]. "ומה שכתב "מתמן אתברכא" רוצה לומר על בחינת ה"מלכות"... והדברים עתיקים ויחזיק הכוס נגד החזה ממש ויש בו סוד" (אור צדיקים סימן כג אות לו).

אחר. וראוי ונכון להשתמש בכלי מיוחד ונאה לכוס של ברכה, כגון בכלי כסף. ויש אומרים שכוס של זכוכית בהירה שהיין נראה מתוכה עדיפה על כוס של זהב או כסף (הלכה ברורה שם ט).

והטעם: בשו"ת "אגרות משה" (חלק ג' מאורח חיים סימן לט), כתב שאין לקדש על כוס העשוי מנייר או מקרטון, מפני שהוא רק לשעה, ואין לו שום חשיבות. ומכל מקום כשאין לו כוס אחר, אולי יש להקל.

וב"שמירת שבת כהלכתה" (פרק מז הערה נא) הביא בשם הגאון רבי שלמה אויערבך זצוק"ל, דנראה דכוסות כאלה שמיוחדין לכך וגם אנשים חשובים משתמשים בהם בסעודות חשובות אין להקפיד ביותר אם אין כוס אחרת.

אולם בשו"ת "ציץ אליעזר" (חלק יב סימן כג) דחה ראיית האגרות משה הנ"ל, והעלה שאף כוס מנייר כשר לקידוש ולברכה, שהרי כך נוצר מתחילה, ולא נחסר ממנו כלום ממה שהיה בתחילה. וכן דעת מרן הגר"ע יוסף זצוק"ל, אלא שאם יש לו כוס אחר, עדיף טפי לקדש ולברך על כוס אחר, משום "זה אלי ואנוהו" התנאה לפניו במצוות (ילקו"י שבת רעא, ג).

ד. מקבלו בשתי ידיו.

זה לשון ה"שולחן ערוך" (סימן קפג סעיף ד): "מקבלו בשתי ידיו, וכשמתחיל לברך נוטלו בימינו, ולא יסייע בשמאל".

קודם שיתחיל לברך נוטל הכוס בשתי ידיו, **והטעם:** "להראות חביבות הכוס שהוא חושק לקבלו בכל כוחו, וכשיתחיל לברך

עבדים להיות אוכלים מעומד וכאן אוכלים מסובים.

ובפירוש המשניות כתב הרמב"ם (פסחים פרק י משנה א): "וחייבוהו לאכול כשהוא מיסב בדרך שאוכלין המלכים והגדולים".

טעם הדבר כדי להודיע שיצאו מעבדות לחירות, והרי זה זכר ליציאת מצרים, מפני שבאותו יום נהיינו בני חורין, כדי שירמוז סימן לחירות וגאולה ויתעורר לשבח מי שגמלנו טובה בגאולה וחירות משעבוד קשה ומגונה. וכתבו ראשונים שמפני שבכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים, שנאמר (דברים ו, כג): "ואותנו הוציא משם", ועל דבר זה ציוה הקב"ה בתורה (שם טו, טז): "וזכרת כי עבד הייתי", כלומר כאילו אתה בעצמך היית עבד ויצאת לחירות ונפדית, לפיכך כשסועד אדם בלילה הזה צריך לאכול ולשתות והוא מיסב (אנציקלופדיה תלמודית כרך ט).

וזה לשון הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פרק ז): "בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים" שנאמר (דברים ו): "ואותנו הוציא משם" וגו', ועל דבר זה ציוה הקב"ה בתורה (דברים ה): "וזכרת כי עבד הייתי" כלומר כאילו אתה בעצמך היית עבד ויצאת לחירות ונפדית. לפיכך כשסועד אדם בלילה הזה צריך לאכול ולשתות והוא מיסב בדרך חירות".

ובמדרש אמרו (שמות רבה פרק כ): "ויסב אלהים את העם" (שמות יג, יח), מכאן אמרו

בליל הסדר קצת קשה לנהוג כדעת המקובלים, כיון שבני הבית מרובים וכל אחד צריך לקבל כוס של קידוש, אמנם מי שנוהג לעשות כדעת המקובלים בשאר ימות השנה, נכון שינהג כן גם בליל הסדר.

מלבד הדברים האלה, אמרו בגמרא (ברכות נא.) עוד כמה דברים שצריך לעשותם בכוס של ברכה, ונחלקו רבותינו הראשונים אם צריך לעשות דברים אלו, ומרן ה"שולחן ערוך" הביאם להלכה [מלבד עיטוף ועיטור] וכמה מרבתינו האחרונים כתבו שאין דברים אלו אלא למצוה מן המובחר, ורק אותם ארבעה דברים: שטיפה, הדחה, חי ומלא, הם מעיקר הדין (הלכה ברורה שם י).

דיני ההיסבה וטעמיה

יסדר שולחנו בכלים נאים כפי כוחו, וינהג שררה בליל פסח דרך חירות, ויכין מקום מושבו שישב בהיסבה דרך חירות, ואפילו עני שאין לו כרים וכסתות, יסב על הספסל, או על הקרקע לצד שמאל. או לסמוך על ירך חבירו, אבל לא על ירך עצמו שנראה כדואג ואבל ח"ו (חזו"ע עמוד ו).

המקור להיסבה

ה"היסבה" היא מצות ישיבה דרך חירות בשעת האכילה בליל ראשון של פסח.

המקור שלא יאכל אדם, בלילי פסחים, עד שיסב, הוא במשנה (פסחים צט עמוד ב): "אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב". וביאר רש"י: "בלילי פסחים, עד שיסב בדרך בני חורין, זכר לחירות, במיטה ועל השולחן". כלומר, בדרך בני חורין, שדרך

רבותינו אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב, שכך עשה להם הקב"ה", ופירש הגרי"ז יאדלער (י"תפארת ציון) על מדרש רבה שמות כ: שכתבה התורה לשון "ויסב" להודיענו שגם במדבר הולך אותם בדרך חירות ועל כן צריכים לאכול בליל פסח בהיסבה כדי לזכור ניסיו ונפלאותיו שעשה עמנו במדבר".

ובמדרש תנחומא (פרשת במדבר ב): "מאי "ויסב" מלמד שהרביצם כדרך שהמלכים רבוצין [מסובין] על מטותיהן".

ויובן על פי המדרש במקום אחר (במדבר רבה פ"א): "בנוהג שבעולם מלך בשר ודם שיצא למדבר, שמא מוצא הוא שם שלווה כשם שהיה מוצא בפלטין, או אכילה או שתייה, ואתם הייתם עבדים למצרים והוצאתי אתכם משם הרבצתי אתכם בסיגמטין [מיטות מכובדות], שנאמר (שמות יג): "ויסב אלהים את העם דרך המדבר", מהו "ויסב" שהרביצם כדרכי המלכים רבוצין [מסובין] על מטותיהם".

ובמכילתא דרבי ישמעאל איתא: "ויסב אלוקים את העם כדי לעשות ניסים וגבורות במן ובשלו ובבאר", וכתב בספר "ברכת הנצי"ב" על דברי המכילתא שדורשים את המילה "ויסב" דרך היסבה באכילה חשובה.

וכעין זה כתב בעל הטורים (שמות פרק יג): "ויסב אלהים את העם דרך המדבר". שערך להם שולחן והסיבן לאכול. אין ויסב אלא היסבה, כמה דאת אמר "היוכל אל לערוך שולחן במדבר" (תהלים עח יט).

והטעם להיסבה מצאנו בתלמוד ירושלמי (ריש פרק ערבי פסחים): "אמר רב לוי ולפי שדרך עבדים להיות אוכלין מעומד וכאן להיות אוכלין מסובין להודיע שיצאו מעבדות לחירות".

וכן בדברי ה"פנים יפות" (שמות יג): "ובזה יש לפרש מה שאמר במדרש (ש"ר כ, טז) "ויסב אלוקים" מכאן אמרו חכמים "אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב", יש לפרש מפני שכבר כתבנו בפרשת בא בפסוק [יב, מב]: "הוא הלילה הזה שימורים לכל בני ישראל לדורותם", שבכל ליל פסח מתגלה האור הגדול שהיה במצרים אם האדם מכין לבבו, ולפי הכנתו כן הוא מקבל הארתו והוא הביטחון החזק שהיה להם במצרים ללכת "בארץ לא זרועה", והוא ענין ההיסבה "שאפילו עני שבישראל" יתחזק בטחונו אל ה', ויהיה שמח בדרך היסבה המורה על החירות והרווחה מבלי חוסר כלל, כמו שהיה הבטחון חזק כשיצאו ממצרים לארץ לא זרועה".

והגה"צ ר' מנחם מנדל מרימנוב זצוק"ל כתב (מנחם ציון, ויקרא הגדה של פסח): "והב' סימני חירות הם:

הראשון – היא היסבה שהיו יגעים ועייפים מעבודת הפרך, וכמו שאמרו ב"זוהר הקדוש" (שמו"ר פכ"ה ז) על פסוק "ויסב אלהים את העם", שעשה להם היסבה כמו שעושין למנוחת הגוף **"ועבוד להו ניחא נפשיה"**.

והשני – הוא הטיבול, כדרך סעודת המלכים שמטעימים מאכלם להתענג נפשם, כי בחצי הלילה הזה ממש כהרף עין

הנקרא 'עת' שהוא כחצי רגע כמימרא, ובעת הזאת נהפך הגלות לחירות והעבדות לגאולה, וזה הוא זמן אכילת אפיקומן, ותהי מחצת העדה את האפיקומן כמו כריתת ברית, כשנפרדים שני אוהבים מחלקים טבעת אחת וכל אחד לוקח לו החצי לזכרון אהבת עולם, ועל כן יחצו את המצה, שאנחנו כורתיים ברית עם בוראנו ללכת בדרכיו ולשמור חוקותיו, והחלק היותר גדול יצניעו למשמרת עד חצי הלילה שהוא עת חילוף הזמנים והשגת העיתים לעלמא דחירות, ודרכו של כהן גדול ביום כיפורים כאשר שנה מעבודה לעבודה מבגדי זהב לבגדי לבן וכן להיפך היה צריך לרחוץ ולטבול עצמו, ועל כן מנהג ישראל תורה לרחוץ עצמנו עתה".

טעם נוסף: האוכל בהיסבה – אוכל בחיפזון, לפי "שדרך היסבה שהיא נאכלת מהר, שאינו פונה אנה ואנה", ולפי שהפסח נאכל בחיפזון, לפיכך יש לאכול בליל פסח בהיסבה (ליקוטי יהודה פרשת בא עפ"י רש"י ברכות מא, א ד"ה מיסב).

סוד ההיסבה

כתב השל"ה הקדוש (פסחים מצה שמורה קסב): "וכלל הענין הוא, כי מצד סיפור נפלאותיו, אז נעשה דביקות בינו יתברך לבינינו, ומסתלק החושך והענן המפסיקים ומבדילים בינו לבינינו, זהו הגאולה האמיתית, כי אז יתגלה לנו, הוא לנו לאלהים, ואנחנו לו לעם, כמו שנאמר (ישעיה כה, ט): "ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו, זה ה' קוינו לו

נגילה ונשמחה בישועתו". ותיבת 'זה' הוא כמורה באצבע – זה הוא. 'ונשמחה בישועתו', כלומר, הישועה שהיא מאתו להושיענו. וגם פירוש 'בישועתו', בישועת עצמו כביכול כמו שכתבתי, כי אז יתגדל ויתקדש שמיה רבא כו'. זהו הרמז כל המספר ביציאת מצרים הרי זה משובח. כלומר, 'זה' ה', יתברך הוא וישתבח ויתפאר ויתקדש, ואנחנו דבוקים בו להראות, זה אלי, זה ה' קוינו כו'. וזהו סוד 'ויסב אלהים את העם' (שמות יג, יח), שסיבב אותנו ואין הפסק בינינו. ובמדרש (שמות רבה פ"כ ס"ח) 'ויסב אלהים את העם' וגו', מכאן אמרו (פסחים צט ב) "אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב", כי כן הסיבן הקב"ה. הרי מבואר סוד היסבה".

וכתב רבנו חיים פלאג'י ז"ל (חיים לראש דף לו ע"ב): "דמצוה לנהוג שורה בליל פסח, ובזה יכופר מה שנהג שורה וגאווה כל השנה".

החייבים בהיסבה

איטר יד יסב על שמאל כל אדם. ובדיעבד אם היסב בצד ימין יצא (חזו"ע עמוד ט).

וכתב הרא"ש (פסחים פ"י סימן כ): שלפי הרשב"ם יש נפקא מינה בין שני הטעמים וזה לשונו: "הסיבת ימין לא שמיה היסבה ולא עוד אלא שמא יקדים קנה לוושט ואתי לידי סכנה", פירש רשב"ם: שהרי בימינו צריך לאכול ולפי זה איטר בימינו מיסב בימינו, ולאידך פירושא שמא יקדים קנה לוושט קאי אהסיבת ימין, אין חילוק בין איטר לאחר".

יושב כדרכו" (רמ"א תעב, ד ומשנ"ב ס"ק יג).
(כה"ח ס"ק כ"ב).

אשה חשובה שאין בעלה מקפיד עליה צריכה היסבה. וכן הוא מנהג הספרדים ועדות המזרח שהנשים מסיבות, מפני שאין דרך להקפיד, ואין לשנות. ומכל מקום בדיעבד אם לא היסבו הנשים יצאו ידי חובה, ואינן צריכות לחזור ולשתות (חזו"ע עמוד ו).

אמרו רבותינו (פסחים קח.): "אשה אצל בעלה – לא בעיא היסבה, ואם אשה חשובה היא – צריכה היסבה".

ויש בזה מספר טעמים מדוע אשה לא צריכה היסבה.

הטעם: מפני אימת בעלה עליה וכפופה לו (רשב"ם שם); מפני שהיא כפופה לבעלה ואין נכון להראות לפניו שררה וחירות (או"ז ח"ב סימן רנו). "אשה אינה צריכה היסבה, ופירש רשב"ם, מפני שאימת בעלה עליה ולפי זה אלמנה וגרושה בעו היסבה" (טור סימן תעב).

טעם נוסף: אין דרכה של אשה להסב בפני הבריות (רשב"ם שם בשם שאילתות דרב אחאי פרשת צו סעיף עו; לבוש שם). ואפשר לפרש משום צניעות, או משום שאין זה כבוד או אין דרכה בכך, ואינו דרך חירות לה.

וכתב "בעל הלכות גדולות" משום דלאו אורח ארעא דאשה למזגא [להסב] ולפי זה כל אשה אינה צריכה היסבה" (טור שם בשם בה"ג).

טעם נוסף: "לפי שמשמשת לבעלה" (הר"ן על הרי"ף דף כג.). "שאין חירות לאשה אצל

"בשולחן ערוך" פסק (אורח חיים הלכות פסח סימן תעב סעיף ג): "כשהוא מיסב לא יטה על גבו ולא על פניו ולא על ימינו, אלא על שמאלו". ובהגהה שם: "ואין חילוק בין איטר לאחר".

והטעם כתב המשנה ברורה (שם ס"ק יא): "ואין חילוק וכו' - דגם איטר צריך להסב על שמאל כל אדם, ואף על גב דהוא אוכל תמיד בשמאלו, ואם כן לטעם א' היה צריך להסב על ימינו, מכל מקום אין לחלק מפני טעם ב' שמא יקדים קנה לוושט, והאי טעמא עדיפא לן משום דהוי סכנתא וחמירא סכנתא מאיסורא, ויאכל אותו הפעם בימין כל אדם. ובדיעבד אם היסב על צד ימין יצא דימין שלו הרי הוא כשמאל כל אדם".

ומי שנשתתקה ידו או גידם בידו הימנית, יסב על צד ימין, כדי שיוכל להשתמש בידו השמאלית. ובדיעבד אם לא היסב לא עיכב (חזו"ע עמוד ט).

והטעם: "וגידם ביד ימין או שיש בה מכה בענין שאינו יכול לאכול בה ואם יסב על שמאל לא יוכל לאכול בשמאל, וכן מי שיש לו מכה בזרוע שמאל בענין שאינו יכול להיסב על צד שמאל, נראה בכגון זה פטור מהיסבה **דלא תיקנו חז"ל היסבה אלא דרך חירות ודרך תענוג ולא דרך צער** רוצה לומר שיבא לידי צער. ועוד בנידון כזה ודאי סמכינן אראבי"ה", ["דכתב דבזמן הזה אין להסב". **וַטַעֲמֵנו** כיון דאין רגילות בארצנו בשאר ימות השנה להסב אלא

בעלה" (מאירי שם). לפי שהאשה טרודה בתיקוני המאכלים והכנתם, ומשום כך פטורה (תלמיד הרשב"א פסחים קח, א; רבינו מנוח חו"מ ז, ח).

גדר אשה חשובה

אמרו רבותינו (פסחים קח.): "אשה חשובה צריכה היסבה", שאין שפחות באישות שלה (מאירי שם), או כשאין לה בעל והיא גברת הבית, או שהיא חשובה בפרי ידיה ובת גדולי הדור אשת חיל יראת ה', או כשיש לה עבדים ושפחות שאינה צריכה להתעסק בתיקון המאכל ועניני הבית (ה"ר מנוח הובא בכסף משנה הלכות חמץ ומצה פ"ז ה"ח), או שאין בעלה מקפיד עליה (רוקח סימן רפג), או שדרכה להסב (שו"ע הרב שם).

יש מהראשונים שכתבו שכל הנשים שלנו חשובות הן וצריכות היסבה (תוס' שבמרדכי שם; רבנו ירוחם נתיב ה ח"ד בשם תוס') אלא שנהגו שלא להסב, וסמכו על דעת הסוברים שבזמן הזה אין להסב (רמ"א בשו"ע שם).

ובספר "כף החיים" כתב (תעב ס"ק כ"ו): "ואשה חשובה כתב הר' מנוח כלומר שאין לה בעל והיא גברת הבית, אי נמי שהיא חשובה בפרי ידיה בת גדולי הדור אשת חיל יראת ה', אי נמי שיש לה עבדים ושפחות שאינה צריכה להתעסק בצרכי הבית עכ"ל.

מיהו לטעמים הנזכרים יקשה מה שכתב כאן מור"ם [הרמ"א] ז"ל בהגה בשם המרדכי ורי"ו "דכל הנשים שלנו מיקרי חשובות" וכי כולם בנות גדולי הדור או שיש להם עבדים ושפחות. אמנם הרוקח

(בסי' רפג) כתב: "אשה חשובה שאין הבעל מקפיד עליה צריכה היסבה" עכ"ל. ולפי זה יבואו דברי מור"ם ז"ל על נכון דכיון דהחשיבות הוא תלוי בקפידת הבעל ועתה אין דרך הבעל להקפיד על זה כל הנשים שלנו מיקרי חשובות".

ועל כל פנים המנהג שלנו שהנשים הספרדיות אף בזמן הזה נהגו להסב בליל פסח, וכמו שהעיד ה"כנסת הגדולה" (פסח מעובין סימן קע): "שסמכו על דעת המרדכי ורבנו ירוחם שהנשים שלנו חשובות הן וצריכות היסבה" (שו"ת חו"ע סימן יד).

והטעם: שבדיעבד אשה ששכחה להסב לא צריכה לחזור לשתות או לאכול, כיון שדעת הראב"ה (אבי עזרי סימן תקכה) שאין דין היסבה בימינו כיון שאין דרך ורגילות להסב במשך ימות השנה, ואע"פ שאין הלכה כמותו, מכל מקום לענין אשה שלא היסבה יש להקל יותר ולצרף דעה זו שלא תחזור לשתות או לאכול בהיסבה.

אולם דעת ה"אור לציון" (ח"ג עמוד קנה) – "אשה ששכחה להסב צריכה לחזור ולהסב, דסוף סוף נשים שלנו חשובות הן וחייבות בהיסבה כמו כדן האנשים, וכשם שאיש ששכח להסב צריך לחזור ולהסב כך אשה ששכחה צריכה לחזור ולהסב, אלא שאם מצטערת מאוד בהיסבה אפשר להקל לה שלא תסב כלל".

וכאמור לעיל דעת ה"חזון עובדיה": "מכל מקום בדיעבד אם לא היסבו הנשים יצאו ידי חובה, ואינן צריכות לחזור ולשתות" ומהטעם שכתבנו לעיל.

בן אצל אביו ואפילו הוא רבו מובהק צריך היסבה (חזו"ע עמוד ז).

והטעם: שדרך האב למחול כבודו לבנו. ואם האב מקפיד על בנו שלא יסב בפניו, חייב לשמוע בקולו.

תלמיד אצל רבו אע"פ שאינו רבו מובהק אין צריך היסבה, ואסור להסב בפניו אפילו אוכל על שולחן בפני עצמו, אלא אם כן יתן לו רבו רשות. ואם עבר והיסב ולא אמר לו רבו כלום, הוי כנתינת רשות. ותלמיד חכם מופלג אע"פ שלא למד ממנו כלום, וכל שכן אם התלמיד חכם נחשב לגדול הדור, שנחשב כרבו לכל דבר, אסור להסב בפניהם (חזו"ע עמוד ז).

צורת ההיסבה

ההיסבה צריכה להיות בצד שמאל. ואם הסב בצד ימין כאילו לא הסב כלל (חזו"ע עמוד ט).

והטעם שצריך להסב לצד שמאל, אמרו חז"ל (פסחים דף קח עמוד א): "הסיבת ימין – לא שמה היסבה, ולא עוד אלא שמא יקדים קנה לוושט ויבוא לידי סכנה". וביאר הרשב"ם (שם) שיש כאן ב' טעמים: **טעם א:** "הסיבת ימין לאו שמה היסבה. שהרי בימינו הוא צריך לאכול".

טעם ב: "ורבותי פירשו שמא יקדים קנה לוושט, דוושט הוי על צד ימין ונפתח הכובע שעל פי הקנה מאליו כשהוא מטה כלפי ימין, ואם יכנס בו המאכל הרי סכנה שאין אוכלין ומשקין נכנסין אלא דרך הוושט".

וזה לשון הפרי חדש (סימן תעב סעיף ג): "ואף לטעמא דשמא יקדים דאיכא למימר דלא יחזור דמאי דהוה הוה, וכמו שכתב הב"ח [ד"ה ולא] בשם רש"ל [בביאורו לטור], ליתא, דאפשר דכיון דתקון רבנן שלא יסב פרקדן או על ימינו מטעמא דסכנה, אף אם עבר והיסב לא קיים מצות היסבה כתקנת חכמים ויחזור ויאכל בהיסבה. ומיהו הדין הוא ברור, דהא לישנא דגמרא הוי, פרקדן לא שמיה היסבה, הסיבת ימין לאו שמיה היסבה, אלמא דהוי ליה כאילו לא היסב כלל".

לכתחילה יש להסב על גבי כרים וכסתות בצורה נוחה ודרך חירות, אולם מי שאין לו כרים וכסתות, יסב על גבי הספסל וכדומה. וכשנמצאים רבים ואין מקומות ישיבה, ולא כרים להסב עליהם אפילו אם נשענים אחד על ברכי חבירו, מקיימים בזה מצות היסבה (ילקו"י מועדים סימן תעב הלכה יט).

צורת ואופן ההיסבה – שיעור ההטייה

יש אומרים: שיעור ההטייה צריך שיהא גופו [ולא רק ראשו] מוטה לשמאל לפחות בזווית של 45 מעלות [שהוא המצב שבין ישיבה לשכיבה], שענין ההיסבה הוא שיהא כמעט כשכיבה ובפחות משיעור זה ספק אם חשיב היסבה, וגם מי שמצטער ידחק עצמו כדי להסב כדין ולקיים דברי רבותינו (אור לציון פט"ו).

אמנם הנה בספר "לקט יושר" (ח"א עמוד פד) כתב על הנהגת רבו בעל "תרומת הדשן", זכורני, בליל פסח כשאכל מצה של מצוה,

היה מהפך ראשו לצד שמאלו, מעט למטה, ועיניו למעלה מעט, והיה יושב במורא כמלך, ע"כ.

והרש"ש (סוכה ג.): "דודאי הסיבתן לא היה בפישוט כל הגוף בשוה אלא דראשו וצוארו וקצת גופו הסמוך לו היו בזקיפת אלכסון קצת על משענת הכותל או ראש המטה".

ורש"י (שבת מג.) כתב, למיזגא, להישען שכל הסבתן כך היתה, יושב קצת ונשען קצת על שמאלו, ע"כ.

ובשם מרן הגר"ש אלישיב זצוק"ל כתוב: שהיסבה היינו הטיית הגוף קצת לצד שמאל (שבות יצחק פסח פרק יט).

וכן הביאו בשם הגר"ח קנייבסקי שהשיב על דעת ה"אור לציון" הנ"ל, שלא מסתבר להצריך 45 מעלות, אלא די להסב מעט, ואין בזה שיעור בדיוק איך וכמה, אלא הכל לפי הענין, עכ"ד.

וכן היה מנהגו של מרן אאמו"ר הגר"ע יוסף זצוק"ל זיע"א (ילקו"י מועדים פסח עמוד קיז בהערה).

ויש שכתבו שפשטות הפוסקים כסברא ראשונה [הטייה של 45 מעלות], ובדיעבד אם הסב כשגופו נוטה קצת שמאלה יצא ידי חובה (הליכות מועד פסח עמוד שיז).

הטיית הגוף באויר כשאנו נשען על איזה דבר – אינה נחשבת להיסבה.

והטעם: דאין זה היסבה דרך חירות כלל, אלא קושי ועינוי (אור לציון פרק טו אות א).

האם צריך שתהיה משענת לראש יש שחקרו אם היסבה צריכה משענת לראש, או שמועיל אפילו הראש תלוי באויר.

ה"משנה ברורה" כתב (סימן תעב ס"ק ז): "שישב בהיסבה – רוצה לומר ראשו מוטה לצד שמאל על המטה או על הספסל וכרים תחת ראשו אצל השולחן". ושם 'ראשו' שנקט ה"משנה ברורה" לאו דווקא הוא, אלא כל גופו בתר רישיה גריר וכולו מוטה.

ובספר "חוט שני" (פ"ז סק"ו) כתב "דאף שמטה גופו ויש כרים תחת גופו, מכל מקום צריך גם כשראשו מוטה לשמאל שיהיה כרים גם תחת ראשו".

וכן הגר"א"ל שטיינמן זצוק"ל השיב שצורת היסבה היא דווקא כשגופו וראשו נשענים על הצד, ואין די שגופו נשען וראשו באויר, אלא די שמשעין את ראשו על ידו (בנתיבות ההלכה כרך לד פסח עמוד רס).

ויש שהביאו בשם הגר"ש אלישיב זצוק"ל, שעיקר ההיסבה היא בגוף ובכתף, ואין צריך להטיית הראש. ושכן השיב הגר"ח קנייבסקי שליט"א, שהראש יכול להישאר זקוף, שהעיקר רק שהגוף יהיה מוטה. ודי אפילו להטות את הגוף ולהישען על ידו השמאלית.

והנה ראינו לרבותינו שעושים היסבה ולא מקפידים כלל שתהיה משענת תחת הראש. וכן יש לנקוט להלכה. וכן פשט אצל רבים, שמסיבים על משענת הכסא או על כרים המונחים בכסא שלידו, ואינו מקפיד

להשעין את ראשו על הכר או על הכסא (ילקו"י שם עמוד קיז).

היסבה על גבי ספסל

והטעם שגם מי שאין לו כרים וכסתות יסב על הספסל, דאיתא במשנה (פסחים צט:): "ואפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב", ופירשו התוספות דסלקא דעתך דהסיבת עני לא חשיבא היסבה, שאין לו על מה להסב, שאין לו כרים או כסתות אלא ספסל בעלמא, ואין זה דרך חירות, ויהיה העני פטור מהיסבה, וכן כתב ה"אבודרהם" דסלקא דעתך שהעני אינו רגיל בהיסבה כל השנה, ועוד דעשיר שמסב על כלי מילת וכרים וכסתות, הוי דרך חירות, אבל עני שאינו מסב אלא על גבי ספסל הוא אמינא לא הוי דרך חרות ואין צריך היסבה, קא משמע לן [בא להשמיע לנו] שצריך היסבה, **דרמיא עליה חיובא** [שיש על העני חיוב] **להשוות עצמו לכל ישראל להסב דרך חירות, שבכל דור ודור חייב אדם להראות עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, שזהו טעם ההיסבה, ואין עליו מורא של מי שהוא [כאשה] ואם לא יסב ככל האנשים חלשא דעתיה** [תחלש דעתו] (שו"ת חזו"ע עמוד רי).

היסבה על כתף חבירו

בשו"ת "תורה לשמה" (סימן קלה) דן, האם היסבה על כתף חבירו נקראת היסבה, או אולי כיון דאין בני אדם להסב בכהאי גוונא אין זה דרך חירות. וכתב, **תשובה**: שפיר חשיב זה היסבה דהכי איתא בגמרא

(דפסחים דף קח, עא): "אמר אבבי כי הווינן בי מר זגין אבירכי דהדדי" פירוש כל אחד נשען על ברכי חבירו ע"ש, [אמר אבבי, כשלמדנו בבית מדרשו של רבנו רבה וערכנו הסדר אצלו, היינו נשענים כל אחד על ברכי חבירו היושב לשמאלו] והא נמי דכוותא [והוא הדין לענין להסב על כתף חבירו שמוותר]. והיה זה שלום ואל שדי ה' צבאות יעזור לי. כ"ד הקטן יחזקאל כחלי נר"ו".

להישען על ירך חבירו

והטעם שאם נשענים זה על גבי חבירו גם מקיימים מצוות היסבה, איתא בגמרא (פסחים קח:): "דאמר אבבי: כי הווינן בי מר" כשהיינו בליל הסדר אצל רבה, "זגין אבירכי דהדדי", כל אחד היה נשען על ברכי חבירו כדי לקיים מצות היסבה. "כי אתינן לבי רב יוסף" לאחר מכן, כשרב יוסף מלך והיינו אצלו בליל הסדר. "אמר לן: לא צריכתו להסב, שהרי מורא רבך כמורא שמים!" ואין זה דרך ארץ להסב בפני רבו.

וכתב המהרי"ל שיסמוך על ירך חבירו כדאיתא בגמרא, אבל לא על ירך עצמו דמיחזי כדואג. וכתב ב"משנה ברורה (סימן תעב ס"ק ח) "שזה בשעת הדחק".

ואפשר שגם המהרי"ל מדבר לגבי עני דווקא, והכי מסתברא, דוודאי אדם אין לו לסמוך על זה אלא לעשות מה שאפשר לו להסב כראוי, וכן משמע מדברי "שולחן ערוך הרב" (סימן תעב סעיף ח): "ועני שאין לו כרים וכסתות להסב עליהן מכל מקום ישב על הספסל ולא על הקרקע כבשאר ימות

רבים שואלים מדוע גם בימינו חייבים להסב אע"פ שההיסבה בפועל לא נוחה ואין בה הרגשת חירות.

והנה בעיקר מצות היסבה יש לחקור: האם המצוה היא להרגיש חירות או להראות חירות. והיינו, שיש להסב כדי להרגיש חרות, כבני חורין בפועל, או שדי [עכ"פ בדיעבד] לנהוג במעשה כדרך בני חורין, כדי להראות שאנחנו בני חורין, וגם זה דרך שרים ומלכים, שלפעמים נוהגים גינוני מלכות ושררה אף בדברים שאינם נוחים להם כל כך.

והנפקא מינה אם היסב באופן שלא להרגיש בנוח, ואין הרגשת חירות, אך יש כאן מעשה המראה על דרך חירות – האם יצא ידי חובה.

ואולי דבר זה תלוי בחילוק הגרסאות בזה: מצד אחד שנינו במשנה (פסחים פ"י מ"ה): "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים וכו'".

אולם גרסת הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פ"ז ה"ו): "בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים שנאמר (דברים ו'): 'ואותנו הוציא משם וגו'', ועל דבר זה ציוה הקב"ה בתורה (דברים ה'): 'וזכרת כי עבד הייתי' כלומר כאילו אתה בעצמך היית עבד ויצאת לחירות ונפדית". [וכן הגירסא במדרש תנאים (דברים ו'), ועוד ראשונים].

והנה לפי נוסחא זו אפשר שהעיקר לעשות מעשה המורה על דרך חירות, אע"פ שאינו מרגיש דרך חירות, וכגון מי שאינו מרגיש בנוח בהסיבתו, דאף שאין זה דרך חירות

השנה, ואם אפשר לו לסמוך על ירך של חבירו הרי זו נקראת היסבה, אבל לא יסמוך על ירך עצמו מפני שנראה כדואג ואין זו דרך חירות".

מניעת התלככות מהיין בשעת ההיסבה

יש החוששים להסב בארבעת הכוסות מחשש שישפך היין על בגדיהם, וצריך לדעת שני דברים בהקשר לזה:

א. אין חובה למלא את הכוס עד סוף השפה ממש, אלא גם אם ממלא את הכוס כמעט עד הסוף נחשב ככוס מלאה ויוצא בה ידי חובה.

ב. לפני שמסב יכול לשתות מעט מהיין שבכוס ללא היסבה ואח"כ לשתות רביעית [ורוב הכוס] בהיסבה, ויצא ידי חובת היסבה וגם אין חשש שהיין ישפך על בגדיו.

ולא יצרף את השתייה ששתה ללא היסבה לשתיה ששותה בעת ההיסבה, אלא ישתה רביעית שלימה בהיסבה. ואין לחוש שפגם את הכוס בתחילת שתייתו ללא היסבה, היות וכל השתייה היא שתיית מצוה השייכת לאותו הכוס.

היסבה – להרגיש חירות או להראות חירות

לכתחילה ישתדל כל אדם להסב היסבה נוחה שירגיש נוח לאכול ולשתות באופן כזה, אולם אם לא עשה כן, והרגיש שלא בנוח לאכול ולשתות כך בהיסבה שהיסב, יצא ידי חובה (ילקו"י פסח סימן תעב אות כ).

בשבילו, על פי גרסת הרמב"ם יתכן לומר שדי בזה שעושה מעשה המראה על חירות ואין צריך להרגיש בדווקא חירות.

אפשר להמשיל זאת לשופט שגם בימות הקיץ החמים צריך ללבוש חליפה ועניבה אע"פ שהחום גדול והיה מעדיף יותר ללבוש מכנסיים קצרים וגופייה, מכל מקום אינו עושה זאת כיון ששופט צריך להראות גינוני כבוד אפילו כשזה מייסרו ואינו נוח לו. והנמשל, בליל הסדר צריכים אנו להראות מעשה של חירות, ומבטאים זאת בכזו צורה שסימלה בעבר או במקומות מסוימים מעשה של חירות, ואע"פ שזה לא נוח ואולי קצת מייסר, מכל מקום צריכים אנו להתנהג בגינוני מלכות בליל הסדר, גם כשזה לא נוח.

אך יש אומרים (בחוקת הפסח עמוד נב בשם הגר"ח"פ שיינברג זצוק"ל), שאם מיסב היסבה שאינה נוחה, לא יצא ידי חובה, דבעינן דרך חרות וליכא, ועדיף שלא יסב. שהיסבה כזו ישיבה טובה הימנה, והיינו שבאופן כזה יוצא ידי חובה לשיטת הראב"י שסובר שבזה הזמן אין צריך היסבה. ולכאורה כוונתו שאם מיסב היסבה שאינה נוחה גם לשיטת ראב"י אינו יוצא ידי חובה.

אכן מעשים בכל יום שרבים עושים היסבה שאינה נוחה כדבעי. ועל כרחך שסמכו על הסברא הנ"ל. ובספר אחד כתב בשם מרן אאמו"ר זיע"א, על מה שמקילין בהיסבה שאינה נוחה, כיון שיש בזה זכר לחירות, ובלאו הכי דעת הראב"י שבה הזמן אין צריך היסבה, ע"כ. וכוונתו שגם החולקים

על ראב"י מודים קצת בעצם הסברא הזו, ולכן יש לצרף שיטת הראב"י אע"פ שאין הלכה כן. אי נמי שכיון שבזה הזמן אין רגילות להסב בכל השנה, דיש נשען קצת ועושה מעשה המראה על היסבה ודרך חירות.

ואפשר ששיעור חובת היסבה, הוא שישתדל כל אדם בזה כפי כוחו, וכיום שרבים מתקשים בזה, סומכים על שמטים עצמם כפי יכולתם, ומכל מקום ראוי להדר בזה ולהשתדל לעשות באופן שנוח לו, וצריך לתקן לו מושב כראוי, ולא כאותם שמיסבים באופן שכל מעשה ההיסבה גורם להם צער. והגר"צ אבא שאול היה מעורר על זה תמיד בשיעוריו על ליל הסדר.

ויש שיעצו, שיקח כסא עם ידיות, כדי שיוכל להישען על הידית ויתן כרית על הידית השמאלית וכך יתמוך את גופו על הידית, שבאופן כזה יכול להרגיש נוח בהיסבה כזאת (ילקו"י שם). ואם אין לו אלא כסא רגיל יסובבו מעט שמאלה וישען על השולחן, או שישען על ברכי חבירו.

מתי צריכים להסב?

צריכים היסבה בשתיית ארבעה כוסות ובאכילת המצה הכריכה והאפיקומן. ושאר כל סעודתו אם היסב הרי זה משובח. ובהגדה ובהלל ושאר ברכות יש מחלוקת בפוסקים. ואם ירצה להסב יש לו על מי לסמוך. אך בברכת המזון יברך מיושב בלי היסבה, [וכן לא יסב באכילת המרור] (חזו"ע עמוד ט).

היסבה בשתיית ארבע כוסות

בשתיית ארבע כוסות צריכים להסב.

איתא בגמרא (פסחים קח, א): "יין של ארבעה כוסות: איתמר משמיה דרב נחמן: צריך היסבה. ואיתמר משמיה דרב נחמן: אין צריך היסבה. ולא פליגי [חולקים]! הא - בתרתי כסי קמאי [בשתי כוסות הראשונים]. הא - בתרתי כסי בתראי [בשתי כוסות האחרונים]".

אם כן יש אומרים שצריך להסב בשתי הכוסות הראשונות, ויש אומרים שצריך להסב בשתי הכוסות האחרונות.

טעם הדעה הראשונה: "תרי כסי קמאי בעו היסבה. דהשתא הוא דקא מתחלא לה חירות [שאומר עליהן הגדה וברכת גאל ישראל]. אבל תרי כסי בתראי לא בעו היסבה, דמאי דהוה הוה [שכבר אמרו גאולה לפני הסעודה]" (שם בגמרא).

כלומר, שתי הכוסות הראשונות צריך היסבה, משום שכעת מתחילה החירות שלנו, ששני כוסות אלה סמוכים להגדה שבה אנו מזכירים את גאולתנו ממצרים ויציאתנו לחרות, ובזמן הזה צריך להדגיש את היותנו בני חורין, ועליהן אנו אומרים ההגדה וברכת "גאל ישראל". לעומת זאת בשני הכוסות האחרונות, לא צריך היסבה שכן מה שהיה כבר היה, ואחר שצויין כבר יציאתנו לחירות שוב אין צורך לחזור ולהדגיש שאנו נשארם במצב של בני חורין.

טעם הדעה השנייה: "אדרבה! תרי כסי בתראי בעו היסבה, שהרי ההיא שעתא

דקא הויא חירות, [כבר נגאלו שאמרו כבר גאולה], אבל תרי כסי קמאי לא בעו היסבה. דאכתי "עבדים היינו" קאמר!" (שם בגמרא).

כלומר, שתי הכוסות האחרונות צריך היסבה, משום שזה הזמן בה החירות מושלמת, שהרי אנו שותים כוסות אלו אחרי שסיימנו סיפור יציאת מצרים והזכרנו שעכשיו אנו בני חורין. לעומת זאת שתי הכוסות הראשונות לא צריך היסבה, כיון שעדיין "עבדים היינו לפרעה במצרים..." אנו אומרים בחלק זה של הסדר, ומזכירים העבדות שהיינו בה, ואין טעם להסב כאשר עוסקים בזכרון העבדות.

ומסקנת הגמרא: "השתא דאיתמר הכי ואיתמר הכי" - אידי ואידי בעו היסבה!" [עכשיו שנאמר כך ונאמר כך צריך להיסב בכל ארבע הכוסות מספק].

וכן פסק ב"שולחן ערוך" שארבעת הכוסות צריכים היסבת שמאל (בסימנים תעג, תעט, תפ).

באכילת המצה צריך להסב.

איתא בגמרא (פסחים קח, א): "מצה - צריך היסבה". **והטעם:** כתב רש"י (שם): "כבני חורין, שהוא זכר לגאולה".

ולמרות שהמצה רומזת גם לשעבוד כנאמר בהגדה: "הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים", **הטעם** שאנו צריכים היסבה במצה כיון שעיקר אכילתה בליל פסח הוא משום שהיא רומזת לגאולה שיצאו ישראל ממצרים בחיפזון

ולא הספיק בצקם להחמיץ, כנאמר בהגדה: "מצה זו שאנו אוכלין על שום מה, על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ" (כלבו).

היסבה בסעודת ליל הסדר

זה לשון הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פרק ז הלכה ח): "ואימתי צריכין היסבה בשעת אכילת כזית מצה ובשתיית ארבעה כוסות האלו, ושאר אכילתו ושתייתו אם היסב הרי זה משובח ואם לאו אינו צריך".

והרמ"א פסק (סימן תעב סעיף ז): "ולכתחילה יסב כל הסעודה" (מהרי"ב).

והטעם: מדאיתא בגמרא (פסחים קח.): "השמש שאכל כזית מצה והוא מיסב יצא", משמע שאדם אחר לכתחילה צריך להסב בכל הסעודה" (טי"ז שם סק"ו).

וכתב המהר"ל מפראג (גבורות ה' פרק מח): "דמדקאמר בגמרא השמש שאכל כזית מצה כשהוא מסב יצא דמשמע דיעבד יצא, יראה דדוקא השמש שמשמש לבני הסעודה ואי אפשר לו להסב יוצא באכילת כזית אחד בהיסבה דלגבי השמש הוי דיעבד, אבל שאר כל אדם יסב לכתחילה כל פעם שאוכל מצה דכל האכילה של המצה אפילו אוכל הרבה הכל הוא מצוה אחת ויותר טוב שיהיה כל אכילתו במצוה".

וכן כתב השל"ה (פסחים נר מצוה אות נה): "מצוה שכל מצה שאוכל בסעודה יאכל בהיסבה".

והגר"מ פיינשטיין היה מעיר בסעודת ליל הסדר, שלפי שורת ההלכה היה ראוי להסב בכל הסעודה, אלא שבזמנינו לא נהגו כן כיון שלא נוח לנו לאכול בהיסבה (הגש"פ שלו עמוד רז). וגם החזון איש לא החמיר בזה (הגש"פ חזו"א עמוד מ).

ובשם הגר"א"ל שטיינמן זצוק"ל כתבו (מחשבת איש גליון לח) שמדויק בלשון הרמב"ם שאין מעלה להסב בסעודה, רק אם יסב בכל שאר הסעודה ולא בחציה.

ופסק ב"חזון עובדיה" (עמוד ט) "צריכים היסבה בשתיית ארבעה כוסות ובאכילת המצה הכריכה והאפיקומן. ושאר כל סעודתו אם היסב הרי זה משובח".

אין להסב בברכת המזון

בברכת המזון יברך מיושב בלי היסבה (חזו"ע עמוד ט).

הטעם שאין היסבה בברכת המזון דאיתא בגמרא (ברכות נא עמוד ב): "וכשהוא מיסב ואוכל - יושב ומברך", וכתבו התוספות (שם ד"ה "והלכתא"): "לפי שברכת המזון דאורייתא החמירו בה להיות יושב ומברך... והוא נוטריקון 'ואכלת ושבעת' – שְׁבַע עֵת 'וברכת' לברכת המזון [שב בעת הברכה] מפי רבי משה אלברט".

וה"טור" כתב (אורח חיים סימן קפג): "וגם לא יהא מיסב שהוא דרך גאוה אלא ישב באימה".

וה"שיטה מקובצת" כתב (ברכות שם): "וטעמא משום שיכוין לבו יותר דכתיב הכון לקראת אלהיך ישראל".

היסבה בהגדה ובהלל

בהגדה ובהלל ושאר ברכות יש מחלוקת בפוסקים. ואם ירצה להסב יש לו על מי לסמוך (חזו"ע עמוד ט).

דעת המאירי (פסחים קה.): "...מצה צריכה היסבה. מרור אין צריך היסבה שהרי הוא זכר לשעבוד ולמה שמררו המצרים את חייהם. ארבע כוסות כולם צריכין היסבה הן שתייתם, הן הדברים שהם מסודרים עליהם, רצה לומר, קידוש וקריאת ההגדה וקריאת ההלל וברכת המזון ואם היה מיסב בכל הסעודה הרי זה משובח".

והטור כתב (ליל הסדר בקצרה סימן תפז): "ויברך [ברכת המזון] יושב בלא היסבה". אע"פ שבקידוש ובברכת המזון אין אנו נוהגים כמו המאירי, אלא בקידוש ליל שבת ויו"ט אנו עומדים כדברי האר"י וכן כתב בפרי עץ חיים (שער ח"י פרק יד) שרבו ז"ל היה נוהג לעמוד בכל קידוש של ליל שבת ויו"ט, וכשמסיים הקידוש יושב וטועם מכוס הקידוש מיושב, ובברכת המזון יושבים ולא מסיבים כדברי הטור, **מכל מקום בהגדה ובהלל משמע שאף הטור מודה שאומרים כשהוא מסב, "דאפוי פלוגתא לא מפשינן" [להרבות מחלוקת לא מרבים], לכן לשיטתו יש לאומרם בהיסבה.**

ובהגדה של פסח "מעשי ידי יוצר" להגר"ש קלוגר כתב, שממה שאמרו "שהיו מסובין בבני ברק...", מוכח שראוי להיות בהיסבה בשעת אמירת ההגדה, כי מדוע הצריך המגיד לספר לנו שהיו מסובין בעת אכילת מצה, הלא אין כוונתו רק להראות לנו שהיו מספרים כל הלילה, אלא בוודאי

שצריך להיות בהיסבה אף בסיפור יציאת מצרים".

אך דעת השל"ה הקדוש דאין להסב בהלל ובהגדה (פסחים נר מצוה אות מו): "כתב בספר תניא (תניא רבתי, דיני הלל ס"י לב) וזה לשונו: ומצאתי בשם הר"ר מאיר ז"ל, שמצות הלל לקרותו מעומד. **והטעם** מצאתי בשם החבר רבי בנימין ב"ר אברהם הרופא ז"ל, על שם הכתוב (תהלים קלה): 'הללו עבדי ה' שעומדים'. כלומר, הללו את ה' בעמידה שנאמר (דברים יט, יז) 'ועמדו שני האנשים', ובעדים הכתוב מדבר (שבועות ל א). וכן היו קורין אותו בעזרה על שחיתת הפסחים בעמידה, שהרי אין ישיבה בעזרה (יומא כה א). ומה שקורין אותו בלילי פסחים בישיבה, מתוך שחולקים אותו ואין קורין אותו כולו ביחד, אין מטריחין אותו לעמוד. ועוד, שהרי יושב על השולחן וכוס בידו, שמא תטרף דעתו מתוך סעודתו ויפול הכוס מידו. ובשם הר"ר מאיר ז"ל מצאתי, לפי שדרך לילי פסחים דרך היסבה וחירות, אין מטריחין אותו לעמוד, עכ"ל. **על כן, אף-על-פי שיושב, ישב באימה וביראה ולא מוטה, ויאמר הלל בכוונה וביראה**".

ובספר "חק יעקב" (סימן תעג ס"ק לה) כתב בשם השל"ה "דאין לומר ההגדה בהיסבה רק באימה ויראה", עכ"ל.

ובשו"ת "שיח יצחק" (רי יצחק ב"ר ישעיה יששכר בער ווייס, סימן רטז) כתב **דטעמו** של השל"ה כדי שתאמר ההגדה באימה ויראה, וסבירא ליה שיש לה דין תפילה ואין ראיה מהתנאים האלוקיים הדומים

דהוי זכר לחירות שלא הספיק בצקם להחמיץ עד שנגאלו".

היסבה בזמן אכילת הכורך

באכילת הכורך צריך להסב.

בעל ה"אור זרוע" נסתפק אם כשכורך מצה על המרור צריך היסבה אגב מצה, או אין צריך אגב מרור (בדרשותיו סימן כא).

כתב ה"טור" (אורח חיים סימן תעה): "כתב אחי ה"ר יחיאל ז"ל מספקא לי בכריכה אי בעי היסבה כיון דמרור לא בעי היסבה". ובעל המנהיג כתב "דבעי היסבה בעבור המצה שבאה זכר לחירות".

וכתב על דבריו ה"בית יוסף" (שם): "ולי נראה דפשיטא דבעי היסבה שהלל הזקן כשהיה כורך בהיסבה היה אוכל שהיה מצה דכריכה היתה עולה לו לאכילת מצה דמצוה, וקיימא לן דמצה צריכה היסבה. ואף על גב דמרור אינו צריך היסבה אם רצה לאכול בהיסבה אין בכך כלום".

וכן נראה מדברי הרמב"ם (פי"ז ה"ח) שכתב "אימתי צריכין היסבה בשעת אכילת כזית מצה ובשתיית ארבע כוסות ושאר אכילתו ושתייתו אם הסב הרי זה משובח ואם לאו אינו צריך", עכ"ל. ומדלא כתב אבל מרור אינו אוכלו בהיסבה משמע שאם רצה לאכול בהיסבה אין בכך כלום, אף על גב דאיכא למידחי ד"אכילתו ושתייתו" משמע אכילה ושתייה שאינה של מצוה, ולאפוקי אכילת מרור כתב כן, יש לומר דהיינו כי היכי דלא נימא דאכיל מרור בהיסבה הוי משובח אבל אין הכי נמי

למלאכי השרת, שהם ירונו בגאון ה', מלאי אימה ופחד, אף אם מסובין הן, ומי ידמה עצמו לאיתני עולם אילים ותרשישים אשר גובה להם ויראה להם אף בהיסבה בלכתם ילכו".

ו"המשנה ברורה" (סימן תעג ס"ק עא) והאחרונים נמשכו אחר השל"ה "דאין לומר ההגדה בהיסבה אלא באימה ויראה".

וכתב ב"חזון עובדיה" (עמוד י): "דאינו מוכרח כל כך, ודעבד כמר עבד ודעבד כמר עבד. ואם ירצה להסב בהגדה ובהלל יש לו על מי לסמוך".

אין להסב בזמן אכילת המרור

איתא בגמרא (פסחים קח.): "ואפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב. איתמר: מצה - צריך היסבה, מרור - אין צריך היסבה".

והטעם כתב רש"י שם: "מרור אין צריך היסבה - שהוא זכר לעבדות".

וכן כתב הלבוש שם: "ויברך עליו "על אכילת מרור" ויאכלנו בלא היסבה, שאינו צריך היסבה, שההיסבה היא זכר לחירות, והמרור זכר לעבדות, והיאך יתחברו שניהם והם הפכים"

ואע"ג שגם מצה זכר ללחם עוני וחייבת בהיסבה, כתב ה"פרי חדש" (אורח חיים סימן תעה, א): "ויעוד הרי מצה דהויא לחם עוני ואנו אוכלין אותה דרך חירות, אלא שלא חייבו במרור לאוכלו דרך חירות לפי שאין בו אלא זכר לשעבוד, מה שאין כן במצה

שאם רצה לאכול בהיסבה אין בכך כלום, וכיון דמצה צריכה היסבה והיא מעכבת בה צריך לאכול מצה ומרור דכריכה בהיסבה.

וכך פסק ב"שולחן ערוך" (סימן תעה סעיף א): "ויברך על אכילת מרור ויאכלנו בלא היסבה, ואחר כך נוטל מצה שלישית ובוצע ממנה וכורכה עם המרור וטובלה בחרוסת. ואומר: זכר למקדש כהלל, ואוכלן ביחד בהיסבה".

והטעם דאם אכל המרור בהיסבה יצא, כתב ב"מחצית השקל" (אורח חיים סימן תעה ס"ק ו): "ויאכלנו בלא היסבה. כן משמע בגמרא. רוצה לומר, ניהו דאמרין בגמרא מרור אין צריך היסבה משום דמורה על העבדות, מכל מקום אם מיסב אין בכך כלום, דהא הלל הזקן כרך פסח מצה ומרור יחד, ופסח ומצה על כורחך צריכים היסבה, ואיך אכל עמהם המרור בהיסבה, אלא ודאי דדיעבד יצא".

היסבה בזמן אכילת האפיקומן

כתב הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פרק ז הלכה ח): "ואימתי צריכין היסבה בשעת אכילת כזית מצה ובשתיית ארבעה כוסות האלו, ושאר אכילתו ושתייתו אם היסב הרי זה משובח ואם לאו אינו צריך". ולכאורה משמע שהאפיקומן אינו צריך היסבה.

דעת הרא"ש (פסחים קח.): "ומצה בעי היסבה בכזית ראשון ובכזית של אפיקומן, ואם אכל בלא היסבה לא יצא, כדאמר רבי יהושע בן לוי, השמש שאכל כזית מצה כשהוא מיסב יצא, משמע מיסב

אין, לא מיסב לא. ואם אכל בלא היסבה יחזור ויאכל בהיסבה".

וכן פסק ה"שולחן ערוך" (סימן תעז, א): "לאחר גמר כל הסעודה אוכלים ממצה השמורה תחת המפה כזית כל אחד, זכר לפסח הנאכל על השובע, ויאכלנו בהיסבה ולא יברך עליו, ויהא זהיר לאכול קודם חצות" [ולא כתב מרן השו"ע מה הדין בדיעבד].

וכתב ה"פרי חדש" (רי"ס תעז) על מה שכתב מרן השולחן ערוך "ויאכלנו בהיסבה". מדברי הרמב"ם (חמץ ומצה ז, ח) לא משמע כן שלא הזכיר היסבה בכזית של אפיקומן, וכבר כתבתי לעיל (בסימן תעב סוף סעיף ז) דהכי משמע בירושלמי (פסחים פ"י הלכה א) דגרסינן התם "אותו כזית שאדם יוצא בו בפסח צריך לאוכלו מיסב", משמע דכזית של אפיקומן דכבר יצא - לא, ויש לסמוך על זה בדיעבד".

ובשו"ת "חזון עובדיה" מיישב דברי מרן ה"שולחן ערוך" (סימן מה) וזה לשונו: "אולם נראה ליישב דברי מרן, ולא קשה עליו מהירושלמי, משום שדעת רש"י ורשב"ם וסיעתם עיקר המצוה שיוצאים בה ידי חובת אכילת מצה, הוא בכזית מצה האחרונה, שהוא האפיקומן, והברכה שמברכים על הכזית הראשון פוטר את האפיקומן, שאי אפשר להניח הברכה על כזית המצה האחרונה, שלאחר שמילא כרסו ממנה היאך חוזר ומברך עליה, לפיכך צריך להסב באפיקומן, כיון שהוא עיקר המצוה, ואע"פ שהירושלמי לא הזכיר אלא אותו כזית שאדם יוצא בו ידי חובה בפסח צריך היסבה, מכל מקום

לדיןן שלא הוברר לנו אם העיקר הכזית הראשון שהוא סמוך לברכת על אכילת מצה, או הכזית שאוכל באחרונה, לפיכך צריך להסב גם באפיקומן, ואף שהרא"ש חולק על רש"י והרמב"ם וסובר שעיקר המצוה הוא הכזית הראשון, אפשר שגם הוא סובר להצריך היסבה גם באפיקומן, משום שהוא "זכר לפסח הנאכל על השובע" שהיה נאכל בהיסבה, לכן גם האפיקומן צריך היסבה".

ההיסבה מעכבת גם בזמן הזה, ולכן אם לא היסב בכוס הקידוש או בכוס השני, צריך לחזור ולשתות בהיסבה. ואפילו בכוס שלישי או רביעי יחזור לשתות בהיסבה. ומכל מקום אם אינו בקו הבריאות, וקשה עליו מאוד ולחזור ולשתות בהיסבה, יכול להקל שלא לחזור ולשתות (שו"ת חזו"ע סימן יג).

מרן ה"שולחן ערוך" פסק (הלכות פסח סימן תעב, ז): "כל מי שצריך היסבה, אם אכל או שתה בלא היסבה לא יצא, וצריך לחזור לאכול ולשתות בהיסבה".

וכתב הרמ"א בהגהה: "ויש אומרים דבזמן הזה, דאין דרך להסב, כדאי הוא ראב"ה לסמוך עליו שבדיעבד יצא בלא היסבה (אגודה פרק ע"פ). ונראה לי אם לא שתה כוס שלישי או רביעי בהיסבה, אין לחזור ולשתות בהיסבה דיש בו חשש שנראה כמוסיף על הכוסות; אבל בשני כוסות ראשונות, יחזור וישתה בלא ברכה (מנהגים), וכן באכילת מצה".

"ואנו אין לנו אלא דברי מרן ה"שולחן ערוך" שקבלנו הוראותיו, שהרי מרן ידע דעת הראב"ה וראב"ן שמקילים בדין היסבה בזמן הזה, ולא חשש לדבריהם כלל, ופסק שכל ארבע הכוסות צריך לחזור ולשתות בהיסבה, וכן פסק להדיא (סימן תפ) גם לגבי הכוס הרביעי: "כוס רביעי מתחיל "לא לנו" וגומר עליו את ההלל... ושותהו בהיסבה בלא ברכה תחילה, ומברך אחריו על הגפן; ואם שותהו בלא היסבה, צריך לשתות פעם אחרת בהיסבה".

וכן ראיתי לה"פרי חדש" שכתב שמרן ה"שולחן ערוך" פסק כהרא"ש והטור, שבכל ד' כוסות אם לא היסב חוזר ושותה בהיסבה, שכיון ששתאן שלא כתקנת חכמים לא קיים המצוה, ומשום הכי לא הוי כמוסיף על הכוסות".

וזה לשון ה"פרי חדש" (אורח חיים סימן תעב, ז): "התוספות כתבו בפרק ערבי פסחים [קח, א ד"ה כולו] גבי ההיא דאמרין דכולהו כוסות בעו היסבה, וזה לשונם, "וצריך עיון אם שכח ולא היסב אם יחזור וישתה, וכן אם בכוס שלישי לא היסב אם יכול לחזור ולשתות בהיסבה אף על גב דבין שלישי לרביעי לא ישתה, ע"כ.

ואף על גב דאמרין התם השמש שאכל כזית מצה כשהוא מיסב יצא, מיסב אין לא מיסב לא, דמוכח בהדיא דכל שלא היסב לא יצא ידי חובתו וצריך לחזור לאכול בהיסבה, ההיא בכזית מצה של חיוב, אבל התוספות נסתפקו ביו, ובפרט אי בתרי כסי קמאי או בתראי לא היסב

מקום סברת יחידאה היא וכמו שכתב ה"בית יוסף" [ד"ה וכתב אבין] ואין לחוש לאותה סברא כלל".

ומכל מקום אם אינו בקו הבריאות, וקשה עליו לחזור ולשתות בהיסבה, כדאים הם הפוסקים המקילים שלא להצריכו לחזור ולשתות בהיסבה. אבל באדם בריא אין להקל נגד דעת מרן ה"שולחן ערוך", אלא יחזור וישתה בהיסבה, ואפילו בכוס שלישי או רביעי" (שו"ת חזו"ע סימן יג).

ראוי לעמוד על המשמר לזכור ולהזכיר את האחרים בהיסבה, מפני שאין אנו רגילים בה כל ימות השנה (עמוד ט).

שכח להסב בכוס הראשון, ונזכר אחר שתייתו, חוזר ושותה בהיסבה ללא ברכה. ואם לא נזכר עד שסיים ברכת "אשר גאלנו", ישתה כוס אחד בהיסבה במקום כוס ראשון של הקידוש, וישהה מעט, וימזוג כוס שני וישתהו בהיסבה (עמוד יא).

והטעם שאם שכח להסב חוזר ושותה בהיסבה ללא ברכה, כדאמרינן לעיל דאף בזמן הזה היסבה מעכבת.

והטעם דלא מברך, שאנו נוהגים כשיטת מרן ה"שולחן ערוך" שאין מברכים על כוס שני, וזה לשונו הטהור (תעד סעיף א): "שותה כוס שני ואין מברך עליו לא ברכה ראשונה ולא ברכה אחרונה, שאין מברכין "בורא פרי הגפן" כי אם על כוס של קידוש ועל כוס של ברכת המזון".

וטעמו כתב המשנה ברורה (סימן תעד ס"ק א): "ואף על גב דארבעה כוסות שתקנו רבנן

דאיכא למימר דכיון דלא מחייבין בכולהו כסי להיסב אלא מחמת ספק אין להחזירו בדבר, ולפיכך הוסיפו עוד וכן אם בכוס שלישי לא היסב, דהשתא איכא תרתי, חדא דאפשר שנפטר מהיסבה בתרי כסי קמאי ועוד שנראה כמוסיף על הכוסות".

אבל הרא"ש [שם פ"י סימן כ] כתב וזה לשונו: "ואם אכל בלא היסבה יחזור ויאכל בהיסבה, וכן בכוס ראשון ושני אם לא שתה בהיסבה יחזור וישתה בהיסבה, אבל בכוס שלישי או רביעי אם ישתה יותר נראה כמוסיף על הכוסות, ומיהו איכא למימר כיון ששתה שלא כתקנן הוברר הדבר שלא ממנין הכוסות היה ומה ששותה עתה הוא כוס של חובה, ואם שתה כוס רביעי בלא היסבה צריך לברך "בורא פרי הגפן" על כוס שישתה אחר כך בהיסבה, שהרי כשתה כוס רביעי בלא היסבה ולא נזכר להסב הסיח דעתו לשתות יותר, עכ"ל.

והטור (בסימן תעט) הסכים לדבריו האחרונים, וכן פסק ה"שולחן ערוך" לקמן (בסימן תפ): "ואם שותהו בלא היסבה, צריך לשתות פעם אחרת בהיסבה, ומברך לפניו בורא פרי הגפן, לפי שהסיח דעתו מלשתות עוד". והכי נקטינן.

ומעתה אבוא לדברי ההגה: מה שכתב ויש אומרים דבזמן הזה דאין דרך להסב כו'. נראה לי קצת ראייה לדבריו מדין אשה שאינה צריכה היסבה, ופירש בשאלות דרב אחאי [שאילתא עז] משום דלאו דרכן דנשי למזגא, ומעתה כיון דבזמן הזה אין דרך להסב כולם יש להם דין נשים, ומכל

כל אחת מצוה בפני עצמה היא, מכל מקום כיון דליכא היסח הדעת משתיה שהרי כשבירך על כוס ראשונה היה יודע שישתה עוד כוס הלכך לא בעי לברוכי על כל כוס וכוס". ולכן אם שכח ושתה כוס ראשון בלי היסבה, שחוזר ושותה הכוס האחר בלא ברכה, כיון שברכת הגפן פוטרת עד כוס שני ועד בכלל.

על איזה יין מצוה לקדש

לקדש על יין אדום

מצוה לקדש על יין אדום, ומנהג ספרד שמקדשים על יין אדום אפילו אם היין הלבן משובח ממנו. ומיהו אם אינו לבן יותר מדאי והוא משובח מן האדום, לו משפט הבכורה, ובשעת הדחק יוצאים ביין לבן (עמוד יא).

וזה לשון ה"שולחן ערוך" (הלכות פסח סימן תעב, יא): "מצוה לחזור אחר יין אדום".

הטעם: לפי ששבחו של יין כשהוא אדום, שנאמר (משלי כג, לא): "אַל תִּכְרֶא יַיִן כִּי תִתְאַדָּם" (ירושלמי פסחים פ"י ה"א).

והטעם ליון אדום בליל פסח דרך דרש, כתב הט"ז (שם סק"ט): "דכתיב 'אַל תִּכְרֶא יַיִן כִּי תִתְאַדָּם' (משלי כג, לא). שמע מינה שהאדמדםות היא מעלה והקפיד "הטור" כאן בדי' כוסות בזה ולא בקידוש (בסי' ערב). דיש עוד רמז לאדום, זכר לדם שהיה פרעה שוחט בני ישראל, והאידנא נמנעו מליקח יין אדום מפני עלילות שקרים בעו"ה".

וכתב ב"חזון עובדיה" (עמוד יג): וקשה על טעם הט"ז שהרי קיימא לן "מרור אין צריך היסבה" שהוא זכר לעבדות, וארבע כוסות הסקנו להלכה שכולם צריכים היסבה, ואם כן הם לסימני הגאולה, וכמו שכתוב בירושלמי כנגד והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי [וראשי תיבות של גאול"ה הוא, גאלתי והוצאתי לקחתי הצלתי]. וכיון שהוא זכר לחירות מה טעם לרמוז בו שעבודן של ישראל ושחיתות ילדיהן, אולם יותר נכון להזכיר בו דם קרבן פסח ודם המילה, שבזכותם נגאלו ממצרים. וכן כאן יין אדום זכר לדם פסח ומילה, וכמו שכתוב (יחזקאל טז, ו): "וְנִאֲעָבַר עָלֶיךָ וְנִאֲרָאךָ מִתְבּוֹסֶסֶת בְּדָמֶיךָ וְנֹאמַר לְךָ בְּדָמֶיךָ חַיִּי וְנֹאמַר לְךָ בְּדָמֶיךָ חַיִּי", וזכר לדבר מה שנותנים יין בפי התינוק בברית מילה, כשאומרים פסוק זה.

[וזה לשון ספר אבודרהם (הלכות ברכות שער ט מילה וברכותיה): "ומנהג כשאומר 'ואומר לך בדמייך חיי...' נותן באצבעו מן היין על שפת התינוק, **והטעם** משום דאמרינן (שמות לב, כז) 'שימו איש חרבו על ירכו' משה מל ואהרן פורע ויהושע משקה, פירוש לפי שכל אותם ארבעים שנה לא היו מולים במדבר מפני טורח הדרך ומפני שלא נשבה רוח צפונית, ועכשיו שהיו עומדים ליהרג לא רצו משה ואהרן שיהרגו בלא מילה ובלא קבלת מצוה ולכך היה משה מל ואהרן פורע ויהושע משקה אותם עפר העגל שעשו, כמו שנאמר (שמות לב, כ): 'ויקח את העגל וישרוף באש ויטחון עד דק ויזר על פני המים וישק את בני ישראל', ואמרו רבותינו ז"ל (ע"ז מד, א): שבדקן כסוטות ואותה השקאה היתה להם בשעת מילה ופריעה למוות ולא לחיים. ואנו

אומרים השקאה זו של שעת מילה והפריעה יהיו לחיים ולא כאותה של יהושע"י].

טעם נוסף: זכר למכת דם במצרים (פרי מגדים אשל אברהם ס"ק יג).

טעם נוסף: זכר לדם שנתנו ישראל על המשקוף והמזוזות (קמחא דאבישונא).

טעם נוסף: ועוד רמז לעתיד כמו שנאמר (ישעיהו סג, א) "מי זה בא מאודום" וכו' מדוע אדום ללבושך וכו' (כה"ח תעב, ס"ק עח). [ואומר המדרש ב"ילקוט שמעוני" (ישעיהו רמז תכא): "היה רבי ישמעאל אומר שלוש מלחמות של מהומה עתידין בני ישמעאל לעשות באחרית הימים, אחת בים "ומפני קשת דרוכה" (ישעיהו כא), ואחת ביבשה "מפני חרב נטושה", ואחת בכרך גדול שהוא כבד משניהם, שנאמר: "ומפני כובד מלחמה", ומשם בן דוד יצמח ויראנו באבדן אלו ואלו, ומשם יבוא לארץ ישראל, שנאמר מי זה בא מאודום... מדוע אדום ללבושך... כי יום נקם בלבי... (במלכים ברמז רס"א)].

לקדש על יין לבן

איתא בגמרא (בבא בתרא צז, ב): "בעא מיניה רב כהנא חמוה דרב משרשיא מרבא: חמר חוורין [יין לבן], מהו? [מה דינו לענין נסכים?] אמר ליה: (משלי כג, לא): "אַל תִּתֵּן יַיִן כִּי תִתְּאָדָם" [לפי שהוא משכר יותר מדי, הרי שיין אדום משכר. ובנסכים נאמר "הסך נסך שכר לה". ולכן יש להעדיפו לניסוך המזבח].

וכתבו התוספות (שם): "חמר חוורין מהו? - פירש רשב"ם דחורין היינו "בורק", ולא שמיע ליה ברייתא דלעיל דקתני "בורק לא יביא [לנסכים] ואם הביא כשר" [וממילא לקידוש אפילו לכתחילה שרי].

"ולר"י נראה דשפיר שמיע ליה, וחורין גרוע מבורק, דחורין לבן יותר מדאי אבל בורק אינו אלא מבהיק ומתלבן קצת ודומה קצת לאדמומית ולכך אם הביא כשר".

ובתלמוד ירושלמי (פרק ערבי פסחים): "מצוה לצאת בין אדום שנאמר "אַל תִּתֵּן יַיִן כִּי תִתְּאָדָם". והרמב"ן כתב "דמה שאמרו בירושלמי מצוה לצאת בין אדום, לאו דווקא אלא הוא לעיכובא". וכן דעת הרשב"ץ לפסול יין לבן אפילו בדיעבד.

ואיתא מסכת נזיר (דף לח עמוד א): "'אמר ר' אלעזר: עשר רביעיות הן, ונקיט רב כהנא בידיה חמש סומקתא [יין ודס - אדום] וחמש חיוורתא [מים ושמן - לבן]. חמש סומקתא: נזיר, ועושה פסח, שהורו, במקדש, ומתו", ובגמרא שם: "...עושה פסח - דאמר רב יהודה אמר שמואל: ארבע כוסות הללו, צריך שיהא בהן כדי רביעית", ומשמע שארבע כוסות צריכות להיות בין אדום - סומקתא".

ופסק מרן ב"שולחן ערוך" (הלכות שבת סימן רעב, ד): "מקדשין על יין לבן, והרמב"ן פוסלו לקידוש אפילו בדיעבד, אבל מבדילין עליו, ומנהג העולם כסברא ראשונה".

וכתב ב"משנה ברורה" (סימן רעב ס"ק יב): "ובאליה רבה משמע דבין שהוא לבן יותר מדאי נכון לחוש לדעת הרמב"ן שלא לקדש עליו אלא בשעת הדחק שאין לו אדום".

וכן כתב בכף החיים (רעב סימן כח): "ויש לירא שמים לעשות כמו שכתב הר"ן (פרק

שמרתיחיים אותו עד לשמונים מעלות ויותר, אך אינו מתמעט ממידתו, וגם אין שינוי משמעותי בטעמו וריחו, ואין לחוש בזה לספק ברכות להקל. והוא הדין שאפשר לצאת בו ידי חובת מצות ארבע כוסות אף לכתחילה (חזו"ע עמוד יג).

לקדש על מיץ ענבים

מי שקשה לו לשתות יין, יכול לקחת ארבע כוסות מיץ ענבים אע"פ שאינו משכר. ופשוט שיש להקל בזה לנשים, שקשה עליהן מאוד לשתות ארבע כוסות של יין ממש. וכל זה לענין ארבע כוסות, אבל לקידוש והבדלה מיץ ענבים כשר אף לכתחילה (חזו"ע עמוד יג).

והטעם: איתא בגמרא (בבא בתרא צו.): תני ר' חייא: יין מגתו [יין שנשחט זה עתה בגת] לא יביא, ואם הביא – כשר [לא יביא לנסך על גבי המזבח, שנאמר (במדבר כח, ז): "הסך נסך שכר" כלומר, יין משכר ומיץ ענבים אינו משכר, ובדיעבד כשר שנאמר "הסך נסך" מלמד שהנסך כשר מכל מקום]; וכיון דאם הביא כשר, אגן אפילו לכתחילה נמי! [קידוש היום אינו חמור כניסוך על גבי המזבח, לפיכך אם יין מגתו כשר לניסוך בדיעבד, הרי כשר הוא לקידוש היום אף לכתחילה, ועוד הרי כך אמר רבא בפירוש], דאמר רבא: סוחט אדם אשכול של ענבים ואומר עליו קידוש היום!"

וכן פסק ב"שולחן ערוך" (סימן רעב סעיף ב): "יין מגתו מקדשין עליו; וסוחט אדם אשכול של ענבים ואומר עליו קידוש היום".

המוכר פירות) שלא לקדש על יין לבן אלא בשעת הדחק שאין לו אדום יעו"ש, וזה דווקא בלבן יותר מדאי (כמ"ש התו' ב"ב דף צד).

משמע שיין לבן שאין לקדש בו הוא דווקא לבן לגמרי [יותר מהיינות המיוצרים היום מענבים בהירים], שאז אין לקדש עליו לדעת הרמב"ן.

אולם רוב רובם של היינות ומיצי ענבים הלבנים המיוצרים בימינו, אינם נחשבים "כיון לבן" שאין לקדש בו לדעת הרמב"ן. ומעיקר הדין כאמור גם ביין לבן ביותר מדאי כשר ולא כהרמב"ן.

והטעם שמנהגו לקדש על יין אדום אפילו שהיין לבן משובח ממנו, שראוי לחוש היכא דאפשר לדעת הרמב"ן והרשב"ץ, ואע"פ שמרן ה"שולחן ערוך" כתב שהמנהג לקדש על יין לבן כדעת רוב הפוסקים, יש לומר שנשתנה המנהג ולכן אין לקדש על יין לבן או לצאת בו ידי חובת ארבע כוסות אלא בשעת הדחק כשאין יין אחר (חזו"ע עמוד יב).

ועוד טעם יתכן שמראה אדום הוא הידור ליין, וגם גורם הנאה יותר (ילקו"י מועדים תעב עמוד קלו).

ועוד טעם: בפרט לענין ד' כוסות שיש כמה טעמים להקפיד דווקא על יין אדום כדלעיל (שם).

לקדש על יין מבושל או מפוסטר

פשט המנהג לקדש ולברך "בורא פרי הגפן", על יין מבושל או מפוסטר,

"אלא שיש לדון קצת במיץ ענבים הוא תירוש שלנו, שהוא מפוסטר, ואינו משכר כלל, ולא דמי ליין מגתו שסופו להיות משכר, [וכמ"ש רשב"ם ב"ב (צו):] יין קוסס - הוא יין הנמכר בחנות ופסול הוא [לנסכים] דלא הוי שכר, ולא ראוי להיות שכר כיון מגתו דסופו מיהא להיות שכר], ומכל מקום לפי מסקנת הגמרא דאף "בריחיה חלא וטעמיה חמר" [ריחו חומץ וטעמו יין] נקטינן כר' יוחנן "דחמר" הוא [שיין הוא], ומקדשין עליו" וכן נפסק בשו"ע (סימן ערב סעיף ג), אף שאין סופו להיות שכר, ולכן פסול הוא לנסכים, אף לגבי תירוש יש לומר שכשר לקידוש (שו"ת חזו"ע ח"א עמוד צט).

לצאת ידי חובת ארבע כוסות במיץ ענבים

"ולענין מיץ ענבים לארבע כוסות, נראה שאף על פי שאינו משכר, יכולים לקחת מיץ ענבים למי שקשה לו לשתות יין, החשיב כיון מזוג, וכמ"ש הר"ן (פרק ערבי פסחים קח): "דהא דאמרינן אין מקדשין אלא על יין הראוי לינסך על גבי המזבח, לא מיעטו אלא יין שאינו ראוי מחמת גריעות שבו, כיון שריחו רע ויין מגולה, אבל יין מזוג, הא אמרינן (בב"ב צז): דעלווי עליה, כלומר, אף על גב דאיפסיל לגבי מזבח, כיון דלא אפסיל אלא מחמת שאינו משכר, ולא מחמת שיש גריעות בגופו, כשר לקידוש. ע"ש.

ובשו"ת משנה הלכות (חלק י' סימן סז) כתב, ששמע בשם הגאון רבי משה פיינשטיין שאמר שאין יוצאים ידי חובת ארבע כוסות ביין מגתו שהוא מיץ ענבים, מפני

שאינו משכר ולא הוי דרך חירות, וכתב, ולפי עניות דעתי שאינו כן שהרי יין מזוג אינו משכר, ואף על פי כן יוצאים בו ידי ד' כוסות, (וכמ"ש הר"ן פרק ע"פ וכו'), וסיים, והיוצא לנו מכל זה שמותר לכתחילה ליקח מיץ תירוש שהוא מיץ ענבים לארבע כוסות, ולשתותו דרך חירות ולצאת בו ידי חובת ד' כוסות, או לסחוט אשכול של ענבים מערב יום טוב ולקיים המצוה של ארבע כוסות כתיקונה.

ועיין עוד להגאון ר' צבי פסח פראנק בספר "מקראי קודש" (חלק ב עמוד קל) שדן גם כן במיץ ענבים שלנו שאין בו אלכוהול ואינו משכר ומשמח, אך סיים שנראה שעל כל פנים הוא עדיף מיין צימוקים שנהגו להקל ולקחת אותו לארבע כוסות במקום צורך. ע"ש.

ופשוט שיש להקל יותר לנשים שקשה עליהן מאוד לשתות ארבע כוסות של יין ממש, ולתת להן תירוש של מיץ ענבים שהוא נוח יותר. וכמ"ש הרמב"ם (בפרק ז מהלכות חמץ ומצה הלכה ט) "שארבעה כוסות אלו צריך למזגם כדי שתהיה שתיה עריבה, הכל לפי היין ולפי דעת השותה" (שו"ת חזו"ע שם).

ועוד טעם שנשים רשאיות לכתחילה לקיים את מצות ארבע כוסות במיץ ענבים, כי מה שצריכים יין משכר לארבע כוסות זה משום שמחת יום טוב, ואילו שמחת יום טוב של האשה היא: "וקונה לה בגדים ותכשיטים לפי ממונו", על כן אצלם אין הידור לצאת ידי חובת ד' כוסות ביין

המשמח דווקא, ודי להן אפילו לכתחילה במיץ ענבים (מקראי קדש - פסח חלק ב עמוד קל).

לקדש ביין של שביעית

יוצאים ביין של שביעית, אם לא הגיע שעת ביעורם, שבדרך כלל אוכלים בענבים וביין עד הפסח. אך יזהר שלא ישפוך מן היין של שביעית באמירת דצ"ך עד"ש באח"ב, כנהוג. (חזו"ע עמוד יד).

והטעם: משום שנאמר בדיני פירות שביעית (יקרא כה, ו): "וְהִיְתָה שְׁבִית הָאָרֶץ לָכֶם לְאָכְלָהּ", ודרשו חז"ל (פסחים נב): "לְאָכְלָהּ וְלֹא לְהַפְסֵד".

קידוש למי שקשה לו לקדש על היין

אפילו מי שהיין מזיקו, או ששונא את היין, חייב לדחוק את עצמו לשתות ארבע כוסות. אך די אפילו לכתחילה לאדם כזה לצאת ידי חובה במיץ ענבים. ואם ע"י שתיית ארבע כוסות, בכל אופן שיהיו, יבוא לידי חולי או יפול למשכב, פטור, ואינו רשאי להחמיר, ויקדש על הפת, כדין מי שאין לו יין (חזו"ע עמוד יד).

לכתחילה צריך לקחת יין לארבע כוסות ולא מיץ ענבים, **והטעם:** כיון שדווקא יין משמח ומסמל דרך חירות. כאמור, לכתחילה מקילים לנשים וקטנים בשתיית מיץ ענבים. אולם מכיון שכיום גם האנשים לא רגילים כל כך בשתיית יין, וגם שתי הכוסות הראשונות הם קודם אכילה והשפעתם חזקה ועלולים לגרום לעייפות, כאבי ראש והפרעה במהלך הסדר, ישנה אפשרות למי שקשה לו,

לערבב יין עם מיץ ענבים ולהרוויח גם את מעלת היין וגם למעט את השפעתו החזקה.

לדעת ה"אור לציון" (ח"ג עמוד קנז) יערב בכוס חצי יין וחצי מיץ ענבים. אם גם זה קשה יערב בכוס שליש יין ושני שליש מיץ ענבים, ואם גם זה קשה יערב בכוס רבע יין ושלושה רבעים מיץ ענבים ובתנאי שיורגש האלכוהול היטב [כך נראה דעת הגר"ש אלישיב זצוק"ל, בספר שבות יצחק פסח פ"י].

וגם אם זה קשה לו ולא מסוגל לשתות יין, יכול להקל לשתות רק מיץ ענבים.

בימינו מייצרים יין מיוחד עם מעט אחוזי אלכוהול [5.5%-7%], ומומלץ להשתמש בו בפסח למי שמתקשה בשתיית היין, ואע"פ שהוא קצת מוגז, מכל מקום כשר הוא לארבע כוסות.

מי שלא יכול לשתות יין או מיץ ענבים מסיבות בריאותיות [לחץ דם וכדומה] יכול לקיים מצות ארבע כוסות בחמר מדינה, דהיינו מיץ תפוזים או אשכוליות טבעי [הליכות שלמה מועדים ח"ב דבר הלכה אות טז. שבות יצחק פרק יא אות ד בשם הגר"ש אלישיב זצוק"ל. וכן כתב המשנה ברורה על דברי מרן ה"שולחן ערוך" (סימן תעב סעיף י): "מי שאינו שותה יין מפני שמזיקו, או שונאו, צריך לדחוק עצמו ולשתות, לקיים מצות ארבע כוסות". – "ויכול למזגו היטב אכן בעיני שיהא עדיין ראוי לקידוש. וגם יכול ליקח יין צמוקים או חמר מדינה].

אלא שלבני ספרד צריך חמר מדינה שהוא משכר קצת (אור לציון ח"ב עמוד קפז, חזו"ע ח"ב עמוד תח) ולכן צריך להוסיף מעט אלכוהול כגון עראק במיץ התפוזים או האשכוליות הטבעי כדי לצאת ידי חובת ארבע כוסות.

על דרך הסוד מטיפין את המים לתוך היין בג' פעמים זה אחר זה. ואם היין אינו חזק כמו מיץ ענבים, מן הדין אין צריך למזוגו ובכל זאת טוב למזוגו על פי דרך הסוד (חזו"ע עמוד טו).

והטעם: כתב בשו"ת "רב פעלים" (חלק ב, אורח חיים סימן מה): "ועל שאלה השנית בענין המזיגה של יין הקדוש במים ג' פעמים, דבר זה כתוב בספר "מעבר יבוק", ולא ביאר הטעם, ואנא עבדא אמרתי טעם נכון בס"ד לדבר זה, כי ידוע בסוד המזיגה שצריך לכוין המזוג את היין למתקו במים, שהוא מספר שלושה שמות י"ה במילוי ההי"ן, שעולים מספר תשעה יודי"ן – דע"ב ס"ג מ"ה ב"ן, וכמפורש כוונה זו בדברי רבינו האר"י ז"ל, וגם בסידור רבינו הרש"ש ז"ל נמצא סוד הכוונה של המים שמוזג בהם היין בשלוש פעמים יו"ד ה"ה, שעולים מספר מים [=90], ולכן ראוי לעשות המזיגה ג' פעמים זה אחר זה. והנה אף על גב שבדברי רבינו האר"י ז"ל לא נזכר למזוג ג' פעמים זה אחר זה, מכל מקום גברא רבא אמר מילתא, הוא בעל "מעבר יבוק" שהיה מקובל גדול, לכך ראוי לנהוג כן, ובפרט כי עלה בידינו טעם נכון בדבר זה, והשי"ת יאיר עינינו באור תורתו, אכ"י"ר".

ובטעם הדבר כתב בספר "כף החיים" (סימן תעב, נט): "מיהו לפי סודם של דברים יש למזוגו והוא מפני שיין בלא מזיגה נקרא יין המשכר וע"י מזיגה נקרא יין המשמח לפי שהיין הוא בבחינת הבינה בחינת דין בסוד "אני בינה לי גבורה", וע"י

המים שהוא בחינת חסד מתמתק. ועל כן אפילו הוא יין רך יש למזוגו מעט דהיינו לשפוך בתוכו ג' טיפין מים ויכוין שהם ג' יודי"ן שיש בשם ס"ג, וכנגד ג' יודי"ן שיש בשם אהי"ה במילוי יודי"ן, וגם אם היין חזק רוצה למזוגו הרבה יחלק המזיגה לג' פעמים כנזכר".

שיעור הכוס

שיעור הכוס רביעית הלוג, כ"ז דרהם, שמונים ואחד גרם לאחר מזיגה (חזו"ע עמוד טז).

המקור איתא בגמרא (פסחים קט): "אמר רב חסדא: רביעית של תורה אצבעיים על אצבעיים, ברום אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע, כדתניא "ורחץ במים את כל בשרו" - שלא יהא דבר חוצץ בין בשרו למים, "במים" - במי מקוה, "את כל בשרו" - מים שכל גופו עולה בהן. וכמה הן אמה על אמה ברום שלש אמות. ושיעור חכמים שיעור מי מקוה ארבעים סאה".

נמצא רביעית היא נפח של כלי רבוע: $2 \times 2 \times 2.7$ שהם 10.8 אצבעות מעוקבות $[2.7 = 2 + 0.5 + 0.2]$.

ומרן ה"שולחן ערוך" פסק (סימן תעב סעיף ט): "שיעור הכוס, רביעית לאחר שימזגנו"

וזה לשון הרמב"ם (פירוש המשניות עדיות פ"א מ"ב): "וכבר עשיתי אני מידה בתכלית הדיוק שיכולתי ומצאתי שהרביעית האמורה בכל התורה מחזקת מן היין קרוב לעשרים וששה דרהם, ומן המים קרוב לעשרים ושבעה דרהם, ומן החיטים קרוב

לעשרים ואחד דרהם, ומקמח החיטים קרוב לשמונה עשר דרהם".

ושיעור הכוס 27 דרהם, ודרהם הוא 3 גרם, אם כן שיעור רביעית 81 סמ"ק [עיי' בהמשך בענין חישוב הדרהם].

ודעת החזון איש כדעת הצ"ח והחתם סופר שבימינו התקטנו השיעורים ושיעור רביעית הוא 150 סמ"ק [נסימנך "כוס הגון" = בגימטריא 150].

ואם הכוס לא מחזיקה רביעית אפילו בדיעבד לא יוצא ידי חובה כיון שזה לא נקרא כוס.

המשקל המדויק של מטבע "דרהם"

"דרהם" הוא מטבע שהיה פעיל באימפריות מוסלמיות במהלך כל השנים מתקופת הרמב"ם ואף קודם לכן, ומשקלו היה הבסיס שעליו היו משערים את מידות המשקל.

והגאון רבי חיים נאה בהתאם למה שחקר ובדק הגיע למסקנה, וכך הוסכם בשעתו שמשקלו של הדרהם עולה לסך 2.3 גרם. אולם בספר "מידות ומשקלות של תורה", וכן בספר מדות ושיעורי תורה", וכן בספר "הידורי המידות" הביאו את אשר חקרו בדקו וחיפשו ומצאו ש"הדרהם" לא היה אחיד ובפרט בזמנו של הרמב"ם וזה תקציר הדברים: באנציקלופדיה לענייני האיסלאם [ערך דרהם] כתבו שחלו הרבה שינויים בארצות שונות באימפריה האיסלאמית בזמנים שונים. ובידי מוזיאונים ואספני מטבעות עתיקות ברחבי

העולם שהדייקנות וההקפדה בפרסומי ה"נומיסמטיקה" נמדע העוסק בחקר איסוף הכסף ועברו ההיסטורי, הכלכלי והגאוגרפי על צורותיו השונות] היא מדוקדקת מאוד, נמצא שהמשקל של הדרהם נע מ-2.7 גרם עד 3 גרם, והביא הרה"ג הדר יהודה מרגולין שליט"א שם ראיות מוכחות ש"הדרהם" הוא אף פחות מ-3 גרם, וטוב לנו אם נחמיר לפי 3 גרם.

וכן הסכים עמו מרן הגר"ע יוסף זצוק"ל בספרו "הליכות עולם" (ח"א צו אות יא): וזה לשונו: "ועדיין אנו צריכים למודעי, כי מתחילה נמשכתי אחרי דברי הגר"ח נאה ששיעור דרהם הוא שלושה גרם וחמישית [3.2 גרם], ולפי זה יוצא ששיעור חלה הוא קילו ושש מאות שישים וששה גרם [=1.666 ק"ג].

והן עתה (אדר א' שנת תשנ"ה) יצא לאור קונטרס "רביעית הלוג" תדפיס מקובץ "בית אהרן וישראל" אשר חיבר הרה"ג הדר יהודה מרגולין, ושם אחרי מחקר שבאוסף המוזיאונים מכל המטבעות ברחבי העולם שבתוכם נמצא מספר רב של דרהמים מכל התקופות, ומכל המטבעות הדרהם שבתקופת הרמב"ם לא נמצא כמעט מטבע דרהם יותר משלושה גרם, ומכאן יש להוכיח שאין לשער משקל הדרהם כפי שהיה סבור הגר"ח נאה שהוא שלושה גרם וחמישית [3.2 גרם], ומעתה שיעור חלה שהוא חמש מאות ועשרים דרהם, הוא שיעור אלף חמש מאות ושישים גרם [=1.560 ק"ג], ולפי זה ראוי לנהוג להחמיר על כל פנים להפריש חלה משיעור זה עם ברכה".

לפי זה שיעורי המידות הן:

זרהם = 3 גרם.

כזית = 9 זרהם = 27 גרם [9X3].

ביצה = [ב' כזיתות] 18 זרהם = 54 גרם [18X3].

[שליש ביצה = 6 זרהם = 18 גרם [6X3].

רביעית [ביצה וחצי] = 27 זרהם = 81 גרם [27X3].

שיעור הכוס לקטן

פסק מרן ה"שולחן ערוך" (סימן תעב סעיף טו): "תינוקות שהגיעו לחינוך [מבינים מה שמספרים בהגדה ובסיפור יציאת מצרים, בערך בגיל 5], מצוה ליתן לכל אחד כוסו לפניו". ולכתחילה יש להקפיד שהכוס תכיל רביעית [81 סמ"ק] או מלוא לוגמיו של קטן [35-30 סמ"ק – פחות מרבע כוס חד פעמי]. אמנם כל זה מצוה לכתחילה ולא לעיכובא, ולכן אם קשה להם לשתות יניח הכוס לפנייהם ודיו (משנה ברורה קפג, ס"ק מו-מו ושער הציון שם).

הקידוש

טוב ונכון להסתכל בנרות קודם שמתחיל לקדש. והיינו בשני הנרות העיקריים (רמ"א רעא, י).

והטעם: כתב ב"מטה משה" (סימן תיט): "מצאתי כתוב בשם "שכל טוב" (נצי מהרי"ל שבת ב) טעם לשתי הנרות, על דרך מה שאמרו (ברכות מג ב) "פסיעה גסה נוטל אחד מחמש מאות ממאור עיניו, ומהדר ליה בקדושא דבי שמשא [ומחזיר אותו בקידוש

של ליל שבת]", ובי פעמים נר הוא ת"ק [=500], ואף כשיסתכל בנרות בשעה שיקדש יהא לו רפואה. וגם האיש יש לו רמ"ח אברים, ולאשה רנ"ב, בגימטריא בי פעמים נר [=500], נגד חיבור איש ואשה. ומעתה כשרואה בנרות בעת שיקדש יהא לו רפואה".

ובשעת הקידוש יתן עיניו בכוס של הברכה (רמ"א שם).

והטעם: כדי שלא יסיח דעתו.

הקידוש נוהגים לאומרו מעומד, וכשמסיים הקידוש יושב ומיסב ושותה מכוס הקידוש (עמוד י).

ובשער הכוונות (דף ע"י ע"ד) כתב דצריך לעמוד בשעת הקידוש. וכן כתב ב"פרי עץ חיים" (שער ח"י פי"ד): "מורי ז"ל היה נוהג לומר כל הקידושין מעומד בשבת ויו"ט ואח"כ יושב וטועם מן הכוס של קידוש", עכ"ל (כה"ח רעא אות סב).

ובשו"ת "רב פעלים" (חלק ב, אורח חיים סימן מה) כתב: "**שאלה.** שמענו כי מנהג מעלתך כאשר תקדש בליל שבת מעומד, תשתה כוס הקדוש מיושב, ולא ידענו הטעם, ואם יש חיוב בזה על"פ הסוד או לאו.

תשובה. דבר זה מפורש יוצא בספר "פרי עץ חיים" שכתב, ישב וישתה מכוס הקידוש. וגם עוד כתוב שם בזה הלשון מנהג מורי ז"ל לומר הקידוש דשבת ויו"ט מעומד, ואח"כ יושב וטועם מן הכוס, והיה נוהג להשאיר מעט יין בכוס הקידוש וכוס ברכת המזון, בסוד "אסיך שמן" להשאיר

ברכה מליל שבת עכ"ל, אבל ב"ספר הכוונות" שסידר מהרש"ו ז"ל לא נזכר דבר זה, שצריך לישב בשתיית כוס הקידוש, וגם בספר "חמדת ישראל" למהרש"ו ז"ל לא נזכר זה, מיהו בסידור רבינו הרש"ש ז"ל כתוב להדיא, "אח"כ ישב במקומו וישתה מכוס יין הקדוש", על כורחך נראה דרבנו הרש"ש ז"ל סמך בזה על ספר "פרי עץ חיים" הנזכר, ולכן גם אנכי העבד הצעיר נהגתי כן לשתותו מיושב.

ומה ששאלתם, אם יש בזה טעם על פי הסוד, נראה על הרוב שאין בזה טעם על פי הסוד, ורק מנהג זה הוא מתורת דרך ארץ של הסעודה, וכמ"ש הרב אליה רבא (בסי' ק"ע ס"ק כ"ג), בשם הרוקח (סי' שכ"ט), "דרך ארץ לא יאכל אדם מעומד ולא ישתה מעומד", וראיתי שדבר זה הוא גמרא ערוכה (בגיטין דף ע'): "שלושה דברים מזיקין גופו של אדם, ואלו הן אוכל מעומד ושותה מעומד..." ע"ש.

[ומהרי"ל ז"ל לא שתה עד שישב משום דתלמידי חכמים לא יאכלו ולא ישתו מעומד. וכן נכון לעשות (כה"ח רצה, מב)]

מיהו הרמב"ם ז"ל (בהלכות דעות פ"ד) לא זכר זה, ולא כתב שיגיע לו נזק לא באכילה ולא בשתייה מעומד, ואפשר דסבירא ליה בזה הזמן נשתנו הטבעים מזמן חכמי המשנה והתלמוד, כאשר נמצא כזאת בדברים אחרים, ואפשר מהאי טעמא אין העולם נזהרים בזה לא ביין ולא במים, מפני שראו דהרמב"ם השמיט ענין זה בהלכות דעות, מיהו רבינו האר"י ז"ל היה מדקדק לקיים

דברי חכמים, מאחר דנזכר דבר זה בגמרא, ובוודאי גם במים היה נזהר, וכן בכל מיני שתייה, ועל כן אני אומר, מאחר דליכא טרחא בהכי, ודאי טוב ליזהר, אחר שראינו שרבינו האר"י ז"ל היה נוהג בכך, ואולי יש לו טעם אחר נסתר בזה".

[ובטעם הדבר] שצריך לעמוד בקידוש כתב השל"ה (מסכת שבת פרק תורה אור, צד): ובספר המוסר (פרק תפלות של שבת פרק ד' בהג"ה) כתב עוד בענין אחר לענין צירוף ע"ב, וזה לשונו: וסוד הקידוש של ליל שבת, אמרו הקדמונים ז"ל שצריך להיות האדם בעמידה באותו קידוש מפני שהוא קדושת כלה הידועה, לפי ששבע הברכות של הכלה הם בעמידה בשעת קדושה, והכל עומדים לכבודה, כל שכן לכלה העליונה הכלולה בכל יופי, שאנו צריכין לעמוד בשעת קדושה לכבודה, על אחת כמה וכמה.

ואל יהא הענין הזה והדבר הזה קל בעיניך, כי הענין גדול ועמוק הוא, כי הכלה מתקדשת ומתייחדת עם המלך ה' צבאות, כי הקידוש שאנו מקדשין, יש בו ל"ה תיבות כדי להשלים ע"ב שמות שהכלה מתעטרת בהם, "ויכלו" יש בו ל"ה תיבות, כדי להשלים על היין שם ע"ב שמות של הקב"ה להתעטר בהם בהכלה הכלולה. וכן יוכלו בגימטריא ע"ב.

ואם תאמר, שמו יתברך ויתעלה ע"ב, ואתה אומר ע' ולא יותר. תדע לך, כי העיקר הוא סוד ע' שמות, והשנים הם מעידים נאמנים אף על פי שאין נכנסין במנין, כענין הסנהדרין שהם ע' סנהדרין ולא יותר, אבל שני סופרים שיושבין לפניהם, והם עדים, נכנסין עמהם במנין, כמו כן בכאן, שתי ברכות שהן בכאן, ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם בורא פרי הגפן, ברוך אתה ה'... אשר קדשנו כו', ברוך אתה ברוך אתה שתי

מריביות כמלוא לוגמיו [41-42 סמ"ק] נכנס לספק אם צריך לברך ברכה אחרונה.

וגם בקידוש יש הידור לשתות רביעית כמו שכתב ה"בן איש חי" בשם השר מקוצי, אבל מעיקר הדין די ברוב רביעית.

ב. לשתות את רוב הכוס ולא את מיעוט הכוס, ובדיעבד אם שתה מיעוט הכוס ייש בו רוב רביעית יצא ידי חובה.

דוגמא מעשית: כוס חד פעמית רגילה מכילה 180 סמ"ק, אם שותה 81 סמ"ק, הרי ששתה רביעית אך לא שתה את רוב הכוס, ולכן בכוס כזו צריך לכתחילה לשתות קצת יותר מ-90 סמ"ק.

אך אם שותה בכוס המכילה 150 סמ"ק ושותה 81 סמ"ק, הרי שמרוויח את שני הדברים גם רביעית וגם רוב הכוס. ובדיעבד אם שתה רוב רביעית דהיינו רבע כוס חד פעמית, יצא ידי חובה אף שזה מיעוט הכוס.

ולכן לתחילה עדיף שלא לקחת בליל הסדר כוס המכילה נפח גדול מאוד, כדי שיוכל לשתות רביעית יין וגם שזה יהיה רוב הכוס.

והמקור: איתא בגמרא (פסחים דף קח עמוד ב): "אמר רב יהודה אמר שמואל: ארבעה כוסות הללו צריך שיהא בהן כדי מזיגת כוס יפה. שתאן חי – יצא [שתה אותו מבלי למזוג במים - יצא], שתאן בבת אחת - יצא, השקה מהן לבניו ולבני ביתו - יצא. שתאן חי - יצא. אמר רבא: ידי יין יצא, ידי חירות לא יצא. שתאן בבת אחת, רב אמר: ידי יין - יצא, ידי ארבעה כוסות - לא יצא.

פעמים, רמז לשני עדים שחותמים בשמו יתברך שהוא עי', להתעטר בהם הכלה התמימה, ועולה הכל לסוד ע"ב שמות, ועל כן אל יקל בעיניך לעמוד מפני קדושי הכלה, לכבוד השם יתברך ולכבודה, אשרי העם שככה לו", עד כאן (מספר המוסר).

על מה צריך להקפיד בשתיית הכוס וישתה לכתחילה כל הכוס, ובדיעבד אם שתה רובו יצא. אם הכוס גדול ביותר, לכתחילה ישתה רוב הכוס, ואם שתה רביעית יצא (חזו"ע עמוד טז).

לכתחילה צריך להקפיד על שני דברים בשתיית הכוס:

א. לכתחילה לשתות כל הרביעית [81 סמ"ק, ולחזו"א 150 סמ"ק].

בדיעבד אם שתה רוב רביעית [41-42 סמ"ק, ולחזו"א 76 סמ"ק] יצא ידי חובה.

אבל אם לא שתה רוב רביעית – לא יצא ידי חובה וצריך לחזור ולשתות שוב.

ודין זה שונה מדין קידוש והבדלה שמעיקר הדין אם שותה רוב רביעית יוצא ידי חובה כמבואר ב"שולחן ערוך" (סימן רע"ג ס"ג). ואילו בארבעת הכוסות בפסח צריך לכתחילה לשתות רביעית, ורק בדיעבד אם שתה רוב רביעית יצא.

[ומכל מקום גם בהבדלה יש ענין לשתות רביעית כדי לא להיכנס בספק ברכה אחרונה, שיש אומרים שמברכים ברכה אחרונה על כזית [27 גרס], ויש אומרים שמברכים על רביעית, ואם שותה פחות

אומרים שצריך לשתות רוב הכוס, אפילו מחזיק כמה רביעיות"

וכתב ב"משנה ברורה" (שם ס"ק לא):
"מלשון זה משמע דאפילו לכתחילה שרי
כל שיש רביעית לכל אחד ואף על גב דבעינן
לכתחילה כוס מלא, וגם שלא יהיה פגום,
הכא כיון דלהראשון היה כוס מלא כולו
אתיין מכח הראשון, ואפשר עוד דהמחבר
עיקר דינא אתא לאשמועינן דשניהם
יוצאין בכוס אחד".

ועוד כתב (שם ס"ק לג): "אף שבעלמא די
ברוב רביעית אפילו מכוס גדול הכא לענין
כוסות חמיר טפי דבעינן דווקא רוב כוס
ואם לאו לא יצא. ולדינא קיימא לן כדעה
הראשונה. ומכל מקום אם אין בדעתו
לשתות הרבה לא יקח כוס גדול רק כוס
שמחזיק רביעית כדי לחוש לדעה זו".

שיטת הגר"ז לכתחילה לשתות כל הכוס

ודעת "שולחן ערוך הרב" שלכתחילה צריך
לשתות את כל הכוס, וזה לשונו (סימן תע"ב
סעיף יט): **"יש אומרים שלכתחילה מצוה
לשתות כל הכוס אפילו מחזיק כמה
רביעיות** אף על פי שבקידוש של שאר ימים
טובים ושבטות אפילו לכתחילה די
בשתיית מלוא לוגמיו דהיינו רוב רביעית
מכל מקום בד' כוסות של פסח החמירו
חכמים לשתות כל הכוס לכתחילה
ובדיעבד ששתה רוב הכוס יצא אבל אם לא
שתה אלא חצי הכוס אפילו שחציו מחזיק
כמה רביעיות לא יצא. ויש חולקין על זה
ואומרים שאף לכתחילה די בשתיית רוב
רביעית אף אם הכוס מחזיק כמה רביעיות

**השקה מהן לבניו ולבני ביתו יצא. אמר רב
נחמן בר יצחק: והוא דאשתי רובא
דכסא".**

וכתבו התוספות שם: "רובא דכסא - היינו
כמלוא לוגמיו, ומיהו לכתחילה צריך
לשתות רביעית". וכן משמע מדברי
הרא"ש (בית יוסף תעב אות ט).

כתב הכל בו (סימן נ, יא): "אם היה כוס גדול
שיש בו שתי רביעיות שותין בו שניים זה
אחר זה ויוצאין".

וכן כתב ה"אורחות חיים" (סדר ליל הפסח
סימן ו): "אם היה כוס גדול שיש בו שתי
רביעיות שותין בו שנים או יותר לפי
הרביעיות ויוצאין שאחר ששתה מלוא
לוגמיו אפילו מכוס קטן שאינו מחזיק
רביעית משקה לבניו ולבני ביתו הקטנים".

והרמב"ן כתב שצריך לשתות רוב מכל כוס
אפילו מחזיק כמה רביעיות (בית יוסף שם).

ובמרדכי (דף רסא ע"ג) משמע כדברי הרמב"ן
שכתב שאפילו יש מאה רביעיות בכוס אחד
חשוב הכל כוס אחד, אבל הר"ן (כג. ד"ה
השקה) כתב דיכולים שניים ליטול כוס אחד
שיש בו שתי רביעיות רק שישתה כל אחד
רביעית.

ומרן ב"שולחן ערוך" פסק (סימן תעב סעיף ט):
"וישתה כולו או רובו [היינו כולו לכתחילה או
רובו בדיעבד ובמדינות שהיין ביוקר אפילו
לכתחילה סגי ברובו] (משנה ברורה סימן תעב ס"ק
ל). **ואם יש בו הרבה רביעיות, שותין ממנו
כל כך בני אדם כמנין רביעיות שבו. ויש**

ומדרש הוא. אי נמי סברא היא מדאי קבע קידוש על היין כדתניא לקמן (דף קו א) "זוכרהו על היין" מסתמא על היין שבשעת סעודה הוקבע דחשיב".

יש מהראשונים שכתב דהרשב"ם הוצרך לטעם השני כדי לומר שהוא מדאורייתא שהרי "וקראת לשבת עונג" הוא מדברי קבלה, ודברי תורה מדברי קבלה לא ילפינן. תוס' חכמי אנגליה.

ויש שכתב נפקא מינה בין הטעמים במקדש על הפת, דלטעם הראשון גם במקדש על הפת צריך שיהא במקום סעודה. אך לטעם השני דהוא משום חשיבות היין אין זה שייך למקדש על הפת. (פמ"ג במשבצות זהב או"ח סי' רע"ג סק"א).

וברא"ש הביא טעם הראשון של הרשב"ם אולם בשינוי לשון שכתב "וקראת לשבת עונג במקום עונג שם תהא קריאה". ויש מהאחרונים שכתב שהרשב"ם והרא"ש נחלקו האם דין קידוש במקום סעודה הוא דין בסעודה שצריך לעשותה במקום קידוש או דהוא דין במצות הקידוש שיהיה דוקא במקום סעודה. דלהרשב"ם הוא דין בסעודה כדכתב במקום קרייה שם תהא עונג ולהרא"ש הוא דין בקידוש כדכתב "במקום עונג שם תהא קריאה" (אגרות משה ח"ו או"ח סימן סג ענף ב).

ומרן השולחן ערוך פסק (סימן רעג סעיף א): "אין קידוש אלא במקום סעודה".

קידוש במקום סעודה בליל הסדר

והטעם שאין ההגדה נחשבת הפסק בין הקידוש ל"שולחן ערוך" לסעודה, אף שעובר זמן רב, הנה בשו"ת מהרי"ל החדשות כתב (סימן לב): "והא ודאי, כיון דאין דעתו לאכול אלא לאחר זמן מרובה,

וכן עיקר וכן המנהג פשוט. ומכל מקום טוב לחוש לסברא הראשונה וליקח כוס קטן ולשתות כולו ובמקומות שהיין ביוקר די בשתיית רובו. וכל זה בג' כוסות הראשונים אבל בכוס האחרון צריך לשתות רביעית שלם כדי שיוכל לברך ברכה האחרונה בלי שום פקפוק (כמו שנתבאר בסי' ק"צ) לענין כוס ברכת המזון עיין שם".

אך מלשון ה"שולחן ערוך" ו"המשנה ברורה" משמע שאם שתה רוב הכוס יצא ידי חובה לכתחילה.

קידוש במקום סעודה

נכון להיזהר לשתות "רביעית" מכוס הקידוש, כדי שיהיה חשוב קידוש במקום סעודה. ומכל מקום אין זה לעיכובא, שההגדה של פסח וסיפור יציאת מצרים לא חשיבי הפסק, כיון שהם צורך הסעודה, וכמו שדרשו בפסחים "לחם עוני" שעונים עליו דברים הרבה (חזו"ע עמוד יז).

והטעם שצריך קידוש במקום סעודה, דאיתא בגמרא (פסחים קא עמוד א): "אמר שמואל: אין קידוש אלא במקום סעודה". וכתבו התוספות שם: "דאין קידוש אלא במקום סעודה משום דכתיב "וקראת לשבת עונג" כלומר, במקום קריאת קידוש שם תהא עונג".

והרשב"ם שם כתב: אין קידוש אלא במקום סעודה דכתיב (ישעיה נח): "וקראת לשבת עונג" במקום שאתה קורא לשבת כלומר קרייה דקידוש, שם תהא עונג

לא חשיב קידוש במקום סעודה, דאם לא כן הא דחיישין דדילמא מיתעקרא להו שרגא ולא יאכלו שם הלילה, מכל מקום יאכלו שם למחר, ואין לחלק בין זמן קצר לזמן ארוך כיון דאינו קובע עצמו בשעת קידוש לסעודה.

אבל אם היה דעתו לאכול מיד אחר קידוש אפילו היה הולך דרך גדול ומתוך כך שוהה עד שיגיע לשם חשיב במקום סעודה לפי הירושלמי.

וכן לתלמודא דידן אפילו טרקלין גדולים [כדפירש הרא"ש דמפינה לפינה אפילו בטרקלין גדולים] חשיב קידוש במקום סעודה, אבל כשאין כוונתו לאכול עד שירעב והשתא אינו רעב הוי שלא במקום סעודה, אפילו באותו מקום עצמו ע"כ.

וזה לשון הרמ"א (סימן רעג סעיף ג): "וצריך לאכול במקום קידוש לאלתר, או שיהא בדעתו לאכול שם מיד, אבל בלאו הכי אפילו אכל במקום קידוש אינו יוצא [מהר"י מולין]".

והנה לכאורה יש לדקדק מהא דאמרינן בברכות (מב.): "אמר רב חייא בר אשי אמר רב, שלוש תכיפות הן, תיכף לסמיכה שחיטה, תיכף לגאולה תפילה, תיכף לתלמידי חכמים ברכה. ואמאי לא חשיב תיכף לקידוש סעודה?!"

ועיין בתוספות ברכות (נב ריש ע"ב) וז"ל: "תיכף לנטילת ידים סעודה, והאי דלא חשיב לה לעיל (מב.) בהדי שלש תכיפות, משום ששנויה במשנה לא חש למתנייה, ע"כ. ותירוץ זה לא שייך כאן.

וראיתי להגאון רבי שלמה קלוגר בשו"ת קנאת סופרים (סימן נב) שכתב, דהא דלא חשיב בהדי שלוש תכיפות, ברכות המצוות דבעינן שיהיו סמוך למעשה המצוות, כדקיימא לן (פסחים ז): "כל המצוות מברך עליהן עובר לעשייתן", משום דלא חשיב אלא דברים שצריכים סמיכות ממש, ואפילו דבר שהוא צורך הענין חשיב הפסק, כגון סמיכות גאולה לתפילה דבעינן שיהיו סמוכים ממש, וכל שמפסיק ביניהם אפילו במה שהוא צורך תפילה, כל שאינו תפילה ממש לא נחשב תיכף וסמוך, אבל ברכות המצוות שהן קודמות לעשיית המצוות, שעיקר הקפידא שלא יהיה הפסק בין הברכות למצוות, כל שהוא צורך מעשה המצוות לא נחשב הפסק, דלא בעינן סמוך ממש. עכת"ד.

ולפי זה יש לומר דאף דבעינן שהסעודה תהיה תיכף אחר הקידוש, מכל מקום בהפסק שהוא לצורך הסעודה מותר.

וכן כתב ה"משנה ברורה" (סימן רעג ס"ק יד), שאם ההפסק שבין קידוש לסעודה היה מחמת דברים שהם צורך הסעודה לא חשיב הפסק. ע"ש.

ולפי זה נראה שה"הגדה של פסח" וסיפור "יציאת מצרים" לא חשיבי הפסק כלל, כיון שהם צורך הסעודה, דדרשינן בפסחים (לו. וקטו): "לחם עוני שעונים עליו דברים הרבה", ופירש רש"י "שאומרים עליו הגדה והלל". וכן דרשו במכילתא (סוף פרשת בא) בעבור זה, לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך".

וזה לשון מהר"ח פלאגיי בספרו "חיים לראש" (דף מא עמוד ב): "דאף שאין קידוש אלא במקום סעודה, וצריך לאכול הסעודה לאחר הקידוש לאלתר, מכל מקום בליל התקדש חג הפסח שיש ציווי פרטי לספר ביציאת מצרים שהוא מענין קידוש היום, אין כאן חשש הפסק כלל, כי כל מה שעושים אחר הקידוש בטיבול ראשון ובהגדה וסיפור יציאת מצרים ושתיית הכוס השני הוא בכלל קידוש היום וזכר ליציאת מצרים, שאדרבה אסור לאכול מצה ומרור עד שיעשה כסדר הזה, וכמבואר בראשונים. ואם כן אין כאן הפסק בכלל".

ומכל מקום אם יש שם ילדים רכים שאינם יכולים להישאר ערים כל כך, טוב לקצר בסיפור יציאת מצרים, עד לאחר הסעודה, וכמו שכתב בספר "אורחות חיים" (דף פב ע"ב) בפירוש ההגדה, על המעשה של ר' אליעזר ור' יהושע וכו' שהיו מספרים ביציאת מצרים כל אותו הלילה, שזה בוודאי היה אחר הסעודה, שאם קודם אכילה הרי אמרו בפסחים (קט): "חוטפין מצה בלילי פסחים בשביל התינוקות שלא יישנו". ופירש רש"י שאוכלים מהר. ע"כ.

ומכל מקום בכך ששותה רביעית מרוויח עוד דבר והוא קידוש במקום סעודה, דאף לשיטות המקילות ביותר אם שהה יותר יותר משבעים ושתיים דקות לא יצא ידי חובת קידוש. ומצוי מאוד בליל הסדר שעובר יותר משבעים ושתיים דקות בין הכוס הראשונה שהיא כוס הקידוש

לסעודה. ובזה שהוא שותה רביעית יין נחשב לו קידוש במקום סעודה וכפי שפסק מרן ב"שולחן ערוך" (סימן רעג, ה): "כתבו הגאונים הא דאין קידוש אלא במקום סעודה, אפילו אכל דבר מועט, או שתה כוס יין שחייב עליו ברכה, יצא ידי קידוש במקום סעודה וגומר סעודתו במקום אחר".

למה לא מברכים ברכה אחרונה לאחר כוס הקידוש

כששותה רביעית מכוס הקידוש אינו מברך ברכה אחרונה היות ונפטר בברכת המזון, וכדברי ה"שולחן ערוך" (סימן תעג סעיף ב): "שותה בהיסבה ואינו מברך אחריו", "על הגפן" וכו', אפילו שתה רביעית דסומך על מה שיברך ברהמ"ז לבסוף" (משנה ברורה שם ס"ק יא).

והטעם, שברכת המזון פוטרת את הכוס הראשונה מברכה אחרונה, אף ששוהים זמן מרובה יותר משיעור עיכול בין כוס ראשונה לשנייה, דנהגו העולם להקל בזה משתי סיבות:

א. שיעור עיכול פירושו שביעה והסתפקות מאכילתו או שתייתו, וכאן אינו שייך, דלא מרגיש רווייה והסתפקות במה ששתה, כל זמן שלא ישתה את כל הארבע כוסות.

וזה לשון "אשל אברהם" [בוטשאטש] (סימן תעד): "ויש בוודאי שיעור עיכול דכוס ראשונה קודם סיום ההגדה, ורובא דרובא ששיעור עיכול תמיד גם בלי תרגום ההגדה, כי אם מיעוטא דמיעוטא דבריות

לכתחילה שלא להפסיק בברכה אחרונה דהוה כסילוק מהקידוש".

בשו"ת אור לציון (ח"ג פט"ו עמוד קנו) תמה על מנהגו שאין מברכים ברכה אחרונה על כוס ראשון, הגם שעובר שיעור עיכול, והניח בצריך עיון.

ובספר "ברכת יצחק" (מועדים עמוד סה) כתב, ששמע מהגר"צ אבא שאול זצוק"ל שיש להקפיד לשתות בכל פעם מעט יין או מים, כדי שלא יעבור שיעור עיכול.

ודעת הגר"ש אלישיב זצוק"ל (הערות עמ"ס ברכות, ובהגש"פ שלו עמוד טז) שיש להקפיד לברך "מעין שלוש" אחר כוס ראשון, כיון שעובר שיעור עיכול, או שיקפיד לשתות מעט מעט מים, שהמים נפטרו בברכת "בורא פרי הגפן", בכדי שלא יעבור שיעור עיכול.

אולם להלכה הנה סתימת דברי הפוסקים שלא חששו לזה, ומה שכתבו שאין חשש בליל הסדר לדין קידוש במקום סעודה, הוא הדין לגבי ברכה אחרונה וכן המנהג פשוט שאין לברך ברכה מעין שלוש לאחר שתיית כוס ראשון. וכתב ה"בית יוסף" (סימן תעד): "דכולה חדא סעודתא היא מתחיל מכוס של קידוש ומסיים בכוס של ברכת המזון, הילכך אין לברך בנתיים כלל, אבל אחר כוס של ברכת המזון מברך שכבר נגמרה הסעודה, ואחר רביעי פשיטא שצריך לברך שהוא גמר השתיה" (ילקו"י פסח עמוד קצה).

שיש להם כוסות מופלגין בגידול ויינם חזק הרבה, ואומרים בחיפזון עצום. נראה שאין על זה שום חשש לכולי עלמא, גם אם ברכה אחרונה דין היא בדאורייתא, מכל מקום הרי מהתורה הקדושה בעינן "ושבעת" כדי שביעה, וגם מדרבנן דבכזית וברביעית, מכל מקום נראה שאין זה כי אם כשעושה לעצמו רצון של הסתפקות ואין בדעתו לשתות עוד בדרך קבע, מה שאין כן בארבע כוסות דפסח, דאין גם אחד מעם בני ישראל שיהיה לו היסח הדעת מלשתות עוד אחר כוס ראשונה, וידוע לכל שאין בזה גדר שביעה והסתפקות גם ברצון בשום צד, בזה לא תיקנו גם חז"ל לברך ברכה אחרונה כלל עד כלותו לשתות".

ב. בכוס מצוה לא תיקנו שיעור עיכול כאדם השותה להנאתו אלא תלוי בהיסח הדעת.

וזה לשון "תשובות ונהגות" (כרך א סימן שה): "ונוכל לצדד וליישב מנהגם של ישראל, דהכא שהדי' כוסות נתקנו על ההגדה אם כן אין כאן סילוק כלל מהשתייה שכל זמן אמירת ההגדה הרי שייכת לשתייה, והמצוה דהגדה עם השתיה חדא היא, וכל התקנה בעלמא בזמן של שיעור עיכול אינו אלא בשותה להנאה שאחרי שיעור זה בטלה הנאתו, אבל בשותה לכוס של מצוה כהנ"ל לא תיקנו שיעור עיכול כהנ"ל רק תלוי בהיסח הדעת. ונראה עוד שכאן הקידוש מועיל כברכה לפניה על הגדה, ותיקנו

אחד ואחד מבני המבוי או מבני המדינה, והוא שיהיו שמונה עשר או פחות, אבל אם היו מרובים על זה שיעורו שתי סעודות שהן כשמונה עשר גרוגרות שהן כשישה ביצים בינוניות".

ויש שפסקו כר' שמעון, ושיעורו אכילת פרס בארבע ביצים.

וזה לשון רש"י (עירובין ד עמוד א): "פרס - ארבע ביצים הן מזון סעודה בינונית, פרס לשון פרוסה ששיעורו בחצי ככר האמור בעירוב, דבעינן מזון שתי סעודות".

ו"בשולחן ערוך" פסק בסתם כדעת הרמב"ם שפרס הוא שיעור של ג' ביצים. וזה לשונו (סימן שסח סעיף ג): "כמה הוא שיעור העירוב בתחילתו, בזמן שהם שמונה עשרה או פחות שיעורו כגרוגרות לכל א'; ואם הם יותר משמונה עשרה, אפילו הם אלף או יותר, שיעורו מזון שתי סעודות, שהם שמונה עשרה גרוגרות, שהם כשישה ביצים, וי"א שהם כשמונה ביצים". [וידוע דסתם ויש אומרים הלכה כסתם ב"שולחן ערוך"].

מהו הזמן של בכדי אכילת פרס

בשיעור בכדי אכילת פרס נחלקו האחרונים.

בליקוטי חתם סופר (ח"ו סימן טז) כתב שהוא 9 דקות.

וב"שדי חמד" (אסיפת דינים, אכילה אות ג): כתב בשם "דרכי הוראה" ששיעור בכדי אכילת פרס הוא כ-8 דקות.

לכתחילה יש להיזהר לשתות הרביעית בבת אחת, ולא יפסיק לשתות בסירוגין. ובדיעבד אם שתה הכוס בסירוגין, אך לא שהה יותר מכדי אכילת פרס, יצא ידי חובתו, ואינו צריך לחזור ולשתות. ובפרט בכוסות האחרונים. אבל אם שהה בשתייתו יותר מכדי אכילת פרס, על ידי שהפסיק ברביעית פעמים רבות, אפילו בדיעבד לא יצא (חזו"ע עמוד טז).

מהו שיעור בכדי אכילת פרס

"פרס" מובנו זה חצי, מלשון "פרוסה", והוא חצי מהכיכר של זמן התלמוד. הכיכר השלימה היא של שתי סעודות, וחצייה הוא סעודה אחת. בדיני עירובי תחומין קבעו חז"ל ששיעור העירוב הוא שיעור שתי סעודות לאדם, שהוא כיכר אחת.

וזה לשון רש"י (ברכות מא.): "פרס" – חצי כיכר ששיעורו בו חכמים את העירוב שהוא כולו מזון שתי סעודות וחציו מזון סעודה אחת".

בשיעורה של הכיכר נחלקו תנאים (עירובין פב.): ר' יוחנן בן ברוקה סובר שהיא של שש ביצים, וחצייה שלוש ביצים [=162 גרם], ור' שמעון סובר שהכיכר היא של שמונה ביצים, וחצייה ארבע ביצים [=216].

ואף הראשונים נחלקו: יש פוסקים כר' יוחנן בן ברוקה, ושיעורו אכילת פרס כשיעור אכילת שלוש ביצים.

וזה לשון הרמב"ם (פרק א הלכה ט): "וכמה שיעור האוכל שמשותפין בו כגרוגרת לכל

ובדיעבד, אם אכל הכזית תוך שש דקות מברך ברכה אחרונה, אבל אם אכל הכזית ביותר משש דקות לא יברך.

וב"חזון עובדיה" (עמוד סו) בהלכות אכילת מצה כתב "ובלבד שלא ישהה באכילת הכזית בכדי אכילת פרס, דהיינו שיעור אכילת פת כשלוש ביצים, והוא כשש דקות עד שבע דקות וחצי".

שהייה בשתיית הרביעית של ארבע כוסות

לכתחילה יש להיזהר לשתות הרביעית בבת אחת, ולא יפסיק לשתות בסירוגין.

והטעם: כתב הרמב"ם לענין אכילה ושתייה ביום הכיפורים (הלכות שביתת עשור פרק ב הלכה ד): "אכל מעט וחזר ואכל אם יש מתחילת אכילה ראשונה עד סוף אכילה אחרונה כדי אכילת שלוש ביצים הרי אלו מצטרפות לכשיעור ואם לאו [כלומר ששהה יותר משיעור זה] אין מצטרפות לכשיעור, שתה מעט וחזר ושתה אם יש מתחילת שתייה ראשונה עד סוף שתייה אחרונה כדי שתיית רביעית מצטרפין לשיעור ואם לאו אין מצטרפין".

ועוד כתב הרמב"ם לענין אכילת ושתיית מאכלות אסורות (הלכות מאכלות אסורות פרק יד הלכות ח"ט): "האוכל כשעורה או כחרדל מאחד מכל מאכלות האסורים ושהה מעט וחזר ואכל כחרדל, וכן עד שהשלים כזית בין בשוגג בין במזיד אם שהה מתחילה ועד סוף כדי אכילת שלוש ביצים יצטרף הכל והרי הוא חייב כרת או מלקות או קרבן כמו שאכל כזית בבת אחת, ואם שהה יותר

והגאון בעל "ערוך לנר" (בס' ביכורי יעקב סימן תרלט ס"ק יג): כתב שהוא כשמינית שעה, 7.5 דקות. וכן כתב מהר"ח פאלג'י בספרו "מועד לכל חי" (סימן כ אות לג).

ובשו"ת מלמד להועיל (או"ח סימן קיג אות ה) כתב שקיבל מרבו הגאון יצחק דוב גאב"ד וירצבורג שהוא כשמינית שעה, וטוב שהחולה ביום הכיפורים ימתין 8 דקות.

ובשו"ת צמח צדק מליובאוויטש (שער המילואים סימן ט) כתב ששיעורו כ-6 דקות. ובהערה שם כתב שהוא כ-7 דקות.

ובספר "כף החיים" (סימן רי ק"ח) כתב שעל פי הניסיון שהוא כ-4 דקות, וזה לשונו: "ושיעור פרס לדעת מרן ז"ל הוא ג' ביצים... וזמן שיעור אכילת פרס לפי מה שאנו משערין במשקל כל ביצה י"ח דרה"ם (כמ"ש לעיל סימן קסח אות מו) עשינו ניסיון לזה פעם ושתיים ושקלנו פת שיעור ג' ביצים דהיינו נ"ד דרה"ם ונמשך זמן אכילתן פעם ד' מינוטין [דקות], ופעם ד' וחצי, ופעם חמישה מינוטין וכל מנוט הוא חלק מששים בשעה כידוע, ולכן לענין אכילה יש לחוש ולהחמיר לאכול כזית בתוך זמן ד' מינוטין, אבל לענין חולה שמאכילין אותו ביום הכיפורים (כמ"ש בסימן תריח) יש להחמיר ולשער בה' מינוטין ולפי מה שמשערין בחולה לחומרא וחושבין כדי אכילת פרס ד' ביצים (כמ"ש שם בסימן תריח) אם כן הוי שיעור כדי אכילת פרס של חולה ז' מינוטין ועיי"ש ודו"ק".

ובשו"ת "אור לציון" פסק (ח"ב פרק יד אות יז): "לכתחילה יש לאכול כזית מאכל תוך ארבע דקות כדי להתחייב בברכה אחרונה,

מזה מתחילה ועד סוף אף על פי שלא שהה ביניהן אלא אכל כחרדל אחר כחרדל הואיל ולא השלים כזית אלא ביותר מכדי אכילת פרס אין מצטרפין ופטור".

"וכן השותה רביעית של סתם יינם מעט מעט או שהמחה את החמץ בפסח או את החלב וגמעו מעט מעט, או ששתה מן הדם מעט מעט, **אם שהה מתחילה ועד סוף כדי שתיית רביעית מצטרפין ואם לאו אין מצטרפין**".

ועוד כתב הרמב"ם לענין אכילת ושתיית תרומה (הלכות תרומות פרק י הלכה ג): "אכל וחזר ואכל, שתה וחזר ושתה אם יש מתחילת אכילה ראשונה עד סוף אכילה אחרונה כדי אכילת פרס **ומתחילת שתייה ראשונה עד סוף שתייה אחרונה כדי שתיית רביעית הרי אלו מצטרפין לכזית**".

אך כתב הראב"ד בהשגותיו לרמב"ם שם: "אכל וחזר ואכל וכו' מצטרפין לכזית. א"א אמת הוא שכן מצא בתוספתא אבל במסכת כריתות (פרק "אמרו לו") **נראה שאף לשתייה בעינן כדי אכילת פרס**".

וזה לשון הגמרא (כריתות דף יג עמוד א): "כל המשקין מצטרפין לפסול את הגוייה [הגוף בשתיית תרומה] **ברביעית בכדי אכילת פרס**, כיצד? שתה וחזר ושתה, אם יש מתחילת שתיה ראשונה ועד סוף שתיה אחרונה כדי אכילת פרס - מצטרפין, יותר מכאן - אין מצטרפין".

ועל הקושי מהגמרא בכריתות על דברי הרמב"ם, כתב ה"מגיד משנה" (הלכות שביתת עשור פרק ב הלכה ד): "ויש מי שכתב

שאף שיעור השתייה בכדי אכילת פרס ולמדו כן ממה שאמרו בכריתות פרק אמרו לו (דף י"ג) "כל המשקין מצטרפין לפסול את הגוייה בכדי אכילת פרס, כיצד שתה וחזר ושתה אם יש מתחילת שתייה ראשונה עד סוף שתייה אחרונה כדי אכילת פרס מצטרפין, יותר מכן אין מצטרפין" וכתב רבינו דין זה (פ"ח מהל' שאר אבות הטומאה). ויש לומר שעשו חיזוק בטומאת גווייה של דבריהם וכן נראה בכריתות דשמואל מחמיר טפי בשיעור אוכלים טמאין ומשקין טמאין משאר איסורין".

ומרן ב"שולחן ערוך" פסק (הלכות יום הכפורים סימן תריב סעיף י): "שתה מעט וחזר ושתה, אם יש מתחילת שתייה ראשונה עד סוף שתייה אחרונה כדי שתיית רביעית, מצטרפין לכשיעור; ואם לאו, אין מצטרפין. ויש אומרים ששיעור צירוף השתיות כדי אכילת פרס, כמו צירוף אכילות".

וידוע שסתם ויש אומרים ב"שולחן ערוך" פסק מרן הלכה כסתם.

ומה שכתב מרן להלן (בסימן תריח ס יז) כשמאכילים את החולה ביום הכיפורים מאכילים אותו מעט מעט כדי שלא יצטרף לשיעור וכו', וישקוהו פחות מהשיעור וישוהו בין שתיה לשתיה כדי אכילת ארבע ביצים, ולפחות ישוהו בין שתיה לשתיה כדי שיעור שתית רביעית ע"ש. זהו לחומרא בעלמא לחוש לכתחילה לדעת הראב"ד, ולכן סיים אח"כ שלפחות ישוהו כדי שתיית רביעית, שההלכה כדעת הרמב"ם. [תדע שכתב לשהות שיעור ארבע ביצים, ומעיקר

הדין סבירא ליה למרן שהוא שיעור שלוש ביצים כדעת הרמב"ם.

והעיקר לדינא להשוות דין ברכת הנהנין לדין השתייה ביום הכיפורים, שאם שהה יותר משיעור רביעית אין שתייתו מצטרפת, ואינו מברך ברכה אחרונה. וכן כתב ה"פרי חדש" בתשובה (סימן א), וכן כתב ה"משנה למלך" (פרק ג מהלכות ברכות הלכה יב). והמהר"ם בן חביב בתוספת יום הכיפורים (יומא פ: ויעוד).

בדיעבד אם שתה הכוס בסירוגין, אך לא שהה יותר מכדי אכילת פרס, יצא ידי חובתו, ואינו צריך לחזור ולשתות.

והטעם כתב בשו"ת חזון עובדיה (סימן יב): "ולענין הלכה נלע"ד לומר שמכיון שעיקר דין ארבע כוסות אינו אלא מדרבנן, וכדאמרין בפסחים (ק"ז ס"ב): "ארבע כסי תקינו רבנן דרך חירות, כל חד וחד נעביד ביה מצוה". ובשמות רבה (פרשה ו סימן ד): ארבע גאולות יש כאן, והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי, וכנגדן תיקנו חכמים ארבעה כוסות בליל פסח".

ובהיות שהרבה מן האחרונים כתבו לחלק בין הצירוף בשתיית דברים האסורים, שרק בזה אמרינן שהשיעור הוא בכדי שתיית רביעית, לבין הצירוף בשתייה בדין ברכת הנהנין, וכמבואר ב"שירי כנסת הגדולה" (סימן רד הגה"ט אות ג), שלענין ברכת הנהנין שפיר מצטרפת השהיה בכדי אכילת פרס...

והואיל ובעיקר דין צירוף שתייה באיסורין, דעת הראב"ד שהשיעור הוא

בכדי אכילת פרס. ודעת מרן ה"שולחן ערוך" אינה מבוארת בזה ככל הצורך, לכן בדיעבד אם שתה הכוס של ד' כוסות בסירוגין, ולא שהה יותר מכדי אכילת פרס, בדיעבד יצא ידי חובתו, ואינו צריך לחזור ולשתות, דספיקא דרבנן לקולא, וכל שכן הכא דאיכא ספק ספיקא להקל.

אמנם בספר "בן איש חי" (פרשת צו אות כט) כתב, לכתחילה צריך לשתות רוב הרביעית בבת אחת, ולא יפסיק בשתייתו, ובדיעבד אפילו הפסיק כמה פעמים יצא, ובלבד שלא ישהה מתחילת השתיה ועד סופה יותר מכדי שתיית רביעית. ע"כ. ומשמע שביותר מכדי שתיית רביעית אף בדיעבד לא יצא. אבל לענ"ד שהעיקר כמו שכתבנו, ובפרט בכוסות האחרונים, שבודאי מחזי כמוסיף על הכוסות. וכל שכן אם אינו מרגיש טוב בריבוי הכוסות, שיוכל להקל כאמור. ועל כל פנים לכתחילה בודאי שיש להיזהר לשתות כל הכוס בפעם אחת, ואם שהה בשתייתו יותר מכדי אכילת פרס, על ידי שהפסיק ברביעית פעמים רבות, אפילו בדיעבד לא יצא. ורק אם שהה יותר מכדי שתיית רביעית ופחות מכדי אכילת פרס בדיעבד יצא". והנלע"ד כתבתי.

ובספר "אור לציון" פסק: "אם שתה רביעית בבת אחת יברך ברכה אחרונה, אבל אם שתה רביעית בשתי פעמים או יותר, אפילו אם שהה זמן מועט בין שתיה לשתיה לא יברך ברכה אחרונה" (ח"ב פרק יד אות יז). "מכל מקום בדיעבד כל ששהה פחות מכדי אכילת פרס, יש לסמוך על הפוסקים שאף בשתייה אזלינן בתר שיעור

אכילת פרס" [לענין יציאת ידי חובה לא לענין ברכה אחרונה] (ח"ג פרק טו אות ג בהערה).

מה הכוונה "שהה יותר מכדי שתיית רביעית"

כתב ה"לחם משנה" (הלכות שביית עשור פרק ב הלכה ד):

שתה מעט וחזר ושתה וכו'. קשה כיון דשיעורא הוי רביעית היכי שייך לומר מתחילת השתייה עד סופה הא כיון דפסק עבר השיעור דהשתיה רביעית הוי, ובשלמא הכא אינו קשה דמלוא לוגמיו הוי פחות מרביעית באדם בינוני. ואפשר דהך שיעורא הוי לאדם בינוני. אבל בפ' י"ד ממאכלות אסורות דיהיב הך שיעורא לשאר איסורים דשיעורם רביעית היכי שייך. וי"ל דשייך היכא דשתה מהרה ופסק ואחר כך שתה דאנו משערים אם יש מתחילת השתיה עד סופה כשיעור שתיית רביעית בריוח כדרך שבני אדם שותים ודוחק".

וכן כתב רבי דוד עראמה בהגהותיו וז"ל: "אם יש מתחילת שתייה ראשונה וכו', פירוש שהוא שתה מהרה בבליעה, ואנו משערים כמו שדרך בני אדם לשתות הרביעית, ע"כ.

גם הרדב"ז (בלשונות הרמב"ם חלק ב סימן קמה) כתב, וזו לשונו: "ואם תאמר בשלמא חמץ וחלב שהמחה אותם ניחא, דאיכא כזית בכדי שתיית רביעית, אבל השותה סתם יינם שהשיעור הוא רביעית, ושיעור השהייה עם השתייה היא רביעית, ואם כן היכי משכחת לה בשתה וחזר ושתה, וי"ל ששיעור השהייה רביעית בשתיית בני

אדם ששותים בנחת, וזה היה גומע במהרה, אלא שהיה שוהה בין גמיעה לגמיעה. וראיתי מי שפירש שמתחילת השהיות עד סוף השהיות קאמר, ואינו נכון כלל, שהרי מפורש להיפך בדברי הרמב"ם בפרק ב מהלכות שביית עשור, שכתב אם יש מתחילת שתיה ראשונה עד סוף שתיה אחרונה. וזה ברור. ע"כ.

וכן כתב ב"ביאור הלכה" (סימן תריב סעיף י ד"ה אם יש): "אם יש מתחילת שתיה ראשונה וכו' - מוכח מזה דמה ששהה בשעת השתיה הוא בכלל השיעור ואין צריך שיששה שיעור שתיית רביעית בין שתיה לשתיה אלא כל ששהה בין השתיות והשהיות יותר מרביעית פטור [מאמר מרדכי ע"ש] ודין זה הוא אפילו לא הפסיק כלל אלא ששתה מעט מעט עד ששהה על ידי זה יותר משתיית רביעית פטור".

וב"שער הציון" (סימן רי ס"ק יא) כתב: "ונראה לי דסתם שתיית רביעית משערין כדרך שתיית בני אדם, שאינו שותהו בבת אחת כי אם בשתי פעמים, שהוא מדת דרך ארץ, (כדלעיל בסימן קע סעיף ח, עיין שם), ומה דאיתא ברמב"ם (פרק י"ד מהלכות מאכלות אסורות), שתה מעט וחזר ושתה, אם יש מתחילת שתייה ראשונה עד סוף שתייה אחרונה כדי שתיית רביעית, מצטרפין לכשיעור וכו', מייירי בכהאי גוונא שלא הפסיק יותר משיעור זה, ומה שכתב עוד, ואם לאו אין מצטרפין, היינו, שהפסיק יותר משיעור זה מעט. ובזה ניחא מה שהקשה שם ב"לחם משנה", וכד תעיין הוא תירץ גם כן מעין זה. ומה שכתבנו

ג. לפטור את הכוס השניה, כיון שלדעת מרן ה"שולחן ערוך" אין מברכים על הכוס השניה.

גם בקידוש של ליל פסח שכוסו של כל אחד ואחד מבני הבית מונח אצלו, יש לנהוג כמו בקידוש של ליל שבת ושאר יום טוב, שבעל הבית או ראש המשפחה לבדו יאמר כל ברכות הקידוש, בכוונה להוציא את כל השומעים ידי חובתם, וכל בני הבית יטו אוזן קשבת וישמעו ויכוונו לצאת ידי חובתם, ועל זה נאמר (משלי יד, כח): "בִּרְבַּע עָם הִדְרַת מֶלֶךְ", ובסוף כל ברכה יענו השומעים אמן. אמנם יש כמה עדות שנוהגות בליל פסח שכל בני הבית אומרים ברכת הקידוש עם המברך חוץ מפתיחת הברכה וחתימתה, ואע"פ שיש להם על מה שיסמוכו, מכל מקום עדיף שישמעו מן המברך ויכוונו לצאת ידי חובה (חזו"ע עמוד יז).

אם המברך מגמגם בלשונו, או בולע מילים ואינו מבטא יפה נוסח ברכת הקידוש, או שאינו מכין כראוי להוציא את בני הבית ידי חובתם, יאמרו כל הברכה כולה עמו, בין בפסח בין בשבת ושאר ימים טובים, ובאופן כזה לא יענו "אמן" אחר המקדש, משום הפסק בין ברכת בורא פרי הגפן לטעימה (עמוד יז).

כל בני הבית צריכים להקשיב אל הקידוש, ושומע ומשמיע יכוונו לצאת ולהוציא ידי חובה, ולא יענו "ברוך הוא וברוך שמו", אלא "אמן" (חזו"ע עמוד יט).

בפנים והפסיק מעט, היינו ששה מעט יותר משאר בני אדם ששוהין באמצע השתיה".

ובספר "אור לציון" פסק (ח"ב פרק יד אות יז): "אם שתה רביעית בבת אחת יברך ברכה אחרונה, אבל אם שתה רביעית בשתי פעמים או יותר, אפילו אם שהה זמן מועט בין שתיה לשתיה לא יברך ברכה אחרונה".

ובהערה שם כתב: "ולענין שיעור זמן שתיית רביעית, שיעורו בכדי שישתה את הרביעית בשתי פעמים, שמידת דרך ארץ לשתות את הכוס בשתי פעמים (שו"ע סימן קע, ח), וכן כתב ב"שער הציון" (שם) ... אך למעשה, כיון שאין ידוע כמה אפשר לשהות בין שתיה לשתיה, אין לברך ברכה אחרונה אלא אם כן שתה את הרביעית בבת אחת".

[להלכה למעשה כתב ה"אור לציון" גם לענין יציאת ידי חובה בשתיית הכוס ולא לענין ברכה אחרונה (ח"ג פרק טו אות ג בהערה) "מכל מקום בדיעבד כל ששהה פחות מכדי אכילת פרס, יש לסמוך על הפוסקים שאף בשתייה אזלינן בתר שיעור אכילת פרס"].

הכוונות שצריך לכוין בכוס ראשונה

כל אחד מבני הבית תופס כוס הקידוש בידו, ושומע את הקידוש מבעל הבית, וכוס זו היא אחת מארבעת כוסות ליל הסדר. ולכן צריך לכוין:

- לצאת ידי חובת קידוש.
- לצאת ידי חובת מצות כוס ראשונה מארבעת הכוסות.

והטעם לזה מפני שדין השומע ברכה מחבירו ומתכוין לצאת ידי חובה, כדין המברך עצמו, שהשומע כעונה, וכשם שהמברך אינו רשאי להוסיף שבח "ברוך הוא וברוך שמו" באמצע הברכה, כן השומע ומתכוין לצאת חייב להקשיב היטב מתחילת הברכה ועד סופה ללא כל הפסקה, זולת עניית "אמן", שהיא מכלל הברכה, ולא יותר (שם).

יתחיל הקידוש מעומד, וסדר הקידוש, יין, קידוש, זמן, ואם חל במוצאי שבת אומר יקנה"ז, יין, קידוש, נר, הבדלה, זמן. ובליל שבת, מתחיל "יום השישי ויכולו" (חזו"ע עמוד כג).

יברך ברכות הקידוש ושאר ברכות הסדר [שמספרן טו"ב] בעין טובה ובפנים שוחקות, ויזהר מכעס ומיצר הרע, וינהג בשררה לכפר חטא הגאווה (פסח בציון עמוד רפט).

וזה לשון רבנו חיים פלאגיי בספרו "חיים לראש" (דף לו עמוד ב): "אחר ערבית, יכנס לביתו בפנים שוחקות, ויתנהגו הוא ואשתו כמלך ומלכה ובני ביתו כבני מלכים כפי מה שחננו ה'".

וכתב בספר "אורחות יושר" (פרק יא): דמצוה לנהוג שררה בליל פסח, ובזה יכופר מה שנהג שררה וגאווה כל השנה, ע"כ. ואני אומר דאם בא לתקן, יתן דעתו היטב שלא יקלקל חס ושלום ובפרט בענין הכעס שלא יכעוס כלל ועיקר, ואם אזהרה זו איתיה בכל עת ובכל זמן, כל שכן וקל וחומר בליל

התקדש חג המצות שהוא בחינת ימין מסטרא דאברהם דרועא ימינא... וזה אפשר שרמזו רבותינו ז"ל באומרם (ראש השנה טז): "חייב אדם לטהר עצמו ברגל", עצמו דייקא, שהוא עצמותו שלא יכעוס כלל, שהרי אמרו ב"זוהר הקדוש" (תצוה קפב, ב): שהכועס מטמא את עצמו בטומאת עבודה זרה... דאחר שהפליגו בעונש הכועס שהוא כעובד עבודה זרה, וכמאמר הכתוב (שמות לד, יז): "אלהי מסכה לא תעשה לך", אמרו דמשום הכי כתיב בתריה (שם יח): "את חג המצות תשמור", דמשמירת חג המצות תראה כמה צריך להישמר מן הכעס".

מנהג הספרדים ועדות המזרח לסיים בברכת הגפן "בּוֹרָא פְּרִי הַגָּפֶן", הגימ"ל בסגול, ואין לשנות מן המנהג. וצריך לומר בורא פרי" באות פ' דגושה (חזו"ע עמוד כג).

הטעם למנהג אחינו האשכנזים לסיים בברכה זו "בּוֹרָא פְּרִי הַגָּפֶן" [הגימ"ל בקמץ], הוא על פי הדקדוק, כי בסוף משפט, כמו באתנח או בסוף פסוק יש לנקד קמץ במקום סגול, וכמו שהניחו המדקדקים סימן על זה: (בראשית מז, טו): "כִּי אֶפֶס קָסָף", אפ"ס ראשי תיבות אתנח סוף פסוק, אז קָסָף [תנוקד האות כ"ף בקמץ במקום בסגול].

והטעם לכלל זה "והוא ליפוי בעלמא", ועל כן אנחנו מברכין בברכות השחר "שלא עשני עֶבֶד" [ע' קמוצה, ב' סגולה], אף על גב דאיכא בקרא עֶבֶד [ע' וב' בסגול], עם כל זאת, כיון שהיא תיבה של סוף צריך להיות

הוד, זית שמן יסוד, דבש מלכות, ע"ש, נמצא גפן הוא כנגד שלושה קוין, לכך אומרים אותו בסגול שהוא שלשה נקודות, וגם עוד כי גפן של פסוק הנזכר נקוד בסגול, לכן בברכה מזכירים אותו כפי מה שנקוד בפסוק הנזכר.

טעם נוסף כתב ב"חזון עובדיה" (עמוד כד): "וידידי הרה"ג יעקב גולדמן שליט"א, כתב אלי טעם נאה למנהג הספרדים בזה, על פי מה שאמרו (ברכות מז.): "אין הבוצע רשאי לבצוע עד שיכלה אמן מפי העונים", ופירש רש"י, "דאף עניית אמן מן הברכה היא". ולכן המקדש להוציא את המסובים ידי חובה, אינו רשאי לשתות מן היין עד שיכלה אמן מפיהם, ותיבת "אמן" היא סוף הברכה, ולא תיבת "הגפן". ולכן נהגו לומר "הגפן", הגימל בסגול, לרמוז שעדיין לא נסתיימה הברכה, עכת"ד.

ושוב בינותי שאין טעם זה מספיק כל כך, שהרי אנו גם כן אומרים בברכות השחר "המכין מצעדי גבר", הגימל בקמץ, "שלא עשני עבד", העי"ן בקמץ. ומכל מקום אין לנו להתחכם לשנות המנהג".

לא הולכים במטבע התפילה והברכות אחר הדקדוק

כתב הרה"ג מהר"א מני זצוק"ל שאין ללכת במטבע התפילה והברכות אחר הדקדוק, וכמו שכתב החיד"א בשו"ת "יוסף אומץ" (סימן י) בענין "נקדישך ונעריצך", שאין אומרים הכף הסופית בקמץ, אלא בשווא.

נקודה בקמץ ליפוי הלשון, ואם באמצע פסוק נקודה בסגול, וכן תראה בכל תיבת "עבד" אשר בתנ"ך (שו"ת רב פעלים חלק ב - אורח חיים סימן כה).

ואמרו בגמרא (נדרים לז.): "מקרא סופרים [הקריאה המדויקת שקבלנו מפי סופרים והם אנשי כנסת הגדולה] אָרַץ אָרַץ, וביאר הר"ן "כשיש אתנחתא, נקרא אָרַץ, האל"ף בקמץ".

דוגמאות: "נְטִיתָ יְמִינִךָ תְּבַלְעֶמוּ אָרַץ" (שמות טו, יב). "אָרַץ אָרַץ אָרַץ שְׁמַעֲי דְבַר ה'". (ירמיהו כב, כט).

ואמנם יש יוצאים מן הכלל לכלל הזה, כמו: "לִקְשֹׁשׁ קֶשֶׁת לַחֲבֹר" (שמות ה, יב) – האות ת' בסגול.

"וְלֹךְ יִשְׁלַם נֶדֶר" (תהלים סה, ב), האות נ' בסגול. מכל מקום בדרך כלל הניקוד בקמץ.

והטעם למנהג הספרדים לברך "בֹּרַךְ פְּרִי הַגֶּפֶן" [הגימל בסגול], כתב בשו"ת "רב פעלים" (חלק ב, אורח חיים סימן כה):

"ואנא עבדא אמרתי טעם נכון בברכה זו ד"פרי הגפן", שלא נהגו בה על פי הכלל המצוי ברוב המקראות, אלא נהגו לאומרה בנקוד סגול "גֶפֶן", מפני שרצו להשוותה עם תיבת גֶפֶן האמורה בשבעת המינים של ארץ ישראל הכתובים בפרשת עקב, שיש בהם סוד ככתוב ב"שער הליקוטים" לרבינו ז"ל, על פסוק "ארץ חיטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש", שכתב חיטה חכמה, שעורה בינה, גפן דעת, חסד וגבורה תפארת/ במקור מסודרים המילים בסדר מיוחד/ תאנה נצח, רמון

[וזה לשונו: בשינוי נקודות איזה תיבות. ממנהג קריאתם בכל תפוצות ישראל מאלופות מרובבות.

שאלה: המנהג הנהוג מימי קדם בכל גלילות איטליה כפי מנהג איטלקי שלא לחוש אם נקרא כינוי השם ליחיד זכר נמצא בִּקְמָץ וְשׂוּא, וכן בכינוי הפעלים המחוברים ליחיד זכר נמצא אף בלא הפסק כגון באהבה כמצות רְצוֹנָךְ, כמו שכתבת עלינו בְּתוֹרָתְךָ, על ידי משה עֲבַדְךָ, וכגון נִקְדִּישְׁךָ, וְנַעֲרִיצְךָ וכמו שנדפס בכל הסידורים והמחזורים וזהו הנוסח השגור בפי כל העם זקנים עם נערים טף ונשים.

והנה מקרוב עלה בלב מקצת חזני זמנינו משכילים ומבינים אף בדקדוק לשון הקודש להגיה קריאת כל הכינויים הנ"ל בְּשׂוּא וְקִמָּץ, כפי מ"ש החכם כמה"ר יעקב באבאני בספר "ישרש יעקב" בשם הראב"ע ב"מאזנים" דף רי"ד, ובשם הרד"ק ב"מכלול" בשער השמות בכינוי דְּבָרְךָ, ובשם ספר "בנין שלמה" וכפי מה שתקן הרב יע"ץ בעמודי ושערי שמים, כי גמרו אומר כי כן ראוי על פי חכמת הדקדוק.

ולחזנים אחרים קשה עליהם לשנות המנהג שהסכימו בו כמה רבנים ועשו מעשה בעצמם בדרתם לפני התיבה, ואם לפי הפשט נראה טעות אפשר שלא יהיה כן לפי הסוד באופן שזה אומר ככה ונותן טעם לדבריו וזה יורד אחריו להתפלל ואומר ככה ונותן אמתלא לדבריו. והמון העם מרננים על זה לאמר תשוו מדותכם אם הנוסח הראשון ישר והגון נלך אחריו, ואם הנוסח השני טוב ממנו נלך אחריו כי כולנו חפצים לדבר צחות על דרך "היכון לקראת אלהיך ישראל" ונראה בזה כאגודות אגודות ח"ו יורינו המורה דרך זו נלך אם טוב להשוות החזנים שכולם יאמרו

בנוסח אחד ומי יבטל דעתו מפני דעת חברו ואם יש לכופ על זה ושכמ"ה [ושכרו כפול מן השמים].

תשובה: ואני אענה דהגם דזמנין דמשכחת גורעין או מוסיפין או משנין איזה תיבה או תיבות ויש להם על מה שיסמוכו, וכמ"ש מרן בתשובות חדשות מעתה הוא ספר "אבקת רוכל" (בסימן כ"ח) על קריאת אנא השם או אנא בשם וזה לשונו: "יש לומר שהפוסקים שכתבו אנא השם לא לפסוק הלכה שיאמרו כן נתכוונו ולדחות דברי רבי חגי והתוספתא שאין זה תלוי בפסק הלכה כיון שאין איסור בדבר ואעפ"י שהם כתבו שיאמר אנא השם מי שירצה לומר אנא בשם כר' חגי הרשות בידו עכ"ל. ומכאן מוכח דיש רשות לשנות איזה תיבה או תיבות וכמו שכתבתי אני עני בקונטרס "טוב עין" (סימן ז') עיין שם באריכות.

מכל מקום נדון שלנו שרוצים לשנות התיבות התדירות והמורגלות בפי כל המון ישראל אנשים ונשים וטף ולשנות נקודתן שינוי מורגש, וכל העם מקצה יחדיו ירננו מרננו אבתרייהו, ונעשה הדבר חוכא ואיטלולא, והם משתררים גם השתרר ופערו פיהם שכל ישראל המה וחכמיהם ורבניהם טעו במדבר לא ידעו לקרות התיבות. הא ודאי אינהו הוא דקטעו בנקודות הקצ"ף עושי חדשות ומזלזלים לאלפי רבבות ישראל, ויש לבטל דעתם ולכופם לכבוד ה' ותורתו וכבוד גדולי ישראל ראשונים ואחרונים רבים ועצומים מאריות גברו חשיבי דרומאי אשר קטנם של תלמידי תלמידיהם עבה ממתניהם של אלו המשנים.

ועדותי זו כי בעה"ק ירושלים ת"ו ששם הורתי ולידתי וגדולי מן הארץ ובעה"ק חברון ת"ו אשר גרתי בה. ועברתי בארץ מצרים ואגפיה ובקושטנדינה רבתי עם רבתי בדעות ואיזמיר עיר

כשמברך "שהחיינו" יכוין לפטור את המצה והמרור מברכת "שהחיינו" (חזו"ע עמוד כג). וכן יכוין לפטור את כל מצוות הלילה, ארבע כוסות, סיפור יציאת מצרים – ההגדה, וכו'.

יברך ברכת "שהחיינו" בכוונה, שבעזרת השם יחיה לשנה הבאה, ויכוין לפסוק (שמות יג, י): "ושמרת את החקקה הזאת למועדה מימים ימימה" – "חקקה" ראשי תיבות: "ח'י'ינו ק'י'מנו ה'ג'ענו, מימים ימימה – לשנה הבאה (פסח בציון עמוד רצ).

בסוד ברכת "שהחיינו וקיימנו והגיענו", פירש מהרא"ל צינץ ב"הגדה של פסח" "ברכת השיר" (דיני פסח דף יא) כי הנה ידוע שהטריפה אינה חיה אלא י"ב חודש, ועיקר שמחתנו בעשיית המצוה להודות ולהלל לשמו הגדול, כמו שפירש האלשיך הקדוש על פסוק (תהלים פרק סג, ד): "כי טוב חסדך מחיים שפתי ישבחונך". שזה החסד שאתה עושה לי בתת החיים, "שפתיי ישבחונך" זהו החסד שאתה עושה לי בחיות שאתה נותן לי ששפתיי ישבחונך, אנו מחוייבים להלל ולהודות לשמו הגדול כאשר זכינו במצוה זו אשתקד לקיים המצוה, וְקִיַּים גופנו בשלימות שלא היינו בגדר בעל חי חלוש ובלתי ראוי להתקיים, שאנחנו רואים שהיה לנו קיום משנה שעברה, ואיגלאי מילתא למפרע דאז אשתקד היינו מקויימים בכוחותינו בשעת מעשה המצוה. נקוה כי כן נזכה ונחיה גם לשנה הבאה, שיהיה מבורר למפרע שכעת אנחנו חיים וקיימים בשלימות גופנו.

המהוללה ותוניס מתא מחסיא ובכל ערי איטאליא ואמשטרדם ושאר עיירות וכולם עונים ואומרים **נקדישך** וכיוצא כמנהג קדום. ובכל העיירות האלה מעיד אני גדולה ראייה ושמיעה. וידענו נאמנה שבשאר ערי טורקיה וארם צובה וארם דמשק וערי פרס וערי מערב הפנימי כולם אומרים כן כנדפס בסידורים. וכבר נודע דבערי איטאליא היו רבנים גדולים ומדקדקים עצומים ולא שינו המנהג ובפרט בעיר מנטובה יע"א שם היו הרב הגדול הרמ"ז ז"ל והרב הכולל מהר"י בריאל ז"ל שחיברו ספרים בדקדוק והחזיקו במנהג העולם...

וכבר נודע שהגאון הרב תוספת יום טוב כתב שיאמרו **חי** העולמים בצירי על פי הדקדוק ואני הדל הן כל יקר ראתה עיני תשובת רבנים מדקדקים שהסכימו להפך לומר **חי** פתח בברכות כפי המנהג.

ועל אלה אני בוכיה על דור יתום שמניחין העיקר ולוקחים הטפל, ובפיהם ירצו שהם ידעו מה שלא ידעו הקדמונים, וכל ישראל טועים והם ידעו האמת, ולבי בוער באש והלך בצערות, ואולם דק קנה זה יעצור עצר"ת הדברות, יהא רעוא קורא הדורות ישוב ירחמנו לפקוח עינים עוורות והיו למאורות.

ולוא כי איני כדאי הייתי גוזר גזירה דרב"ה [דרב הונא] על אלו המשנים שיחזרו למנהג כל ישראל ולא יסמכו על עצמם כי הם יורדי ים הדקדוק יותר מהראשונים. ומי שיש לו לב אם בעל נפש הוא ינהג ככל ישראל ואל יוציא עצמו מן הכלל, ושומע לנו ישכון בטח ישמע אל ויענם והיה זה שלום מאת הצעיר וזעיר חיים יוסף דוד אזולאי ס"ט].

דמילי דצלותא נינהו אומר "והגיענו הלילה הזה". ואם כן ברכת "שהחיינו" שייכא בהא ברכה.

למה אין מברכים "שעשה ניסים" בפסח

והטעם דלא מברך "על הניסים" בפסח, כתב ה"טור" (אורח חיים סימן תעג): "ואינו מברך "שעשה ניסים" לפי שעתיד לאומרו בהגדה".

ו"באורחות חיים" שם כתב "דהיינו טעמא שאין לומר ברכת "שעשה ניסים" בקידוש, כמו שאומר בחנוכה ופורים, שברכת "אשר גאלנו" במקומה, ומבוארת יותר שמזכירים בה הנס".

ובספר המנהיג (הלכות פסח עמוד תעג): "להזכיר שעבוד נס וגאולה לפיכך אנו אומרים את כל הניסים האלו אשר גאלנו כו', וחותם בא"י גאל ישראל, ואם מזכיר בקידוש שעשה ניסים יעשה ברכה לבטלה להזכירו שני פעמים, אבל בחנוכה ופורים שאין קידוש ולא הגדה ולא סדר הניסים כפסח אנו אומרים אותו ברכה לפני עצמה על קריאת המגילה והדלקת הנרות".

"מהר"י מולין (בסדר ההגדה עמ' ק ס"י יח) כתב **הטעם** משום דמצוה הכתובה בתורה היא ואין מברכין שעשה ניסים אלא אמצוה דרבנן כגון חנוכה ופורים. ורב עמרם (סדר ר"ע ח"ב ס"י עט) כתב **הטעם** משום דיום ישועה הוא ועדיף מנס עכ"ל (פרישה אורח חיים סימן תעג אות ב).

והוסיף כי דבר זה נרמז בתורה באומרו (שמות יג, י): "ושמרת את החֶקֶה הזאת מימים ימימה", ואמרו רבותינו במדרש (תנחומא כי תבוא סימן א) כשאדם מביא ביכורים, בת קול יוצאת ואומרת: יהי רצון שתזכה לשנה הבאה, וזה ראשי תיבות חֶקֶה – ח"יות, ק"יום, ה'געה, היינו שתזכה הימים הללו שכבר זכית ימימה שהם לשנה הבאה".

השוכח ברכת "שהחיינו" בליל פסח, אם נזכר טרם שיברך ברכת "אשר גאלנו" שבסוף ההגדה, יברך אותה אז, ואם לא נזכר עד אחר ברכה זו, אין צריך לברך יותר ברכת שהחיינו [ודווקא בחג הסוכות אומרה כל שבעת ימי החג מה שאין כן בפסח ושבוועות] (חזו"ע עמוד כז).

והטעם: כיון דבש"ס לא נזכר דין זה, שאומרה כל שבעת ימי החג, אלא בחג הסוכות (סוכה מז), אבל בפסח יש לומר שהואיל ומברך על כוס שני "אשר גאלנו" וכו' "והגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרור", הרי כבר בירך על הזמן, ושוב אין לברך שהחיינו שכבר נפטר בברכת "אשר גאלנו וכו'", ולדינא צריך עיון דבודאי מסתברא הכי, וספק ברכות להקל (ערוגות הבושם סימן קמד).

ויש לסייע מדברי ה"אורחות חיים" (אות כא, דף פד ע"ג): "יש שואלים על נוסח ברכת "אשר גאלנו", שיש בה "והגיענו הלילה הזה" וכו', למה נתקנה והלא כבר ברכנו "שהחיינו" בקידוש, ויש לומר, לפי שצריך לומר "כן יגיענו לרגלים ומועדים אחרים"

ברכת "שהחיינו" ששומעות בקידוש מפי בעליהן.

והטעם: הואיל וברכת "שהחיינו" בליל פסח באה גם על מצות מצה ומרור וסיפור יציאת מצרים, ובהדלקת הנרות לא מכוונת האשה על מצוות אלו, אם כן לא הוא הפסח.

אולם נכון יותר להודיע לנשים כי מוטב שלא לברך זמן בעת הדלקת הנרות של יום טוב, שדעת כמה פוסקים אינה נוחה מזה (חזו"ע עמוד כה).

והטעם: דיש לחוש דברכת "שהחיינו" בין ברכת "להדליק נר של יום טוב" להדלקה היא הפסח, כיון שאינה תקנת חכמים, שהרי לכולי עלמא ביום טוב מברכים עובר לעשיית מצות הדלקת נרות. וכיון שכן אז ברכת "שהחיינו" היא הפסח.

אכילה ושתייה בשעת ההגדה

ישתה כוס הקידוש בהיסבה, ואין צריך לברך אחריו. ואם היה מתענה או רעב מותר לאכול אחר הקידוש פירות ואורז, אך לא ימלא כריסו מהם, כי הרי צריך לאכול מצה ומרור לתיאבון. ומצה עשירה או מצה מבושלת רשאי לאכול עד שיעור כביצה בלא קליפתה (כחמישים גרם), אבל יותר משיעור זה אין לאכול, כדי שיוכל לאכול מצת מצוה לתיאבון. ויברך "על המחיה" אחריה (חזו"ע עמוד ל).

יש נוהגים לאכול ביצה שלוקה אחר הקידוש בליל פסח, ואומרים "זכר לקרבן

טעם נוסף: אין לברך אלא במצוה כמו אכילת מצה ושיבת סוכה שהברכה לעצמה והמצוה לעצמה, אבל אין לעשות מעצם המצוה ברכה, וכיון שמן התורה אנו מצווים לספר על הניסים בלילה זה, אין נברך "שעשה ניסים", והרי ברכה זו היא עצם המצוה (נרדך השולחן סימן תעג סעיף ג בביאור דברי המהרי"ל).

טעם נוסף: בחנוכה ופורים נראים הניסים של גאולת ישראל טבעיים, לכן תיקנו לברך עליהם "שעשה ניסים" כדי להראות שאנו מכירים בניסי ה', אבל בניסי מצרים, שהכל מכירים ביד ה', אין צריך לברכה זו (הגדת שלמה עמוד 89).

טעם נוסף: בסדר ההגדה צריך להתחיל בגנות ולסיים בשבח, וההתחלה בגנות היא "עבדים היינו", או "מתחילה עובדי ע"ז היו אבותינו", ואם יאמר בקידוש "שעשה ניסים" נמצא מתחיל בשבח (הגדת שלמה עמ' 89 בפירוש דברי רב עמרם גאון).

נשים חייבות במצוות קידוש

נשים חייבות במצוות קידוש של יום טוב, כמו שחייבות בקידוש של שבת, ואף מוציאות את האנשים ידי חובתם, כשם שמוציאות אותם ידי חובת קידוש של שבת. ודין הקידוש של יום טוב כדין הקידוש של שבת, לענין שאין הקידוש אלא במקום סעודה, וגם אסור לטעום כלום לפני הקידוש (חזו"ע עמוד כה).

אם הנשים בירכו כבר "שהחיינו" בעת הדלקת הנרות, רשאות לענות אמן אחר

באמירת ההגדה סופרים את הדפים שמאלה מתי יגיעו ל"שולחן ערוך"...
אולם יש לזה שני פתרונות:

- א. יש להשתדל לאכול ולשתות בערב פסח בצורה מסודרת [פירות וירקות, סלטים, תפוחי אדמה ביצים ואורז למי שנוהג לאכול], כדי שלא יגיעו ברעבון לליל הסדר וגם יאכלו את המצה כשהם תאבים לאכול.
- ב. אם לא עשו את הפתרון הראשון, ועורך הסדר חש שהציבור רעבים וחושש שיאיצו בו לסיים במהירות את ההגדה, יאמר להם שיאכלו דבר מה להשקיט את רעבונם לאחר הקידוש קודם שנטלו ידיהם לכרפס, ובלבד שיזהרו לא לאכול הרבה ולשבוץ כיון שצריך לאכול את המצה לתיאבון.

והטעם: שיש לאכול לפני נטילת ידים ואכילת הכרפס, כיון שאם יאכלו לאחר הכרפס ויברכו "בורא נפשות" בסוף אכילתם, ברכת "בורא פרי האדמה" שעל הכרפס לא תוכל לפטור את המרור שבתוך הסעודה לפי שנפטרה והסתיימה ב"בורא נפשות". ואם יברך "בורא נפשות" על דעת להמשיך לאכול נחלקו הפוסקים אם מועיל לעשות כזה תנאי

(כמבואר בביאור הלכה קצ, א).

ולאחר אכילתם יברכו "בורא נפשות רבות" (חזו"ע עמוד לא), ואע"ג שבמשך ימות השנה נחלקו הפוסקים במי שאכל ביצה וכדומה קודם סעודתו אם יברך "בורא נפשות" [דעת המשנ"ב (קעו, סק"ב דוגמה ב),

חגיגה", ואחר כך מברכים "בורא נפשות רבות" קודם אכילת הכרפס (חזו"ע עמוד לא).

והטעם, שאין לאכול בתוך ההגדה, אנו למדים מפסק מרן ה"שולחן ערוך" (סימן תעג סעיף א): "ואם חל [ליל הסדר] במוצאי שבת אומר יקנה"ז, ואם שכח להבדיל ולא נזכר עד שהתחיל ההגדה, ישלים ההגדה עד "גאל ישראל" ואחר כך יבדיל".

והטעם שאינו יכול להבדיל באמצע ההגדה, כיון דאסור לאכול ולשתות אפילו אכילה ושתיה של מצוה בשעת ההגדה, וכל שכן שאין לאכול ולשתות אפילו אכילה ושתיה של רשות. וזה לשון ה"משנה ברורה" (שם ס"ק ז): "דלהבדיל תיכף כשנזכר אינו יכול שהרי הבדלה טעונה כוס והמברך צריך שיטעום ובאמצע הגדה אסור להפסיק בשתיה".

וכן כתב ב"ביאור הלכה" (סימן תעג סעיף ג ד"ה הרשות בידו): "...אבל אם מזג הכוס והתחיל לדרוש עליו בהגדה אינו רשאי להפסיק באמצע, כך כתב הרמב"ן בהשגותיו וכן כתב הר"ן... והמחבר סתם בסעיף א' כדעת הרמב"ן ואפילו לענין כוס של מצוה ומכל שכן בכוס של רשות..."

בעקבות הלכה זו מתעוררת בעיה, אנשים רבים לא אוכלים בצורה מסודרת בערב פסח כיון שאין הרבה מה לאכול, אין לחם וגם מצה אסור לאכול בערב פסח (כמבואר בסימן תעג סעיף ב), ובאים לליל הסדר רעבים ומריצים ומאיצים את עורך הסדר שיסיים את ההגדה כדי שיוכלו לאכול, ובמקום להאריך ולהדר במצות "והגדת לבנך"

נמצא שהסדר הוא כך: תחילה עושים קידוש ושתיים כוס ראשונה בהיסבה, אוכלים קצת סלטים, דגים ביצים וכו' כדי להשקיט את הרעב מברכים בורא נפשות, ואח"כ ורחץ כרפס.

וכתב ב"ילקוט יוסף" (פסח ח"ג עמוד שצו): "ומנהג מרן אאמו"ר זיע"א היה לאכול מעט אורז מיד לאחר הקידוש, קודם ההגדה, והיה מברך נפשות".

ואף כשחל ערב פסח בשבת, שאין קרבן חגיגה דוחה שבת, נכון לעשות בליל הסדר שני תבשילין (חזו"ע עמוד לא).

כשחל פסח במוצאי שבת, בברכת ההבדלה אומרים "ואת יום השביעי מששת ימי המעשה קדשת, והבדלת וקדשת את עמך ישראל בקדושתך". שצריך להפסיק בין תיבת "קדשת" לתיבת "והבדלת", משום שהאחרונה שייכת להלן, והוא הדין בנוסח "ותודיענו" שאומרים בתפילה (חזו"ע עמוד כח).

והטעם: כתבו התוספות (פסחים דף קד עמוד א): "שאל ר' אפרים את רבנו תם למה נהגו העולם להוסיף ולומר "ואת יום השביעי מששת ימי המעשה קדשת הבדלת וקדשת את עמך ישראל בקדושתך" דאין זה לא מעין פתיחה ולא מעין חתימה?

והשיב לו רבנו תם משום חובת היום האריכו כדי לומר פעם אחת מעין ז' הבדלות: בין קודש לחול אחד, בין אור לחשך ב', בין ישראל לעמים ג', בין יום

והבא"ח (ש"א נשא ס"ד¹) צריך לברך בורא נפשות רבות, אולם דעת מרן הגר"ע יוסף זצוק"ל (הליכות עולם ח"ב נשא) שלא יברך בורא נפשות, מכל מקום בליל הסדר לכולי עלמא צריך לברך.

והטעם: כיון שבשאר ימות השנה יש ספק אם האכילה שקודם הסעודה באה לפתוח תאוות האכילה וברכת המזון פוטרתה או לאו, ולכן דעת חלק מהפוסקים שאין לברך נפשות מ"ספק ברכות להקל", אולם זה שייך דוקא אם סועד סמוך לסיום אכילתו, אבל אם סועד 40-50 דקות לאחר סיום אכילתו לא שייך לומר שאכילה זו באה לפתוח את תאוות האכילה דאין שום קשר בין אכילה זו לסעודה, ולכן בליל הסדר ששוהים זמן רב בין סיום האכילה לתחילת הסעודה לכולי עלמא צריך לברך בורא נפשות בסיום האכילה.

¹ כתב ה"בן איש חי" (שנה ראשונה פרשת נשא סעיף ד): "אין לברך ברכה אחרונה על יין של קידוש שהוא במקום סעודה או על היין ששותה קודם שאר סעודה באיזה זמן שיהיה ואף על פי שאינו שותה יין בתוך הסעודה, דבהמ"ז פוטרת ברכה אחרונה של היין ששתה קודם סעודה, אבל אם אכל מיני מזונות קודם ברכת המוציא יברך ברכה מעין שלש קודם נט"י שקודם המוציא ולא יסמוך על בהמ"ז לכתחילה, ואם לא בירך ברכה אחרונה קודם המוציא ונזכר אחר שבירך המוציא לא יברך ברכה אחרונה על מיני מזונות שאכל קודם המוציא, רק יכוין לפטרם בבהמ"ז. וכל זה דוקא במיני מזונות, אבל אם אכל פירות או שתה משקין קודם ברכת המוציא ושכח ולא בירך ברכה אחרונה קודם נט"י והמוציא ונזכר אחר ברכת המוציא, יברך ברכה אחרונה אפילו באמצע סעודה מפני שאין בהמ"ז פוטרת אלא מידי דזיין ודברים הבאים בתוך הסעודה ועיין אחרונים".

מדוע בקידוש אומרים "סְבִירי מֶרְנָן"?

בעניין "סְבִירי מֶרְנָן" רבו הטעמים. יש אומרים שהטעם על שם שאמרנו בגמרא (בסנהדרין בפרק "נגמר הדין"): "היו מוציאים אותו לסקלו והיו משקין אותו כוס של יין חי בקורטי לבונה כדי שתיטרף דעתו עליו. פירוש ולא ירגיש בעניין הסקילה, ויש רמז לזה היין מן הפסוק שנאמר (עמוס ב, ח): "וַיֵּין עֲנוּשִׁים יִשְׁתּוּ". פירוש יין של אותם שעונשין אותם בדין ישתו. על כן אומר "סְבִירי מֶרְנָן" כלומר היש בדעת מורי ורבותיי שזה הכוס לחיים ולא למוות, לברכה ולא לקללה, ולא יהיה כאותו שנגמר דינו, והם עונין לחיי - לחיים יהיה ולא למות".

טעם אחר כשיטת מי שאומר (ברכות מ): "עץ שאכל ממנו אדם הראשון גפן היה" ולפיכך נקנסה עליו מיתה ולכן הוא אומר "סְבִירי מֶרְנָן", היש בדעתכם שזה הכוס הוא לחיים ולא למוות כאותו של אדם הראשון, והם עונים לחיי - לחיים יהיה ולא יהיה למות".

יש אומרים טעם אחר וכדברי הגמרא (ברכות מג): "בא להם יין בתוך המזון, כל אחד ואחד מברך לעצמו לפי שאין בית הבליעה פנוי, ועכשיו שבית הבליעה פנוי הוא אומר היש בדעתכם רבתי לשמוע הברכה ולכוין דעתכם לצאת בה ידי חובה, והן עונין לחיי בלשון תלמוד רוצה לומר: הן. וזהו הנכון שבכולם" (ספר אבודרהם מעריב של שבת).

השביעי לששת ימי המעשה ד', בין קדושת שבת לקדושת י"ט הבדלת, פירוש שביו"ט שרי מידי דאוכל נפש, ואת יום השביעי מששת ימי המעשה קדשת היינו חולו של מועד דשרי דבר האבוד ובשבת אסור, זה חלוק שבת מיום טוב והיא הבדלה אחת הרי ה', "הבדלת וקדשת את עמך ישראל בקדשתך" שתי הבדלות בין כהנים ליום וישראלים ז', והוא מעין חתימה דבין קודש לקודש".

ולפי זה מה שהודפס בכמה מחזורים, ההפסק באופן אחר, "ואת יום השביעי מששת ימי המעשה קדשת והבדלת, ואחר כך וקדשת את עמך ישראל, אין נוסחה זו נכונה, אלא העיקר כאמור לעיל (חזו"ע עמוד כח).

מי שטעה ובמקום "המבדיל בין קודש לקודש" חתם "המבדיל בין קודש לחול", אינו צריך לחזור ולברך (חזו"ע עמוד כט).

והטעם: דספק ברכות להקל.

יש אומרים: שאם טעה ואמר המבדיל בין קודש לחול לא יצא, וחוזר ומבדיל, שהרי שינה ממטבע שטבעו חכמים בברכות (שמירת שבת כהלכתה ח"ב סב, כא, ועוד).

יש אומרים: "כשחל יו"ט במוצאי שבת שאומר יקנה"ז, וטעה בהבדלה, ואמר המבדיל בין קודש לחול, יצא" (רמב"ם אפרים ח"ו סימן תי, בשם הגר"ש אלישיב זצוק"ל).

ורחץ

ב' טיבולים בליל הסדר – למה?

תקנו לנו רבותינו בליל הסדר שני טיבולים:

א. כרפס במי מלח או חומץ.

ב. מרור בחרוסת.

והטעם: איתא בגמרא (פסחים קיד:): "תרי טיבולי למה לי? כי היכי דליהוי היכרא לתינוקות".

וביאר רש"י ורשב"ם: "תרי טיבולי משום תינוקות שישאלו ועבדינן היכרא טובא". מלשון רש"י ורשב"ם: נראה שכל אחד מן הטיבולים בפני עצמו יש בו כדי לעורר את תמיהת התינוקות, שהרי "בכל הלילות אין אנו מטבילין אפילו פעם אחת [קודם הסעודה], אם כן מטרת הטיבול השני הוא להגביר את התמיהה.

ויש לשאול: מובן שהטיבול הראשון מתמיה את התינוקות, שכן לא היה דרכם לטבל לפני הסעודה, אולם מהו ההיכר בטיבול השני שאחר אכילת המצה? אין לומר שעצם הטיבול הוא הדבר המתמיה שהרי כל מאכלם היה ע"י טיבול.

הראשונים מבארים: שמכל מקום גם הטיבול השני הוא לפני עיקר הסעודה, ויש כאן, אפוא, שינוי מהרגילות של כל ימות השנה (ריטב"א, רי"ד, אבודרהם ב"הגדה של פסח" "תורת חיים").

ובטעם הדבר כתב המהר"ל (גבורות ה' פרק 6): "ונוטל ידים לטיבול ראשון. וטעם הטיבול הראשון מסיק בגמרא כדי

שישאלו התינוקות, ולפי הנראה פירוש זה שישאלו התינוקות כשיראו הטיבול השני בתוך הסעודה, ואין דרך לטבול ב' פעמים וכדאמרינן ש"בכל הלילות אין אנו מטבילין ב' פעמים הלילה הזה ב' פעמים", ואלו היו עושין אלו ב' טיבולים בתוך הסעודה היה נראה הכל טיבול אחד, אבל אחד קודם הסעודה ואחד בתוך הסעודה הם ב' טיבולים בוודאי, והשתא ישאלו על טיבול שני בתוך הסעודה, וישיב להם שצריכים טיבול משום המרור, וטיבול הראשון כדרכו בשאר ימות השנה. ומה שאין עושה דבר היכרא למצה, שאין דרך לאכול מצה בכל השנה דהוא לחם עוני, אבל חזרת דרך לאכול כל השנה ולכך צריך לעשות היכר לחזרת ולא למצה דהוא משונה בעצמו".

טעם נוסף: וה"חתם סופר" (פסחים שם): כי היכי דתהוי היכרא לתינוקות. לעניות דעתי דהיכרא הוא משום דדרך העשירים לאכול ירקא בשעת אכילה לגרור תאוות המאכל ולא העניים, כמאמרם ז"ל (שבת קמ): "לא בעניותא אכלי ירקא משום דגריר" נומאכילו לחם הרבה ואין לו, רש"י, מיהו כמה פעמים כשאין לו מה יאכל ממלא כרסו ירקות לשבר רעבונו במה שימצא על כל פנים, וזהו תמיהת התינוקות בפעם הזאת שאנו אוכלין ירקות קודם אכילה כעניים שאין להם מה יאכלו, דאילו יש להם פת אינם גוררים לבם לאכול הרבה, ואח"כ בפעם הב' חוזרים ואוכלים כעשירים על אכילתן לגרור תאוות המאכל".

טעם נוסף: טיבול אחד כנגד "ביד חזקה", וטיבול שני כנגד "בזרוע נטויה" (הגר"א).

נוטל ידיו כדין נטילת ידים לאכילת פת, בכל דקדוקיה ופרטיה, כדי לטבל הכרפס במשקה. וכל דבר שטיבולו במשקה צריך נטילת ידים, ובכל זאת לא יברך על נטילת ידים (חזו"ע עמוד לב).

דין דבר שטיבולו במשקה

האוכל דבר שיש עליו רטיבות מים, [שלא בתוך הסעודה], או משאר משקין צוננין, [שהם: י"ד שח"ט ד"ם – יין, דבש דבורים, שמן זית, וחלב, טל, דם ומים], ולא ניגב, ויש בזה רטיבות שהוא טופח על מנת להטפח, וכן אם מטביל לתוך משקה, צריך ליטול ידיו בלי ברכה. וצריך ליטול ידיו כדיני נטילת ידים ("ילקוט יוסף" נטילת ידים וברכות סימן קנח).

המקור: נאמר במשנה (מכשירין ו, ד): שבמידה ואחד משבעת המשקים הכוללים יין, דבש, שמן, חלב, טל, דם ומים [י"ד שח"ט ד"ם] נגע במאכל, לפני אכילתו צריך ליטול ידים. וכך פוסק רבי אליעזר (פסחים קטו ע"א): "אמר רבי אלעזר אמר רב אושעיא: כל שטיבולו במשקה – צריך נטילת ידים".

האם יש קשר בין הסיבה שנוטלים ידים ללחם, לסיבה שנוטלים לדבר שטיבולו במשקה, נחלקו בכך הראשונים:

שיטת תוספות: התוספות (פסחים קטו ד"ה כל) טוענים, שאין קשר בין הטעם המחייב

טעם נוסף: כיון שבזמן שהיו נוהרים בטומאה וטהרה, היו צריכים ליטול ידיהם לדבר שטיבולו במשקה, כמבואר בפסחים (קטו:), לכן אנו עושים את הסדר שהם עשו אז בזמנם, שתקנה ראשונה בסדר ליל פסח לא זזה ממקומה. וכיוצא בזה כתב ה"בית יוסף" (ר"ס תעה), שאין לכוין בנטילה ראשונה לגמור סעודתו על סמך נטילה זו, כדי שלא ליטול ידיו ברחצה, כדי שלא תבטל תקנתם ז"ל ליטול פעמיים בליל פסח, וגם כאן יש לומר כן" (שבח פסח דף ב הובא בילקו"י פסח ח"ג עמוד רפד).

וכתב ה"בן איש חי" (שנה ראשונה פרשת צו סעיף לב): "וטיבול ראשון זה שהוא כרפס בחומץ הוא זכר לסיבת קושי השעבוד שהיה בשביל מכירת יוסף הצדיק ע"ה ושהטבילו כתונת פסים שלו בדם ומכרוהו וגרמו צער ליעקב אבינו ע"ה, וזה נרמז בכרפס והיינו אותיות כ"ר הם סוף מחר ואותיות פס הם ראש פסים. וטיבול שני שהוא מרור בחרוסת הוא זכר לקושי השעבוד עצמו שמררו חייהם במעשה הטיט הרמוז בחרוסת".

טעם נוסף: לבי הטיבולים רמז לשתי ההזאות של קרבן פסח: האחת על המשקוף והשניה על המזוזות (דעת זקנים).

טעם נוסף: שני הטיבולים רומזים: א. לגלות שבאה בעקבות חטא מכירת יוסף; ב. לגאולה. רמז לגלות – שנאמר (בראשית לז, לא): "ויטבלו את הכתונת בדם". רמז לגאולה – שנאמר (שמות יב, כב): "ולקחתם אגודת אזוב וטבלתם בדם אשר בסף" (מעשי ה').

ליטול ידיים על אכילת לחם, לטעם שצריך ליטול ידיים על דבר שטיבולו במשקה.

התוספות סוברים שלהלכה נוטלים ידיים על לחם מהטעם שצריך לאכול בקדושה ובנקיות. לעומת זאת, צריך ליטול ידיים לדבר שטיבולו במשקה בגלל שתי סיבות: א. כאשר טמאים נוגעים במאכל רטוב (אפילו של חולין), המאכל נטמא.

ב. אסור לאכול מאכלים טמאים ולטמא את הגוף.

משום כך מסיקים התוספות, מכיון שבימינו ממילא כולנו טמאים וגם המאכלים שלנו טמאים, אז אין טעם בנטילה, וגם אם מאכל נרטב ממשקה לא צריך ליטול ידיים לפני אכילתו [בניגוד לטעם של אכילת ידיים ללחם, שעדיין תקף].

וזה לשון התוספות: "ונראה דנטילה דהכא לא משום קדושה ונקיות כמו בנהמא [= בלחם], אלא משום שלא יטמא המשקין להיות תחילה ויהא אסור לשתות ולפסול את גופו... ולפי זה נראה דאין לברך על אותה נטילה... וכל שכן אנחנו שאין אנו נזהרין מלטמאות עצמנו ומלאכול אוכלין טמאין ואין אנו צריכין לאותה נטילה, והמברך הרי זה מברך ברכה לבטלה" [וכן כתב הטור בשם המהר"ם מרוטנבורג או"ח תעג].

שיטת רוב הראשונים: שלא כדעת התוספות. לדעתם, כמו שנוטלים על לחם ידיים כדי שלא יטמא, כך נוטלים ידיים על דבר שטיבולו במשקה, כדי שלא יטמאו את האוכל שנגע בו אחד משבעה המשקים. כמו כן לפי שיטתם, כמו שמברכים על

נטילת ידיים ללחם, כך מברכים על נטילת ידיים לדבר שטיבולו במשקה. כך פסקו להלכה הטור בשם רש"י והגאונים (שם), הרא"ש (חולין ה, י) ועוד.

וזה לשון הרמב"ם (ברכות ו, א – ב): "כל האוכל פת שמברכין עליו המוציא צריך נטילת ידיים תחילה וסוף, ואף על פי שהיא פת חולין ואף על פי שאין ידיו מלוכלכות ואינו יודע להן טומאה לא יאכל עד שיטול שתי ידיו, וכן כל דבר שטיבולו במשקים צריך נטילת ידיים תחילה... כל הנוטל ידיו בין לאכילה בין לקריאת שמע בין לתפילה מברך תחילה אשר קדשנו במצותיו וציוונו על נטילת ידיים".

להלכה פסק ה"שולחן ערוך" (קנה, ד): שמצד אחד יש ליטול ידיים על דבר שטיבולו במשקה וכדעת רוב הראשונים. מצד שני, מכיון שיש ראשונים שסוברים שאין צורך ליטול ידיים לדבר שטיבולו במשקה, לא יברכו על הנטילה.

וזה לשונו הטהור (סימן קנה סעיף ד): "**אם אוכל דבר שטיבולו באחד משבעה משקין שסימנם: י"ד שח"ט ד"ם** [דהיינו: יין, דבש, שמן, חלב, טל, דם, מים] **ולא נתגב, ואפילו אין ידיו נוגעות במקום המשקה, צריך נטילה בלא ברכה**".

בניגוד לדעת ה"שולחן ערוך", פסק הגר"א (ד"ה בלא ברכה) שצריך גם לברך על נטילת ידיים לדבר שטיבולו במשקה. **בטעם** הדבר הוא נימק, שמכיוון שרוב מוחלט של הראשונים סוברים שיש ליטול ידיים עם ברכה לפני אכילת דבר שטיבולו במשקה, כך יש לנהוג [וכן נוהגים להלכה חלק

מהתימנים ('הבאלדים') בעקבות הרמב"ם שפסק שיש לברך].

ובתשובת הרשב"א (חלק ז סימן תקלה) כתב, "כי סימן לדבר, שבולת שטפתני", ראשי תיבות: שמע, טיבולו במשקה, פת, תפלה, נטילת ידים. שכל אלו צריכים נטילת ידים".

וה"ט"ז" כתב (סימן תעג, סקו): "מכאן יש תוכחת מגולה לאותן שאין נזהרין בכל השנה ליטול קודם שיאכל דבר שטיבולו במשקה דמה נשתנה הלילה הזה מכל הימים שבשנה".

וכן כתב החיד"א (שמחת הרגל דף כ.): "לאפוקי הנוהגים ליטול בליל פסח ובכל השנה אוכלים טיבולו במשקה בלי רחיצה... ועוברין על הדין שכך הוקבעה הלכה בשו"ע...".

ובשו"ת "מטה יוסף" (ח"ב סימן יח אות יט): קרא תגר על המקילים בזה, וכתב, שהם בכלל מה שאמרו חז"ל המזלזל בנטילת ידים נעקר מן העולם, וחייב נידוי, וכל ירא שמים יחוש לעצמו להיזהר בזה, ולא ישגיח במנהג הרע הזה.

ולהלכה כאמור לעיל נקטינן כדעת מרן ה"שולחן ערוך" שצריך ליטול ידיו לדבר שטיבולו במשקה, אך לא יברך.

והטעם לנטילה זו משום שהיא משמשת כאחד משאר השינויים שעושים בלילה זה כדי שישאלו התינוקות (חק יעקב שם ס"ק כח; חיי אדם כלל קל דיני הסדר ס"ק ה).

טעם נוסף: נוטלים ידים לדבר שטיבולו במשקה זכר לחיוב האדם לטהר עצמו ברגל (הגדת מהרש"א מקרלין).

טעם נוסף: בלילה זה עושים כמה דברים זכר לפסח שהיה בזמן המקדש, וכיון שבימים שהיו אוכלים בטהרה נטלו ידים לדבר שטיבולו במשקה, לכן אף אנו מנהג אבותינו בידינו ועושים את כל הסדר כפי שנהגו אבותינו בדורות הראשונים (הנצי"ב בהקדמתו להגדת אמרי שפר).

טעם נוסף: מדקדקים בנטילה בליל פסח כדי להראות בזה חירות, שמדקדקים בניקיון אפילו באכילה מועטת (הגדת הרב מרגליות עמ' 11).

טעם נוסף: לדעת המקובלים, לא רק איסור חמץ חמור מאוד בימי הפסח, אלא כל עבירה חמורה מאוד ופוגמת בפסח יותר משאר ימות השנה, ולכן צריך להיזהר בפסח מלהיכשל באיסור יותר מכל ימות השנה (פלא יועץ ערך פסח; חזון עובדיה ח"ב עמ' קלח).

אף על פי שאין מברכים על נטילת ידים של טיבול ראשון, מכל מקום יש אומרים שממידת חסידות טוב להרהר את הברכה בלב, או לומר את הברכה מבלי הזכרת שם ומלכות, והזכרת שם ומלכות יהרהר בלב (ילקו"י פסח ח"ג עמוד רפה).

והטעם כך כתב רבנו משה בן מכיר בספר "סדר היום" (פסח סדר ורחץ): "יש אומרים שאין מברכין עליו [על דבר שטיבולו במשקה] "על נטילת ידים" מפני שיש מחלוקת בדבר

וספק ברכות להקל וכן ראוי שלא לברך בשם ומלכות, אבל יברך בלא הזכרה, וכן בכל מקום שהוא מסופק בברכות יברך בלבו ולא יזכיר ה' בפיו הכל לירא ה' הנכבד ולמוראו".

טוב שלא ישיח עד אחר אכילת הכרפס

(חזו"ע עמוד לב).

והטעם: משום שתיכף לנטילה ברכה. אמנם אין זה מעיקר הדין, שלא נאמר דין זה דתיכף לנטילה ברכה אלא במים אחרונים (ילקו"י פסח ח"ג עמוד רפד).

יש להיזהר לכתחילה לעשות הנטילה בביתו, ולא יצא לחצר. ואם מוכרח לצאת החוצה, יניח מקצת חברים ויצא. וכן לנטילת ידים יצאו בזה אחר זה. ומיהו מחדר לחדר ורואה את מקומו הראשון, שפיר דמי (חזון עובדיה עמוד לג).

והטעם: נראה שנכון הדבר לעשות הנטילת ידים בבית, שלא יצטרך לצאת לחצר, עד סוף הסעודה, כי הנה ידוע שמנהגינו הוא שברכת "בורא פרי הגפן" שעל כוס הראשון, פוטרת "בורא פרי הגפן" על כוס שני. וברכת "בורא פרי האדמה" שעל הכרפס, פוטרת המרור מברכת "בורא פרי האדמה". ואם יצא החוצה, הוי שינוי מקום, שפסק מרן (סימן קעח, א) שצריך לחזור ולברך.

ואף לדעת הרמ"א (שם ס"ב) שפסק, שאם אכל דברים הצריכים ברכה אחרונה במקומם, ויצא לחוץ ושינה מקומו אין צריך לברך. הרי פסק מרן ביש אומרים

בתרא, שאין צריך לברך ברכה לאחריהן במקומן, אלא דווקא במיני דגן. והוסיף הרמ"א, ויש אומרים דווקא בפת לבד. אם כן ביין יש לנו ספק ספיקא להחמיר ולחזור ולברך. שמא הלכה שאין צריך ברכה במקומו, ואם תמצוי לומר צריך, שמא אף על פי כן חוזר ומברך.

ולא מבעיא אם לא שתה כדי רביעית יין בכוס הראשון, שבוודאי יש לחוש, אלא אפילו שתה רביעית שצריך ברכה אחרונה, מכל מקום מספק ספיקא הנ"ל יש לחייבו לברך שנית על כוס שני.

ומכל שכן דבלאו הכי דעת רוב הפוסקים שמברכים "בורא פרי הגפן" על כוס שני. ואע"ג דלא קיימא לן הכי, ונוהגים שלא לברך, מכל מקום עם כל הספיקות הנ"ל, היה מקום להצריך ברכה על כוס שני, ואע"פ שאין לברך על פי ספק ספיקא, מכל מקום לעשות כן לכתחילה להביא עצמו לידי ספק ספיקא, נראה שאינו נכון.

וכמו כן ברכת "בורא פרי האדמה" שפוטרת המרור, והרי כרפס אינו צריך ברכה במקומו, וגם אין אוכלים כזית, על כן נטילת הידים שלפני הסעודה יעשנה בתוך ביתו.

ומיהו מחדר לחדר ורואה מקומו הראשון, שפיר דמי. ומי שמוכרח לצאת החוצה, יניח מקצת חברים ויצא. וכן לנטילת ידים יצאו בזה אחר זה (חזו"ע שם).

כרפס

טיבו, דכיון דאין טיבול זה אלא להתמיה
התינוקות, בכל דהו סגיי".

וה"בית יוסף" כתב (סימן תעג): "ומצאתי
בתשובת מהרי"ל (סי' כה) וזה לשונו: "בורא
נפשות רבות" איכא פלוגתא [יש מחלוקת]
אי צריך לאומרה אחר טיבול ראשון, על כן
אני אוכל **פחות מכזית** לאפוקי נפשי
מפלוגתא אף על גב דהמיימוני [הרמב"ם]
כתב כזית הא מחו ליה כמה עוכלי בעוכלא
[הרי כאילו היכוה כמה מכות ברצועה שבראשה
ברזל]".

והפלוגתא היא בין ר"י לרשב"ם, שלר"י
צריך לברך "בורא נפשות" לאחר הכזית
כרפס, ולרשב"ם אין מברכים "בורא
נפשות" לאחר אכילת כזית כרפס. וטעם
מחלוקתם כתב ה"בית יוסף" ממה
שנחלקו בטעם הדבר שאין מברכים "בורא
פרי האדמה" על המרור.

לשיטת ר"י: ההגדה וההלל הם הפסק בין
הטיבול להסעודה, כמו הדין לעניין נטילה
שצריך ליטול שנית לסעודה, הכא נמי
לענין ברכה אחרונה על הטיבול צריך
לברך, ואין ברכת המזון של הסעודה פוטר
אותה. ואין מברכים "בורא פרי האדמה"
על המרור כיון שהכתוב קבעו חובה, הוה
ליה כדברים הבאים בתוך הסעודה מחמת
סעודה, ולפי זה צריך לברך "בורא נפשות"
אחר טיבול ראשון אם אכל כזית (תוס'
פסחים קטו.).

שיטת הרשב"ם: הוא סובר כמו שפירש
הרא"ש דדוקא לענין נטילה חשיבה
ההגדה הפסק שאולי נגע במקום המטונף
בינתיים, אבל לענין ברכה אחרונה לא,

יקח פחות מכזית כרפס הבדוק יפה מן
התולעים, ויטבילנו בחומץ או במי מלח,
ויברך עליו "בורא פרי האדמה" ויכוין
לפטור בזה את המרור שאוכל בלא ברכת
"בורא פרי האדמה" (חזו"ע עמוד לה).

לקיחת כרפס פחות מכזית

דעת הרמב"ם: שצריך לאכול כזית כרפס,
וזה לשונו (הלכות חמץ ומצה פ"ח ה"ב): "מתחיל
ומברך בורא פרי האדמה, ולוקח ירק
ומטבל אותו בחרוסת ואוכל כזית הוא וכל
המסובין עמו כל אחד ואחד אין אוכל
פחות מכזית". **וטעמו** כתב הרשב"ץ (מאמר
חמץ אות קכ), משום שאין אכילה פחות
מכזית, ואח"כ כתב טעם נוסף, דכיון
דצריך נטילת ידים [ולדעת הרמב"ם מברכים
על נטילה זו], דבעי כזית כדין אוכל פת
שצריך נטילת ידים.

דעת הרא"ש: שאין צריך לאכול כזית
כרפס, וזה לשונו (פסחים פרק י, כה): "משום
דמברך "על אכילת מרור" צריך שיאכל
כזית דאין אכילה בפחות מכזית, אבל
בירקות הראשונות שמברך עליהן בורא
פרי האדמה בעלמא ואין מזכירין עליהם
אכילה אין צריך מהם כזית".

וכן כתב הרשב"א בתשובה (מיוחסות לרמב"ן
סימן רב) טיבול ירק זה אין צריך שיעור ודי
בפחות מכזית, שאינו אלא כדי שישאלו
התינוקות. ו"בהגהות מימוניות" כתבו על
דברי הרמב"ם (שם) "כזית זה לא ידעתי מה

נכון שיאכל פחות מששה דרה"ם, י"ח גרם (חזו"ע עמוד מא).

והטעם: בענין שיעור כזית, ידוע שמרן ה"שולחן ערוך" (סימן תפז) כתב דהוי חצי ביצה.

אולם כבר העיר ה"פרי חדש" מדברי הרמב"ם דסבירא ליה דכזית הוא שליש ביצה בקירוב.

וגם הרב "שבח פסח" (דיני מצה אות ח) האריך למענינו והוכיח שכן דעת הרי"ף הרמב"ם והרא"ש, דשיעור כזית הוא שליש ביצה, ותמה על מרן שסתם כדברי התוספות בזה. והעלה לדינא להקל בזה במקום צער, כגון מי שחולה קצת או דחליש ליביה, שיש לסמוך על הפוסקים הנ"ל דסגי בשליש ביצה, ובפרט במרור דרבנן, וכל שכן בכורך דהוי זכר למקדש דווקא.

ועל כן יש לחוש לשיטה זו גם בנידון דידן שאין לאכול כרפס רק פחות מששה דרהם, [=18 גרם] כדי שלא יכנס במחלוקת אם צריך ברכה לאחריו.

וכן ראוי להחמיר בעלמא שלא יאכל פרי בין ששה דרהם [=18 גרם] לתשעה דרהם [=27 גרם, כזית], כדי שלא יכנס בספק לעניין ברכה אחרונה.

אכל כזית כרפס – האם יברך "בורא נפשות"

כאמור לעיל נחלקו בדבר ר"י והרשב"ם, שלר"י צריך לברך "בורא נפשות" לאחר הכזית כרפס, ולרשב"ם אין מברכים "בורא נפשות" לאחר אכילת כזית כרפס.

כמו שאין צריך לברך "בורא פרי האדמה" על המרור מטעם דנפטר בברכה זו שעשה בטיבול הראשון, הכא נמי לעניין ברכה אחרונה של הטיבול הראשון פטור ממנו דשייך להסעודה וכאילו אכלו בתוך הסעודה, אם כן אין לברך "בורא נפשות" אחר טיבול ראשון אם אכל כזית, כדי שלא יצטרך לחזור ולברך "בורא פרי האדמה" בטיבול שני.

[לסיכום, צריך להיזהר לא לאכול כזית מהכרפס כדי לא להיכנס לספק ברכה אחרונה, דאם המרור טעון ברכה בתוך הסעודה הכרפס פטור וברכת המזון הפוטרת את המרור פוטרת גם את הכרפס דיש קשר ושייכות ביניהם.

אך אם המרור לא טעון ברכה בתוך הסעודה, הרי שאין צורך בכרפס שיפטור את המרור, וממילא ברכת המזון הפוטרת את המרור לא תפטור את הכרפס מברכה אחרונה דאין קשר ושייכות ביניהם, ויצטרך לברך "בורא נפשות רבות"]

ולעניין הלכה פסק מרן ה"שולחן ערוך" (סימן תעג, ו): "נוטל ידיו לצורך טיבול ראשון ולא יברך על הנטילה, ויקח מהכרפס **פחות מכזית** ומטבלו בחומץ ומברך בורא פרי האדמה ואוכל, ואינו מברך אחריו".

והטעם שיקח פחות מכזית – לפי שבכזית יש ספק בברכה אחרונה אם יברך אותה או לא על כן טוב יותר שיאכל פחות מכזית שלא יהא בו חיוב כלל לכולי עלמא (משנה ברורה סימן תעג ס"ק נג).

כתב האר"י ז"ל ב"ספר הכוונות": "ובזה תבין כי לקיחת הכרפס בליל פסח אינה בהזדמן, כמו שכתבו הפוסקים, שלוקח ירק אחר במקומו אם ירצה, ואין העניין כך, כי דברי חכמים ומנהגם תורה היא, וצריך להיזהר לאכול דווקא כרפס ולא ירק אחר".

הטעמים שטיבול ראשון הוא ב"כרפס": יש אומרים זכר לשעבוד אותיותיו **פרך-ס**, כלומר: **ס'** – שישים ריבוא השתעבדו בעבודת **פרך** (הב"ח סימן תעג). ויש אומרים: כרפס דומה לתבן. זכר לשיעבודם של אבותינו במצרים בקוששם קש לתבן (ורקח סימן רפג; מהר"ל הלכות הגדה).

טעם נוסף: יש אומרים כדי שיראו התינוקות שינוי וישאלו. שהרי אין דרך בני אדם לאכול ירק קודם הסעודה (רש"י, פסחים קיד).

רבנו מנוח כתב (ספר המנוחה הלכות חמץ ומצה ח, ב): "ואנו נוהגין בכרפס זכר לכותנת הפסים שעשה יעקב אבינו ליוסף, אשר בסיבתה נתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים".

ועוד רמז ליוסף הצדיק: **כר** - שהביא ככר לחם בשנת רעבון, **פס** - רמז לכותנת הפסים, והיינו טעמא להודיע טעם גלות מצרים שהיתה מסיבת מכירת יוסף (מועד לכל חי).

והרב בן איש חי (פרשת צו, לב): "וטיבול ראשון זה שהוא כרפס בחומץ הוא זכר לסיבת קושי השעבוד שהיה בשביל מכירת יוסף הצדיק ע"ה, ושהטבילו כתונת פסים

ולעניין הלכה פסק מרן ה"שולחן ערוך" (סימן תעג, ו): "נוטל ידיו לצורך טיבול ראשון ולא יברך על הנטילה, ויקח מהכרפס **פחות מכזית** ומטבלו בחומץ ומברך בורא פרי האדמה ואוכל, ואינו מברך אחריו".

וכתב על דברי מרן ה"משנה ברורה" (סימן תעג ס"ק נו): "אפילו אם **אכל כזית** לפי שברכה ראשונה קאי גם על המרור וכנ"ל ועל כרחך ברכת המזון שפוטר את המרור שאוכל בתוך הסעודה קאי גם על הכרפס שאכל מקודם".

ואין להקשות דאם כן גם כשאוכל ביצה או דגים אחר הקידוש לא יברך ברכה אחרונה מספק ברכות להקל, כיון שביצה ודגים לא טעונים ברכה בתוך הסעודה לכולי עלמא ואין קשר ושייכות בין הביצה או הדג שאוכל קודם הסעודה לבין הביצה והדג שאוכל בתוך הסעודה ולכן צריך לברך "בורא נפשות רבות", מה שאין כן בכרפס ומרור שיש קשר דיני ביניהם, דהכרפס פוטר את המרור מברכה ראשונה, לכן אין לו לברך ברכה אחרונה דברכת המזון שעל המרור פוטרת גם את הכרפס מברכה אחרונה מספק על כל פנים (ילקו"י עמוד שי, הליכות מועד חודש ניסן עמוד שכב-ג).

אכילת כרפס – טעמים ורמזים

לכתחילה יש להדר אחר הכרפס, מפני שיש טעמים רבים לאכילתו, אולם אם אינו מוצא כרפס או שאין לו מי שיבדקנו כראוי, יקח אחד משאר ירקות, ויטבילנו בחומץ או במי מלח (חזו"ע עמוד לג).

טעם נוסף: הואיל וטרם הגיעה שעת הסעודה טועמים משהו, כדי שלא להשתהות משך כל זמן אמירת ההגדה ללא אכילה (שם).

וכתב רבנו משה אלשיך ז"ל (שמות יג, י): "בל תרדוף אחר המותרות כי אם "טוב אַרְחַת יֶרֶק וְאַהֲבָה שָׁם". וזהו **כרפס**, הוא שאר ירקות מצטמק ויפה לך. והיה הרמז בכרפס מבשאר ירקות, לרמוז כי לעצמך תצמצם אך לא לדל, כי אם תמלא כפו כי בצדקה תכונן. וזה רמז באותיות אלו **כ"ף רי"ש**, כלומר תמלא כף בעל ריש ועוני. וגם תפייסהו בדברים, כי הנותן לרש מתברך בשש ברכות והמפייסו ב"א שהוא לסמוך לבו (בבא בתרא ט ב), וזהו **פ"א סמ"ך**, לומר כי אחרי מלאך כף הריש, גם בפה תסמכהו כי תפייסהו".

כרפ"ס אותיות **ס"ר כ"ף**, **כף** שהוא התורה שניתנה מכפיו של הקב"ה, הגם שאדם **סר** מן כף היינו מן התורה יוכל לתקן זאת בימי הפסח...! (חסד לאברהם).

כרפס מהסוף להתחלה: **ספר כ'** שהוא ספר תהלים שהוא בכתובים שהוא מסוגל מאוד לבעל התשובה לדחות החיצונים שמתקנאים בו שחזר בתשובה.

ויש שפירשו עוד, שהכרפס נקרא גם "סלרי" בגימטריא 300, רמז לשיטת ר' עקיבא שבמצרים לקו חמישים מכות, כי כל מכה במצרים היתה של חמש מכות, ובים לקו מאתיים וחמישים מכות, סך הכל 300.

שלו בדם, ומכרוהו וגרמו צער ליעקב אבינו ע"ה, וזה נרמז בכרפס והיינו אותיות **כ"ר** הם סוף **מכר** ואותיות **פס** הם ראש **פסים**.

ויש מבארים: שכן **כר** הוא מלשון מכירה (כדברי הגמרא בר"ה כו, א: "אמר רבי, כשהלכתי לכרכי הים היו קורין למכירה - כירה"), ו**פס** רומז לכתונת פסים (הגדת בית אברהם בפירוש פאר אהרן).

ועוד טעם במנהג אכילת הכרפס, כי לכרפס תועלת בנגעי האיברים וכתישתם ולהתיר נפחיהם, וישראל היו נִרְדָּים במצרים בעבודת פרך והיו איבריהם נפוחים ונכתשים, והיו רגילים לאוכלו לרפואה, ולזכרון זה פשט המנהג לאוכלו ליל הפסח" (רבנו מנוח שם).

ויש אומרים: כרפס, שאותו מניחים כתרופה על המכה, רומז על כך שהיו אבותינו מוכים וזקוקים לתרופה (אורחות חיים אות כה).

טעם נוסף: "ואפשר לומר גם כן שנהגו בכרפס, לפי שהוא עשב מורה על ניצוח מלחמה וזה לו בסגולה, וישראל ניצחו אויביהם. כתב חכם אחד דבר, זה נוסחו: כרפס, הנלחמים הקדמונים וגיבורי החיל היו נושאים את העשב על ראשם, וגיבור אחד עשה כתר על ראשו ממנו אחר שניצח אויביו, וכל אנשיו אחריו" (שם).

טעם נוסף: אכילת ירק קודם הסעודה יש בה דרך חירות, שכן דרכו של עשיר לאכול ירק לפני הסעודה כדי לגרות את תאבונו (ב"ח סימן תעג ד"ה ולוקח).

וכן רמזו כרפ"ס ראשי תיבות: כלל ראשון פה סגור...! כי כשהפה סתום וסגור נזהר שלא לדבר דברים בטלים הוא ניצל מחטא כי 'מרבה דברים מרבה חטא', והצעד הראשון להתקדש הוא להיות זהיר בדבורו, וזה הרמז קדש ורחץ, אם רצונך להתקדש ולהתרחץ מן החטא, **כרפ"ס**, כלל ראשון פה סגור (החיד"א).

טעם נוסף: כרפס בגימטריא שס"ה – בצירוף האותיות והתיבה. רמז לקבלת מצוות לא תעשה (מגיד מישרים פרשת צו).

מדוע מטבילים את הכרפס במי מלח דווקא?

מנהגינו לטבל במי מלח, וצריך לכון שמלח הוא דין, וממתקו במים שהם חסדים (פסח בציון עמוד רצה).

הטעם שנוהגים לטבל במי מלח דווקא ולא במים מתוקים, כי כהני מצרים היו אסורים באכילת מלח, ולכן אנו טובלים את הכרפס במי מלח לרמז שאין אנו משועבדים יותר לחוקי מצרים (אוצר כל מנהגי ישורון עמוד 135).

טעם נוסף: זכר לדמעות המלוחות שהורידו עם ישראל בזמן השעבוד, וכביכול אותם שישים ריבוא שעבדו בפרך היו טובלים בדמעותיהם המלוחות.

טעם נוסף: כי המלח רומז ליסורים. ואמרו רבותינו (ברכות ה.): "נאמר ברית במלח ונאמר ברית ביסורין, נאמר ברית במלח, דכתיב (ויקרא ב, יג): "ולא תשבית ברית מלח", ונאמר "ברית" ביסורין,

דכתיב (דברים כח, טט): "אלה דברי הברית", מה ברית האמור במלח, מלח ממתק את הבשר, אף ברית האמור ביסורין, יסורים ממרקין כל עוונותיו של אדם", ולכן טובלים הכרפס במי מלח, שכן הכרפס אף הוא רומז ליסורים של עבודת פרך, לומר לך שהיסורים מירקו את עוונותיהם של ישראל שיהיו ראויים לקבלת התורה שנמשלה למים" (הגדת "חודש האביב" לרבי אשר אנשיל כ"ץ, עמוד רמז).

טעם נוסף: כאשר רצה הקב"ה לגאול את ישראל ממצרים היו ערומים ממצוות שנאמר "ואת ערום ועריה" (יחזקאל טז, ז), ולכן ציוה אותם הקב"ה להקריב קרבן פסח, ויהיו חייבים גם למול, שנאמר (שמות יב, מח): "וכל ערל לא יאכל בו", ובזכות מצוות אלו יגאלו, שנאמר (יחזקאל טז, ו): "ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמייך ואומר לך בדמייך חיי ואומר לך בדמייך חיי". אלא שישראל לא רצו למול, עד שהקב"ה הדביק ריח גן עדן בפסח, ובאו כל ישראל והתחננו לחתיכה מהקרבן פסח, ואמר להם משה: "חתיכה" תמורת "חתיכה" – אם ימולו יקבלו מהפסח, ונימולו כולם, והתערב דם פסח בדם מילה, ומדם זה נתנו על משקופי הבתים (פרקי דרבי אליעזר פכ"ט). ולאחר שנימולו ישראל וחזרו בתשובה, הלכו ליאור לטבול, ואיתא בגמרא (פסחים צב): "הפורש מן הערלה כפורש מן הקבר וצריך טבילה", וכשטבלו ס' ריבוא בנילוס נעשו המים עכורים כמו מי מלח, "ומים מלוחים נקראים מים עכורים", וזכר לזה מטבילים הכרפס במי מלח (טעמי המנהגים תקב).

טעם נוסף: כי נודע שהמים הם בחדס, כמו שמצינו גבי יצחק אבינו ע"ה שכתוב עליו (בראשית כז, כה): "ויבא לו יין וישת", וב"זוהר הקדוש" (בלק קפט, א) כתב כי יעקב אבינו מזג לו מים שהם החסדים אל תוך היין שהוא בגבורות, ואלמלא כן לא יכול לסבול הגבורות. והמלח נודע כי הוא בסוד הגבורה. ולכן מערבים המים בהם כדי למתקם בלילה הזה.

וזה בדומה למה שאמרו ב"זוהר הקדוש" ובדברי רבנו האר"י ז"ל כי הבכיה והורדת הדמעות ממתקת את הדינים מעל האדם ומעל העולם, כי הדמעות עיקרן מלוחות ממלח הבא מן המוח, והוא דין. וברדת מים זורמים, אלו הדמעות, ימתקו ויהפכו מידת הדין למידת הרחמים.

וב"שער הכוונות" כתב ש"רחל" [=238] הוא בגימטריא שתי פעמים "דמעה" [=119], כנגד שתי עיניים המתמתקות בבכי.

[ובספר "טעמי המצוות" (פרשת ויחי) האריך בסוד זה, וכתב בסיום דבריו "דמעה ממתקת ק"ך צירופי אלהים כמנין דמעה, בכיה נמשכת ממילוי ס"ג שהוא כמנין בכיה, ואז נמתקין ק"ך אלהים באחורי הז"א"].

אף על פי שהכרפס עדיף יותר משאר ירקות, מכל מקום היות ומצוי בו תולעים, צריך לעמוד על המשמר לבדוקו יפה יפה. ולכן טוב יותר לקחת מהקלח של הכרפס, שאין מצוי בו תולעים כל כך, וקל יותר לבדוקו, וגם לגבי מרור, יש להיזהר ולהזהיר על כך מאוד.

בזמנינו יש לקחת כרפס ומרור בגידול מיוחד בחממות, שאין בו חשש תולעים, ואף על פי כן ישטוף אותם במים, וטוב לעיין בהם ולבדוקם עד כמה שאפשר (חזו"ע שם).

צריך להמתין עד צאת הכוכבים ורק אז יאכלנו, ואם טיבל ואכל מבעוד יום, יחזור לטבל אחר צאת הכוכבים (חזו"ע עמוד לה).

והטעם: כתב "תרומת הדשן" (סימן קלז) וזה לשונו, "שאלה: בערב פסח כשיוצאים מבית הכנסת בערבית עדיין יום הוא, מותר לקדש על הכוס ולהתחיל הסדר מבעוד יום או לאו?

תשובה: יראה דלא שרי למיעבד הכי, דהתוספות ומרדכי ואשירי (ריש ערבי פסחים) כתבו בשם הר"י דאורליני"ש, **דאין מצות מצה ומרור אלא בלילה ממש.** ואם כן אף על גב דקודם שיסיים ההגדה ויגיע לאכול מצה ומרור יהיה לילה ממש, **מכל מקום כוס של קידוש שהוא אחד מד' כוסות גם אכילת שאר ירקות [הכרפס] ויתר שינוי דעבדינא כדי שישאלו התינוקות, וכל שכן ההגדה עצמה בעי נמי דליהוי בשעת שראוי לאכול מצה ומרור, דכל הני אמצוות מצה ומרור שייכי, וגמרינן ודרשינן "והגדת לבנך" כו', "בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך". רוצה לומר בשעה שראוי לאכול מצה ומרור, דהא מבעוד יום נמי היה יכול להניח לפניו. ואם כן על כורחך אין לומר ההגדה קודם הלילה ממש, והשינוי נמי אין כאן דרך כדי שישאל הבן ויגיד לו האב. וקידוש נמי הואיל וכוסו**

ונכון יותר לטבול לפני הברכה, שלא להרבות בהפסק בפרט כשבני הבית רבים, ובטיבול החרוסת אם חושש שיתלכלך, יברך ואח"כ יטביל מיד (ילקו"י פסח ח"ג עמוד שטו).

והטעם: נראה שאין טעם לזוז ממה שמפורש ב"שולחן ערוך" (סימן תעג סעיף ו): "ויקח מהכרפס פחות מכזית ומטבולו בחומץ ומברך "בורא פרי האדמה" ואוכל...".

וכן לגבי המרור פסק ה"שולחן ערוך" (סימן תעה סעיף א): "ואחר כך יקח כזית מרור וישקענו כולו בחרוסת, ולא ישהנו בתוכו שלא יבטל טעם מרירותו ומטעם זה צריך לנער החרוסת מעליו, ויברך על אכילת מרור ויאכלנו".

אמנם גם העושה כפי המפורש ברמב"ם [וזה לשונו (חמץ ומצה פרק ח, ב): "ומברך בורא פרי האדמה ולוקח ירק ומטבול אותו בחרוסת ואוכל כזית הוא וכל המסובין עמו"] ושאר ראשונים שמקדימין הברכה לטיבול, לא משתבש, ואפשר שמרן לא בא לחלוק על הראשונים דשפיר לעשות גם ככהאי דוונא. ואם נקט דבריו בדווקא, היינו רק לחוש טפי לכתחילה להמעיט בהפסק, או שמחמת שרבים בני הבית ויכולים להמשך זמן מה עד הטעימה וגם יש לומר שהלשונות הנ"ל בדברי הראשונים בדבר זה אינם בדווקא, שאין בזה כל כך קפידא. ובטיבול המוציא כל השנה, מטבלין המלח אחר הברכה.

אבל אם רוצים שכל אחד מן המסובים יברך "בורא פרי האדמה" על הכרפס,

בכלל ד' כוסות מן הרמוזים בלשון גאולה במצה שהיא זכר לחירות, אם כן כולחו צריכין שיהא לילה ממש".

וכן פסק מרן ה"שולחן ערוך" (סימן תעב סעיף א): "יהיה שלחנו ערוך מבעוד יום, כדי לאכול מיד כשתחשך; ואף אם הוא בבית המדרש, יקום מפני שמצוה למהר ולאכול בשביל התינוקות שלא ישנו, אבל לא יאמר קידוש עד שתחשך".

וביאר המשנה ברורה (סימן תעב ס"ק ה): "עד שתחשך – רצונו לומר לאחר צאת הכוכבים ולא בין השמשות"

אם מטבול במי לימון, צריך לערב בו מים עד שיהיה הרוב מים (חזו"ע עמוד לו).

והטעם: כיון שנוטל ידיו לדבר שטיבולו במשקה, ומי לימון הם מיץ פירות, שאינם מצריכים נטילת ידים לדבר שטיבולו במשקה, ואין לבטל תקנת חכמים לכן צריך לערב בו מים עד שיהיה הרוב מים (שם).

[ודבר זה מחלוקת הרמב"ם והראב"ד. וזה לשון כף החיים (סימן קנח סק"מ): "וכתב הרמב"ם (בפי"ט ז' מה' טומאת אוכלין דין ד): "שאם נתערב מים במי פירות כל שהוא הרי הכל משקה ומתטמא טומאת משקין ומכשיר" עכ"ל. וכן הסכים ה"ערוך השולחן" אות ג' וכתב ודלא כה"מטה יהודה" שם, שהסכים להראב"ד דגם אם נתערבו במים הולכין אחר הרוב, יעו"ש]

יש שטובלין את הכרפס במי מלח קודם הברכה ומסמיכין את האכילה לברכה לברכה מיד, ויש שטובלין לאחר הברכה,

מהמסובין יברך לעצמו האדמה, וכן בכל
הברכות שמברכים בליל הסדר (ילקו"י
מועדים עמ' שצב).

**אכילת הכרפס אין צריכה היסבה. ומיהו
אם רוצה להסב ולאכול רשאי** (חזו"ע ע' מ).

בעניין היסבה בכרפס נחלקו הפוסקים:
יש אומרים: שאוכל כרפס ללא היסבה
(שבלי הלקט דף צב ע"ב ועוד).

והטעם: כרפס אותיות ס' פרך, ואם כן
הוא רמז לשעבוד, ומשום הכי אין צריך
היסבה כמו מרור. **טעם נוסף:** שכן הוא על
דרך האמת, דלאו זימנא דהיסבה הוא
(ברכי יוסף ס"ק יד).

ויש אומרים: שאוכלים אותו בהיסבה
(אבודרהם ועוד).

והטעם: דעיקר התקנה להביא ירק
ולטבלו להיכר התינוקות, ואינו רמז
לשעבוד.

ונהגו לאכול בלי היסבה. הנה כי כן
העיקר לפי עניות דעתי דאורוי מורינן
שאין צריך היסבה, ואם רצה להסב או
שכבר נהג כן הרשות בידו, שגם על דרך
הסוד אינו מוכרח שיהיה קפידא בזה.
ורמז לדבר כרפס, כר פסים, להישען
ולהסב עליו (חזו"ע עמוד מ).

ובשו"ת "אור לציון" (ח"ב פרק טו אות ט)
כתב, שאף שהעיקר שאין צריך היסבה,
כיון שיש אומרים שצריך היסבה, לכן כדי
לצאת מן הספק יאכל מעט בלי היסבה

בפני עצמו, רשאים לעשות כן. אבל נכון
יותר שהגדול שבמסובים יברך האדמה על
הכרפס, ויכוין לפטור בברכתו את כולם.

והטעם: משום ב"רוב עם הדרת מלך".
והכי איתא (ברכות נג.): "היו יושבין בבית
המדרש והביאו אור לפניהם. בית שמאי
אומרים: כל אחד ואחד מברך לעצמו;
ובית הלל אומרים: אחד מברך לכולן,
משום שנאמר: "ברוב עם הדרת מלך".

ופסק ב"שולחן ערוך" (סימן רצח סעיף יד):
"היו יושבים בבית המדרש והביאו להם
אור, [מזדבדלו מהבדילו ולא היה להם אז
אור בסמוך להם שיהיו נאותין לאורו ועתה
נזדמן להם] (משנה ברורה ס"ק לה) אחד מברך
לכולם" [וואף על גב דצריכין כולם לשתוק
ולשמוע ברכתו והוי ביטול בית המדרש, ואם כן
היה טוב יותר שיברך כל אחד לעצמו, אפילו הכי
הא עדיפא משום "ברוב עם הדרת מלך" (משנה
ברורה ס"ק לו)].

"ברב עם הדרת מלך" היא מצוה הנעשית
ברבינו עם היא חשובה ומהודרת יותר.
לכן, למשל, כאשר ישנם בעיר שני בתי
כנסיות, באחד מהם מתפלל ציבור גדול
ובשני ציבור קטן, יש להתפלל בבית
הכנסת שיש בו "רב עם", כי "ברב עם
הדרת מלך".

**אם המברך מגמגם בלשונו, או בולע
מילים, או שאינו מכין כראוי, עדיף שכל
אחד יברך לעצמו** (חזו"ע עמוד לו). **וכן אם אין
בעל הבית בקי בהלכה, ואינו יודע שצריך
לכוין ולהוציא ידי חובה את השומעים
בברכתו, יש להנהיג שכל אחד ואחד**

ומעט עם היסבה, ורק יזהר שלא לאכול שיעור כזית.

אולם כל זה ממידת חסידות וחומרא יתירה, אך לעניין הוראת ההלכה אין צריך להחמיר בזה שכך ההלכה מעיקר הדין. ואם משום חשש שמא אינו יוצא ידי חובה בלי היסבה, הכרפס שאני, שאינו נאכל אלא לשם שינוי והיכר, ועוד שאין בו דין "אכילה" שהרי נקטינן שאין צריך כזית. ועל כל פנים בוודאי שיוצא ידי חובה גם מבלי היסבה, וכן פשט המנהג.

טוב על דרך הסוד להשאיר מעט מן הכרפס בצלחת שבתוך הקערה, שיהיה סוד הקערה שלם עד לאחר אכילת המצה והמרור (חזו"ע עמוד מג).

וכתב בספר "חיים לראש" (דף כט ע"ב): רמז לקערה, "ארחץ בניקיון כפי ואסובבה את מזבח"ך ה'".

"מזבחך" ראשי תיבות: מצה, מרור, זרוע, ביצה, חזרת, חרוסת, כרפס.

ובשו"ת אור לציון (ח"ג פרק טו, יח) כתב שיש להשאיר מכל מין הנמצא בקערה עד סוף ליל הסדר, ואף לאחר ברכת המזון לא יסלק הקערה.

וזה לשון הרב "פסח בציון" (עמוד רחצ): "יש להקפיד שישאר מעט מהכרפס בקערת ליל הסדר, הואיל והקערה רומזת לסודות עליונים וצריך שתישאר בשלימותה עד לאחר אכילת המצה והמרור. ומנהג טוב להניח הקערה עם כל פרטיה עד סיום הסדר, ואין אוכלים כלל מהמינים אשר בה אלא מביאים מינים מבחוץ, ורק את השלוש מצות אוכלים ומשאירים במקומן חתיכת מצה קטנה. ומור אבי ז"ל נהג להניח הקערה עד הבוקר כשהיא מכוסה".

יחי

קודם שיתחיל בקריאת ההגדה יקח מן השלוש מצות המונחות לפניו, את המצה האמצעית, ויבצענה לשתיים. ויניח את החלק הקטן בין שתי המצות השלימות, ואת החלק הגדול יתן לאחד מן המסובים, לשומרה לאפיקומן (חזו"ע עמוד מד).

המקור: איתא בתלמוד (ברכות דף לט עמוד ב): "מר בריה דרבינא היה מניח פרוסה בתוך [מתחת] השלימה, ומברך עליה, ובוצע משתייהן או מהשלימה. תני תנא קמיה דרב נחמן בר יצחק: מניח הפרוסה בתוך [מתחת] השלימה ובוצע ומברך. אמר ליה רב נחמן בר יצחק: מה שמך? אמר ליה: שלמן. אמר ליה רב נחמן בר יצחק: שלום אתה ושלימה משנתך, ששמת שלום בין התלמידים. אמר רב פפא: הכל מודים בליל פסח שמניח מצה פרוסה בתוך [מתחת] מצה שלימה, ובוצע את השלימה. מאי טעמא - "לחם עוני" כתיב (דברים טו ג) ודרכו של עני לאכול פרוסה לפיכך צריך שִׁיכָּאָה כאילו בוצע גם מן הפרוסה".

בציעת המצה האמצעית לפני ההגדה

הטעמים שבוצעים את המצה לפני ההגדה הם:

- א. כדי לומר על מצה הפרוסה "הא לחמא עניא" מה דרכו של עני בפרוסה, אף כאן בפרוסה (אורחות חיים אות יב).
- ב. כדי שיראו התינוקות שינוי וישאלו, מפני מה אנו מצניעים את הפת ועדיין לא אכלנו? (שם).

- ג. כדי שלא יבוא ויאכלנה תוך הסעודה בשוגג, ולא יהיה לו מצה משומרת באחרונה, ולפיכך מצניעים אותה (שם).
- ד. "לפי מה שאנו מברכין ברכת המצה לאחר כוס שני על שלימה ופרוסה כחדא, (כדאיתא בגמרא בפרק "שלשה שאכלו" ברכות לט, ב), והתם מוכח בהדיא שאילו היו לפניו בשעת ברכה שלימות אין לו לפורסם כלל כי שלימה מן המובחר, אלא שאם הביאו לפניו פתיתין ושלימים אף על פי שבשאר הימים איכא מאן דאמר דמברך על השלימים, אמרו דהכל מודים בפסח שמברך על הפתיתין משום לחם עוני, וכן כתב אדונינו רב האי גאון ז"ל, וכדי לצאת ידי שתייהם אנו פורסין אותה עכשיו כדי שכשיגיע זמן הברכה ויתנו הקערה לפניו, נמצא אותה פרוסה, ונברך עליה, לקיים מצות לחם עוני, וייטב הדבר מאוד בעיני מורי הרב הלוי ז"ל" (הגדה של פסח לריטב"א).
- ה. "נראה שנהגו בפרוסה, כדי שיצניעו חציה תחת המפה, עד שמתוך כך נותנים לב יותר לאכול כזית מצה באחרונה זכר לפסח" (המאירי קטו:).
- ו. כיון שאמירת ההגדה היא על המצה, וכמו שדרשו רז"ל (פסחים קטו:): "לחם עוני, לחם שעונים עליו דברים הרבה", וכיון שהמצה שיוצאים בה צריכה להיות פרוסה, לכן מקדימים לבצוע את המצה לפני אמירת ההגדה, כדי שיאמר עליה את ההגדה (שו"ע הגר"ז סעיף לו).

הטעם שבוצעים את האמצעית

הטעם שבוצעים את המצה האמצעית ולא בוצעים את המצה העליונה, כדי לברך "המוציא" על העליונה, משום שאין מעבירין על המצות, כי המצה הראשונה – היא ברכת "המוציא". ואילו בציעת המצה לשניים – אינה מצוה.

וזה לשון הב"ח (אורח חיים סימן תעג): "ויקח המצה האמצעית ויבצענה לשניים. כן כתב הרא"ש [נ"כ כ בהגהות מיימוניות (סוף פ"ח אות ז) בסדר מהר"ם ושכן פירש ראבי"ה (סי' תקכה עמ' 157)] ודלא כמו שכתב בסמ"ג וברוקח ד"בוצע העליונה היא הראשונה משום דאין מעבירין על המצות", דאדרבה המצה הראשונה שהוא לברך ברכת "המוציא" היא על הראשונה אבל לבצוע המצה לשניים לעשותה פרוסה משום דכתיב (דברים טז, ג): "לחם עוני" אין בזה מצוה כל כך.

ומה שאין בוצעין השלישית היינו נמי משום ד"אין מעבירין על המצות" שהרי אותה שבוצעין צריך לברך עליה "על אכילת מצה" תחילה ואח"כ עושין הכריכה באותה שנשארה ולפיכך במצה הראשונה עושין מצוה הראשונה היא ברכת "המוציא", ובשניה עושין מצוה שניה היא ברכת "על אכילת מצה" ובשלישית מצוה שלישית היא הכריכה".

טעם נוסף: המצה האמצעית רומזת ליצחק אבינו [כי יש רומזים את שלושת המצות לשלושת האבות, העליונה רומזת לאברהם, האמצעית רומזת ליצחק,

ז. לגבי דין לחם משנה, אם הובא לפניו פרוסה, אפשר לברך עליה, שהרי מברך על כל מה שבא לפניו, ורק אם בא לפניו לחם שלם, ופרס אותו לשניים אינו מועיל. אך לחם פרוס שבא לפניו, מיקרי שפיר לחם, ולכן מי שאין לו, יכול לבצוע על ב' פרוסות לקיים לחם משנה. וכן אם אחד מהמסובים בא לאחר בציעת המוציא, ומבקש לחם משנה, נותנים לו ב' חתיכות פרוסות ללחם משנה.

וכן כתב בספר "מרומי שדה" (ברכות לט:), שאף פתיתין יש בהם משום לחם משנה, אלא דשלמים מצוה מן המובחר.

וכן לעניין יחץ בליל הסדר, כיון שעושה כן קודם זמן הסעודה, ובשעת הסעודה הרי בא לפניו כך פרוס, נחשב כמו לחם שלם. ואף לדין דנקטינן כמו הפוסקים שצריכים עוד שתי מצות שלימות בנוסף לפרוסה, מכל מקום נפקא מינה למי שיש לו מלכתחילה רק שתי מצות. ואפילו לפי מה שכתב הרא"ש שצריך לקחת ג' מצות, כיון שיש בזה נפקא מינה למי שאין לו אלא שתיים, תיקנו לחצות המצה תמיד קודם ההגדה (הנצי"ב בשו"ת משיב דבר סי' כא).

ח. ואפשר גם כן שיש בכל זה טעם ע"פ הסוד. וב"שכיל עבדי" כתב שדבר זה נוהג גם בפני הבית, בין על דרך הפשט בין על דרך הסוד ולא כמי שחילק בזה (ח"ג דעה והשכל סימן טז).

צורת הביציעה

ולא יבצע בסכין, כי אם בידו (חזו"ע עמוד מו).

והטעם: שכן דרכו של עני (כף החיים סימן תעג, קכ).

טעם נוסף: כשם שבמזבח נאמר (דברים כז, ה): "לא תניף עליו ברזל", כך אין להניף ברזל על המצה שמברכים עליה (שם).

יש נוהגים לבצוע הככר בצורת דל"ת וא"ו, והחלק הגדול בצורת וא"ו מניחו לאפיקומן, והחלק הקטן בצורת דל"ת מניח בין המצות, והוא על דרך הסוד (חזו"ע עמוד מו).

והטעם: וזה לשון ה"בן איש חי" (פרשת צו סעיף ג): "יקח מצה האמצעית ויחלקנה לשתיים ויתן חציה הגדול לאחד מהמסובין להצניעו לאפיקומן וחצי הב' הקטן יניח בין שתי המצות השלימות. וכפי הסוד יחלקנה להאמצעית צורת ד' ו', וציור של ו' יניח לאפיקומן וצורת ד' יניח בין המצות".

[וכן כתב ב"שער הכוונות" (דף פ"ג ע"ב) וז"ל: "הנה נת' בענין גדלות ב' כי מצה הראשונה היא הוי"ה דע"ב מוח חכמה והב' היא הוי"ה דס"ג והוא מוח בינה, ולסיבה זו המצה הראשונה אינה נחלקת ונפרסת לב' פרוסות כי היא נגד החכמה הנקרא אות יו"ד, והיא אות אחת שלימה אבל המצה השניה נחלקת ונפרסת לב' פרוסות כנודע חציה לאכילת מצה וחציה לאפיקומן, לפי שהבינה נקראת או' ה' והיא נחלקת לציור ב' אותיות ד' על ו' ולכן נפרסת לב' פרוסות שהם סוד זו"ן וכו' וחציה הראשון שצורתה ו' מניחין

והתחתונה רומזת ליעקב, ויש רומזים לכהן, לוי וישראל, ועל ידי השבירה יעשה רושם לשבור ולמתק הגבורות בזכות יצחק הרומז ל"גבורה" להפוך מידת הדין למידת רחמים (חיים לרא"ש).

חלק המצה הגדול לאפיקומן

את החלק הגדול יותר של המצה הבצועה יש לשמור לאפיקומן.

הטעם: לפי שראוי לאכול מן האפיקומן שני כזיתים (ב"ח סימן תעג; מחצית השקל שם).

טעם נוסף: לפי שחלק המצה של האפיקומן הוא עיקר המצוה (ט"ז שם ס"ק ט בשם מהרי"ל).

יש שכתבו שיעשה מצה גדולה בשביל המצה האמצעית, **והטעם:** שבכך תהיה בולטת מיד משאר המצות, שאז אין בזה חשש משום אין מעבירין על המצוות, כיון שפוגע בה ראשונה [עצה זו כתב ה"ט"ז (סימן רעד סק"א) לגבי לחם משנה בכל שבת].

וכשעושה מצה גדולה, יש בזה רווח נוסף, שיזכו רבים לאכול כזית מן המצה הזו שבקערה, ושיקיימו בה לחם עוני, כדרכו של עני בפרוסה, דהכי עדיף לכתחילה.

וזה לשון מהרי"י וויל בתשובה (סימן קצג): "המצה שניה יעשה גדולה יותר מהאחרות משום שצריך לאכול ממנה כל אחד ב' כזית אחד בשעת המוציא ואחד לאפיקומן".

גם שיתעורר לכּוּן בזה. ונראה שמי שנהג לעשות כן [כדברי ה"בן איש חי"] יש לו אילן גדול שישען עליו, ולא יירא ולא יחת, כי מי לנו גדול מיוסף, ארי במסתרים ושר בית הזוהר, וכמו שכתב עליו בשו"ת "מילי דעזרא" (סימן י דף יב ע"ב): "שאין בדורנו בקי בקבלה ובדברי האר"י ז"ל כמוהו".

והטעם שאין בזה חשש איסור כותב ביום טוב כיון שלעולם זה לא יוצא מדויק לגמרי וקשה מאוד לזהות כתיבה זו. ובפועל קשה מאוד לעשות זאת, במיוחד במצות הקשות, דלא בוצעים בסכין אלא רק ביד דדרכו של עני ביד (הליכות מועד עמוד שכד).

בציעת המצה – רמזים

רמז בדבר: להורות בזה שהקב"ה חצה את הגלות לשניים, והוציאנו לחירות קודם הזמן ובמקום ארבע מאות שנה עבדו רק מאתיים ועשר שנים [והרמז בפסוק: שיעקב אמר לבניו "רדו שמה" רד"ו בגימטריה = 210] – ונראה שמשום כך חוצים חלק אחד לצורת ו' וחלק אחד לצורת ד', שהם יחד בגימטריא עשר, להורות שסך הכל היה השעבוד חצי הזמן שהם מאתיים [כנגד האות ר'] ועוד עשר [כנגד האותיות ד' והאות ו'] כמנין **רד"ו** (והגדת לבנד).

רמז נוסף: ויש אומרים: זכר לבקיעת ים-סוף ונהר הירדן.

רמז נוסף: כתב הרב "שם משמאל" (הגדה של פסח, חסדי דוד): "ענין יחץ נראה שהוא כענין שנאמר ביעקב אבינו עליו השלום

לאפיקומן וחציה הב' שצורתה ד' שהיא כנגד נוקבא אנו מחברין אותה עם החכמה שהיא מצה הראשונה השלימה ומברכין עליהם "המוציא" ו"אכילת מצה", "המוציא" כנגד השלימה ו"אכילת מצה" כנגד הפרוסה, ועל זו הפרוסה הב' שהיא כנגד או' ד' של הה"א אנו אומרים הא לחמא עניא, וכמאז"ל מה דרכו של עני בפרוסה וכו' עכ"ל. וכ"כ בפע"ח שער כ"א פ"ג.

והחיד"א כתב להעיר בזה (ברכי יוסף אורח חיים סימן שמ, ד): "אסור לשבר עוגה שכתב עליה כמין אותיות וכו'. האחרונים חילקו דאם הכתיבה היא מגוף העוגה שרי. ועל פי זה נהגו לצייר במצות דמות אותיות לליל התקדש חג הפסח על דרך האמת. אמנם המסתכל יפה בלשון ספר הכוונות להאר"י זצ"ל בסדר שסידר מהר"ש ויטאל בן הרב מהרח"ו זלה"ה (דרושי הפסח דרוש ו, דף פג ע"ב) ישכיל כי אין כוונת הרב שיצייר בפועל דמות צורות והיו לאותיות בגופן של המצות, רק בכוונת הלב סגי ומסגי. וזה שנים רבות שנמנענו מלציירם. ועתה ראיתי להרב המקובל מהר"ר יעקב צמח בהגהותיו כ"י שקרא תגר על המציירים, וכתב שאין דברי הרב אמורים אלא לעניין הכוונה, והעד העיד בנו שידע בבירור שהרב מהרח"ו זלה"ה לא היה מצייר על המצות, ושלא ראה לחברים שנהגו כן, זולת קצת חברים בעיר הקודש ירושלם ת"ו ואין האמת כן. עכ"ד. וכן עיקר".

וכתב ב"חזון עובדיה" (עמוד מו): "ונראה דסבירא ליה להרב "בן איש חי" דדווקא לצייר צורות על גבי המצות יש למנוע. אבל לחתוך בידו כדמות ד' ו', שפיר דמי, ומה

(בראשית לב, ח-ט): "ויחץ את העם אשר אתו לשני מחנות. ויאמר אם יבוא עשו אל המחנה האחת והכהו והיה המחנה הנשאר לפליטה", וברש"י ממדרש חז"ל "והיה המחנה הנשאר לפליטה" – "על כורחו כי אלחם בו". והעניין, כי באדם נמצא חיצוניות וגם כוח פנימי, וכוח פנימי זה אינו מקבל שינוי, ואינו מתקלקל לעולם".

כשחותך המצה ליחץ, יכוין לשבר יצרו הרע (פסח בציון עמוד שג).

וכך כתב רבי דוד פרחי בספרו "אהבת עולם" (רמזי קדש ורחץ, דף קכד ע"א): "כי בעשותו 'יחץ' ירמוז שישבר בזה היצר הרע, שהרי **כרפ"ס** [=360] הוא גימטריא **שט"ן** [=359 עם הכולל], שהוא יצר הרע, ו**יח"ץ** הוא גימטריא **גיהנ"ס** [=108], שכוונת יצר הרע להוריד את האדם לגיהנם, ועל כן 'יחץ', ישבר אותו בחצי ימיו ולא יתן לו לשלוט בו. וידוע שבכדי להינצל מן היצר הרע צריך לעסוק בתורה תמיד, והיא תבלין ליצר הרע (קידושין ל ע"ב), והתורה אגוני מגנא ואצולי מצלא אפילו מדינה של גיהנם (סוטה כא ע"א), וזהו שאמר "מגיד" – שיגיד וילמד את התורה הקדושה".

ואם שכח ולא בצע קודם ההגדה, בוצע באמצע ההגדה במקום שנוזכר. ונותנים אותה תחת המפה, זכר למה שנאמר "משארותם צרורות בשמלותם על שכמם". ויש נוהגים לכורכה במפה ולהניחה על כתפם, זכר ליציאת מצרים.

ויש שנוהגים לומר לנושאה על שכמו, מאין באת, והוא עונה, ממצרים. ולאן אתה הולך, לירושלים. ועונים: "לשנה הבאה בירושלים הבנויה" (חזו"ע עמוד מה).

וכך היה מנהגו של מרן הגר"ע יוסף זצוק"ל, שהיה קושר את המצה השמורה על כתפו של אחד מהילדים או הנכדים, והיו יוצאים מחוץ לבית ונועלים אחריהם הדלת, והיו דופקים ונכנסים, והיה שואלם מאין באת, והשיבו ממצרים, ולאן אתה הולך, והשיב ולארץ ישראל, והיה שואלו ומה יש לך על הכתף, והיה עונה "משארותם צרורות בשמלותם על שכמם" ואז נותן לו קליות ואגוזים (ילקו"י פסח ח"ג עמוד שיח).

מדוע נהגו להצניע את האפיקומן?

והטעם: שמא ישכח ויאכלנו בתוך הסעודה ולא תישאר לו מצה למצות האפיקומן.

וזה לשון הכלבו (סימן ב): "ויש אומרים כדי שלא יראו ויאכלו אותה תוך הסעודה בשוגג ולא יהיה לו עוד מצה משומרת באחרונה ולפיכך מצניעין אותה".

טעם נוסף: שלא ישכח מלאכול את האפיקומן.

וזה לשון המאירי "נראה שנהגו בפריסה כדי שישתמשו מזו להצנעת חציה תחת המפה עד שמתוך כך נותנין לב יותר לאכול כזית מצה באחרונה זכר לפסח" (בית הבחירה מסכת פסחים דף קטו עמוד ב).

קדושה, ומכסים אותו לבלתי יזונו החיצונים עיניהם ממנו, כגון התינוק קודם המילה, וברכת כהנים, והשופר קודם התקיעות, והאפיקומן עד אכילתו.

טעם נוסף: ככתוב (שמות יב, יז): "ושמרתם את המצות".

וזה לשון רבנו חיים פאלגיי זצוק"ל: "ויש שמניחים אותה בין הכר והכסת בתוך המטפחת, דהעיקר הוא שתהיה שמורה לקיים "ושמרתם את המצות" כמו שהביא בספר המון חוגג (דף ח עמוד ב).

טעם נוסף: לדעת המקובלים רומז לסעודת לויתן אשר זמנה נתעלם מאיתנו, והוא רמז להעלמת הגאולה שצריכה כיסוי.

וכך כתב בספר "שבח פסח" (אות ה): "כי כיון שהאפיקומן רמז לסעודת הלויתן, צריך כיסוי, רמז להעלמת הגאולה".

וכן כתב המקובל האלהי הרב טור ברקת ז"ל: "כיון שאכילת האפיקומן רומזת לסעודת הלויתן לעתיד לבוא בזמן גאולה, לכן מכסים האפיקומן לרמז על העלמת זמן הגאולה. וכמו שאמרו בתלמוד (סנהדרין צט, א) על הפסוק (ישעיה סג, ד): "כי יום נקם בלבי ושנת גאולתי באה" לליבי גיליתי, לאברי לא גיליתי".

מנהג חטיפת האפיקומן

מנהג חטיפת האפיקומן לא נהוג אצלנו הספרדים ועדות המזרח, ועיקרו של מנהג זה הוזכר בפוסקים כדי שלא ישנו התינוקות, וישמעו היטב את סיפור

וכן כתב הגאון יעב"ץ "יצניע האפיקומן בין כר לכסת תחת מראשותיו שלא יבוא לאוכלו תוך הסעודה, וגם יהא קצה המפה הכרוכה עליו יוצאה וגלויה לפניו, למען יזכור ולא ישכח לאכול האפיקומן בגמר הסעודה" (עמודי שמים).

טעם נוסף: לדעת הרא"ש מצוות אפיקומן היא לזכר קרבן פסח. בזמן המקדש צריך היה לשמור את הקרבן, והיסח הדעת ממנו היה פוסל אותו מפני הטומאה. לכן, בזמן המקדש היו מטמינים את הבשר עד שעת האכילה. מאז נשאר המנהג עד היום, להטמין גם את מצת האפיקומן עד שעת האכילה תחת מפית (רי חיים סולוביצ'יק).

טעם נוסף: זכר ל"משארותם צרורות בשמלותם". ויש אומרים על שם הכתוב "מה רב טובך אשר צפנת ליראיך" (הרוקח ועוד).

טעם נוסף: כדי שיראו התינוקות וישאלו, מפני מה אנחנו מצניעים את המצה, ועדיין לא אכלנו?! (כלבו שם).

טעם נוסף: על מנת לחוש את העוני שסבלנו במצרים אנו מחביאים חצי מהמצה האמצעית בין שתי המצות, כדי לשמור אותה ליותר מאוחר, כדרכם של עניים ששומרים חצי ממנתם בצד לכל צרה שלא תבוא.

טעם נוסף: בדומה לכיסוי שופר קודם התקיעות, לבל ירגישו הקליפות ולא יתאחזו בו חס ושלום.

וכן כתב בספר "אור גנוז" (סדר יום הכיפורים): "כי כל דבר מצוה שורה עליו

יציאת מצרים, ויאכלו מצה ומרור, וישארו ערים עד סוף גמר הסדר ולפחות עד אמירת ההלל, כדי שיזכו גם הם בכל סדר הלילה, שאם ירדמו לא יוכלו לבקש פרס עבור זה ששמרו את האפיקומן (ילקו"י עמוד שכא).

המקור: איתא בגמרא (פסחים קט.): "תניא רבי אליעזר אומר חוטפים מצה בליל פסחים בשביל התינוקות שלא ישנו".

ויש בזה מספר ביאורים בראשונים:

א. מגביהין את הקערה בשביל תינוקות שישאלו (רש"י).

ב. חוטפין מצה - אוכלין מהר (רש"י), וכן כתב הרשב"ץ (יבין שמועה סימן קכ): "שממהרין להאכילם כדי שלא יהיו ישנים וישאלו".

ג. "ולי נראה חוטפין מסלקין את הלחם מיד התינוקות שלא יהיו ישנים מתוך מאכל הרבה כדרך התינוק אחר אכילתו ושוב לא ישאלו, אבל עכשיו כשחוטפים מהן לא ישנו וישאלו כלומר לא ישנו שלא אכלו כדי שבעו וישאלו כשיראו השינויים שאנו עושין היכירא לתינוקות כדלקמן" (רשב"ם שם).

ד. "וכן חוטפין מצה כלומר שמתעסקים בה דרך המייה וחטיפה זה מזה כדי שישתעשעו התינוקות בכך ולא יבאו לידי שינה ויתעוררו למה שרואים וישאלו ויחקרו מה נשתנה וכו' עד שנבוא לספר בענין (המאירי דף קח עמוד ב).

ה. וזה לשון הרמב"ם: (חמץ ומצה פרק ז, הלכה ג): "וצריך לעשות שינוי בלילה הזה כדי שיראו הבנים וישאלו ויאמרו מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות עד ששייב להם

ויאמר להם כך וכך אירע וכך וכך היה. וכיצד משנה מחלק להם קליות ואגוזים ועוקרים השולחן מלפניהם קודם שיאכלו וחוטפין מצה זה מיד זה וכיוצא בדברים האלו".

ו. חטיפת האפיקומן על ידי התינוקות מסייעת למסובים לזכור שצריך לאכול את האפיקומן בגמר הסעודה, שכן הקטן שמצפה שיפדו ממנו את האפיקומן, יזכיר למסובים לאכול (אוצר הפסח). והביא מעשה שאירע בביתו של גדול אחד ששכחו לאכול את האפיקומן, וכשעמדו לברך ברכת המזון נזכר הקטן שעדיין לא פדו ממנו את האפיקומן, וכך נזכרו שצריכים לאכול את האפיקומן קודם ברכת המזון.

ז. כתבו בשם הגרי"ח זוננפלד רמז נוסף למנהג זה, שיעקב אבינו בליל הסדר חטף מעשו הרשע את הברכות ע"י כזית מצה אפיקומן שהאכיל את יצחק, ששוב לא יוכל לטעום מהמטעמים שהכין לו עשו. וזכר לזה עושים שהאב נותן לבן משאלות לבו ע"י מצת אפיקומן.

אצל החזון איש והסטייפלר לא נהגו במנהג זה של חטיפת האפיקומן, שזה מרגיל לגניבה (אורחות רבינו ח"ה עמוד קח, ומעשה איש ח"ה עמוד יט).

וכן מנהיג הגר"ח קנייבסקי על פי אביו, להקפיד שלא יגנבו הילדים את האפיקומן, שאין זה דרך חינוך (מדריך פסח תשס"ז חרדים ספ"א).

הנוהגים במנהג חטיפת האפיקומן, ראוי שלא יעשו כן רק לאחר סיפור יציאת

לכתחילה מנהגינו להצריך ג' מצות, כדי לקיים גם מצות יחץ, שהוא לחם עוני, וגם מצות לחם משנה.

ונראה אם שכח ולא בצע קודם ההגדה, בוצע באמצע ההגדה במקום שנזכר (חזו"ע עמוד מד).

מי שהמצות אצלו דקות ביותר, עד שכל מצה אין בה שיעור שני כזיתים, [כ-54 גרם]. ואם יבצע המצה האמצעית וישברנה לחצי, לא יהיה לאפיקומן כזית, וגם לא בפרוסה שבין המצות, אף על פי כן יבצע את המצה האמצעית, ואחר כך ישלים עליה לכזית ממצה שמורה אחרת, בעת אכילת המצה, ובעת אכילת האפיקומן (חזו"ע עמוד מז).

והטעם: מרן ב"חזון עובדיה" כתב: שהסתפק בזה אם כדאי לקחת כמה מצות ולחשבן כאחת, ויבצעם לשתיים, כדי לקיים מנהגן של ישראל. או שאינו צריך לעשות כן, ולא יבצע כלל. או שיבצע המצה האמצעית ואח"כ עליה ישלים לכזית ממצה שמורה אחרת בעת אכילת המצה, ובעת האפיקומן.

"ודעתי נוטה יותר לצד האחרון. ומיהו אם ירצה לחשוב כל שתי מצות כאחת, ולקח שתיים מן האמצעיות ויבצעם, שפיר דמי. אלא דאפשר שעל דרך הסוד אין ליקח יותר מג' מצות בקערה, כידוע, ועל כן מחוורתא כמו שכתבנו, שיבצע האמצעית ואח"כ ממקום אחר יקח להשלים.

[אולם פשוט שאם בני הבית מרובים ואין מספיק להם כזית לכל אחד, מן המצה

מצרים ואכילת מצה ומרור. אבל קודם קריאת ההגדה, יאמר לילדים שמי שיקשיב היטב לסיפור יציאת מצרים, יוכל להשתתף בחיפוש האפיקומן, שיוטמן רק לאחר אכילת מצה ומרור. וגם אז יזדרזו, כדי שלא יתעכבו באפיקומן ובהלל עד אחר חצות.

ואם רואים שדבר זה יש בו תקלה, שהילדים עסוקים במציאת האפיקומן במקום להקשיב לסיפור יציאת מצרים, ימנעו ממנהג זה, ואין בזה כל חשש משום ביטול מנהג (ילקו"י פסח ח"ג עמוד שכה).

אם נשברה אחת משלוש המצות, יקחנה לאמצעית שבלאו הכי פורסים אותה (חזו"ע עמוד מז).

וזה לשון "שולחן ערוך הרב" (סימן תנח סעיף יב): "אבל אם נשברה אחת ממצות הללו אין צריך לטרוח ולאפות עוד אפילו עדיין לא נכנס ליל יום טוב, אלא יקח השבורה וישים אותה באמצע בין העליונה לתחתונה שהאמצעית אינה צריכה להיות שלימה שהרי בוצעין ממנה חתיכה אחת לאפיקומן קודם אמירת ההגדה ואף שלכתחילה הידור מצוה הוא שכל הג' מצות יהיו שלימות בשעה שמביאין אותן על השולחן מכל מקום אין מטריחין אותו בשביל כך לאפות עוד".

גם מי שאין לו אלא שתי מצות, בוצע את המצה השניה, ואין לחוש משום לחם משנה (חזו"ע עמוד מה).

והטעם: כיון שצריכים לחם עוני, מה עני דרכו בפרוסה, כך אנו בליל פסח, ורק

והפרוסה שבתוך המצות, וכן מן האפיקומן, שיוכל לתת להם ממצה שמורה אחרת].

אם כמה ראשי משפחות יושבים על סדר השולחן יחד, רצוי מאוד שלפני כל ראש משפחה יהיה קערה עם שלוש מצות המרור והחרוסת וכו', וכך יוכל לקיים בעצמו את מצוות היחץ ואכילת הכזית מהמצה שבירך עליה "על אכילת מצה" (הליכות מועד עמוד שכד).

איזה קץ נסתם מיעקב אבינו?

בפרשת "ויחי" מסופר על יעקב אבינו המכנס את בניו לפני מותו, כדי לגלות להם סוד כמוס: "וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶל בָּנָיו וַיֹּאמֶר הֶאֱסָפוּ וְאֶגִּידָה לָכֶם אֶת אֲשֶׁר יִקְרָא אֲתֶכֶם בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים" (בראשית מט). אבל בהמשך אין אנו מוצאים פרטים על "אחרית הימים". וכבר אמרו רבותינו ז"ל (פסחים נו): "שביקש [יעקב] לגלות את הקץ ונסתלקה ממנו שכינה" [ה"קץ" הוא אחרית הימים בלשון רבותינו].

ועל הפסוק: "לא יסור שֶׁבֶט מִיְהוּדָה וּמַחֲקֶק מִבֵּין רַגְלָיו עַד כִּי יָבֹא שִׁילָה וְלוֹ יִקְהֶת עַמִּים", כותב הרמב"ן: "באחרית הימים הם ימות המשיח, כי יעקב ירמוז אליו בדבריו, כמו שאמר "עד כי יבא שִׁילָה ולו יקהת עמים". ורבותינו אמרו (פסחים נו) שביקש לגלות את הקץ ונסתלקה ממנו שכינה", מלשון הרמב"ן אנו למדים, כי הקץ נסתם בפסוק הנ"ל במילים: "עד כי יבא שִׁילָה וְלוֹ יִקְהֶת עַמִּים", ולרמב"ן הקץ

הוא ימות המשיח [שילה הוא משמות המשיח...].

אך ישנו פירוש נוסף: יעקב אבינו רצה לגלות לבניו שירדו עמו מצרימה, כי קץ הגלות המרה ההיא יגיע כאשר יבוא משה בן עמרם בן קהת בן לוי, ויגאל את העם [וגאולה זו היתה אמורה להיות שלימה וסופית – אחרית הימים ממש – אלמלא גרמו חטאי העם].

נתבונן איך הדברים רמוזים בפסוק: "עד כי יבא שִׁילָה" – כלומר, עד שיבוא "שילה" יהיה קץ גלות המר, ו"שילה" זה "משה", [לשניהם גימטריא זהה של 345].

"וְלוֹ יִקְהֶת" – במילים אלו שני שמות גלומים ב"רצף של אותיות" – "לוי" ו"יקהת". והרי משה היה בן עמרם בן קהת בן לוי.

אבל, אם כן – היכן הוא "עמרם"? "עמים" – מילה זו בפסוק אינה אלא המילה "עמרם" שהוסוותה על ידי כך שנסתם ממנו ה"קץ": מן האות "ר" [200=] של עמרם, הורד [נסתם] "קץ" [190=] ונשארה "י" [10=] המופיעה במילה "עמים"! ["י" ועוד "קץ" = "ר" בגימטריא!]. כלומר, קץ הגלות המר יהיה שיבוא משה, שהוא בן של קהת, לוי ועמרם לפי סדר הדורות! וזה לשון בעל ה"מגלה עמוקות": "שִׁילָה זה משה, ולוי וקהת, ובמילת עמים חסר מילת ק"ץ כשתצרף חשבון ק"ץ למילת עמים הרי עמרם".

מגיד

ביציאת מצרים וכל המאריך בדברים שאירעו ושהיו הרי זה משובח".

מצות הגדה בליל פסח שונה ממצות זכירת יציאת מצרים, שישנה בכל ימות השנה, בכמה דברים: יש מפרשים שבכל השנה יוצאים ידי המצוה אף על ידי זכירה בלב, ובליל פסח צריך דווקא הגדה בפה (שו"ת בשמים ראש סי' קעג).

ואפילו לסוברים שגם בכל השנה אין יוצאים בהרהור בלב (שאגת אריה סי' יג), מכל מקום יוצאים בשמיעה אף ממי שאינו בר חיוב, שהמצוה היא זכירה ולא הגדה, ובליל פסח המצוה היא הגדה, ואין יוצאים אלא בשמיעה מבר חיוב בתורת שומע כעונה (שו"ת חת"ס או"ח סי' טו).

ויש מפרשים שבכל השנה המצוה היא בזכירה בעלמא, ובליל פסח המצוה בסיפור, בהרחב הדברים ובהמשך העניין, וזה גדרה של הגדה (מהר"ם ש"ק על תרי"ג מצוות מצוה כא), אלא שיש חולקים וסוברים שאף בליל פסח יוצאים בהזכרה בלבד (מנ"ח מצוה כא).

בזמן הזה, לסוברים שמצות אכילת מצה בזמן הזה מדרבנן, אף הגדה אינה אלא מדרבנן, ולסוברים – וכך הלכה – שאכילת מצה מן התורה אף בזמן הזה, גם מצות הגדה מן התורה, לפי שהכתוב תלה הגדה במצה.

מי סידר את נוסח ההגדה?

לעניין המקור של נוסח "ההגדה" שבידינו, כתב בספר "זכירה לחיים" (דף ד.): שנראה

"הגדה של פסח" – המצוה ומקורה

מצות עשה של תורה לספר בניסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמישה עשר בניסן, שנאמר (שמות יג, ג): "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים", כמו שנאמר (שם כ, ח): "זכור את יום השבת לקדשו" – שכשם שהוזהרנו לזכור את יום השבת זכר למעשה בראשית, כך הוזהרנו לזכור הניסים של יציאת מצרים.

ומנין שבלייל ט"ו, תלמוד לומר (שמות יג, ח): "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה". תלמוד לומר בעבור זה, בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך", שתוכל להראות באצבע "בעבור זה", שלשון "זה" משמע שמורה לו באצבע, שכן הקדים לנו הפסוק "מצות יאכל" וכתוב "בערב תאכלו מצות" ואחר כך כתוב "בעבור זה עשה ה' לי".

וזה לשון הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פרק ז הלכה א): "מצות עשה של תורה לספר בניסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמישה עשר בניסן שנאמר (שמות יג, ג): "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים" כמו שנאמר (שמות כ, ח): "זכור את יום השבת", ומנין שבלייל חמשה עשר תלמוד לומר "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה" בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך. ואף על פי שאין לו בן, אפילו חכמים גדולים חייבים לספר

יותר שרבי עקיבא סידר את ה"הגדה של פסח", וזה על פי דעת הירושלמי (שקלים פ"ה ה"א), "אמר רבי יונה כתיב (ישעיה נג יב) "לכן אחלק לו ברבים ואת עצומים יחלק שלל" זה רבי עקיבא שהתקין מדרש ההלכות והגדות ויש אומרים אלו אנשי כנסת הגדולה תיקנו אלא מה תיקן זה כללות ופרטות".

וכן הביא רבינו החיד"א ב"הגדה של פסח" [על מעשה דרבי אליעזר ורבי יהושע ורבי עקיבא ורבי טרפון שהיו מסובין בבני ברק] דבעל ההגדה בא לחדש דאף אצל בני ברק שהוא מקומו של רבי עקיבא (ע"י סנהדרין לב) סיפרו ביציאת מצרים, כי חז"ל דרשו על הפסוק "וכל יקר ראתה עינו" ראתה עינו של רבי עקיבא יותר ממה שראתה עינו של משה, שהראה הקב"ה למשה קשר של תפילין, כמו שאמרו על הפסוק (ברכות ז) "וראית את אחורי", ורבי עקיבא ראה כל התפילין, שנאמר "וכל יקר ראתה עינו" "ויקר" אלו תפילין (מגילה טז), והאריז"ל מתנח סימנא "וכל יקר ראתה עינו" "כל" [=50] שער החמישים, ולזה שאל משה "שלח נא ביד תשלח" על ידי רבי עקיבא כמבואר במדרש, כי כל החיפזון להוציא את בני ישראל קודם הזמן היה לבל יכנסו לשער החמישים אשר משה רבנו עליו השלום לא השיגו בשלימות להיותו זה לעומת זה, מה שאין כן רבי עקיבא שזכה לשער החמישים יהי לאל ידו לגואלם אף לאחר שיכנסו לשער החמישים, ועם כל זה עמד רבי עקיבא וסיפר ביציאת מצרים ע"ש.

ולחמבואר הרי שמסתבר שהאי תנא קדישא רבי עקיבא הוא שחיבר ההגדה, וכמו שראיתי בספרו של רבי חיים פלאגיי זצ"ל הוספה מן המעתיק וז"ל לשונו. "אמר המעתיק הצעיר אברהם פונטרימולי יצ"ו, כוונתה דמר ניהו רבה זיע"א, נראה לעניות דעתי להכריע דרבי עקיבא תיקנה, יען נבחר לציר נאמן להוציא מבית כלא יושבי חושך כדברי רבותינו ז"ל (ילקוט שמעוני שמות רמז קע"ג) "שלח נא ביד תשלח – ביד רבי עקיבא", וכיון דעינו ראתה תוקף הצרות, דהן גווענו כולנו אבדנו תחת יד פרעה חס ושלום, וה' משמים השקיף על בני אדם, וריחם כרוב חסדיו שלא כדרך הטבע, עמד והתקין להם לישראל שיהיו קורין ליל התקדש חג נוסח ההגדה הלזו, כי לו נאה. ודוגמא וכו' על היות רבי עקיבא מושרש בכל מדוי מצרים הרעים, הרבה לספר ביציאת מצרים בדרשות הכתובים עכ"ל.

ובסידור רשב"ן (דף כט.) כתב לשער שרבי אליעזר בן הורקנוס תיקן את ההגדה.

ועל כל פנים יש לומר שרוב ההגדה כבר היתה מסודרת קודם זמן האמוראים, כמבואר במשניות בסוף פרק ערבי פסחים, ובפסחים (דף קטו:) איתא שהיו קורין לה "אגדתא" או "הגדה".

בספר "קול מבשר" (ח"ג פסח אות יב) כתב, בשם הרה"ק ר' בונים מפשיסחא, "שמלשון ההגדה, ובפרט מהמאמר "ברוך המקום ברוך הוא" הנאמר בהגדה, שלשון זה נזכר כמה פעמים בספר "תנא דבי אליהו", נראה שאלהו הנביא זכור לטוב

היה מסדר ההגדה של פסח. לכן עושים כוס של אליהו, שמזמינים את אליהו להראות שקיימנו מה שסידר לנו בהגדה של פסח.

ו"בהגדה שלמה" (לר' מנחם מ. כשר זצ"ל) כתב: "יש אומרים שנוסח ההגדה שבידינו יצא מידי אנשי "כנסת הגדולה". אולם מוכח שבימי רב ושמואל עדיין לא היה נוסח ההגדה שלם קבוע לגמרי. שכן חולקים הם שם (פסחים קטז א) אם מתחיל: "מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו" או "עבדים היינו".

ולפי דעת ר' דוד אבודרהם (סדר ההגדה ופירושה, דף פא) לא אמר רב "עבדים היינו" כלל ואילו שמואל דילג על "מתחילה" אמנם נראים הדברים, שאנשי כנסת הגדולה תיקנו את עיקרו של נוסח ההגדה שנוצר גם במשנה, כמו ש"תיקנו להם לישראל ברכות ותפילות קדושות והבדלות" (ברכות לג, א) ובמשך הדורות הוסיפו עליו עניינים שונים עד שנתקבל הנוסח הארוך אשר בידינו היום.

דעתו של ר"ד אבודרהם היא שקביעת הנוסח שלפנינו נעשתה אחרי אביי ורבא והיו לפנינו שני סדרים: האחד של אביי והשני של רבא, והוא הרכיב מהם נוסח שלישי זה שבידינו. "ולפי שהלכה כרבא, ואף רב נחמן סבר כוותיה, לכך מחבר הגדה זו חיבר תחילה כרבא [עבדים היינו לפרעה במצרים]" ואחר כך כאביי [מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו]. ומזכירין תחילה "פסח מצה ומרור מונחים לפניך" לסדרו של רבא, ואחר כך "פסח מצה ומרור על שום מה" לסדרו של אביי,

וכתוב ב"מחזור ויטרי" דלא גרסינן "משועבדים היינו לפרעה במצרים", אלא משועבדים היינו במצרים' וכך נראה בעיני כי כבר נתבטל זה השם מבניהם בימי מחבר הגדה זו" (ועיין שם עוד בדבריו, ובשיטות נוספות).

למה אין מברכים על מצות ההגדה?

הטעם: ה"בית יוסף" כתב, דאין מברכים על ביטול חמץ מפני שהביטול הוא בלב ואין מברכים על דברים שבלב.

ועל פי זה כתב המהר"ל ב"הגדה של פסח" (גבורות ה' פרק סב), ליישב למה אין מברכים על סיפור יציאת מצרים בליל פסח, ותיירץ, **כיון שעיקר המצוה היא על מחשבת הלב, שהרי צריך להבין מה שאומר, דאם לא כן לא הוי מידי, וכיון שהעיקר הוא בלב, לא שייך לברך על דבר שבלב.** וכן אנו מברכים על מקרא מגילה, ולקרוא את ההלל, שהקריאה היא עיקר, בין שיבין או שלא יבין, שכך תיקנו חכמים לקרוא את המגילה ואת ההלל, ולפיכך יש שם ברכה. ע"כ. והיינו, דאף על פי שאין יוצאים ידי חובת סיפור יציאת מצרים בלא הוצאה בפה, דכתיב "והגדת לבנך", דבעינן "הגדה" ואין הגדה אלא בפה, מכל מקום הגדה בפה בלא מחשבת המצוה אינה כלום, דהעיקר בסיפור יציאת מצרים היא המחשבה, וזה תנאי שיהיה בפה, לפיכך אין מברכים על דבר שעיקרו בלב (ילקוט יוסף, תפילה א מבוא להלכות תפילה).

טעם נוסף: דאין מברכים על מצוה זו לפניה, כדרך שמברכים על המצוות, מפני

שכבר אמר בקידוש "זכר ליציאת מצרים" (רבנו ירוחם נתיב ח"ד בשם רבנו פרץ; אבודרהם בשם הר"ף).

ובספר "חוקת הפסח" (הרב חיים פיזאנטי זצוק"ל, בן דורו של מרן ה"שולחן ערוך", ד"ח ע"א) הקשה: "הא בכל קידוש מזכירים? וכתב **שהטעם** לפי שמזכיר בקידוש "זמן חירותנו". ועוד שאין שייך לברך אלא על "מקרא מגילה" שהיא כמו מקרא, אבל "הגדה" שהיא חיבור דברי התנאים, לא מצינו שתקנו ברכה על דברי התנאים".

טעם נוסף: "מפני זה אין מברכין על ההגדה בלילי פסחים, שהסיפור ביציאת מצרים אינו מוגבל, אלא כל אחד מאריך כרצונו, וכן הרבה מצוות בדיון זה" (המאירי מגילה כא, ב).

ו"באורחות חיים" (סדר ליל פסח סימן יח): "לפי שאינה אלא סיפור דברים. ויש נותנים טעם אחר, לפי שזו היא מצוה שאין לה קצבה, שאפילו בדיבור בעלמא בסיפור יציאת מצרים יוצאין, אלא שכל המרבה הרי זה משובח" [ועיין "גבורות ה'" למהר"ל (סוף פס"ב) שהקשה מה בכך שיוצא בדיבור אחד ולמה בשביל זה אין לברך. ועיין הגדת "מעשה ניסים" לבעל חוו"ד שדחה ב' התירוצים, שבליל פסח אין יוצאים לא בקידוש ולא בדיבור אחד, אלא בסיפור דווקא].

טעם נוסף: יש אומרים: לפי שיוצאים ידי חובת הברכה בברכות קריאת שמע של ערבית, שבהן אומרים "אמת ואמונה" וחותרים בברכת "גאל ישראל" (מאירי ברכות סוף פ"א).

טעם נוסף: מפני שעיקר המצוה היא עשיית המעשה, אכילת מצה ועוד, שמתוך

כך אנו זוכרים יציאת מצרים, אלא שאם ישאלו מפרשים לו בפה.

וזה לשון הרא"ש (שו"ת הרא"ש כלל כד סי' ב): "וששאלת למה אין מברכין על סיפור ההגדה. הרבה דברים ציוה הקדוש ברוך הוא לעשות זכר ליציאת מצרים ואין אנו מברכין עליהן, כגון הפרשת בכורות וכל המועדים. שאין צריך להזכיר בהפרשת בכורות שאנו עושין אותו זכר ליציאת מצרים אלא שציוה הקדוש ברוך הוא לעשות המעשה ומתוך כך אנו זוכרין יציאת מצרים. ולא דווקא הגדה בפה אלא אם ישאל מפרשין לו (וזהו ההגדה לבד שזוכרין יציאת מצרים).

טעם נוסף: ויש מפרשים לפי שההגדה כולה קילוסים ותשבחות, ואין מברכים על ברכות ותשבחות (שו"ת בשמים ראש סי' קצו. ועי' הגדת ר"צ קלישר שדחה הרי מברכים על הלל אף שכולו תשבחות).

טעם נוסף: ויש מפרשים לפי שמה שאומרים ברכת "אשר גאלנו" בסוף ההגדה היא ברכת ההגדה, וקבעוה בסוף לפי שאם היה מברך בתחילה "אשר גאלנו" לא היה חוזר למפרע אל השעבוד (שבלי הלקט השלם סי' ריח בשם ר' בנימין).

טעם נוסף: כיון שעיקר המצוה היא "והגדת לבנך", והיינו שמצוה לספר לאחרים, וקיימא לן שכל מצוה שתלויה באדם אחר אין עליה ברכה, כמו צדקה לעני ונתינת שכר שכיר ועוד (שבח פסח הלכות קדש ב).

טעם נוסף: גם ללא הציווי המיוחד לספר ביציאת מצרים היינו בעצמנו צריכים

למה נקראת ה"הגדה" בשם זה

כל מי שלא אמר שלושה דברים אלו בליל חמישה עשר לא יצא ידי חובתו ואלו הן, פסח מצה ומרור, פסח על שם שפסח המקום ברוך הוא על בתי אבותינו במצרים שנאמר (שמות יב): "ואמרתם זבח פסח הוא לה'..." מרורים על שם שמרור המצרים את חיי אבותינו במצרים, מצה על שם שנגאלו, ודברים האלו כולן הן הנקראין "הגדה" (רמב"ם הל' חמץ ומצה פרק ז הלכה ה).

הטעם: סיפור זה של יציאת מצרים נקרא בשם "הגדה" על שם הכתוב (שמות יג, ח): "והגדת לבנך", ועוד מפני שמגיד בה עניין יציאת מצרים והניסים ונפלאות שעשה עמנו הקדוש ברוך הוא באותו זמן (אבודרהם סדר ליל פסח).

טעם נוסף: הגדה הוא לשון הודאה ושבח לקב"ה על שהוציאנו ממצרים, כמו שמתרגם הירושלמי את הכתוב בפרשת ביכורים (דברים כו, א): "הגדתי היום לה' אלוקיך" – "שבחתי יומא דנך" (אבודרהם).

וזה לשון רבי יעקב צבי מקלנבורג זצוק"ל תלמיד רבי עקיבא איגר ("הכתב והקבלה" דברים פרק כו, א): "וּבָאתָ אֶל הַכֶּהֱן אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הֵהָם וְאָמַרְתָּ אֵלָיו הַגְדָּתִי הַיּוֹם לַה' אֱלֹהֶיךָ כִּי בָאתִי אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁפַּע ה' לְאַבְרָהָם לְתֶת לָנוּ... ולדעתי יתכן שיורו רבותינו בזה תוכן המובן במילת "הגדתי", שאינו לשון הגדה פשוטה כאשר יבינוהו המפרשים, אבל הוא מאמר נשגב והוא נתינת שבח ותהילה על זכייתו בישיבת

לקיימו, שהרי אמרו חז"ל (פסחים קטז, א): "עבד דמפיק ליה מריה לחירות ויהיב ליה כספא ודהבא בעי לאודויי ולשבוחי" [עבד שהוציאו רבו לחירות, ונתן לו כסף וזהב, צריך להודות לו ולשבחו], ולכן אין מברכים על הסיפור, שכן לא שייך לומר "וציונו" על מצוה שהיינו מקיימים גם ללא ציווי ("שפת אמת, כרך ג פסח תרמ).

טעם נוסף: מצוה שזקוקים לאדם אחר כדי לקיימה אין מברכים עליה, כמו שאין מברכים על מתנות עניים שמא לא ירצה העני לקבל ונמצא שאינו מקיים המצוה, ולכן אין מברכים על מצות סיפור יציאת מצרים, שכן לצורך קיומה של מצוה זו צריך אדם אחר כדי לספר לו (שבח פסח קדש אות ב). [וצריך עיון בטעם זה, שהרי מצות סיפור יציאת מצרים יש לקיימה אף בינו לבין עצמו].

טעם נוסף: בגמרא אמרו (ברכות יב, ב), שלעתיד לבוא יהיה שעבוד מלכויות עיקר ויציאת מצרים טפל, ויקויים בנו מקרא שכתוב (ירמיה טז, יד): "הנה ימים באים נאום ה' ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים". הרי שאילו זכינו לא היינו מספרים ביציאת מצרים, כי אם ביציאה משעבוד מלכויות. וכיון שמפני חטאינו נבצר מאתנו לברך על סיפור היציאה משעבוד מלכויות, ועדיין אנו מספרים ביציאת מצרים, לכן אין לברך על מצוה זו (הגדת הרב מרגליות בשם ו"ילקט יוסף").

ויש מן הראשונים שהיו מברכים לפניה (מאירי ברכות סוף"א: "ויש חולקים ומברכים").

ולא כמו הכתוב "ותגד לבני ישראל" נלהן יט, ג, דשם הפירוש המשכת דברים כמבואר שם, אבל כאן הפירוש המשכת לב הבן.

"וכזאת פירש מר אבי זצ"ל שאמירת ההגדה היא המשכת האור והשפע של ליל פסח לכל השנה כולה, ומשמעותו כמו (דניאל ז, י): "נְהָר דִּי נֹר נִגְד וְנִפְק מִן קְדָמוֹהֵי", שפירושו זורם ומשקה" (פסח בציון עמוד שיג).

ביאור נוסף מצאנו בלשונו הטהור של "אור החיים" הקדוש (שמות פרק יג פסוק ח): "והגדת לבנך". צריך לדעת למה לא אמר "ואמרת" כי תיבת הגדה מצינו לרבותינו ז"ל שאמרו (שבת פז, א) שיתכוין בה דברים קשים כגידים. עוד קשה אומרו "ביום ההוא" ובסמוך גמר אומר "בעבור זה" ודרשו רבותינו ז"ל (מכילתא ובהגדה) בשעה שמצה ומרור וגו' והוא בלילה ולא ביום, ואם כן לא היה לו לומר אלא "והגדת לבנך לאמר בעבור זה" ואני יודע זמן ההגדה שהוא בלילה. עוד צריך לדעת אומרו "לאמר" והוא כבר אמר "והגדת".

ונראה כי יכוין על דרך אומרים ז"ל (פסחים קטז, ב): "מתחיל בגנות ומסיים בשבח", יאמר גנות אבותיהם של האבות כי לא היה דבר משובח, והוא אומרו "והגדת דברים קשים שלב האדם נעקש מהם, ואחר כך מסיים בשבח, והוא אומרו "לאמר" אמירות משובחות משמחים את הלב ומסעדים אותו, ואמר "ביום ההוא" הודיע במתק לשון צדיק כי הלילה ההוא יום יקרא לא לילה והוא אומרו (תהלים

הארץ הקדושה, והוא מילת "הגדתי" נגזר מן שם "גד" אשר הוראתו הצלחה לברכה כמו "כי בא גד", וברבותינו ישמשו ממנו הפועל (שבת סד) האומר "גד גדי", התמזל מזלי, וכן בחבקוק ל"עלות לעם יגודנו" פירוש רו"ה [ר' וולף הינדהים] שהיה עולה לעם אשר יצליח, וכן "גד גדוד יגודנו" נודעת רו"ה כי "יגודנו הוא" מגזרת העורכים לגד שולחן שהוא שם על כוכב צדק המורה על הצלחה, וכטעם "בא גד", והפעולה הנגזרת מן גד הוא "יגוד יגודנו", וטעם המקרא בתחילה יצליח הגדוד עליו, אבל הוא יגודנו ויצליחנו לבסוף, וטעמו כאן בבואו אל בית ה' עם פרי המשובח בארץ, יתן שבח ותהילה לפאר את הזמן והיום שזיכהו השם יתברך לבוא ולישב בארץ הזאת".

טעם נוסף: רבנו בחיי פירש "ויתכן שיהיה לשון "הגדתי" מעניין המשכה, ומלשון "ופי יגיד תהילתך", כי המתפלל ממשיך הכוח, וכתוב "הוא תהילתך והוא אלהיך" (דברים י).

וה"שפתי כהן" ביאר (שמות יג, ח): "והגדת לבנך לאמר". גם ציוה להם שיצוו לבניהם שימשכו לבם לזה. "והגדתם", תרגום "משכו נגידו".

והנצי"ב ב"העמק דבר" (שמות פרק יג פסוק ח): "ולשון והגדת ולא כתיב ואמרת לבנך, אלא הוא לשון המשכה כמו גיד, ומיירי בהמשכת לב הבן שישאל, והיינו דאיתא בהגדה "ושאינו יודע לשאול את פתח לו שנאמר והגדת לבנך", מביא ראיה מלשון והגדת, שתמשיך את לבבו לשאול ולהשיב לו. וכן הפירוש במקרא (דברים לב, ז): "שאל אביך ויגדך", ימשוך אותך כמש"כ שם.

אין להקדים אמירת ההגדה לפני צאת הכוכבים של ליל פסח, כדי שיהיה ודאי לילה (חזו"ע עמוד מז).

והטעם: מצות ההגדה שבליל יום טוב ראשון של פסח, אף היא זמנה בלילה בלבד, בזמן אכילת מצה ומרור, וכן דרשו, "והגדת לבנך ביום ההוא", יכול מבעוד יום - של ארבעה עשר, כששוחטים את הפסח, או שמאחר שנאמר: ביום, צריך שיהיה ביום - תלמוד לומר "בעבור זה", לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך, והיינו בשעה שראוי לאכול בה מצה ומרור. ואף המקבל יום טוב של פסח מבעוד יום, כשם שאינו יכול לקיים מצות אכילת מצה ומרור מבעוד יום, לסוברים כן, כך אינו יכול לקיים מצות הגדה קודם שתחשך, שהרי זמן הגדה תלוי במצה ומרור (אנציקלופדיה תלמודית כרך לו לילה).

אם קרא ההגדה בבין השמשות, אף בדיעבד לא יצא (חזו"ע עמוד מז).

והטעם: כיון שמצות ההגדה היא מן התורה, וספק דאורייתא לחומרא, ויחזור ויקרא בלילה כמה קטעים מן ההגדה (שם). "ודע שאף לעניין אמירת ההגדה אם קראה בבין השמשות לא יצא, דדרשין, "בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך", כלומר בשעת מצות אכילתם, שאם לא כן הרי גם מבעוד יום מותר להניחם לפניו" (חזו"ע שם).

קלט: "ולילה כיום יאיר", ולא חש שתטעה לומר יום ממש ממה שגמר אומר "בעבור זה" שהוא בשעת מצה כו' כאומרם ז"ל. ואולי כי סמך "ביום ההוא" עם "והגדת" כי גם נס זה בכלל מצות ההגדה".

אמירת ההגדה קודם הסעודה

אומרים את ההגדה בליל הסדר קודם הסעודה.

הטעם: שאם יאכלו לפני ההגדה לא יהיו המצה והמרור מונחים לפניו, ואת ההגדה צריך לומר בשעה שמצה ומרור מונחים לפניו, כמו שדרשו חז"ל (מכילתא בא פרק יז): "לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך" (שולחן ערוך הרב סימן תפג סעיף ב; ביאור הגר"א שם).

טעם נוסף: אם יאכל וישתה קודם ההגדה, יש לחשוש שתחטפנו שינה ולא יקיים את מצות סיפור יציאת מצרים ("סדר היום" תחילת ההגדה).

כוונה באמירת ההגדה

גם לדעת הסוברים שמצוות אין צריכות כוונה, יש לכוון קודם ההגדה לקיים מצות עשה שבתורה לספר ביציאת מצרים בליל פסח (סידור היעב"ץ; חיי אדם כלל קל סעיף יט, ג).

הטעם: מצוה שעיקרה לקבוע את האמונה בלב האדם, הכל מודים שצריכה כוונה, כמו פסוק ראשון של קריאת שמע (גבורות ה' פרק סב).

נשים חייבות באמירת ההגדה

אף הנשים חייבות בסיפור יציאת מצרים, ואם אינה יודעת לקרוא, יכולה לצאת ידי חובה בשמיעה, שהשומע כעונה, ויטו און קשבת להבין ענין יציאת מצרים. ואם אינה מבינה בלשון הקודש, צריך לתרגם לה בלע"ז (חזו"ע עמוד נב).

הטעם: לפי שאף הן היו באותו הנס (ספר החינוך מצוה כא).

ויש אומרים שחיובן אינו אלא מדרבנן, לפי שמצות הסיפור היא מצות עשה שהזמן גרמא, ומטעם שאף הן היו באותו הנס - אין לחייבן מדאורייתא (תוספות מגילה ד, א ד"ה שאף, בתירוצם הראשון).

ויש סוברים שאף מדרבנן נשים פטורות מסיפור יציאת מצרים, לפי שהטעם של אף הן היו באותו הנס אינו מחייבן אלא במצוות דרבנן, כגון שתיית ד' כוסות, אבל במצוות דאורייתא שהזמן גרמן - פטורות, כמו שהן פטורות ממצות סוכה אף שהיו באותו הנס (שו"ת בית דוד עפ"י שיטת התוס' בפסחים קח, ב ד"ה היו).

טעם נוסף: כדי שתוכלנה לשתות יין על הסדר, שכן הנשים חייבות בשתיית ד' כוסות, וכדי שתהא שתייתן על הסדר צריכות הן לומר את ההגדה (חיי אדם כלל קכט סעיף ב).

טעם נוסף: מצות סיפור יציאת מצרים שווה למצות זכירת השבת, כדברי הרמב"ם (ח"מ פ"ז ה"א): "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים", כמו שנאמר: "זכור את יום השבת", ויש ללמוד גזירה

שווה: כשם שנשים חייבות בקידוש של שבת, כך הן חייבות בסיפור יציאת מצרים ("מנחת חינוך" מצוה כא).

טעם נוסף: מלשון הכתוב (דברים טז, א): "לא תאכל עליו חמץ, שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני... למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיידך", יש ללמוד שכל מי שישנו בקום אכול מצה, ישנו במצות עשה של "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיידך", שהוקשו זה לזה בפסוק אחד, כמו שדרשו חז"ל (פסחים מג, ב), שהנשים חייבות במצה מן התורה, אף שמצוה זו היא מצות עשה שהזמן גרמא, משום "כל שישנו בבל תאכל חמץ ישנו בקום אכול מצה" ("חשק שלמה" פסחים קטז, ב).

טעם נוסף: מצות סיפור יציאת מצרים תלויה במצות אכילת מצה, לפי שיש לספר ביציאת מצרים רק בשעה שפסח, מצה ומרור מונחים לפניך, והמצה הרי נקראת "לחם עוני" לפי "שעונים עליו דברים הרבה", לכן אף שמצות סיפור יציאת מצרים היא מצות עשה שהזמן גרמא, מכל מקום יש לחייב את הנשים במצוה זו, כיון שהיא חלק ממצות מצה שנשים חייבות בה, שהרי חייבים לענות דברים הרבה על המצה ("קהילות יעקב" ח"ב סימן נה).

טעם נוסף: הנשים פטורות ממצות עשה שהזמן גרמא רק במצוה התלויה באשה בלבד, אבל מצוה התלויה באחר, אם אין מיעוט מיוחד לפוטרו, הנשים חייבות בה. ולפי שמצות סיפור יציאת מצרים תלויה באחר, שהרי צריך לספר ביציאת מצרים

לבן, לכן יש לחייב את הנשים במצוה זו (משא בני קהת).

טעם נוסף: במצות סיפור יציאת מצרים נצטוו ישראל בהיותם במצרים קודם מתן תורה, כשעדיין לא נפטרו נשים ממצוות עשה שהזמן גרמן, ולכן יש לחייב את הנשים במצוה זו (הגרי"ש אלישיב זצוק"ל).

נשים שלא יכולות לקרוא או לשמוע את כל ההגדה מחמת טרדות הילדים וכדומה צריכות להקפיד לכל הפחות להיות בחלק האחרון של ההגדה מ"רבן גמליאל אומר כל שלא אמר שלושה דברים אלו בפסח..." עד חתימת ההגדה בברכת "גאל ישראל".

וזה לשון ה"משנה ברורה" (סימן תעג, סד):
 "ואם צריכות לצאת לחוץ לבשל על כל פנים מחויבת לשמוע הקידוש, וכשיגיע ל"רבן גמליאל אומר כל שלא אמר..." תכנס ותשמע עד לאחר שתיית כוס ב', שהרי מי שלא אמר ג' דברים הללו לא יצא. ונוהגין שגם קוראין אותן שתשמע סדר עשרה מכות שהביא הקב"ה על מצרים כדי להגיד להם כמה ניסים עשה הקב"ה בשביל ישראל" (חיי אדם).

ומכל מקום כיון שיש מחלוקת אם הנשים חייבות בהגדה מן התורה, או רק מדרבנן, נכון לכתחילה שלא יוציאו את האנשים ידי חובה. מיהו בדיעבד יצאו האנשים ששמעו ממנה, ידי חובת ההגדה וסיפור יציאת מצרים. ומהיות טוב יאמרו, פסח מצה ומרור, וטעמיהם (חזו"ע עמוד נב).

הטעם דנשים חייבות, איתא בגמרא (פסחים דף קח:): "אמרו: נשים חייבות בארבעה כוסות שאף הן היו באותו הנס". וכתבו התוספות, שאף שהלכה רווחת (בסוכה כח:), שנשים פטורות ממצות סוכה, אף על פי שהיו באותו הנס, שנאמר "כי בסוכות הושבתי את בני ישראל", היינו משום שבמצוה מן התורה כגון סוכה, אין לחייבן מטעם זה, אבל ארבעה כוסות שהם מדרבנן, תיקנו גם לנשים, כיון שאף הן היו באותו הנס. ע"כ.

ולפי זה נראה שמצות סיפור יציאת מצרים שהיא מן התורה, אין לחייב את הנשים מטעם שהיו באותו הנס.

אולם התוספות במגילה (דף ד ע"א בד"ה שאף), הביאו מה שאמרו בגמרא (פסחים מג:), נשים חייבות באכילת מצה, שנאמר "לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות", כל שישנו בלא תאכל חמץ ישנו בקום ואכול מצה. והקשו, למה לי ללמוד דבר זה מהיקש, הרי בלאו הכי יש לחייב הנשים במצה, מטעם שאף הן היו באותו הנס. ותירצו, שמטעם שאף הן היו באותו הנס אין לחייבן אלא מדרבנן, ולכן הוצרך היקש לחייבן במצה מן התורה.

ורבינו יוסף איש ירושלים תירץ, שאלמלא ההיקש הייתי לומד ב"גזרה שווה" חמישה עשר חמישה עשר מחג הסוכות, מה להלן נשים פטורות אף כאן נשים פטורות, לפיכך הוצרך ההיקש לחייבן במצה, ע"כ.

ולפי התירוץ הראשון, יש על כל פנים לחייב הנשים במצות סיפור יציאת מצרים מדרבנן, ואילו לתירוץ רבינו יוסף איש

ירושלים יש לחייבן במצות סיפור יציאת מצרים מן התורה.

וכבר נודע מה שכתב המהרש"א (בפסחים כז ע"א ובגיטין עד ע"א) שאין לתמוה על התוספות שכותבים סברא אחת במסכת זו, וסברא אחרת במסכת אחרת, שכן דרכם בכמה מקומות.

וזה לשון מרן ב"שולחן ערוך" (סימן תעב סעיף יד): "גם הנשים חייבות בארבע כוסות ובכל מצוות הנוהגות באותו לילה". וכתב ה"משנה ברורה" (שם ס"ק מד): "דאף שהוא מצוה שהזמן גרמא מכל מקום חייבות שאף הן היו באותו הנס". "ובכל מצוות הנוהגות וכו' – כגון מצה ומרור ואמירת הגדה" (שם ס"ק מה).

טעם נוסף: מפני שחייבות בארבע-כוסות, והכוסות ששתאן שלא על הסדר לא יצא, ולכן ממילא חייבות בהגדה, כדי שישתו על הסדר (חיי אדם כלל קל דין יב).

מי שקשה לו לקרוא את ההגדה בעצמו, מכל סיבה שהיא, ורוצה לשמוע את קריאת ההגדה מחבירו, ולצאת מדין "שומע כעונה" רשאי לעשות כן, שגם בהגדה אמרינן דין שומע כעונה.

ולכן כשמסובים בליל פסח משפחות רבות, הורים בניהם ובנותיהם, ראש המשפחה שהוא גדול הבית קורא ההגדה ומספר ביציאת מצרים, ומכוין להוציאם ידי חובה. ובזה יוצאים כולם ידי חובת "והגדת לבנך" מדין שומע כעונה. ואין צריך שכל אחד יאמר בפיו לבניו את ההגדה (חזו"ע עמוד מז).

מי שהורה את ההגדה בלבד, ולא הוציא בשפתיו, אינו יוצא ידי חובתו (חזו"ע עמוד מח).

והטעם: נראה שבליל פסח אינו יוצא חובת זכירת יציאת מצרים בהרהור בלבד, דהא כתיב "והגדת לבנך", וסתם הגדה בפה, שכן משמעות הגדה, שראויה להישמע לאחרים.

וזה לשון ספר החינוך (פרשת בא מצוה כא): "לספר בענין יציאת מצרים בליל חמישה עשר בניסן כל אחד כפי צחות לשונו, ולהלל ולשבח השם יתברך על כל הניסים שעשה לנו שם, שנאמר (שמות יג, ח): "והגדת לבנך...". וענין המצוה, שיזכור הניסים והעניינים שאירעו לאבותינו ביציאת מצרים, ואיך לקח האל יתברך נקמתנו מהן. ואפילו בינו לבין עצמו, אם אין שם אחרים, חייב להוציא הדברים בפיו, כדי שיתעורר לבו בדבר, כי בדיבור יתעורר הלב".

זכירת יציאת מצרים בכל יום

הרמב"ם וכל מוני המצוות מנו את מצות סיפור יציאת מצרים הנוהגת בליל פסח בלבד, ולא מנו את מצות זכירת יציאת מצרים הנוהגת כל השנה.

והטעם: מצות הזכירה שבכל יום אפשר לקיימה גם בלב, אבל מצות הסיפור בליל פסח צריך לקיימה בפה דווקא, ולכן לא מנו מוני המצוות את מצות הזכירה של כל השנה, לפי שאין מונים מצוות שבלב (פרמ"ג פתיחה כוללת הלכות ק"ש; חת"ס או"ח סי' טו).

א, שאמירת "אמת ויציב" היא מן התורה, אף שעצם החיוב אינו אלא מדרבנן (אור שמח הלכות קריאת שמע).

טעם נוסף: מצות זכירת יציאת מצרים של כל השנה אינה מצוה בפני עצמה אלא נובעת ממצות קריאת שמע, שכן תכלית היציאה ממצרים היתה קבלת עול מלכות שמים, ולכן אינה נמנית במניין המצוות כמצוה בפני עצמה (הגר"ח).

ולכן מזכיר הרמב"ם את מצות "זכירת יציאת מצרים" בהלכות "קריאת שמע". ובזה אתי שפיר הטעם שראש השנה הוא "זכר ליציאת מצרים", כנאמר בתפילת ראש השנה, שכן היום שבו אנו ממליכים עלינו את מלך מלכי המלכים הקב"ה, כמו שאמרו בגמרא (ר"ה טז, א): "אמרו לפני - בראש השנה - מלכויות... כדי שתמליכוני עליכם..." יום זה הוא גם זכר למצוה שעיקרה קבלת עול מלכות שמים.

דרך אמירת ההגדה

מצות עשה להגיד לבניו ולבנותיו, ולהרחיב הדיבור בסיפור יציאת מצרים, אפילו אם אינם יודעים לשאול, ילמדם כפי דעתם, ולא דוקא בנו אלא עם כל בריה. אלא שהבן קודם. ועיקר המצוה בבן שלא הגיע למצוות, כל שידוע ומבין בסיפור יציאת מצרים. ולפי דעתו של בן, אביו מלמדו (חזו"ע עמוד נה).

ואם אין שם בן, בתו שואלתו, ואם לאו אשתו שואלתו, ואם לאו הוא שואל את

"וזכירת יציאת מצרים בכל הימים די בלב, והרהור כדיבור דמי, מדאצטריך "לא תשכח" גבי זכירת עמלק, לאשמועינן דזכירה בפה, מכלל דבעלמא זכירה היא בלב, אבל בפסח נאמר "והגדת לבנך", והגדה היא בפה" (שו"ת "בשמים ראש" סי' קעג).

טעם נוסף: עיקר המצוה מן התורה לספר ביציאת מצרים בליל פסח, שכן היא נאמרה בלשון ציווי (שמות יג, ג): "זכור את היום הזה", מה שאין כן זכירת יציאת מצרים שבכל השנה, שלמדים מהכתוב (דברים טז, ג): "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיידך", וכתוב זה לא נאמר בלשון ציווי, רק "למען תזכור", ואינו אלא מצוה בעלמא וכנתינת טעם למצוות הפסח והמצה הכתובות למעלה, שעל ידי זה תזכור את יום צאתך מארץ מצרים, וכן פירש רש"י "למען תזכור, ע"י אכילת פסח ומצה, את יום צאתך". (צל"ח ברכות יב, ב).

טעם נוסף: מצות הזכירה של כל השנה אינה מן התורה אלא מדרבנן. ויסוד תקנת חכמים הוא, לפי שראו שציוותה התורה מצוות רבות זכר ליציאת מצרים, כגון פסח, מצה ותפילין, כמו שנאמר (דברים טז, ב): "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיידך", שעל ידי מצוות אלו נזכור כל הימים את יציאת מצרים; לכן, כדי לחזק את קיום רצון התורה, ציוו חכמים שנזכור את יציאת מצרים כל יום בפה. וכיון שיסוד התקנה הוא רצון התורה, החמירו בזה כמו במצוות דאורייתא, וזהו שאמרו בגמרא (ברכות כא,

עצמו, ואפילו תלמידי חכמים שואלים זה לזה "מה נשתנה".

המקור: מכלל שנאמר (שמות יג, יד): "והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר", יכול אם ישאלך אתה מגיד לו ואם לאו אי אתה מגיד לו, תלמוד לומר "והגדת לבנך", אף על פי שלא שאלך, אין לי אלא בזמן שיש לו בן, בינו לבין עצמו בינו לבין אחרים מנין, תלמוד לומר: "ויואמר משה אל העם זכור את היום הזה..." (מכילתא דרשב"י שם), ושני הפסוקים צריכים, ומשלימים זה את זה, שם "זכור את היום הזה" לא היינו יודעים שצריך להודיע לבנו, ומ"והגדת" בלבד לא היינו יודעים שצריך לזכור גם כשאין לו בן (מנחת חינוך שם).

אף מי שאין לו מצה ומרור, חייב בהגדה מן התורה (חזו"ע עמוד נג).

אם ירצה יאמר את ההגדה כשהוא יושב, ואם ירצה אומרה כשהוא מיסב. וקורא כל ההגדה בשמחה והתלהבות. וראוי לספר במדרשי אגדה בדברים המושכים לבבות השומעים, בחסדי השם יתברך עמנו, לזאת החלש יאמר גיבור אני, לספר ביציאת מצרים כיד ה' הטובה עליו, ולא ימהר כדי לסיימה, וכל שכן שלא יבלע תיבות ואותיות ממנה, ד"בלע מצה יצא", אבל לא בלע הגדה. ומכל מקום כשיש תינוקות, שיש חשש שישנו לפני אכילת מצה ומרור, לא יאריך כל כך, כדי לזכותן בכל המצוות הנהוגות (חזו"ע עמוד נו).

המספר בלילה הזה בעניין יציאת מצרים והניסים ונפלאות שעשה עמנו השם יתברך, על פי ה"זוהר הקדוש" מעלתו עצומה עד למאוד, כי הקב"ה ופמליא דיליה מגיעים לבתינו, ושומעים ומקשיבים לקול הסיפורים וההגדה והשמחה, וצריך האדם לשמוח ולעלוז בכך עד למאוד, כי בזה מרומם ומנשא את השם יתברך בכל העולמות (פסח בציון עמוד שי).

וזה לשון ה"זוהר הקדוש" (רעיא מהימנא פרשת בא): "פקודא בְּתֵר דָּא לְסַפֵּר בְּשִׁבְחָא דִּיצִיאת מִצְרַיִם, דְּאִיהוּ חִיּוּבָא עַל בְּרִנְשׁ לְאַשְׁתַּעֲי בְּהַאי שִׁבְחָא לְעַלְמִין. וְהָכִי אֻקְיָמָנָא כָּל בֵּר נֶשׁ דְּאַשְׁתַּעֲי בִּיצִיאת מִצְרַיִם, וּבְהַחֲוָא סְפּוּר חֲדֵי בְּחֻדָּא, זְמִין אִיהוּ לְמַחְדֵּי בְּשִׁכְיָנְתָּא לְעַלְמָא דְּאַתֵּי דְּהוּא חִידוּ מְכַלָּא. דְּהַאי אִיהוּ לְמַחְדֵּי בְּמַאֲרָה. קִדְּשָׁא בְּרִיךְ הוּא חֲדֵי בְּהַחֲוָא סְפּוּר. בְּהַ שְׁעִתָּא כְּנִישׁ קִדְּשָׁא בְּרִיךְ הוּא לְכָל פְּמִלָּא דִּילָהּ, אָמַר לוֹן: זִילוּ וּשְׁמְעוּ סְפּוּרָא דְּשִׁבְחָא דִּילֵי דְּקָא מְשִׁתַּעוּ בְּנֵי וְחֻדָּאן בְּפּוּרְקָנָא.

בְּדִין כְּלָהוּ מִתְכַּנְּשִׁין וְאַתְּנִין וּמִתְחַבְּרִין בְּהַדִּיחוּ דִּישְׁרָאֵל. וְשְׁמַעִין סְפּוּרָא דְּשִׁבְחָא דְּקָא חֻדָּאן בְּחֻדָּא דְּפּוּרְקָנָא דְּמַאֲרִיחוֹן. בְּדִין אֲתֵנִין וְאוֹדָאן לָהּ לְקִדְּשָׁא בְּרִיךְ הוּא עַל כָּל אֵינוֹן נֶסִין וְגִבּוּרִין, וְאוֹדָאן לָהּ עַל עֲמָא קִדִּישָׁא דְּאִית לָהּ בְּאַרְעָא, דְּחֻדָּאן בְּחֻדָּא דְּפּוּרְקָנָא דְּמַאֲרִיחוֹן. בְּדִין אֲתוּסָף לָהּ חִילָא וְגִבּוּרְתָּא לְעַלָּא. וְיִשְׂרָאֵל בְּהַחֲוָא סְפּוּרָא יְהִיבֵי חִילָא לְמַאֲרִיחוֹן, כְּמַלְכָּא דְּאֲתוּסָף לָהּ חִילָא וְגִבּוּרְתָּא כַּד מְשַׁבְּחִין גִּבּוּרְתָּהּ וְאוֹדָאן לָהּ, וְכָלָהוּ דְּחֻלִּין מְקַמָּה

ומרן החיד"א בספרו "לב דוד" (פרק ל, אות ו): "מה טוב ומה נעים מנהג יראי ה' שלא לדבר שיחת חולין מעת הקידוש עד גמר ההלל, כי הכל יחוד גמור ושלם, ואין להפסיק בינתיים".

והשל"ה הקדוש כתב (פסחים פרק נר מצוה סעיפים לו לח): "וקדושת הלילה הזה וכל הדינים הנוהגים הוא קדושה רבה במאוד, כי אז בחר בנו השם יתברך מכל העמים וקדשנו במצותיו. על כן ראוי לאדם להיותו נזהר שלא ידבר בלילה זה שום שיחה משיחת חולין, ויזהיר בני ביתו על זה, ולא יהיו נפרדים מדבקות השם יתברך רגע כמימרא, רק יתעסקו הכל במצוות הלילה הזה ובסיפורי נסי מצרים ולפרסמם לבני ביתו. ואם הקדוש ברוך הוא חלק לו חלק בבניה ויודע סודות העניינים, יעסוק בהם".

"ועוד מטעם אחר, שלא ישיח שום שיחה עד אחר אכילת אפיקומן, כי ברכת "בורא פרי האדמה" שמברך על הכרפס, קאי גם כן על אכילת מרור, כמו שכתב רשב"ם (פסחים קיד ב), וכן הסכים הרא"ש (שם פ"י סימן כו), ושעל כן אין לברך "בורא נפשות רבות" אחר אכילת כרפס, אף אם היה אוכל כזית, כדי שיהיה פוטר "בורא פרי האדמה" הזה גם על המרור. ואם כן איך ישיח ויפסיק ביניהם במה שאינו מעניינים של הסדר. וכשמברך על המצה והמרור, יכוין בברכתו גם כן על הכריכה. גם מן הראוי, כשמברך על אכילת מצה, שיהיה במחשבתו גם כן אכילת אפיקומן שיאכל בסוף, וכשהוא כך איך יפסיק".

ואסתלק יקרה על פלהו. ובגין כך אית לשבחה ולאשתעי בספור דא כמה דאתמר.

לתרגום ללשון הקדש: המצוה שלאחר זו, היא לספור בשבח יציאת מצרים, שהוא חוב על האדם לעולם לספור בשבחים האלו. וכן העמדנו, כל אדם המספר ביציאת מצרים ושמח בספור ההוא בשמחה, עתיד הוא לשמח עם השכינה לעולם הבא, שהיא שמחה מכל צד, שזהו אדם השמח באדונו, והקדוש ברוך הוא שמח בספור שלו, ואמר להם: לכו ושמעו הספור של שבח שלי, שמספרים בני ושמחים בגאולתי. אז מתקבצים כלם ובאים ומתחברים עם ישראל ושומעים ספור השבח ששמחים בשמחת הגאולה מאדונם, אז באים ומודים להקדוש ברוך הוא על כל אלו הנסים, והגבורות ומודים לו על העם הקדוש שיש לו בארץ ושמחים בשמחת הגאולה של אדונם, אז נתוסף לו עז וגבורה למעלה, וישראל בספור ההוא נותנים עז לאדונם, כמלך שנתוסף לו כח וגבורה בעת שמשבחים וגבורתו ומודים לו, והכל יראים מפניו ועולה כבודו על כלם. ומשום זה יש לשבח ולספור בספור הזה כמו שלמדנו].

אסור להפסיק בדיבור באמצע ההגדה, רק לצורך גדול, ונכון להחמיר גם כן שלא לעשן סיגריות באמצע קריאת ההגדה וההלל (חזו"ע עמוד נז).

והטעם דאין להפסיק בדיבור בהגדה, כתב הרמ"א (דרכי משה הקצר אורח חיים סימן תעג אות יב): "דסיפור ההגדה הוי כמו תפילה שאנו מספרים כבוד האל ושבחנו יתעלה". וכיון שיש לאמירת ההגדה גדר של תפילה, לפיכך יש להיזהר שלא לשוחח שיחת חולין באמצע קריאתה.

ויברך ברכת הלבנה, ולאחר מכן ימשיך קריאת המגילה ממקום שפסק, ולא יפסיק אלא לברכה עצמה (ילקו"י פורים סימן תרצב הלכה יב).

ועוד השומע קול רעמים, והוא נמצא בבין הפרקים של קריאת שמע וברכותיה, יפסיק ויברך בשם ומלכות ברכת "שכוחו וגבורתו מלא עולם", כיון שהיא מצוה עוברת. והוא הדין למי שרואה את הקשת, שיפסיק בבין הפרקים ויברך בשם ומלכות ברכת "זוכר הברית נאמן בבריתו וקיים במאמרו" (שם, פסוקי דזמרה וקריאת שמע סימנים נט, ס - הלכות ברכות ק"ש סעיף כח).

וכן אם נתחייב בברכת אשר יצר, יברך מיד שלא ישכח לברך אחרי כן (ילקו"י פסח ח"ג עמוד שצו).

כתב בשו"ת "יביע אומר" (חלק י - אורח חיים סימן ד): "שאלה מי שהוצרך לנקבו באמצע פסוקי דזמרה, אם רשאי להפסיק לברכת אשר יצר בין המזמורים של פסוקי דזמרה. תשובה. הגאון מהר"י שבאבו בתשובה שהובאה בשו"ת גנת ורדים (חאו"ח כלל א סימן ב) העלה, שכיון שכבר תפילתו מופסקת בשביל עשיית צרכיו, יכול להפסיק לברך "אשר יצר" באמצע פסוקי דזמרה בין מזמור למזמור, דהוי בין הפרקים, וראיה לזה מהגמרא ברכות (כד ב) היה עומד בתפילה ונתעטש ממתין עד שיכלה הריח, ואומר "ריבונו של עולם יצרתנו נקבים נקבים..." ומתחיל להתפלל ממקום שפסק. ופירש רש"י, שאומר כן בתוך התפילה הואיל ותפילתו מופסקת ועומדת

ויתירה מכך כתב השל"ה (פסחים מצה שמורה סעיף ריז): שאסור להפסיק בשיחת חולין אף ב"שולחן עורך", שכתב "יחשוב שהסעודה היא כמו סעודה רוחנית כעין מטעמי יצחק, ודוגמא ורמז לסעודת לויתן. על כן ישב הוא ובני ביתו כאוכל בפני המלך, וישבו בקדושה ובטהרה, ולא ישמע קולם בשום שיחה בטלה בעולם, בלתי לה' לבדו בסיפור יציאת מצרים לא זולת". וכל שכן שלא יפסיק באמירת ההגדה עצמה בשיחת חולין.

והטעם דיש להחמיר לא לעשן, כתב מהר"י צאלח בסידור "עץ חיים" דהחמיר אף שלא עישן סיגריות באמצע קריאת ההגדה, משום הפסק.

ובשו"ת "אור לציון" (ח"ג טו, ס"ס ז): "משהתחיל באמירת ההגדה לא יאכל ולא ישתה כלום, ואף מדיבור שאינו מעניין ליל הסדר, יש להיזהר שלא לדבר בשעת ההגדה".

הפסק בברכות באמצע קריאת ההגדה

אם שמע רעמים באמצע קריאת ההגדה, יפסיק ויברך בשם ומלכות "שכוחו וגבורתו מלא עולם".

והטעם: "דאף שאין מפסיקין באמצע ההגדה, אבל לצורך מצוה עוברת כי האי גוונא, יש לו להפסיק ולברך ש"כוחו וגבורתו מלא עולם. ויתירא מזו נקטינן, שהקורא את המגילה ונודע לו שזרחה הלבנה, וחושש שאם ימתין מלברך עליה עד שיסיים קריאת המגילה תתכסה הלבנה בעבים, יפסיק באמצע הקריאה

כבר. וכן פסק מרן ב"שולחן ערוך" (סי' קג).
וכל שכן בפסוקי דזמרא שיכול להפסיק
לברכת אשר יצר. וכן כשחוזר להתעטף
בציצית ולהניח תפילין מברך עליהם,
הואיל ובלאו הכי תפילתו מופסקת
ועומדת.

אבל בשו"ת קרבן אשה (חאו"ח סי' ב) תמה
על זה שמכיון דבין ישתבח ליוצר ההפסקה
קילא טפי, שמותר להפסיק לכל דבר
מצוה, [וכמ"ש בסדר רב עמרם גאון השלם עמוד
קפד, וכן פסק מרן (בסי' נד סי"ג)], שמותר לפסוק
צדקה לעניים בין ישתבח ליוצר, והוסיף
הרמ"א בהגה, שמטעם זה נהגו להפסיק
לברך חולה וכו', אם כן למה לא ימתין
לברך "אשר יצר" בין ישתבח ליוצר, ולא
יפסיק באמצע הזמירות, שמברך עליהם
ברוך שאמר וישתבח, לפנייהם ולאחריהם.
ע"ש.

וב"כף החיים" סופר (סי' נא ס"ק כח) פסק כן
מדנפשיה, שאם הוצרך לנקביו באמצע
פסוקי דזמרה, לא יברך "אשר יצר" אלא
לאחר ישתבח, כיון שיש לו שהות, שהרי
לא תקנו תכיפה לברכת "אשר יצר", הלכך
יכול לברך אח"כ.

וכיו"ב כתב הגאון האדר"ת בספר "נפש
דוד" (אות נה), שכמה פעמים אירע לו ששכח
לברך "על נטילת ידים", ונזכר באמצע
פסוקי דזמרה, ובירך על נטילת ידים בין
ישתבח ליוצר. ע"ש.

אולם ראיתי לה"משנה ברורה" ב"ביאור
הלכה" (סי' נא סי"ד) שכתב, "יומה שכתבתי
ב"משנה ברורה" שמותר להפסיק לברך
"אשר יצר", כן כתב ב"דרך החיים". ואף
שה"חיי אדם" כתב שברכה זו יכול לברך

אחר התפילה, לא נהירא, פן יצטרך אז
לצאת לנקביו עוד הפעם, ותתבטל ממנו
הברכה שנתחייב בה, אלא יניח הברכה
בפסוקי דזמרא בין הפרקים. ע"כ.

אבל לפי מה שכתבתי שיכול לברך בין
ישתבח ליוצר, שהוא זמן קצר ביותר, אין
מקום לחששת ה"משנה ברורה", ולכן
עדיף לנהוג כמ"ש הרב "קרבן אשה"
ודעימיה הנ"ל, לברך אשר יצר בין ישתבח
ליוצר.

ומכל מקום נראה שלפי מה שכתב ה"ערך
השולחן" (סי' קסה סק"א) שנראה מדברי מרן
הבית יוסף (סי' ז), שכיון שברכת "אשר
יצר" נתקנה לאחר עשיית צרכיו, אין
להפסיק בין עשיית צרכיו לברכת "אשר
יצר", חוץ מנטילת ידים. ע"ש.

הלכך דעבד כמר עבד, הוא ה"גנת ורדים"
דסבירא ליה שיכול להפסיק בפסוקי
דזמרא לאשר יצר. וכן לציצית ותפילין,
שהם לצורך התפילה, וכמ"ש מרן החיד"א
בקשר גודל, והמשנה ברורה בביאור הלכה.
ומיהו גם לפי מה שכתב הגנת ורדים
שפוסק באמצע פסוקי דזמרא זהו כשכבר
הפסיק לצרכיו באמצע פסוקי דזמרא,
שהתפילה מופסקת כבר, אבל אם שכח
לברך אשר יצר עם ברכות השחר, בודאי
שלא יפסיק באמצע פסוקי דזמרה, אלא
יברך אשר יצר בין ישתבח ליוצר.

והסיכום להלכה: שרשאי לברך אשר יצר
בין המזמורים, ואם מובטח לו שלא ישכח
ברכה זו, יברכנה בין ישתבח ליוצר. ובפרט
שהמציאות של ימינו מוכחת כיום שרבתה
השכחה, ואם לא יברך מיד, עלול מאוד
לשכוח מלברך. ועל כל פנים בנידון דידן

לנו בכדי שנוכל להגיע ל'חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים' ולהנחיל זאת לצאצאינו.

מהלך ההגדה

יגביה הקערה שיש בה המצות על כל מה שעליה, הוא וכל המסובים עמו, ויש נוהגים להגביה המצה הפרוסה לבדה, ומתחילים "הא לחמא עניא", עד "מה נשתנה" (חזו"ע עמוד מו).

מדוע מגביהים את הקערה או המצה

הטעם: כדי שיתעורר התינוק לשאול (שו"ת מהרש"ל סימן פח; ראבי"ה סימן תקכה).

וזה לשון "שבלי הלקט" (סדר פסח סימן ריח): "ומה שמגביהין הקערה כדי שיראו התינוקות את השינוי וישאלו לפי שמצוה לפתוח להם פתח לשאלה כדכתיב: "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר..."

טעם נוסף: כדי שיראו המסובים את המצות שבקערה ויחבבו את המצוה (לקט יושר דף פד).

טעם נוסף: הגבהת הקערה יש בה משום דרך שמחה, כמו שמגביהים את הכוס ב"לפיכך" (שו"ת מהרש"ל סימן פח; ראבי"ה סימן תקכה).

טעם נוסף: כדי להראות שאומרים את ההגדה על המצה שבקערה, כמו שאמרו (פסחים קטו, ב): "לחם עוני - לחם שעונים עליו דברים הרבה" (הגהות מנהגים אות צו).

טעם נוסף: על פי המדרש "מאשפות ירים אביון", אלו ישראל שהיו משוקעין

באמצע ההגדה קיל טפי ופשוט שיכול לברך "אשר יצר".

מבנה ההגדה

באופן כללי אפשר לחלק את בנין ההגדה לתשע קומות הבנויות זו ע"ג זו:

א' פתיחת סיפור יציאת מצרים בדרך שאלה ותשובה בתמציתיות: הא לחמא עניא, מה נשתנה, עבדים היינו.

ב' הוכחות על חשיבות הסיפור וצורתו: מעשה ברבי אליעזר, אמר רבי אלעזר בן עזריה, ברוך המקום ברוך הוא, יכול ממראש-חודש.

ג' סיפור יצירת עם ישראל – הלקיחה והברית: מתחילה עבודה זרה, ברוך שומר הבטחתו לישראל, והיא שעמדה, צא ולמד, ארמי אובד אבי.

ד' פלא ריבוי הניסים והחסדים: ר' יוסי הגלילי, דיינו.

ה' שילוב הסיפור עם המצוות המעשיות: רבן גמליאל, פסח, מצה, מרור.

ו' הודאה (שלפני הסעודה): בכל דור ודור, לפיכך, הללו עבדי ה'.

ז' סעודת הגאולה למעשה: מצה, מרור, שולחן עורך, צפון. ברך.

ח' הלל [לקיחתנו לעמו ביציאת מצרים מביאה לשמירתו וחסדיו בכל הדורות ולעתיד לבוא]: שפוך חמתך, לא לנו, הודו לה'.

ט' נרצה - רננה להקב"ה על שזכינו לסדר זה: חסל סידור פסח, פיוטים.

כותרות אלו של כל חלקי ההגדה נותנים לנו תמונה כללית על הצורה שחז"ל סדרו

הדברים שהמצה רומזת עליהם (רשימות הגר"מ שורקין בשם הגר"ד סולובייצ'יק מבוסטון).

המנהג לסובב הקערה על ראשי המסובים

המקור: כתב ב"סדר היום" (סדר חג הפסח): "וכשאומר 'הא לחמא עניא' יתן הקערה על ראשו והוא עומד ורגליו כמי שרוצה ללכת כדי שישאלו, ואחרי שיגמור אותה ברייתא יחזור בקערה על ראשי המסובין וישב ויתחיל 'עבדים היינו לפרעה' זהו היא תחילת ההגדה זו שמעתי וכל דברים האלה נראים לי דבר נביאות ולא ראיתי מי שנהג זה כלל, ומפני שאמרו לי הוא עניין מקובל כתבתי אותו והעושה לא הפסיד כיון שכוונתו לשמים".

והטעם: שנוהגין להגביה הסל מעל ראשי התינוקות ואומרים לפיכך אנחנו חייבים וכו', כדי שיראו התינוקות שינוי וישאלו.

טעם נוסף: "יש שכתבו בשם רבני מרוקו, שאם יסבבו הקערה השלימה על ראשי המסובין, זו היא זכות להגן ולהציל מכל פגע וצרה, ויחול על ראשם רוב ברכות (כתר שם טוב ח"ג עמוד קכט). אולם העיקר נראה, שעשו כן בשביל ריבוי השמחה, ולעורר את הילדים, שהלילה הזה אינו כשאר הלילות" (ספר "נר המערב" עמוד רטז).

טעם נוסף: כתב בספר "חיים לראש" להגר"ח פלאג'י זצוק"ל (מגיד אות י): "שאביו נהג, וכן הוא נהג אחריו, שכאשר מגיע ל"מה נשתנה הלילה הזה", מגביה הקערה ומסובב על ראש כל אחד ואחד מבני ביתו, והוא בידו עד גמר הפסקא

במצרים והקב"ה הגביהן וזהו רמז שאומרים "הא לחמא עניא", שרומז על עניות במצרים, ומגביה הקערה לרמז על "מאשפות ירים אביון" כהמדרש הנ"ל (מטה אהרן).

טעם נוסף: על-ידי שמגביהים את הקערה גורמים לביטול הדינים כמו בראש השנה על-ידי השופר, כי כשמגביהים ה"קערה" באות האותיות שלאחריהן שהן אותיות "שופר" לרמזו שעל-ידי המצה נעשה התיקון כעל-ידי השופר (הגדה נצח שבמלכות).

יש נוהגים להקיף הקערה על ראשי בני הבית כדי שהתינוקות ישאלו, ובעת שמקיפים אומרים: "בְּהִילּוֹ יֵצְאוּ מִמִּצְרַיִם. הָאֵל לֶחֱמָא עֲנִיא בְּנֵי חוּרִין: בְּהִילּוֹ יֵצְאוּ מִמִּצְרַיִם. לְשָׁנָה הַבָּאָה בְּנֵי חוּרִין".

והטעם שיש נוהגים לומר בתחילת ההגדה קודם "הא לחמא עניא", "בבהילו יצאו ממצרים" (רמב"ם סוף חו"מ): לפי שהבן רואה שנחפזים לעשות הסדר, בשביל התינוקות שלא ישנו, לכן הוא מקשה: הרי אין זו דרך חירות כשאוכלים בחיפזון? ומשיבים לו: כך היתה גאולתנו "בבהילו", כלומר בחיפזון, ואילו התמהמהנו לא היינו נגאלים (אשל ברמה).

טעם נוסף: המצה היא לחם עוני, ורומזת לעבדות ולעינוי של אבותינו במצרים, ויחד עם זאת היא רומזת גם לגאולתם ממצרים, שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ. ולכן אומרים בתחילת ההגדה "בבהילו" ו"הא לחמא עניא", רמז לשני

כולה ומחזירה למקומה. **והטעם** יש לומר, שהקערה בכללותה רמז ל' ספירות, וכדי שיחול ברכה על ראשם משפע קדושה וברכה עושין כסדר הזה, וסמך לזה מה"זוהר הקדוש" (ח"ג דף ש): "אמר ר' רחומאי מאי דכתיב 'וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם', מאי טעמא בנשיאות ידיו, שיש באדם עשר אצבעות, רמז לעשר ספירות, שנחתמו בהם שמים וארץ". הרי שנמשך ברכה מעשר ספירות. ויש אומרים, ש"קערה" עם האותיות גימטריא "שְׁכָנָה" [385=].

טעם נוסף: למנהג לסובב קערת הסדר על ראשי המסובים.

'השתא הכא, לשנה הבא בארעא שישאל' - כתב מורי זקני בפירוש כתב ידו, זיכרוננו לחיי העולם הבא, שמנהג ישראל תורה היא, שנהגו כשאומרים: 'השתא' - להגביה הקערה ומסבבין אותה על האנשים והנשים והטף גדולים וקטנים, וכל זה חיבוב המצווה, ומרמזים שיגנו עלינו מצוות.

ואפשר שירמז על ענני כבוד, שהיו מסבבין על יוצאי מצרים מד' צדדים ומלמעלה ומלמטה.

אפשר גם שירמז על גלגל שחוזר בעולם, לכן עושים זה כשאומרים: 'השתא הכא' - כלומר שיחזיר הקב"ה עלינו לטובה ויהיה 'השתא הכא, לשנה הבאה בארץ ישראל', עד כאן לשונו זכותו יגן עלינו אמן.

והחיי"ל, זיכרוננו לברכה, כתב שמנהג מר אביו זיכרוננו לברכה להגביה הקערה כשמגיע ל'מה נשתנה' ולסבבה על ראש כל אחד ואחד מבני ביתו עד גמר כל הפיסקה

וכך הוא נוהג אחריו, יען שהקערה בכללותה הם רמזים לעשר ספירות משפע קדושה וברכה מעשר ספירות כסדר הזה עיין שם. ולפי זה מה המתוק לחיכי הרמז הרומז על הארץ אשר רמז הרב הנזכר על פסוק: 'ואסובבה את מזבחך ה' - שמילת **מזבחך**: מצה, מרור, זרוע, ביצה, חזרת, חרוסת, כרפס - שהם הדברים בתוך הקערה עיין שם.

ועל פי האמור בא הרמז למה שמגביהים הקערה עם הדברים אשר באו אל קרבנה: 'עלה בכבש ופנה לסובב' - ברכות לראש משפע קדושת י' ספירות וזוהי 'ואסובבה את מזבחך' - דווקא, שמסבב הדברים הרמזים במזבחך, כי זאת מורה על הפעול כידוע וקיים לנו.

(החכם חיים כהן זצוק"ל, זכרנו לחיים, דף ל"ח עמ' ב', בדפוס אליהו בן אמוזג וחברו הי"ו, ליוורנו, תרל"ה (1875).

טעם נוסף: זכר לעמוד הענן אשר היה לצל על ראשי אבותינו במדבר (כסא דפסחא).

ועל כל פנים הנוהגים כן לא יעשו מעל ראשי הנשים, אם לא איש מעל אשתו, וכדומה. ולא יעשו בזה ליצנות, וגם לא יאריכו בזה מפני טורח הציבור (ילקו"י עמוד ת).

ומרן החיד"א בספר "מעגל טוב" כתב, שבחג הפסח שנת תקל"ד היה בתוניס, ומשרתו של הגביר המארח היה שמו רחמים, ולקח את "כלי המצות וירקות חובה", והיה מעבירו ג' פעמים על ראש כל אחד מהמסובים. ואחר כך ניגש לצד

ומורי הרב ר' יהודה אחי שני נר"ו פירש מה שאומרים אותו בלשון ארמית לפי שהוא היה הלע"ז שלהם שהרי בבבל ניתן ואומרים אותו בלע"ז כדי להבין הנשים והתינוקות לקיים מצות "והגדת לבנך" וגוי "בעבור זה" כמו שמפורש לפנינו "בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך" לעשות להם פתח כדי שישאלו...".

ואחי ר' בנימין נר"ו פי' **מה טעם** אומרים אותו בלשון ארמית שדרשו רבותינו ז"ל במדרש איכה "גלתה יהודה מעוני" לא גלו ישראל עד שאכלו חמץ בפסח, שנאמר "גלתה יהודה מעוני" כמה דאת אמר מצות לחם עוני, לכך נהגו לאומרו בלשון ארמית כדי לגלות החטא לבניהם שיהיו נזהרים בו, וזהו פירוש זהו הלחם שיש בו סימן לחירות וגאולה שאכלו אבותינו כשיצאו ממצרים ואם חטאו בו אבותינו וגרם להם גלות הרי אנחנו נזהרים ונשמרים בו ועל כן אומרים "כל דכפין ייתי ויכול" להזכיר ולהודיע לכל שהרי אוכלין לחם מצה ולכך מסיימין "השתא הכא" כלומר אף על פי שעונותינו גרם לנו גלות יהי רצון מלפניך להביא גאולתנו שהרי אין בידינו עון זה לעכב.

ויש מסיימין הבבא הזאת בלשון הקודש ואומרים "לשנה הבאה בארץ ישראל בני חורין". **וטעם שלהם** כיון שמסיימין דרך בקשה שאנו מבקשים מלפני המקום שישחררנו ויוציאנו מעבדות לחירות לימות המשיח ועל כן אנו מצריכין לאומרו בלשון שיבינו בו המלאכים כההיא דאמרינן "לעולם אל ישאל אדם צרכיו

הנשים שישבו שם בצד, ושאל אם גם להן צריך לעשות העברה על הראש ג' פעמים, וענה לו החיד"א, כתיב (שופטים ה, ל): "רחם רחמתיים לראש גבר", המשרת רחמים יעשה כן לראש גבר, ולא לראש אשה".

"הא לחמא עניא" – בארמית

והטעם כתב בספר אבודרהם (סדר ההגדה ופירושה): "ומה שנהגו לאומרו בלשון ארמית לפי שכולם היו מדברים בלשון ארמית ואין עמי הארץ מבינים לשון הקודש, **דבר אחר** כדי שלא יכירו מלאכי השרת שאנו מתפארים בכל זה ויקטרגו עלינו ויזכרו עונותינו שאין אנו ראויין להיגאל, שאין מלאכי השרת מכירין לשון ארמית" (שבת י, ב).

טעמים נוספים כתב בספר "שבלי הלקט" (סדר פסח סימן ריח): יש מפרשים למה אומר בבא זאת בלשון ארמית לפי שבירושלים היו מספרים בארמית לשון שמחה.

טעם אחר מפני המזיקין כדי שלא ירגישו המזיקין, כי הם מספרים בלשון קודש ושומעין מה שאנו אומרים כל מי שהוא רעב יבוא ויאכל, והיו מקבצין כולן ומקלקלין את הסעודה והיו עושין היזק על כן נהגו לאומרו בלשון ארמית שלא יבינו מה שאנו אומרים, שכך מצינו ששה דברים נאמרו במזיקין שלושה כמלאכי השרת ושלושה כבני אדם מדברים בלשון הקודש כמלאכי השרת ואילו היינו אומרים בלשון הקודש היו מבינים. ומורי הרב ר' בנימין נר"ו הקשה הרי כבר נאמר "ליל שמורים לילה המשומר מן המזיקין".

בלשון ארמית לפי שאין מלאכי השרת נזקקין לו".

טעם נוסף: "הא לחמא עניא" אינו מעיקר נוסח ההגדה, ולא אמרוהו בזמן הבית, ולכן אומרים אותו בלשון ארמית כדי להבדילו מעיקר נוסח ההגדה (מעשי ה', ועיין לקמן בדבריו בהרחבה).

טעם נוסף: "הא לחמא עניא" נאמר בלשון ארמית כדי שלא יבינו המלאכים שיודעים רק את לשון הקודש ויקטרגו עלינו (ריטב"א; אבודרהם). כלומר: בצאת ישראל ממצרים נתעלו לדרגת מלאכים, והעוגות שאכלו אז - היה בהן טעם מן, הנקרא "לחם אבירים", שהמלאכים אוכלים אותו (ראה שבת יב, ב וסוטה לג, א). וכן בכל ליל פסח על ידי אכילת המצה שהיא כאכילת לחם אבירים, מתעלה האדם לדרגת המלאכים. ולכן בלילה זה מתעוררת קנאת המלאכים על שאנו אוכלים מצה שהיא מאכלם של המלאכים. ומטעם זה אומרים "הא לחמא עניא" בלשון ארמית, לשון שאינה מובנת למלאכים, כדי שלא יבינו שאנו מתפארים בלחמם (מהרי"ד מבעלזא).

ובספר "מעשי ה' מעשי מצרים" (פרק כד פירוש ההגדה לרבנו אשכנזי ז"ל תלמיד רבנו יוסף מטאיטאצק זצוק"ל) כתב: "כבר קדמוני המפרשים להתעורר ולומר למה סודר פרק זה בלשון ארמי.

ומהרי"א אברבנאל הביא דעות מאשר קדמוהו בעניין זה, שקצתם אמרו שסודר בלשון ארמי כדי שלא יבואו המזיקים שמבינים בלשון הקודש לכללך הסעודה, וטען על זה ואמר שהוא ספק ספיקא

בכמה מדרגות, ראשונה במציאות השדים, והשנית שיבינו בלשון הקודש ולא בלשון ארמית. ועוד הרבה להשיב על זה והאריך מאוד. עוד כתב דעת אחר, שנתן טעם כדי שלא יבינו מלאכי השרת, ולא יתחילו לשורר, וטען גם כן על פירוש זה באומר שהיה ראוי א"כ לומר הלל בלשון ארמי, שהוא שיר המיוחס ללילה הזה.

עוד כתב בשם מי שקודמו, שבחרו לסדר פרק זה בלשון ארמי כדי שיבינו הטף, והוא טען על זה שאם כן פרק "מה נשתנה" הוא יותר נגד הנשים והטף, ממה שהוא הפרק הראשון.

אמנם מהרי"א ז"ל על פי דרכו הסכימה דעתו לומר בסילוק כל הספיקות הנזכרות שסידרו לומר זה בלשון ארמי, לפי שאין העניים מבינים בלשון הקודש, וזו היא הכרזה לעניים שיבואו לאכול כאומרו כל דכפין ייתי ויכול וכו', עד כמו שנאמר (דברים טז, יא יד) ושמחת וגו'.

ובאמת כפי דעתו של מהרי"א אברבנאל שהיא הכרזה לעניים, היתה ראוי להיותה בפתח הבית, לא על השולחן אחר שכבר סגר הפתח, גם היתה ראוי להיותה קודם שיקדש וקודם שיטול ידיו וקודם אכילת הכרפס, כדי שגם העני יצא ידי חובתו, ועוד יותר היה ראוי לעשות הכרזה בשאר חגים בהם נאמר (ויקרא כג, מ): "ושמחתם" ממה שיעשה ההכרזה זו בפסח, כי בעניין פסח אמרו ז"ל (פסחים צט, ב): "אין לך עני שבישראל שאין לו ארבעה כוסות".

אבל אנחנו נראה לתת טעם נכון אל מסדר ההגדה שנקרא "לחמא עניא", ולמה סידרו בלשון ארמי, וגם נבאר למה כל פרק זה

הראשון לא היו אומרים אותו בזמן שבית המקדש קיים, להודיע שהמצה היא לחם עוני, כי זה יש לשאול לכל הפירושים שהזכרנו, וכל שכן לפירושו של מהרי"א. וכבר נתבאר בדברי הרמב"ם (סוף הלכות חמץ ומצה) בנוסח ההגדה בזמן בית המקדש שלא היו אומרים פרק זה, ונאמר כי הנכון לומר בפרק זה הוא, שכאשר גלו בבית שני חג פסח ראשון שהיו שם בליל פסח ורצו לקיים מצות סיפור יציאת מצרים, וישבו על שולחנם, זכרו את ציון ששם בציון היו מתקרבים השכנים והאוהבים והיו מתמנים לאכול קרבן פסח, והיו שמחים לעשות רצון קונם, ושם בגלותם שראו שאין קרבן פסח, ושיש להם לאכול כזית מצה שמורה זכר לקרבן פסח, ולא נתחברו האוהבים והקרובים כמנהג, וראו עצמם יחידים גלמודים עבדים גולים מארצם, התחילו כמקוננים על ציון לקיים מה שנאמר (תהלים קלז, ו): "אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתני", ואמרו על סעודתם זאת בראשה, "הא לחמא", כי הסעודה בכללה נקראת לחם, כמו שנאמר (בראשית מג, לא) "שימו לחם", וכן "מדוע לא בא בן ישי אל הלחם" (שמואל א כ, כז), כמו כן אמרו הם בגלות על סעודתם, "כהא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים", רצה לומר אין סעודתנו זאת בליל פסח של שמחה, כמו שהיינו עושים בכל שנה בארץ ישראל, אבל סעודתנו זאת היא ממש כסעודות שהיו עושים אבותינו כשהיו עבדים במצרים, שהיתה ודאי סעודת עינוי כזאת, שאנחנו פה בגלות אוכלים ביגון ואנחה.

ובדרך קינה השלים לומר שבכל ליל פסח לא היו רשאים לקרוא מי שלא נתמנה על אכילת הפסח, שאינו נאכל אלא למנויו, והטעם לדעתי לפי שאין לעשות שני כבשים או יותר קרבן פסח בבית אחד רק כבש אחד, ולכן אינו נאכל אלא למנויו, שמא ירבו האורחים ותהיה סעודה שאינה מספקת, לכן אמרו דרך קינה, כי הלילה הזה שאנו אוכלים כזית מצה שמורה במקום קרבן פסח, "כל דכפין ייתי ויכול וכל דצריך ייתי ויפסח".

ואחר שזכרו את ירושלים וקוננו עליה לקיים מה שנאמר: "אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתני", כמו כן כשרצו להתחיל בשמחת החג זכרו את ירושלים ואמרו פרק זה דרך קינה, ואח"כ התחילו בנחמה ובתפילה, ואמרו "השתא הכא לשנה הבאה בארעא דישראל השתא עבדי לשנה הבא בני חורין".

ולשני טעמים הללו אמרו שם בגלות פרק זה בלשון ארמי. **אחת** כדי שיצטערו הטף והנשים על חורבן ירושלים, **ועוד טעם** שני שהנוסח שהיו אומרים בזמן בית המקדש מתחיל מ"מה נשתנה", וכיון שאין פרק ראשון זה מכלל הנוסח אמרוהו בלשון ארמי, ושאר הנוסח שהוא חובה אמרו בלשון הקודש כמו שהיו אומרים בזמן בית המקדש.

"לשנה הבאה בני חורין" - בלשון הקודש,
אף שמתחילים "הא לחמא עניא" בלשון
ארמית, מסיימים "לשנה הבאה בני
חורין" בלשון הקודש.

והטעם: כדי שלא יבינו הארמים ויחשבו אותנו כמורדים במלכותם (כל בו).

טעם נוסף: על פי המבואר בגמרא (שבת יב, ב): "כל השואל צרכיו בלשון ארמי, אין מלאכי השרת נזקקין לו, שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי". מטעם זה אנו מבקשים בלשון הקודש: "לשנה הבאה בני חורין" כדי שיבינו מלאכי השרת ויעתירו בעדינו לפני הקדוש ברוך הוא שיגאלנו בקרוב (ספר הפרדס נח, ב).

בנוסח "הא לחמא עניא", יש נוהגים לומר, הא לחמא עניא, בקמץ תחת האות ה"א, ויש נוהגים לומר, הא לחמא עניא, בצירי תחת האות ה"א. ובספר "חזון עובדיה" כתב (הגדה של פסח עמוד ה): נכון לומר "הא" בצירי. כמו "הא לכם זרע" (בראשית מז, כג).

והטעם כתב מרן החיד"א (מחזיק ברכה אורח חיים סימן תעג ס"ק ו): "ויאמר הא לחמא עניא וכו' שמעתי מהמקובלים דעל דרך האמת נכון לומר הא לחמא - הא בצירי. וכן כתב ה"בן איש חי" (שנה ראשונה פרשת צו סעיף ג): "וכשאומר 'הא לחמא עניא' יגביה הפרוסה. ויאמר 'הא' בצירי". ומנהגינו לכפול פסקא זו ג' פעמים.

אולם לכאורה הניקוד צריך להיות בקמץ. והניקוד בצירי, אין לו ביאור. דהא [בקמץ], ביאורו, זה לחם עוני שאכלו וכו'. ואילו הא [בצירי], ביאורו, הרי לכם לחם עוני שאכלו וכו'. כמו שאמר יוסף למצרים, "הא לכם זרע". וכאן אינו בא להגיש לפניכם מצה לאכול כעת, רק לומר סיפור

דברים על המצה. ואם כן צריך לומר הא בקמץ. ואולי כוונת המקובלים, שהמצה רומזת לאות ה"א, וכמבואר בשער הכוונות (דרוש ו' לפסח).

וזה לשון "פרי עץ חיים" (חג המצות פ"ז): "הא לחמא עניא, פירוש, שהיא ה' אחרונה שבשם, ונקרא עניא, דלית לה מגרמא כלום".

וכן מבואר במשנת חסידים (ליל פסח פרק ה): "שעל המצה הפרוסה שהיתה ה"א, בצורת ד"ו, אומרים ה"א לחמא עניא, ופירושו הא ממש, בניקוד צירי תחת ההא, והא זאת היא סוד המילה וכו', ומפני שחתמה יוסף במצרים בצווי "הא לכם זרע", שגזר עליהם שימולו את עצמם, גרם לחמ"א עני"א וכו', כי כן המלכות נקראת ה"א וכו'".

ועל כל פנים לדעת הפשטנים יש לומר "הא לחמא עניא" שהוא הנוסח הפשוט. [וגם המקובלים יכולים לומר הא בקמץ, ולכוין כפי פשט הדברים. ורק בתורת רמז יכוונו במחשבה גם לכוונה שעל פי הסוד. שהכוונה שעל פי הסוד אינה עוקרת את הפשט. ואולי לכן הבן איש חי כתב שמנהגם לאומרו ג' פעמים, שבכל פעם מכוין כוונה אחרת] (ילקו"י עמוד שצח).

טעם נוסף: על פי פירוש הגר"א ל"הא לחמא עניא": הא היינו האות ה"א, עושה את הלחם ל"עניא", שכן ההבדל בין חמץ למצה הוא שחמץ בחי ומצה בה', ובאמירת הא בצירה רומזים לאות ה"א של המצה (כנסת יחזקאל).

ברם, ב"חק יעקב" (סימן תעג ס"ק ל"ג) הביא בשם הראב"ן שהכוונה ב"כל דכפין ייתי ויכול" היא על בני ביתו שיבואו לאכול, ולא על אחרים.

טעם נוסף: בספר "מנחם ציון" כתב בשם ספר "מעשה ה'" טעם לזה, "כי הפסח אינו נאכל אלא למנויו", ועל כן בזמן בית המקדש נעלו הדלת בלילה שלא יבוא אחד מן השוק לאכול מהפסחים שהוא לא מהמנויים. ואחר החורבן עשה השמש כהרגלו לנעול הדלת. ולזאת אומרים, כל דכפין ייתי ויכול, שאין צריכים עתה לזה, לנעול הדלת" (טעמי המנהגים עמוד רלב).

מקפידים במיוחד בליל פסח להזמין אורח עני (סדר היום ד"ה אח"כ יטול).

הטעם: כדי לקיים מה שאומרים "כל דכפין ייתי ויכול" (שם).

טעם נוסף: לפי שבלייל פסח נוהגים בכמה דברים בדרך חירות, וכשיש אורחים ליד שולחנו גם זה הוא מדרך בני חורין, להראות שיש שפע על שולחנו בכדי להשביע לא רק את בני ביתו אלא אף אחרים ("מעגלי צדק" סדר פסח עמוד קל).

מוזגים לו כוס שני לאחר אמירת הא לחמא עניא, קודם מה נשתנה (חזו"ע ע' מוד נד).

והטעם: כדי שישאלו התינוקות למה שותים כוס שני קודם סעודה.

פותחים את ההגדה של פסח כולם יחד בשירה ונעימה באמירת "הא לחמא עניא".

והטעם: כתב ב"שבלי הלקט" (סימן ריח): "ומגביהין את הקערה ואומרים פה אחד בהלל ובשיר ובנחת "הא לחמא עניא" כו' שכן מצינו באבותינו במצרים שאמרו שירה והלל על אכילת מצה שנאמר "השיר יהיה לכם פֶּלִיל התקדש חג ושמחת לבב" וכו'.

טעם נוסף: דאיתא בגמרא (פסחים לו): למה נקרא "לחם עוני" שעונין עליו דברים הרבה, ולשון עונים הוא מלשון "וענו ואמרו", שהוא לשון הרמת קול, שהגדה צריכה להיות בקול רם, לכן כתיב לשון עונין לשון הרמת קול (הגה"ק מהר"ש מבעלזא זי"ע, בהגדת "אמרי קודש").

וזה לשון הריטב"א (בסדר ההגדה עמוד יא): "וחייב אדם לומר ההגדה בנעימה ובקול רם כפי כוחו".

וכן כתב ב"ויגד משה" (עמוד קלא): "שכן נהג רבנו ה"חתם סופר", שהיה קורא את ההגדה בקול חוצב להבות אש, עד שהיה קולו נשמע למרחוק בקרית חוצות".

פתיחת הדלת

יש נוהגים לפתוח את הדלת בעת אמירת "כל דכפין ייתי ויכול" (פסח מעובין סימן רמט).

והטעם: לפי שמפרשים הזמנה זו כפשוטה "לכל דכפין" [כל מי שרעב יבוא ויאכל], ואם הדלת תהיה סגורה איך יבואו לאכול (שם).

המנהג לסלק הקערה מהשולחן

נוהגים לסלק הקערה מעל השולחן ולהניחה בסוף השולחן, לפני אמירת "מה נשתנה", כאילו כבר אכלו, כדי לעורר הילדים לתמוה ולשאול מפני מה עושים כך, ואז יודיעו שאין רשאים לאכול עד שיספרו ביציאת מצרים. ולאחר אמירת "מה נשתנה" או שאלות ששאלו הילדים, מחזירים הקערה למקומה (פסח בציון עמוד שלב).

הטעם דנוהגים לסלק הקערה קודם הוא על פי מה שנאמר בגמרא (פסחים קטו): "למה עוקרין את השולחן? אמרי דבי רבי ינאי: כדי שיכירו תינוקות, וישאלו למה מסלקים את השולחן לפני האכילה, ומיד מחזירים אותו.

אביי כשהיה ילד 'הוה יתיב קמיה דרבה. חזא ראה דקא מדלי תכא מקמיה', שעוקרים את השולחן מלפניו.

'אמר להו: עדיין לא קא אכלינן, אתו קא מעקרי תכא מיקמן?' ולמה כבר מסלקים את השולחן מלפניו.

אמר ליה רבה: פטרתן מלומר "מה נשתנה", שהרי בכלל דבריך יש כבר את השאלה "מה נשתנה הלילה הזה, שעוקרים את השולחן", ואין אנו צריכים אלא להשיב "עבדים היינו", ולפיכך אנו עושים את כל הדברים הללו.

והרמב"ם כתב (הלכות חמץ ומצה פרק ז הלכה ג): "וצריך לעשות שינוי בלילה הזה כדי שיראו הבנים וישאלו ויאמרו "מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות" עד שישב להם ויאמר להם כך וכך אירע וכך וכך היה.

וכיצד משנה? מחלק להם קליות ואגוזים ועוקרים השולחן מלפניהם קודם שיאכלו".

וכתבו התוספות (שם): "למה עוקרין את השולחן – דווקא שלהן שהן קטנים אבל שלנו שהן גדולים איכא טורח גדול בעקירתו נהגו לסלק הקערה לצד אחד דליהוי כעקירת שלחן".

וכן כתב הגהות מיימוניות (שם): "אנו דשולחנות שלנו גדולים ואי אפשר בקל לעקור מנהג כשר לסלק הקערה שבה המצות והמרור והתבשיל לצד אחר כאילו כבר אכלו ואין צריך יותר כדי להתמיה התינוקות... אבל עוקרה מלפניו לגמרי ויניחנה בקרן זוית כאלו אכלו כבר כדי שיכיר התינוק וישאל דדמי לעקירת שולחן".

וזה לשון הריטב"א (בהגדה של פסח): "שהיה ראוי שיסלקו השולחן מלפניו כדי שיראו התינוקות וישאלו, וכך היו נוהגים בימי האמוראים, לפי שהיו אוכלים כל אחד בשולחן שלו, אבל עכשיו שאוכלים על שולחן גדול וטורח לסלקו ולהחזירו, אנו עושים את הקערה שולחן בפני עצמו שבו חבילות של מצוות, שהם המצה והמרור והירקות והחרוסת ושני תבשילין אחד זכר לפסח ואחד זכר לשלמי חגיגה שהיו אוכלין, ואנו מסלקין אותה מן השולחן במקום השולחן, וצריך לסלקו לגמרי מעל השולחן. ומנהג רבנו הגדול הרמב"ן ז"ל, כי כשהיו תינוקות בבית, אחר שעשה סדר זה ומסלקין את הקערה, היה אומר לשמש

הב ונברך כי הרבה אכלנו, כדי שיראו התינוקות וישאלו.

וכן פסק מרן ב"שולחן ערוך" (סימן תעג סעיף ו): "ויגביה הקערה שיש בה המצות ויאמר: "הא לחמא עניא, עד מה נשתנה..." ואז יצוה להסירם מעל השולחן ולהניחם בסוף השולחן כאלו כבר אכלו, כדי שיראו התינוקות וישאלו".

וכתב בספר "זכר החיים" (רפפורט, דרוש יט): "שעקירת הקערה היא רמז להזכיר שמפתח הפרנסה הוא ביד הקב"ה, והוא "הנותן לחם לכל בשר", וחס ושלום פתאום עוקר מלפני האדם מזונו. ולכן עוקרים הקערה להעיר האדם ש"אל יתהלל עשיר בעושרו" (ירמיה ט), ויהיה כל אחד ואחד תמיד שלא יעקרו הקערה ממנו פתאום לחסר חס ושלום מזונותיו. ועושין זאת בפסח, כי בפסח נידונים על התבואה".

"מה נשתנה"

המקור לשאלות "מה נשתנה", הן במשנה (פסחים דף קטז עמוד א): "מזגו לו כוס שני, וכאן הבן שואל אביו [כאן במזיגת כוס שני הבן שואל את אביו אם הוא חכם, מה נשתנה עכשיו שמוזגין כוס שני קודם אכילה. ורבינו קיבל מרבו ר' יעקב בן יקר וכן הבן שואל, כמו "כן בנות צלפחד" (במדבר כז), כלומר דין הוא שיהא שואל במזיגת כוס שני 'מה נשתנה', (רשב"ם)]. ואם אין דעת בבן אביו מלמדו: מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה הלילה הזה כולו מצה, שבכל הלילות אנו אוכלין שאר

ירקות, הלילה הזה מרור, שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל, הלילה הזה כולו צלי, [בזמן שביית המקדש קיים היה שואל כן (רש"י)] שבכל הלילות אין אנו מטבילין פעם אחת, הלילה הזה שתי פעמים, ולפי דעתו של בן, אביו מלמדו. מתחיל בגנות ומסיים בשבח, ודורש מ"ארמי אובד אבי" עד שיגמור כל הפרשה כולה".

וכתב ב"ערוך השולחן" (סימן תעג סעיף כא): "ועניין 'מה נשתנה' כעניין 'מה גדלו מעשיך ה'", "מה טובו אוהליך יעקב" על דרך ההתפעלות, וכן בכאן נתפעל מה גדלו השינויים בלילה הזה.

"ובמשנה יש שאלת 'צלי' ואין בה שאלת 'היסבה' לפי שאכלו הקרבן פסח והיו רגילים תמיד בהיסבה, ועכשיו לא שייך שאלת 'צלי' וישנו שאלת 'היסבה' לפי שאין אנו רגילים תמיד בהיסבה".

כלומר, בזמן המקדש וקרבן פסח היו רגילים לאכול בהיסבה, ושאלו על צלי כדברי המשנה, בימינו שאין מקדש וקרבן פסח ואין אנו רגילים בהיסבה, שואלים על היסבה, ושאלה זו תחת זו".

כתב מרן ב"שולחן ערוך" (סימן תעב סעיף טז): **"מצוה לחלק לתינוקות קליות ואגוזים, כדי שיראו שינוי וישאלו"**.

וכתב המשנה ברורה (שם סק"ט): "וישאלו – רוצה לומר שעל ידי זה יתעוררו לשום לב על כל השינויים ומנהגי לילה זה וישאלו שאלות המבוארים בנוסח "מה נשתנה". ובש"ס איתא "כדי שלא יישנו וישאלו".

וצריך לעוררם שלא יישנו עד אחר "עבדים היינו" וכו', שידעו ענין יציאת מצרים דעיקר המצוה הוא התשובה על שאלת בנו וכמו שנאמר "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה" וגו', ולא כמו שעושין איזה המון שאחר אמירת מה נשתנה מניחים לילדים לילך ולישן ואינם יודעים שום תשובה על שאלתם".

וכן לא לתת להם ללכת לחפש את האפיקומן, או שמשכיבים אותם לישון או שהולכים לשחק, אמירת "מה נשתנה" זה לא שיר שדי לאומרו וזהו, אלו שאלות שצריך ליתן עליהם תשובות.

"מה נשתנה" בניגון

הטעם: לפי שהשאלות של "מה נשתנה" נאמרו במשנה (פסחים קטז, א), ובגמרא אמרו (מגילה לב, א): "אמר ר' יוחנן: כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה, עליו הכתוב אומר (יחזקאל כ): וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים" (הגרי"ל).

ובטעם הדבר כתבו התוספות (מגילה לב, א ד"ה והשונה), לפי שהיו שונים את המשניות בעל פה, ועל ידי הניגון היו נזכרים בלשון המשנה. ברם, בימינו ששונים את המשניות מתוך הספר, אין מקפידים לשנות בניגון.

ועל פי זה מצאנו דברים נפלאים שכתב בעל ה"תפארת ישראל" בענין מדוע יש לנו במשניות "חסורי מחסרא" (בועז מסכת ערכין פרק ד): "קצת קשה בכל דוכתא דתני "חסורי מחסרא והכי קאמר", אם כן למה לא הגיהו המשנה? ולמה באמת הוה נקט

תנא לישנא קטיעא. ואם שיש לומר, שגם כאשר באמת "חסורי מחסרא" יש כוונה בהעניין באופן אחר, על כל פנים לא בכל דוכתא נוכל לתרץ כן.

ולולא מסתפינא היה נראה לי על פי מה שכתבו התוספות (שלהי מגילה דל"ב א) על השונה בלא זמרה, וכן כתבו אמרינן (ביצה כד, א): "גמרא גמור זמורתא תהא", שהיו להן זמירות מיוחדין לכל משנה ומשנה. ולפי עניות דעתי היה זה כדי לחזק המשנה בכוח הזיכרון, מדהיו שונין המשניות על פה, אפילו בימי רבי (כרש"י ב"מ דל"ג א). ועל ידי הניגון נזכר היטב לישנא דמתניתין, באשר שהיה הזמר מסודר לפי המלות והבבות שבמשנה. ולכן כמה פעמים בחר התנא גם כן במילה זאת ולפעמים באחר, הכל כפי הנאות לקול השיר המיוחד להמשנה.

ומהאי טעמא לפעמים נשנה בבא שנראית יתירה במשנה "זו ואין צריך לומר זו", אבל היה כדי לשקול בבות המשנה כפי הבבות שבפרקי השיר. ומהאי טעמא אף שהיה "חסורי מחסרא" הניחוה כן, מדמובן ממילא, דאם לא כן יהיה מעשה לסתור, ואם היו מבלבלים המלות יתבלבל השיר המיוחד לה ויתבלבל הזיכרון, ותשתכח המשנה ח"ו, ובדבר זה יתורץ כמה קושיות ודקדוקים. ושמור זה, דאם גם ברוב פעמים מונחים פנינים יקרים בשינוי לשון התנא על כל פנים במקום שלא ידענו טעם אחר נסתפק את עצמנו בטעם זה, שהוא גם כן אמיתי בעצמו".

מדוע ההגדה נאמרת בדרך של שאלה ותשובה

בליל הסדר מצוה לספר בדרך של שאלה ותשובה דווקא, כפי שנאמר (שמות יג, יד):
”וְהָיָה כִּי יִשְׁאַלְךָ בִּנְךָ מָחָר לֵאמֹר מָה זֶה”
וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּחֶזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרַיִם
מִבְּתֵי עֲבָדִים”.

וכפי שאמרו בגמרא (פסחים קטז, א): ”חכם בנו שואלו, ואם אינו חכם אשתו שואלתו, ואם לאו הוא שואל לעצמו, ואפילו שני תלמידי חכמים שיודעים בהלכות הפסח שואלים זה לזה”.

וכן תיקנו חכמים כמה שינויים בליל הסדר שהבן ישאל שאלות בתחילת ההגדה ”מה נשתנה” וכו', והאב עונה ”עבדים היינו” וכו', ושמחלקים קליות ואגוזים ומיני מתיקה, ושני טיבולים ועוד, כדי שיתעוררו לשאול על כך.

והטעם לדרך זו של שאלה ותשובה לפי שכן הדברים נקבעים בנפש האדם, כשהוא מבקש למצוא טעם לדבר שנתקשה בו (”דרך פקודיך” מצוה נא חלק המעשה אות ב).

ועוד טעם: ששאלה ותשובה גורמת לחידוד הדברים ולהפנמת הדברים אל לבו.

ומרן החיד”א ב”שמחת הרגל” כתב **שהטעם** שסיפור יציאת מצרים צריך להיות בדרך של שאלה ותשובה, משום שהמצה נקראת ”לחם עוני”, ואמרו חז”ל (פסחים לו.) שהוא לחם שעונים עליו דברים הרבה, ואין ענייה אלא כשעונה לאחרים על שאלותיהם.

והמגיד מדובנא ב”ספר המידות” כתב:
”כשם שלא תערב האכילה ללא רעבון, כן לא תערב התשובה בלי הפלגת השאלה”.

וזהו הזמן הראוי ביותר להחדיר בלבם של הבנים והבנות אמונה בה' יתברך, וכמו שכתב בספר ”מנוחה וקדושה” (עמוד רסט בהגהה) לתלמיד הגר”ח מוולוז'ין: ”כי בורא עולם שברא אותנו, וגם את יצרנו הרע, יודע שבשעה שמצה ומרור מונחים לפניך, אז מועיל מעשה השרשת יראת שמים לבנינו, ולא בזמן אחר”.

ודברים נפלאים בעניין זה כתב הרב חיים שמואלביץ זצוק”ל בספרו ”שיחות מוסר” (מאמר לב תשל”א):

”והדרך לעורר את החוטא מתרדמת העצלות, אנו למדין ממעשה יקום איש צרורות (בראשית רבה פרשת תולדות פרשה סה):
”ויקום איש צרורות היה בן אחותו של ר' יוסי בן יעזר איש צרידה והוה רכיב סוסיא בשבתא, אזל קומי שריתא למצטבלא [היו מוליכים לפניו קורה לתלות את יוסי בן יעזר], אמר ליה: חמי סוסי דארכבי מרי, וחמי סוסך דארכבך מרך [אמר לו יקום איש צרורות: ראה הסוס שהרכבני עליו אדוני, וראה את הסוס שהרכיבך עליו אדונך], אמר ליה: אם כך למכעיסיו קל וחומר לעושי רצונו, אמר ליה: עשה אדם רצונו יותר ממך, אמר לו ואם כך לעושי רצונו קל וחומר למכעיסיו!!!”

נכנס בו הדבר כארס של עכנא הלך וקיים בעצמו ארבע מיתות בית דין סקילה שריפה הרג וחנק, מה עשה הביא קורה נעצה בארץ וקשר בה נימא, וערך העצים

והקיפן גדר של אבנים, ועשה מדורה לפניו ונעץ את החרב באמצע והצית האור תחת העצים מתחת האבנים, ונתלה בקורה ונחנקם, קדמתו האש נפסקה הנימה נפל לאש קדמתו חרב ונפל עליו גדר ונשרף, נתנמנם יוסי בן יועזר איש צרידה וראה מיטתו פרוה באוויר אמר בשעה קלה קדמני זה לגן עדן.

בשעה שאמר יקום איש צרורות לרבי יוסי בן יועזר "ראה סוסי שאני רכוב עליו, וראה סוסך שהרכיבך אדונך", לא היתה תשובתו של רבי יוסי "אם כן לעושי רצונו קל וחומר למכעיסיו", דהיינו שעונשו של יקום יהיה גדול וחמור מאוד, אלא נתחכם רבי יוסי ואמר "אם כך למכעיסיו קל וחומר לעושי רצונו", שאם כה גדול שכרך קל וחומר לגודל השכר של עושי רצונו, **וגרם לו שיקשה על כך** "עשה אדם רצונו יותר ממך", וכי יש צדיק ואהוב להקב"ה יותר ממך, וכיון שאך נתעורר להקשות הריחו כאיש מקיץ משנתו, ואז הינו ראוי לקלוט את התשובה השניה "אם כן לעושי רצונו קל וחומר למכעיסיו", זו היא שעת הכושר לתת לו תשובה שתכנס בקרבו כארס של עכנא, וכך היה, והמהפכה היתה כה רבה ועצומה, עד שהקדים את רבי יוסי בשעה קלה לגן עדן.

הרי אנו למדים שהדרך להתעוררות והתרגשות היא ע"י הכנסת האדם למצב של תמיהה וקושי, ואז נשמעת התוכחה שבתשובה, ונקלטת היטב. **והוא הטעם** שנצטוונו לקיים מצות סיפור יציאת מצרים ע"י שאלה ותשובה, כי המצוה הזאת קשה לקיימה, שהרי הכל ידוע זה

כמה וכמה שנים, ובני אדם הורגלו לכל אשר קרה לנו במצרים, אם כן מה יתן ומה יוסיף לו אם יחזור עוד על הסיפור כמצות אנשים מלומדה, והרי חייב אדם להרגיש ולראות עצמו כאילו זה עתה יצא הוא עצמו ממצרים, ואי אפשר לבוא לידי תחושה זו אם לא ע"י התרגשות והתפעלות גדולה, לכן קבעו חז"ל את קיום המצוה ע"י שאלת הבנים ותשובת האב, ועל ידי זה יבואו כולם להתעוררות ולהתבוננות כמו שצריך.

ואמרו "אם אין לו בן אשתו שואלתו, ואם לאו שואל הוא לעצמו", הרי יתכן שישאל אדם את עצמו, ועל ידי כך יקבל את הכוח להיות משיב.

וכן בגמרא (מו"ק כז, ב) מובא: "כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה - הותרה לו. הותרה לו סלקא דעתך? אלא אימא נעשית לו כהיתר". ויש לתמוה: מדוע לא נאמר מיד בלשון "נעשית לו כהיתר"? אלא כדי שיכנסו הדברים ללבנו, נאמרו בלשון תמוהה המעוררת לשאול.

וכן איתא (עבודה זרה יט ע"ב): "מכריז רבי אלכסנדר מאן בעי סם חיי, כנוף ואתו כולי עלמא לגביה, אמרי ליה: הב לן חיי, אמר להו: "מי האיש החפץ חיים... נצור לשונך מרע". אם יראה להם רבי אלכסנדר הכתוב "מי האיש החפץ חיים" לא יראו מאומה, שהרי כבר קראו את הכתוב הזה מאות פעמים ולא ידעו מה הכתוב אומר, אך כששאל "מאן בעי סם חיי" וכל אחד קפץ ממקומו לשמע הכרזה זו, זו היא שעת הכושר להראותם ולבאר

התשובה לשאלות אלו נמצאת בתחילת ההגדה "עבדים היינו לפרעה במצרים" – בתחילה היינו עבדים במצרים והקב"ה הוציאנו ביד חזקה ובזרוע נטויה וזה השריש את האמונה בעולם.

[וזה לשונו של הרמב"ן על השרשת האמונה בתוכנו (סוף פרשת בא) :

"ועתה אומר לך כלל בטעם מצוות רבות. הנה מעתה היות עובדי גילולים בעולם מימי אנוש החלו הדעות להשתבש באמונה, מהם כופרים בעיקר ואומרים כי העולם קדמון, כחשו בה' ויאמרו לא הוא, ומהם מכחישים בידעתו הפרטית ואמרו "איכה ידע אל ויש דעה בעליון" (תהלים עג יא), ומהם שיודו בידעה ומכחישים בהשגחה ויעשו אדם כדגי הים שלא ישגיח האל בהם ואין עמהם עונש או שכר, יאמרו עזב ה' את הארץ. וכאשר ירצה האלהים בעדה או ביחיד ויעשה עמהם מופת בשנוי מנהגו של עולם וטבעו, יתברר לכל ביטול הדעות האלה כולם, כי המופת הנפלא מורה שיש לעולם אלוה מחדשו, ויודע ומשגיח ויכול. וכאשר יהיה המופת ההוא נגזר תחילה מפי נביא יתברר ממנו עוד אמיתת הנבואה, כי ידבר האלהים את האדם ויגלה סודו אל עבדיו הנביאים, ותתקיים עם זה התורה כלה. ולכן יאמר הכתוב במופתים "למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ" (לעיל ח יח), להורות על ההשגחה, כי לא עזב אותה למקרים כדעתם. ואמר (שם ט כט) "למען תדע כי לה' הארץ", להורות על החידוש, כי הם שלו שבראם מאין ואמר (שם ט יד) "בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ". להורות על היכולת, שהוא שליט בכל, אין מעכב בידו, כי בכל זה היו המצריים מכחישים או מסתפקים. אם כן האותות והמופתים הגדולים עדים נאמנים באמונת הבורא ובתורה כולה.

ובעבור כי הקדוש ברוך הוא לא יעשה אות ומופת בכל דור לעיני כל רשע או כופר, יצווה אותנו שנעשה תמיד זיכרון ואות לאשר ראו עינינו, ונעתיק הדבר אל בנינו, ובניהם לבניהם, ובניהם לדור אחרון. והחמיר מאוד בעניין הזה כמו שחייב כרת באכילת חמץ (לעיל יב טו), ובעזיבת הפסח (במדבר ט ג), והצריך שנכתוב כל מה שנראה אלינו באותות ובמופתים על ידינו ועל בין עינינו, ולכתוב אותות עוד על פתחי הבתים במזוזות, ושנזכיר זה בפינו בבקר ובערב, כמו

לפניהם את כוונת המקרא, "מי האיש החפץ חיים כפשוטו", מי חפץ חיים ממש".

סגולות "מה נשתנה"

בספרי החסידות כתבו, שבעת שאילת "מה נשתנה" שהבן שואל את אביו, הוא עת רצון, שנוכל לשאול שאלותינו ובקשותינו מלפני אבינו שבשמים. ובפרט שבלילה הקדושה הזו "אתכא דרחמנא סמכינן" [על שולחנו של הקב"ה אנו סומכים].

והביאו מעשה מהרבי הקדוש ר' יחיאל יהושע מביאלא שאמר ליהודי שלא זכה להיפקד בזרע קודש של קיימא, שבלילה הקדושה הזו, שהבן שואל את אביו מה נשתנה, יעתיר בתפילה על כך, וכך עשה, ונפקד בדבר ישועה ורחמים.

ובספר "כורסא דאליהו" ממקובל קדוש מירושלים הביא בשם המקובלים, דעל ידי שאלת "מה נשתנה" גורמים פתיחת הלב לתורה, ועל כן נהגתי בביתי שכל המקובצים אצלי בליל הסדר, כל אחד ואחד שואל "מה נשתנה" ומתפלל שיהיה לו לפתיחת הלב, ואחר גמר כל הנאספים גם אני בעצמי אומר "מה נשתנה".

"עבדים היינו" – הפתרון לשאלות

אחר השאלות, מחזיר הקערה שבה המצות לפנינו, ומתחיל לומר עבדים היינו וכו', ושאר ההגדה, וכמו שדרשו חז"ל (פסחים לו.), לחם עוני שעונים עליו דברים הרבה (חזו"ע עמוד נה).

קריאת ההגדה

יש שנוהגים שבעל הבית קורא את ההגדה בקול רם וכולם קוראים עמו בלחש, ויש נוהגים שכל אחד מבני הבית קורא בתורו קטע מההגדה בקול רם וכולם קוראים עמו בלחש. וכל אחד יעשה כמנהגו.

גם הבנות והכלות יכולות לקרוא קטע מההגדה לפי התור. ואף אם קוראים את ההגדה בניגון מעט, אין בזה משום קול באשה ערוה כשהוא בדרך קריאה (ילקו"י פסח ח"ג עמוד שעב).

והטעם: שאין זה דרך שירה כלל. וכן שנינו (מגילה כג.): "הכל עולים למנין שבעה, אפילו קטן ואפילו אשה, אבל אמרו חכמים אשה לא תקרא בתורה מפני כבוד הציבור". הרי בזמנם כל העולים לספר תורה היו קוראים בעצמם, ולא היה שליח ציבור קורא בספר תורה בשביל העולים, וקריאת התורה צריכה להיות בטעמי המקרא, ואעפ"כ כן לא חששו משום "קול באשה ערוה", משום שכל שהוא כדרך קריאה ולא דרך שיר, אין בו משום "קול באשה ערוה". אלא שלמעשה תיקנו שאשה לא תעלה לתורה מטעם "כבוד הציבור" – שנראה כאילו אין בין האנשים מי שיועד לקרוא בתורה, עד שהוצרכו אשה שאינה בת חיוב שתקרא להם. וכך סובר הרשב"א בחידושו (ברכות כד): שאין דין "קול באשה ערוה" אלא בקול שיר, או בשאלת שלום שיש בו חיבה, אבל קול דיבורה שרי. וכן בקריאת ההגדה אין לאסור בזה.

שאמרו (ברכות כא א): "אמת ויציב דאורייתא", ממה שכתוב (דברים טז ג): "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך", ושנעשה סוכה בכל שנה.

וכן כל כיוצא בהן מצוות רבות זכר ליציאת מצרים. והכל להיות לנו בכל הדורות עדות במופתים שלא ישתכחו, ולא יהיה פתחון פה לכופר להכחיש אמונת האלהים. כי הקונה מזוזה בזו אחד וקבעה בפתחו ונתכוון בעניינה כבר הודה בחידוש העולם ובידיעת הבורא והשגחתו, וגם בנבואה, והאמין בכל פינות התורה, מלבד שהודה שחסד הבורא גדול מאוד על עושי רצונו, שהוציאנו מאותו עבדות לחירות וכבוד גדול לזכות אבותיהם החפצים ביראת שמו.

ולפיכך אמרו (אבות פ"ב מ"א) "הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה" שכולן חמדות וחביבות מאוד, שבכל שעה אדם מודה בהן לאלהיו, וכוונת כל המצוות שנאמין באלהינו ונודה אליו שהוא בראנו, והיא כוונת היצירה, שאין לנו טעם אחר ביצירה הראשונה, ואין אל עליון חפץ בתחתונים מלבד שידע האדם ויודה לאלהיו שבראו, וכוונת רוממות הקול בתפלות וכוונת בתי הכנסיות וזכות תפילת הרבים, זהו שיהיה לבני אדם מקום יתקבצו ויודו לאל שבראם והמציאם ויפרסמו זה ויאמרו לפניו בריותך אנחנו, וזו כוונתם במה שאמרו ז"ל (ירושלמי תענית פ"ב ה"א) "ויקראו אל אלהים בחזקה" (יונה ג ח), מכאן אתה למד שתפילה צריכה קול...!

ומן הניסים הגדולים המפורסמים אדם מודה בניסים הנסתרים שהם יסוד התורה כולה, שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכלם ניסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם, בין ברבים בין ביחיד, אלא אם יעשה המצוות יצליחנו שכרו, ואם יעבור עליהם יכריתנו עונשו, הכל בגזרת עליון כאשר הזכרתי כבר (בראשית יז א). ויתפרסמו הניסים הנסתרים בעניין הרבים כאשר יבא ביעודי התורה בעניין הברכות והקללות, כמו שאמר הכתוב (דברים כט כג כד) "ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת, ואמרו על אשר עזבו את ברית ה' אלהי אבותם", שיתפרסם הדבר לכל האומות שהוא מאת ה' בעונשם. ואמר בקיום "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך" (ויקרא כו יא).

וכתב ב"ילקוט יוסף" (פסח ח"ג עמוד שעב) שהרבנית ע"ה היתה קוראת את כל ההגדה לאט ובמתינות, כמונה מרגליות, ומרן אאמו"ר זיע"א היה ממתין לה בסבלנות, וכשהיה רואה שהיא עדיין לא הספיקה להדביק את הקצב, היה עוצר את הקריאה ואומר בינתיים עוד חידוש על ההגדה, כדי שכולם יקראו יחד את ההגדה. ולכן אם אדם רואה שאשתו צריכה להפסיק בקריאת ההגדה כדי לטפל בתינוק וכדומה, ינצל הזמן כדי להרחיב בסיפור יציאת מצרים עד שהיא תחזור ותצטרף אליהם. וכשמגיעים ל"כנגד ארבעה בנים דיברה תורה", מרן זיע"א היה מבקש מאותו שהגיע תורו לקרוא, שיקרא שני קטעים, של החכם והרשע, כדי שלא יקרא אחד "חכם מה הוא אומר", והשני יקרא "רשע מה הוא אומר".

חשוב לדעת שעיקר ליל הסדר זה הילדים, ולכן כדאי להקפיד שהילדים ישנו בערב פסח כדי שיהיו ערניים בלילה. וזה לא הזמן לפלפולי האנשים, ואינו ראוי לומר פלפולים עמוקים ומסובכים שהילדים לא מצליחים להבין, אלא צריך לרדת לרמה של הילדים ולתאר בפניהם את הניסים הגדולים שנעשו לאבותינו במצרים.

הלילה הזה צריך להיות כל כולו מוקדש לילדים, ונכון לנסות לגרום להם שקודם ליל הסדר יכינו פירושם יפים על ההגדה ויקבלו פרסים כדי שגם הם ישתתפו

באמירה, כך הרבה יותר נחמד ונוח לילדים מאשר האבא מרצה במשך כל ההגדה ומאבדים את ריכוזם (חליכות מועד עמוד שכה).

ישנן המעדיפים לומר את הפירושים וההוספות תוך כדי קריאת ההגדה, וישנם שדבר זה מכביד עליהם ועל בני הבית ומעדיפים לומר את הפירושים בתוך הסעודה, וכל אחד יעשה כמנהגו.

ובכל אופן יש לקרוא את ההגדה במתינות ובהבנה ולא בחיפזון. אם ירצה יאמר את ההגדה כשהוא יושב, ואם ירצה אומרה כשהוא מיסב. ויקראנה בשמחה והתלהבות.

וכשמסובים בנים נשואים אצל הוריהם, ויש לבנים אלו בנים שהגיעו לחינוך, ישתדלו הורי בנים אלו לספר גם הם לבניהם סיפור יציאת מצרים, כדי לקיים בעצמם מצות והגדת לבנך (אור לציון ח"ג סימן טו אות י).

הרמת הכוס בקטעים מסוימים

יהיה הפת מגולה בשעה שאומר ההגדה. וכשיאמר "והיא שעמדה לאבותינו" וכו', יאחז הכוס בידו, ויכסה הפת עד "מצילנו מידם", ויניח הכוס, ויגלה הפת עד "לפיכך", שאחז הכוס בידו ואז יכסה הפת (חזו"ע עמוד נז).

והטעם: מובא בשם הרוקח (סימן רפג) שכתב, שראה את רבנו יודא בר קלונימוס,

וכן כתב בספר "קב הישר" (פרק ז): "נדע, ענין גדול כתב האר"י, זכרנו לבקרה: קשמגיע באמירת ההגדה והיא שעמדה לאבותינו וכו'" עד תבת והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם, נגביה הכוס קשיתחיל לומר והיא שעמדה, דתיבת והיא קאי אשכינה, שהיא תמיד עמנו בגלות, ואמות העולם והשטן עומדים לכלותינו בגזרות קשות, והשכינה עמנו לבטלי להיות כלים, חס ושלום, על ידי צרות וגזרות שמבקשין לעשות קעה עמנו".

ובדרך רמז ביארו המפרשים שהמצות שחיובם מהתורה רומזות למצוות דאורייתא, ואילו הכוס שהיא מד' כוסות שהם מדרבנן רומזות למצוות דרבנן, ומכריזים אנו ואומרים **שדווקא המצוות דרבנן והמסירות נפש לקיימם במשך כל שנות הגלות, הם שעמדו לנו ולאבותינו להינצל ולהמשיך לשמור המצוות**, דווקא הגדרים של חז"ל שאסרו סתם יינם וכדומה הם שהעמידו אותנו ואפשרו לנו לעבור את הגלות, וזהו שדרשו חז"ל (ע"ז לה עמוד א): "כי טובים דודיך מיין" (שיר השירים א, ב), אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: ריבוננו של עולם, ערבים עלי דברי דודיך [מצוות דרבנן] יותר מיינה של תורה, דהיינו "כי טובים דודיך" – הדברים שתיקנו חז"ל, הם יותר טובים מהדאורייתא, ולמדים זאת מ"יין" – מארבעת הכוסות של ליל הסדר שמגביהים את הכוס ומכסים את המצות. ויש שהוסיפו לבאר שמשום כך אומרים את "והיא שעמדה" דווקא בכוס השני ולא בכוס הראשון, לפי שלחלק מהפוסקים

שהיה מגביה את הכוס בבבא "והיא שעמדה לאבותינו ולנו", עד "והקב"ה מצילנו מידם", ושאלתי את פיו, ואמר לי מנהג אבותינו. וכן הוא לפי שמדבר בהצלה, וכתב "כוס ישועות אשא".

טעם נוסף: בהגבהת כוס זו ב"והיא שעמדה" שהיא כנגד "והצלת", יש משום הודיה לה' על שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו והקב"ה מצילנו מידם (גבורות ה').

טעם נוסף: "למרות שצריך לומר את ההגדה על הכוס, מכל מקום אין אוחזים את הכוס בכל עת אמירת ההגדה, אלא ב"והיא שעמדה", ב"לפיכך" וב"אשר גאלנו" (לקט יושר בשם הרוקח; הגמ"י חו"מ פ"ח בסדר ההגדה; תשב"ץ אות צט), לפי שצריך שתהא המצה מגולה בעת אמירת ההגדה, ואם יקח הכוס ביד, תראה הפת בושטה, ואם לא יקח כלל את הכוס בידו, הרי יבטל ענין אמירת ההגדה על הכוס, לכן כדי לצאת ידי כל הדעות תיקנו שיקח את הכוס ב"והיא שעמדה", ב"לפיכך" וב"אשר גאלנו" מפני שהם עיקר סיפור ההגדה, ואז יכסה את המצות כדי שלא תראה הפת בושטה" (הגדת מהרש"א מקרלין).

"והאור המופלא האר"י ז"ל הגיד שיש להגביה הכוס כאן ולהגביה קולו קול עוז ולומר "היא שעמדה לאבותינו" וכו' עד "והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם", ולכוין על רוממות שכינת עוזנו בהחזיק הכוס בידו הרומז עליה הנקרא כוס ישועות כנודע" (חמדת ימים פסח פ"ו).

המנהג לשפוך יין מהכוס

כשיאמר דם ואש ותימרות עשן, נוהגים לשפוך מעט מן הכוס עצמו [ולא על ידי טיבול אצבעו בכוס]. לתוך כוס שבור. וכן כשמזכיר המכות דצ"ך עד"ש באח"ב בכלל, ובפרט דם צפרדע וכו', סך הכל ט"ז פעמים. ונוהגים לשופכו כולו, ואחר כך שוטפין הכוס ומוזגים אותו שנית (חזו"ע עמוד נח).

והטעם: נאמר בפסוק (יואל א): "ונתתי מופתים בשמים ובארץ, דם ואש ותימרות עשן".

וכתב בספר מהרי"ל (מנהגים, סדר ההגדה): "אמר מהרי"י סג"ל כשאומר בהגדה דם ואש ותימרות עשן, יטיף באצבעו מכוסו לחוץ באומרו כל תיבה פעם אחת. וכן כשאומר דצ"ך עד"ש באח"ב בין בפרט בין בכלל סך הכל ט"ז פעמים נגד ט"ז פנים, [רוקח ועוד טעמים יש שם]. וכן מהרי"ש כשאמר דם צפרדע כו' שוטף בכל תיבה ותיבה פעם אחת מן הכוס לחוץ, ואמר שכן נהג ראבי"ה, ונראה לו **הטעם דרוצה לומר מכל אלו יצילנו ויבואו על שונאינו, דהא הכוסות להצלחה לישראל**".

טעם נוסף שנוהגים לשפוך טיפות יין בשעת קריאת המכות, שעל ידי שפיכת היין אנו מעידים ששמחתנו חסרה ואינה שלימה, משום שישועתנו באה לאחר מפלת המצרים, וכבר נאמר (משלי כד, ז): "בנפול אויבך אל תשמח" (זבח פסח).

טעם נוסף: בירושלמי מובא (פסחים פ"י ה"א), שארבע כוסות רומזות לארבע כוסות של פורענויות שעתיד הקדוש ברוך הוא

הכוס הראשון הוא מדאורייתא, לפיכך מחפשים כוס שני שהוא מדרבנן, שזה מה שעמד לאבותינו, וכנ"ל.

מהי עוצמת האחדות? "והיא שעמדה... שלא אחד... – שאל רבי יהודה אלתר מגור – מדוע בכל דור ודור עומדים עלינו לכולותינו? והשיב "שלא אחד בלבד" – הסיבה היא שאנחנו לא "אחד" אין אנו מאוחדים כאיש אחד בלב אחד... ואם אנו כן מאוחדים אז "וְהַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מְצִילֵנוּ מִיָּדָם".

מצות מגולות בשעת ההגדה

שלוש המצות המונחות על השולחן צריך שתהיינה מגולות בשעת אמירת ההגדה.

וזה לשון הרמ"א (סימן תעג סעיף ז): "ויהיה הפת מגולה בשעה שאומר ההגדה עד לפיכך, שאוחז הכוס בידו, ואז יכסה הפת" (אגור ובית יוסף).

הטעם: על שם שנאמר (דברים טז, ג): "לחם עוני", ודרשו בגמרא (פסחים לו, א, וקטו, ב): "לחם שעונים עליו דברים הרבה", דהיינו אמירת ההגדה (חק יעקב).

טעם נוסף: על שם שנאמר (שמות יג, ח): "והגדת לבנך ביום ההוא לאמור, בעבור זה... ", ודרשו במכילתא (פרשת בא פרק יז): "בעבור זה - לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך" (שם).

טעם נוסף: לפי שצריך לומר על המצה: "מצה זו... " (שם).

הממונה על הנקמה כידוע למקובלים (עי' זוהר אחרי סב א) (דרכי משה שם).

ובעניין חרבו של השם יתברך נאמרו כמה טעמים לכך שיש לה ט"ז פיות:

א. כנגד הברית מילה שנכרתו עליה י"ג בריתות (נדריס לא), ומילה ופריעה ומציצה, הרי ט"ז. ועל ידי זכות מצות מילה, חרב של ט"ז פיות עושה נקמה בשונאיהם מדה כנגד מדה (כף החיים, תע"ג, קס"ז).

ב. לרמוז למלאך הקדוש [יו-הך] הממונה לשמור בדרכים ולהכות את הרשעים, [כלומר י"ו ה"ך והכה. וב"דרכי משה" "המלאך הממונה על הנקמה"] והוא שם היוצא מסופי תיבות פסוק "כי מלאכיו יצויה לך" (כף החיים שם).

ג. כנגד ארבעה פנים, כפול ארבע חיות הקודש. וראה להשל"ה (מסכת שבת פרק תורה אור צא): "ואחריו 'מזמור שיר ליום השבת' (שם צב) רמוז בראשי תיבות 'שלמ"ה'. שמלת 'שלמ"ה' - 'למש"ה'. ויש במזמור זה קי"ב תיבות, כמנין 'יבק'. ויש בו ט"ז פסוקים, כנגד ארבע חיות הקודש, ארבעה פנים לאחד הם ט"ז פנים".

המנהג לשפוך מהכוס ולא באצבעו

יש אומרים לזרוק מן הכוס באצבעו.

והטעם: "ונוהגים לזרוק מן הכוס באצבע לרמוז על מה שנאמר (שמות ח טו): "אצבע אלהים היא" ודלא כמו שמצאתי כתוב בהגהות מנהגים (טירנא עמ' נ אות צח) דיש לזרוק בזרת שהוא הקטן" (דרכי משה שם).

להשקות את אומות העולם לעתיד לבוא. ולכן שופכים טיפות יין בהזכרת המכות, כדי לרמוז בזה שמכות אלו שנענשו בהם המצרים הן רק כטיפה מן הכוס, ביחס לכוס התרעלה שעתיד הקדוש ברוך הוא להשקות את צוררינו (הגדת זכר לפסח).

טעם נוסף: בגמרא מובא (ברכות נא, ב), שאין מברכים על כוס של פורענות, ולכן שופכים יין בשעת אמירת המכות, ומכוונים שלא לומר את הפורענות על היין שבכוס אלא על היין שנשפך (שער הכולל סדר של פסח אות לג).

מדוע ט"ז פעמים?

הטעם "כשאומר דם ואש ותימרות עשן, צריך להטיף מן הכוס לחוץ. וכן בעשר מכות ובדצ"ך עד"ש באח"ב, סך הכל ט"ז, כנגד חרבו של מלאך המוות שיש לו ט"ז פנים. [רוקח]. (מטה משה עמוד העבודה ליל הסדר סימן תרלט).

טעם נוסף: "כשמגיע לדם ואש ותימרות עשן יזרוק באצבעו לחוץ וכן כשאומר דצ"ך עד"ש באח"ב בפרט ובכלל סך הכל שש עשרה פעמים, וכן נהג מהר"ש (הלכות ומנהגי מהר"ש סי' שצח אות ז) ואמר שכן הוא בספר אבי העזרי נגד שש עשרה פנים של חיות עכ"ל" (דרכי משה" אורח חיים סימן תעג).

טעם נוסף: "ויהיו סך הזריקות בין הכל ט"ז, לומר שיזרוק דם אויבינו ע"י חרבו של הקדוש ב"ה שיש לו ט"ז פנים" (לבוש אורח חיים סימן תעג).

ונראה שרומזים כאן שחרבו של הקדוש ברוך הוא נקרא יוה"ך והוא מלאך

יש אומרים ששופכים מן הכוס עצמו.

והטעם: "שמעתי מחכם אחד בשם הרח"ו ז"ל, שבהגיע לכל אחת מעשר המכות, היה שופך מעט מן הכוס עצמו, ולא כשיש נוהגין לטבול אצבעו בכוס. ואפשר שהטעם, לרמז שהמכות יצאו ממלכות, הנקראת כוס של ברכה, כנודע מדרוש הרב זלה"ה" (המקובל רבנו יעקב צמח זצוק"ל בהגה בספר "פרי עץ חיים", שער חג המצות פרק ז).

וכן כתב ב"חזון עובדיה": "כשיאמר דם ואש ותימרות עשן, נוהגים לשפוך מעט מן הכוס עצמו ולא על ידי טיבול אצבעו בכוס".

ויש נוהגים שבכל שפיכה של יין שופכין גם שפיכה אחת של מים. כן כתב בספר "כתר שם טוב" (למהר"ח גאגין ח"ג עמוד 30) ושכן נהגו בארץ ישראל. וכן נהגו בכמה ערים במרוקו ובבוכרה ובפרס, ובדמשק ובטריפולי, ובקהילת קוצ'ין, וכן נהג אדמו"ר הישי"א ברכה רבי ישראל אבוהצירא זיע"א.

מאיזה כוס לשפוך היין?

יש אומרים שצריך לשפוך מכוס אחרת, ולא מכוס שאומר עליה ההגדה.

והטעם: יש נוהגים להביא כוס אחר לשפיכה, כדי שבאותו כוס שמזג קודם אמירת "מה נשתנה" יאמר עליו כל סיפור יציאת מצרים, ואחר כך ישתהו לכוס שני" (חיים לראש מט, ב).

ויש אומרים שצריך לשפוך מכוס שאומר עליו ההגדה.

והטעם: וכן אנחנו נוהגים שאנו שופכים הט"ז שפיכות, מדיחים שולי הכוס מבחוץ במים מכל הצדדים, ושוב ממלאים אותו... והנוהגים ליקח כוס אחר, גם זה אינו נכון, כי בכוס שאומרים עליו ההגדה יש לעשות בו הסדר" (שם).

וכן משמע מדברי הרב ב"חזון עובדיה" שכתב: "ונוהגים לשופכו כולו, ואחר כך שוטפין הכוס ומוזגים אותו שנית".

למה שופכים לכלי שבור

והטעם: כך הביא הגר"ז בשולחן (סימן תעג ס"ק נא): "ויש נוהגין מטעם הידוע להם לזרוק מן כוס עצמו שלא על ידי אצבע. וכן הביא בסידורו, ושם הוסיף עוד: "באמירת דם ואש ותימרות עשן" ישפוך ג' שפיכות ואין ליטול באצבע לשפוך כי אם בכוס עצמו וישפוך לתוך כלי שבור, ויכוין שהכוס הוא סוד המלכות ושופך מהיין שבתוכו סוד האף והזעם שבה על ידי כוח הבינה לתוך כלי שבור סוד הקליפה שנקראת ארור. באמירת עשר מכות ישפוך עשר שפיכות מהכוס עצמו כנ"ל, ויכוין בשפיכה גם כן כנ"ל".

וזה לשון רבנו יוסף חיים זיע"א בספרו "עוד יוסף חי" (פרשת צו, יד): "וכשיאמר דם ואש ותימרות עשן", יעשה שלוש שפיכות מן הכוס לתוך הכלי שמונח לפניו וכו', ושפיכה אחרונה של באח"ב תהיה גדולה יותר משאר שפיכות. והרי נעשו ט"ז שפיכות כנגד ט"ז פרקים שיש בחמש אצבעות היד, והכף והזרוע. וזה הכלי ששופכין לתוכו היין, יהיה שבור מעט,

וישברנו מערב יו"ט וכמו שכתוב בסידור של רבנו זלמן ז"ל.

יזהר שלא ישפוך מן היין של שביעית באמירת עשרת המכות וכו', כנהוג.

והטעם: משום שנאמר: "לאוכלה ולא להפסד".

ג' דברים שחייב אדם לומר בפסח

מה שאמר רבן גמליאל, "כל שלא אמר שלושה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו, ואלו הן, פסח מצה ומרור", דהיינו שלא יצא ידי חובת המצוה כראוי, אבל עיקר המצוה יצא גם אם לא אמר דברים אלה (ילקו"י ח"ג פסח עמוד תיד).

המקור: למדנו במשנה (פסחים פרק י משנה ה): "רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלושה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו ואלו הן פסח מצה ומרור".

יש מפרשים שדברי רבן גמליאל חוזרים על חובת קיום פסח, מצה ומרור.

וכך כתב ספר אבודרהם (סדר ההגדה ופירושה): "רבן גמליאל היה אומר כל מי שלא אמר שלושה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו פירוש אף על פי שיאכל פסח מצה ומרור לא יצא ידי חובתו אם לא יאמר שלושה דברים אלו למה הם באים שמצאנו שהכתוב הקפיד באמירה ובהגדה. ומפרש והולך למה הם באים. פסח ע"ש שפסח המקום וכו'".

יש מפרשים שדברי רבן גמליאל חוזרים על סיפור יציאת מצרים.

וכן משמע לכאורה מדברי הרמב"ם: "כל מי שלא אמר שלושה דברים אלו בליל חמישה עשר לא יצא ידי חובתו ואלו הן, פסח מצה ומרור, פסח על שם שפסח המקום ב"ה על בתי אבותינו במצרים שנאמר (שמות יב): "ואמרתם זבח פסח הוא לה' וגו', מרורים על שם שמררו המצרים את חיי אבותינו במצרים, מצה על שם שנגאלו, ודברים האלו כולן הן הנקראין הגדה".

וזה לשון הריטב"א ב"הגדה של פסח": "ומה שאמר לא יצא ידי חובתו, כלומר שלא קיים מצותו כראוי. לפי שמצינו שהקפיד הכתוב באמירה, כדי שנוזכר נפלאות הבורא מתוך שנוזכר בפינו למה הם באים".

וכן כתב הר"ן (פסחים דף כה עמוד ב): "כל מי שלא אמר שלושה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו. כלומר לא יצא ידי חובתו כראוי אבל לא יצא ידי חובתו כלל לא קאמר".

וכן בהערות הגרי"ש אלישיב זצוק"ל על מסכת פסחים (דף קטז עמוד ב): "לא יצא ידי חובתו. מקשים דמהיכי תיתי שלא יצא והרי אכל מצה ומרור בכוונה וסיפר יציאת מצרים וכו' וכיון שקיים המצוות נראה דודאי יצא, ולמה הסבר זה יעכב אלא רצונו לומר שלא יצא בשלימות שחיסר עניינים אלו ואף אם חשב דברים אלו במחשבה אין זה מספיק מאחר שצריך לאומרם. וכתב הר"ן דכהאי גוונא מצינו (בסוכה ג' ע"א) "דאמר ליה: אם כן לא קיימת מצות סוכה מימך", דמדאורייתא הרי

הדרך לכך היא "פסח", לפסח ולדלג על ענייני העולם הזה; "הוא לה" – ולה קדיש את כולו לה'... (בית קרלין סטולין פ"ג).

שיעור בזביחת הפסח: "וְאֶמְרָתֶם זֶבַח פֶּסַח" נאמר במדרש "מכאן שדורשים בהלכות פסח קודם פסח שלוש יום", והדבר תמוה!

ובספר "לחם עוני" כתב, כי חצי האות פ' [של פסח] הוא מ', וחצי האות ס' הוא ל', וחצי האות ח' הוא ד', הרי לנו מפורש אות למ"ד. רוצה לומר "ואמרתם" – מתי צריך לומר הלכות פסח קודם הפסח, "זבח פסח" כשאתה זובח את תיבת פסח לחצאין יהיה למ"ד, כלומר שלוש יום קודם הפסח ואמרתם הלכות פסח! (ילקוט האורים).

חלוקת ההלל לשניים

המקור: שנינו במשנה (פסחים פרק י משנה ו): "עד היכן הוא אומר? [את ההלל לפני הסעודה], בית שמאי אומרים עד "אם הבנים שמחה" ובית הלל אומרים עד "חלמיש למעינו מים" וחז"ל בגאולה".

והטעם לחלוקת ההלל כתב ב"תפארת ישראל" (יכין שם): "תרוויחו סבירא להו שאין לומר רוב ההלל רק אחר המזון, כדתניא "חוטפין מצה בלילי פסחים", בשביל תינוקות שלא ישנו, רק לבית שמאי מטעם זה, לא יאמרו מההלל רק מזמור אחד קודם הסעודה, ולבית הלל מדלא נזכר במזמור ראשון יציאת מצרים וקריעת ים סוף, להכי סבירא להו שיאמר גם כן "בצאת ישראל".

וודאי יצא, אלמא דלשון זה רצונו לומר לכתחילה לא יצא".

כשיגיע ל"מצה זו" צריך להגביה המצה, להראותה למסובין ולחבב המצוה עליהם. ויש להגביה המצה הפרוסה שהיא לחם עוני. וכן כשיגיע ל"מרור זה". אבל כשאומר "פסח שהיו אבותינו אוכלים" וכו', לא יגביה הזרוע הצלי שהוא זכר לקרבן פסח, שאז נראה כאילו הקדישו לכך, אלא יסתכל בו ודין (חזו"ע עמוד נח).

מקור המנהג הוא בגמרא (פסחים קטז, ב): "אמר רבא: מצה צריך להגביה, ומרור צריך להגביה. בשר אין צריך להגביה, ולא עוד אלא שנראה כאוכל קדשים בחוץ".

וביאר הרשב"ם "צריך להגביה. כשאומר מצה זו שאנו אוכלין, מרור זה שאנו אוכלין כדי להראותן למסובים ותחבב מצוה בעיניהן. בשר אין צריך להגביה ולא עוד אלא שנראה כמקדיש בהמתו. אין צריך להגביה דהא לא מצי למימר פסח זה, ולא עוד אלא אם היה מגביהו נראה כמי שמקדיש בהמתו מחיים לפסח".

"פֶּסַח, מִצָּה, וּמְרֹר" – קרבן הפסח ואכילת המצה מסמלות את הגאולה, והמרור מסמל את הגלות והשעבוד. פסח, מצה, מרור – עולים יחד למניין 729, קר"ע שט"ן עולה גם למניין 729, לומר לך המקיים פסח, מצה ומרור קורע קטרוגו של שטן!

"וְאֶמְרָתֶם זֶבַח פֶּסַח הוּא לה'": פירש רבי שלמה מקארלין זצ"ל, הי"ד: "ואמרתם זבח", כשתרצו לזבוח את יצרכם הרע,

הראשון של ההלל, השלישית על ברכת המזון, והרביעית על חציו השני של ההלל (המנהיג צ).

טעם נוסף: חלקו הראשון של ההלל הינו בכלל סיפור יציאת מצרים, לכן יש לאומרו בשעה שמצה ומרור מונחים לפניו, דהיינו קודם הסעודה, ואילו חלקו השני של ההלל אין בו סיפור יציאת מצרים, ולכן אפשר לאומרו לאחר הסעודה, אף בשעה שאין מצה ומרור מונחים לפניו (אשל אברהם מהדו"ת סימן תעז).

טעם נוסף: כדי שישאלו התינוקות, וזה בכלל השינויים שעושים בלילה זה (סדר היום בסדר ההגדה ד"ה ומה).

למה לא מברכים על ההלל בהגדה?

מִרְן ה"שולחן ערוך" (סימן תפז סעיף ד) פסק שמברכים על ההלל בבית הכנסת, "בליל ראשון של פסח גומרין ההלל בציבור בנעימה בברכה תחילה וסוף". וכן הוא מנהג בני ספרד כמו שכתבו ב"טור" וב"בית יוסף" (סי' תעג), וכתב על זה ה"טור" ומה טוב ומה נעים ההיא מנהגא ויש לו סמך במסכת סופרים, וכן הוא על פי דעת רבינו האריז"ל ב"שער הכוונות", ועל דרך הסוד יש בזה חיוב גדול, וכמו שכתב מִרְן החיד"א בברכי יוסף, שכן הוכיחו מלשון ה"זוהר הקדוש".

והטעם שמברכים על ההלל בבית הכנסת כתב הטור כדי שלא יצטרך לברך על ההלל שאומר בביתו, שהרי בבית מחלקים הלל חציו לפני הסעודה וחציו אחריה.

טעם נוסף ל"חלוקת הלל, מפני דחצי הלל דקודם הסעודה מדבר הכל ביציאת מצרים ושייך לכל ההגדה שקודם הסעודה דאיירי כולה ביציאת מצרים [ולכן בסופו אומרים את הברכה על הגאולה ממצרים], אבל חצי הלל האחרון וגם רוב סיפורי ההגדה שאחר הסעודה מדברים בשאר הגאולות ובגאולה העתידה, לכך קבעו יחד אחר הסעודה, ומטעם זה נוהגין לומר "שפוך חמתך" קודם "לא לנו" (לבוש סימן תפ).

וזה לשון ה"אגודה" (מסכת פסחים פרק י): "והלל יש בו חמישה דברים יציאת מצרים, וקריעת ים סוף, ומתן תורה ואותם כבר עברו, ומלחמת גוג, ותחיית המתים אומר אחר אכילה כי הם לעתיד ולכן מדלגין שם בראש חודש".

וכן כתב האברבנאל בפירוש "זבח פסח" על ההגדה, שהחלק הראשון של ההלל מדבר ביציאת מצרים וקריעת הים, ולכן נקרא "הלל המצרי". והחלק השני כולל ענייני לעתיד לבוא, בגלות, בתחיית המתים, חבלי משיח, ומלחמת גוג ומגוג.

טעם נוסף: תיקנו חכמים לומר חציו לפני הסעודה וחציו לאחר הסעודה, כדי שקרבן הפסח יאכל בתוך אמירתו. וגם כיום שאין אנו זוכים לאכול קרבן פסח, אכילת המצה היא במקום אכילת קרבן הפסח (מהר"ל גבורות ה' סו"פ סב).

טעם נוסף לחלוקת ההלל, שעל ידי כך אנו שותים את כל ארבע הכוסות בהידור תוך אמירת שירה. את הכוס הראשונה אנו שותים על הקידוש, השניה על חציו

והטעם: כתב הטור (אורח חיים הלכות פסח סימן תעג): "ונוהגין באשכנז כשמגיעין עד "לפיכך" מגביה כל אחד כוסו ואוחזו בידו עד סיום ברכת "אשר גאלנו" והכי איתא במדרש "שומר טוב", "כשמגיע ללפיכך אוחז כוסו בידו כדי לומר שירה על היין".

טעם נוסף: לפי שאין מברכין ברכת "שעשה ניסים" בפסח, אלא נכלל במה שאומרים בהגדה "לפיכך" אנו חייבים לברך להלל ולקלס למי שעשה ניסים לאבותינו ולנו את כל הניסים האלה", ולכן מגביהין הכוסות אז, להראות שאנו מזכירין נס על אחד מד' הכוסות של גאולה, כמו שאנו מזכירין נס בשעת הקידוש" (ספר המנהגים חילדיק, מנהגי ליל הסדר).

ובספר "מטה משה" (עמוד העבודה ליל הסדר סימן תרמא): "ומגביה הכוס, ויכסה המצות שלא יראה הפת בושטו, ומתחיל בקול רם לפיכך, ובו ט' מיני שבח כנגד ט' תיבות בקדוש קדוש קדוש עד כבודו. [הרוקח]".

טעם נוסף: על פי דברי הגמרא (ברכות לה, א): "מניין שאין אומרים שירה אלא על היין? שנאמר (שופטים ט, ג): 'ותאמר להם הגפן החדלתי את תירושי המשמח אלהים ואנשים' - אם אנשים משמח, אלהים במה משמח? מכאן שאין אומרים שירה אלא על היין", ולפי שבאים לפתוח בשיר והלל, מגביהים את הכוס, שכן אין אומרים שירה אלא על היין" (הפרדס עמוד נא; אבודרהם; שבלי הלקט סימן ריח; טור שם בשם מדרש שומר טוב).

טעם נוסף כתב רבי דוד אבודרהם (סדר ההגדה ופירושה): "ויש מגדולי המפרשים שהורו לברך על ההלל שתי פעמים אחד לפני הסעודה "לקרוא את ההלל", ואחד לאחר הסעודה "לגמור את ההלל". אבל רב עמרם, ובעל הלכות גדולות, ורב צמח ורבינו האיי גאון כתבו שאין מברכין עליו כלל, שאין אומרים אותו על השולחן בתורת קריאת הלל אלא בתורת שיר והודאה בלבד, ואיך יברך "לגמור" והוא פוסק באמצע ומברך ברכות הרבה, ומרבה בשיחת דברים בסעודה, ואוכל ושותה אלא ודאי אין מברכין עליו. וכבר פשט המנהג בכל העולם שלא לברך עליו. וכל הלכה שהיא רופפת בידך הלך אחר המנהג ירי' מע"ש פ"ה)".

טעם נוסף: ברכת "לפיכך" אנחנו חייבים להודות שאומרים לפני ההלל עולה גם להלל (אורחות חיים ליל פסח סימן סא).

טעם נוסף: עיקר התקנה היתה לקרוא בבית הכנסת; ואף מי שלא קרא בבית הכנסת - אינו מברך בבית, שלא יהיו שניים בבית אחד - זה קורא ומברך וזה קורא ואינו מברך (רשב"א ברכות יא, א).

טעם נוסף: לפי שהסעודה מפסיקה באמצע, שהרי מחלקים את ההלל לשניים, חלק נקרא לפני הסעודה וחלק לאחריה (טור סימן תעג בשם אבי העזרי).

כשיגיע לומר "לפיכך אנחנו חייבים" נוטל כוסו בידו ומגביהו עד שחותם "גאל ישראל" (חזו"ע עמוד נט).

טעם נוסף: מגביהים את הכוס משום שמחה ומשום חיבוב מצוה, כמו שמגביהים מטעם זה את הקערה, את המצה ואת המרור בשעת אמירת "מצה זו", "מרור זה" (ראבי"ה עמוד 162).

טעם נוסף: כוס בגימטריא "אלהים", ו"אלהים" בגימטריא "הטבע" [=86]. וכשמגביהים את הכוס ב"לפיכך" מרמזים על אמונתנו שלא רק הניסים במצרים הם מהקב"ה אלא אף הטבע הוא בהשגחתו (ערוך השולחן סימן תעג ס"ק כג).

מותר לשבת בעת קריאת ההלל שקודם הסעודה, וכן בעת קריאת ההלל שאחר הסעודה, ויש נוהגים לעמוד. והמחמיר תבוא עליו ברכה (חזו"ע עמוד נט).

והטעם: כתב "הבית יוסף" (סימן תכב): "כתוב בשבלי הלקט (סי' קעג) הורה הרב רבינו מאיר דמצות הלל קריאתו מעומד, והטעם כתב ה"ר בנימין על שם הכתוב "הללו עבדי ה' שעומדים" ומה שקורין אותו בליל פסחים בישיבה מתוך שחולקין אותו אין מטריחין עליו לעמוד.

ועוד שהרי עומד על שולחנו וכוסו בידו ושמא תטרף דעתו מתוך סעודתו ויפול הכוס מידו. והר"מ כתב לפי שדרך ליל פסח דרך היסבה וחירות אין מטריחין אותו לעמוד "עכ"ל:

וכתב ב"חזון עובדיה" (שם): "והנה טעם האמצעי שמא תיטרף דעתו "מתוך סעודתו", משמע דבהלל שלאחר הסעודה קאמר, אבל הלל שקודם הסעודה דלא שייך זה הטעם יש לומר שיש לעמוד. אולם

לפי טעם א' מתוך שחולקים אותו וכו', או לטעם הר"מ שדרך ליל פסח היסבה וחרות, יוצא שאין צריך לעמוד גם מקודם. **אולם ראיתי שיש נוהגים לעמוד והמחמיר תבוא עליו ברכה**".

והטעם: שיש נוהגים לעמוד, שבכל הטעמים שהביא "שבלי הלקט" אין קפידא לעמוד.

ועוד טעם דכתב בעל "האשכול" (ברכת ההודאה סימן כג) שכתב דעמידה בהלל ילפינן מ"לכם" מספירת העומר דכתיב ביה "לכם" ובעינן מעומד, כמו שנאמר בקמה – בקומה. והיכן מצינו לכם בהלל? על כורחך הוא מדכתיב (ישעיהו פרק ל, כט): "הַשִּׁיר יִהְיֶה לָכֶם כְּלִיל הַתְּקַדֵּשׁ חֲגִי", שנאמר לגבי ליל הסדר.

טעם נוסף: "שההלל עדות שבחו של מקום ונפלאותיו וניסיו שעשה לנו, ומצות עדות בעמידה, וכן ראוי לנהוג" ("מטה משה" סימן תקכא, והפרי חדש ס"ס תכב).

מברך ברכת "אשר גאלנו", עד "גאל ישראל" ושותה הכוס השני בהיסבת שמאל. אם שכח ושתה בלא היסבה, חוזר ושותה בהיסבה. ואין צריך לחזור ולברך על הכוס האחר ברכת "בורא פרי הגפן", ואף אם אינו רגיל לשתות יין באמצע הסעודה. ולא יברך אחריו, ברכת "על הגפן", שברכת המזון פוטרנו (חזו"ע עמוד נט).

יש אומרים שצריך לומר בברכת אשר גאלנו "וְנֶאֱמַר [בנו"ן סגולה] לפניו שירה

בברכת אשר גאלנו צריך לומר ונודה לך
 "שיר חדש" על גאולתנו, ולא שירה
 חדשה. (חזו"ע עמוד סא).

והטעם: ש"כל השירות לשון נקבה, חוץ
 משירה שלעתיד לבוא שהיא בלשון זכר.
 כלומר שהנקבה יש לה צער לידה, אף כל
 הניסים יש אחריהם צער, חוץ מלעתיד
 שאין אחריה צער (תוספות בשם המכילתא
 פסחים קטז).

ובזה יובן מה שאמרו (ברכות ד:) על הפסוק
 (עמוס ה, ב): "נפלה לא תוסיף קום בתולת
 ישראל", במערבא מתרצי לה הכי, נפלה
 ולא תוסיף לנפול עוד, קום בתולת
 ישראל, ולכאורה היה צריך לומר
 "קומי", אולם קימת נקבה יש אחריה
 נפילה שנית, בחבלי יולדה. אולם כאן
 תהיה קימת זכר שאין אחריה צער.

וכמו שאמרו בירושלמי (שביעית ריש פרק ו):
 "אבל אתם משאתם נגאלים עוד אין אתם
 משתעבדין, מה טעם (ירמיה ל, ו): "שֶׁאֵלֹו נָא
 וְיָרְאוּ אִם יִלְד זָכָר" כשם שאין הזכר יולד
 כך אתם משאתם נגאלין עוד אין אתם
 משתעבדין".

וכן במדרש (שמות רבה פרשת בשלח פרשה כג):
 "כל השירות שנאמרו בעולם לשון נקבות
 [שירה], לומר מה הנקבה הזאת מתעברת
 ויולדת וחוזרת ויולדת כך הן הצרות באות
 עליהן והיו אומרים שירות בלשון נקבות,
 לכך עמדו בבל ומדי ויון ואדום ושיעבדו
 את ישראל, אבל לעתיד לבוא אין עוד
 צרות בו, שנאמר (ישעיה סה): "כי נשכחו
 הצרות הראשונות" וכתוב (שם לה): "ששון
 ושמחה ישיגו" וגו' באותה שעה אומרים

חדשה על וכו'", אבל אנו נוהגים לומר
 ונאמר בחול"ם ולא בסגול (חזו"ע עמוד נט).

הטעם: לנוהגים לומר "וְנֶאֱמָר" לפניו שירה
 חדשה" שזה חוזר על גאולת מצרים
 שעברה, וגם יש אומרים 'דהלל אמרו משה
 וישראל' (פסחים קיז:).

והטעם: למנהג שלנו לומר "וְנֶאֱמָר" לפניו
 שירה חדשה". ביאר בספר "מעשי ה'"
 (מעשי מצרים פכ"ד) שמסדר ההגדה אומר כן,
כנוטל רשות לומר הלל, וזה לשונו: "ואמר
 ר"ג עוד ונאמר לפניו הללויה, שכבר אמרנו
 שכל מאמרו של רבן גמליאל הוא פה מה
 שהוא היה אומר בלילי פסח, שלכך נאמר
 ר"ג היה אומר, רצה לומר שהיה אומר כל
 הדברים הללו בלילי פסח, ולכן אחר כל
 דבריו אמר "וְנֶאֱמָר לפניו הללויה", כנוטל
 רשות לומר הלל, לפי שבהלל הזה יש בו כל
 חמישה דברים שגמלנו.

א. הוצאה לחירות "בצאת ישראל
 ממצרים".

ב. גאולה משעבוד אומרו "הים ראה
 וינס", שהוציאם בעל כורחם של
 מצרים ולא נשאר עליהם שעבוד.

ג. מיגון לשמחה, "צרה ויגון
 אמצא".

ד. מאבל – "את עיני מן דמעה" ליום
 טוב "זה היום עשה ה' נגילה
 ונשמחה בו".

ה. מאפילה לאור גדול "אל ה' ויאר
 לנו", יהי שמו מבורך לעד".

"שיר" לשון זכר, שנאמר (תהלים צח): "שירו לה' שיר חדש".

בברכת "אשר גאלנו", הנוסח הנכון הוא, "ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים", וסימן לדבר "ואמרתם זבח פסח הוא לה" (חזו"ע עמוד ס).

והטעם: שהחגיגה נאכלת קודם לקרבן פסח, לפי שהפסח נאכל על השובע. וכיון שעיקר המצוה בכזית האחרון שאוכלים על השובע [אפיקומן], ועל כן יש להקדים זבח לפסח, סימן לדבר "ואמרתם זבח פסח הוא לה".

מצות ההגדה וסיפור יציאת מצרים נמשך זמנם כל הלילה, ועד שתחטפנו שינה. וכמו שפסק מרן ב"שולחן ערוך" (סימן תפא סעיף ב) חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח וביציאת מצרים ולספר בניסים ונפלאות שעשה הקב"ה לאבותינו, עד שתחטפנו שינה. ומכל מקום לכתחילה מצות קריאת ההגדה לפני חצות הלילה, אבל אם נמשך בקריאת ההגדה עד אחר חצות, יכול לברך ברכת "אשר גאלנו" (חזו"ע עמוד סב).

והגרבי"צ אבא שאול זצוק"ל היה תמה על הלוששים בגדי שינה ופונים לישון, והיה מעורר על זה, שהרי בליל הושענא רבא טורחים ויגעים להישאר ערים כל הלילה אע"פ שהוא ממנהג, וקל וחומר שיש להשתדל ביותר בלילה זה, שהוא מצות עשה ומעיקר הדין ונפסק ברמב"ם וב"שולחן ערוך" (נר מציון פסח עמוד שלט).

יוצאין ידי חובת מצות סיפור יציאת מצרים גם כשעוסקים בהלכות הפסח או בחידושים על ההגדה וכדו', כמבואר בלשון מרן ה"שולחן ערוך" (שם): "חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח וביציאת מצרים וכו' עד שתחטפנו שינה", ומבואר דגם הלכות הפסח בכלל המצוה (אור לציון פט"ו אות י), ומקור דברי מרן מן התוספתא בפסחים, "שמענו לרבותינו רבי אליעזר ורבי יהושע שהיו מסובין ועסקו בהלכות הפסח עד קרות הגבר".

מנהגינו שאין מברכים בורא פרי הגפן אלא על כוס ראשון ושלישי בלבד, וכדעת מרן ה"שולחן ערוך". והאשכנזים מברכים על כל כוס וכוס, וכן נוהגים כמה מבני עדת תימן, אך טוב ונכון שגם התימנים יאמצו להם מנהגי הספרדים בארץ ישראל, וכדעת מרן, ולא יעשו במה לעצמם להבדל משאר הספרדים, ובפרט שגם בתימן הורו כמה מגדולי רבני תימן לנהוג בכל הדינים כדעת מרן (יחווה דעת ח"א סי' טו).

מהי הגלות הקשה ביותר שיש?

"ואפילו כולנו נבונים כולנו יודעים את התורה" – כל כמה שאדם לומד תורה, בכל זאת עוד מצויה בו איזו מידה שעדיין היא שרויה בגלות... ומשועבדת ליצר הרע ולכוחות הגוף וזקוקה לגאולה. הלילה הזה יכולים הכוחות והמידות הללו להיגאל, בזכות ההתעוררות של יציאת מצרים, ולהתקרב אל ה' יתברך, לפיכך "מצוה

עלינו לספר ביציאת מצרים" - ביציאה מהגלות של עצמנו... (ספר הזמנים).

וכן היה אומר האדמו"ר מבלז': שישנם שלוש גלויות והאחת קשה מהשניה. הראשונה: גלות של יהודים בין הגויים, והיא גלות קשה מאוד כידוע; והשניה: גלות של יהודים בין יהודים, והיא גלות קשה יותר... והשלישית: והיא הגלות הקשה מכולן והיא גלות של אדם בתוך עצמו...! למרות ידיעת האמת ודרך החיים הנכונה עדיין נכנעים לגלות של עצמנו... וממנה בלילה זה יכולים לקבל גל הארה לצאת ממנה!

וכן יש לרמוז "מצרים" האותיות באמצע הם יצר... האות הראשונה מ' רגילה, ואות האחרונה מ' סתומה, לרמז שמי שנשאר "במצרים" היצר לוכד אותו. לכן צריך לצאת ממצרים... להוציא את המידות הרעות ולהיגאל מהן....!

נעליכם ברגליכם

האדמו"ר מבעלז אומר על הפסוק: "וְנָכְתָה תְּאֲכֹלוּ אֹתוֹ מִתְּנִיכֶם חֲגָרִים נְעָלֵיכֶם בְּרַגְלֵיכֶם וּמִסְלָכֶם בְּיָדְכֶם וְאָכַלְתֶּם אֹתוֹ בַּחֲפוּזֹן פֶּסַח הוּא לָהּ" (שמות יב, יא). לכאורה התורה צריכה לכתוב הפוך, "רגליכם בנעליכם", ולא להיפך? ענה האדמו"ר ע"פ דרך הדרוש: לעם ישראל במצרים היו הרבה הרגלים רעים מחמת השיעבוד הארוך; לכן צריך לנעול את ההרגלים, היינו לצאת מהם, ובצורה זו הם יצאו ממצרים. וזהו גם כן ציווי ה' לדורות. ואפשר להבין זאת ע"פ הפסוק במשלי "הַדָּלֶת תִּסָּבֵב עַל צִיָּה וְעָצָל עַל מִסְתֹּ" (משלי כו, יד).

שאל הגה"צ הרב שמשון פינקוס זצ"ל לכאורה מה הדלת עשתה ומה חסרונה, שכך משוים אותה לעצלן שכל היום הוא בטל, הרי על כל פנים היא מקיימת את תפקידה? אם כן מה החיסרון המשותף לשניהם?

ענה הרב זצ"ל - ניקח לדוגמא דלת בישיבה שבה יש אלף תלמידים וכל אחד שנכנס לבית המדרש פותח אותה בממוצע עשר פעמים וכל פעם שנפתחת היא נפרסת לשני מטרים. אם כן ביום אחד היא צריכה להתקדם עשרים אלף מטר כלומר עשרים ק"מ, ובשבוע מאה וארבעים ק"מ. אם כן כיצד היא עדיין נשארת במקום? הרי היתה אמורה להיות כבר בירושלים?! אלא לדלת יש ציר הקובע אותה במקומה, אם כן היא מגבילה את עצמה מראש - "אני לא יכולה יותר", "עד כאן ותו לא". ממילא זה גם כן העצלן הוא מתיימש מראש, קובע שלא יכול, ואי אפשר לו להתקדם, לעלות ברוחניות. לכן עם ישראל במצרים התרגלו לכעין עצלות שלילית שבמצרים, ומצרים גם כן לשון "מַצְרִים", (שסוגרים אותם, ולא נותנים לצאת מהטומאה). לכן אומרת התורה "ונעליכם ברגליכם" - תנעלו את ההרגלים השליליים ותתחילו להתקדם, ולכן גם המשך הפסוק מענין זה "ומקלכם בידכם" - תפסיקו עם הקולות שלכם, כי אתם חושבים שאינכם ברמה - שהרי מי מקל כל הזמן זה נובע מחמת שחושב שלא יכול להחמיר. ואחר שהעם נוהג כן יכולים לקבל את התורה, אחר שניקו עצמם מההרגלים והמידות השליליות... (בשם הרה"ג ר' שלמה לוונשטיין שליט"א).

רחצה

והלא שני טיבולים אלו קבועים וידועים מראש, ואם כן האדם אינו מסיח דעתו משמירת ידיו; וחוזרת השאלה, למה צריך ליטול ידים שתי פעמים? אמרי: **כיון דבעי למימר אגדתא והלילא - דילמא אסוחי אסחיה לדעתיה ונגע** [מתרצת הגמרא, מאחר שהאדם צריך לומר את ההגדה ואת ההלל בין שני הטיבולים, שמא יסיח דעתו משמירת ידיו ויגע בבשרו או בטינופת; לפיכך צריך ליטול שוב את ידיו לטיבול שני].

וכתב ה"בית יוסף" (אורח חיים סימן תעה): "ויטול ידיו. אע"פ שנטל ידיו בטיבול ראשון אמרינן (פסחים קטו): חוזר ונוטל ידיו שניה ומברך על נטילת ידים מפני שהסיח דעתו בשעת קריאת ההגדה. וכתב המרדכי נראה לי שאם נתכוין בנטילה ראשונה לגמור בה כל סעודתו בלא היסח הדעת אין צריך לחזור וליטול שנית עד כאן. ונראה לי דאין לכוין בכך שלא לבטל תקנת חכמים שתקנו ליטול פעמיים בליל פסח".

ונראה מדברי ה"בית יוסף", אם כיוון כבר בנטילה הראשונה, ולא הסיח דעתו אין צריך לחזור וליטול ידיו. ומיהו היינו דווקא בהתכוון לגמור בה כל סעודתו, הא לאו הכי, אלא חשב ליטול רק לצורך טיבולו במשקה, ושוב נמלך ושמר ידיו ולא הסיח דעתו נוטל שנית.

שהרי פסק מרן ב"שולחן ערוך" (הלכות נטילת ידים סימן קנח, ז): "נטל ידיו לדבר שטיבולו במשקה, ואחר כך רוצה לאכול לחם, יש מי שנראה מדבריו שאין אותה נטילה עולה לו, ואין צריך לומר אם נטל ידיו שלא לאכול ואחר כך נמלך, ואכל".

יטול ידיו כדת, ויברך "על נטילת ידים". ואם יודע שלא הסיח דעתו בנטילה ראשונה עד עכשיו, יטול בלא ברכה (חזו"ע עמוד סב).

הטעם שאע"פ שנטל ידיו בטיבול ראשון, שנוטל ידיו שנית ומברך "על נטילת ידים", אמרינן בגמרא (פסחים קטו): **"אדבריה רב חסדא לרבנא עוקבא** [כיבדו והוליכו לפניו], **ודרש: נטל ידיו בטיבול ראשון – נוטל ידיו בטיבול שני. אמרו רבנן קמיה דרב פפא: הא בעלמא איתמר** [הוראה זו נאמרה באופן כללי, לענין טיבולים של שאר ימות השנה, בכגון זה בשעה שנטל ידיו לטיבול ראשון, לא היה יודע שסופו לעשות טיבול נוסף, ונמצא שהסיח דעתו משמירת ידיו, לפיכך צריך ליטול ידיו שוב לטיבול שני], **דאי סלקא דעתך הכא איתמר - למה לי נטילת ידים תרי זימני? הא משא ליה ידיה חדא זימנא! [שאם יעלה על דעתך שדינו של רבנא עוקבא נאמר בליל הסדר, למה צריכים ליטול ידים שתי פעמים? והלא נטל ידיו פעם אחת לטיבול ראשון, וידע שעומד להטביל פעם שניה, ואם כן שמר ידיו עד הטיבול השני?]** - **אמר להו רב פפא: אדרבה, הכא איתמר** [אדרבה, הוראה זו נאמרה בליל הסדר]. **דאי סלקא דעתך בעלמא איתמר - למה לי תרי טיבולי? [שאם יעלה על דעתך שהיא נאמרה בשאר ימות שנה, למה הוצרך רבנא עוקבא לדבר על מקרה של שני טיבולים, והלא אין דרך לעשות כן בשאר ימות שנה]** **אלא מאי הכא איתמר - נטילת ידים תרי זימני למה לי, הא משא ליה ידיה חדא זימנא! [מה תאמר? שרבנא עוקבא דיבר לענין ליל הסדר,**

וגם כאן מכיוון שבתחילה כיון רק לצורך טיבולו במשקה, חוזר ונוטל ידיו לסעודה.

וכן אם נטל ידיו סתם, כיון שהדרך היא ליטול ב' פעמים, ומכל שכן לה"בית יוסף" שכן היא תקנת חכמים, אמרינן דהוי כמפרש שהוא לצורך טיבולו במשקה דווקא.

ודווקא בנוטל בפירוש לגמור בה סעודתו, דעת המרדכי שאין צריך נטילה, ולדעת ה"בית יוסף" יש לומר שצריך נטילת ידים שנית כיון שהיא תקנת חכמים.

יש הסוברים לא כמין ה"בית יוסף" מכיוון שעיקר התקנה משום שאולי נגע, אם כן ממילא היכן שברור לנו שלא נגע, אין צריך נטילה אחרת (אורחות חיים, שכלי הלכות, הב"ח, מגן אברהם ועוד).

וכתב ב"חזון עובדיה" (עמוד סג): "ועל כן נראה שיש להעמיס גם בדברי מרן הבית יוסף כן. ורק לכתחילה קפיד שלא יכוין, וכן נראה ממה שכתב "שאלין לכוין בכך" וצריך עיון.

לא יכוון בנטילה ראשונה לנטילה שניה.

אם כיון בשעה שנטל ידיו בראשונה לטיבול הכרפס שתעלה לו הנטילה גם לסעודה, אם לא הסיח דעתו משמירת ידיו בשעת ההגדה - אין צריך לחזור וליטול ידיו לסעודה. ומכל מקום, אין ראוי לכוון בנטילה ראשונה שתעלה גם לנטילה שניה (ב"י; ב"ח; שו"ע הרב סימן קסד סעיף א).

הטעם: כדי שלא לבטל את תקנת חכמים שתיקנו ליטול פעמיים בליל פסח (ב"י).

טעם נוסף: אין הכל יכולים להיזהר שלא יסיחו דעתם משמירת הידים (מ"ב סימן קסד ס"ק ד בשם הכנה"ג וא"ר).

טעם נוסף: יש לחוש שמא יבואו להאכילו דבר אסור כשיראו אותו אוכל בלי נטילה, שיסברו שהוא נכרי (שו"ע הרב סימן קסד, א).

אין לטנף ידיו כדי שיוכל לברך

לא שמר ידיו – אם הסיח דעתו ולא שמר על ידיו, או אפילו אינו יודע בצורה ברורה אם שמר על ידיו נקיות [אולי נגע במקום זיעה או במקומות מכוסים וכדומה] נוטל ידיו בברכה, וטוב יותר שיגע במנעליו ויטנף את ידיו קודם האכילה.

[ניסוד התקנה של נטילת ידים לפני אכילת לחם ודבר שטיבולו במשקה היא משום "שידים עסקניות הן" ונוגעות מבלי משים במקומות מכוסים ובטינופת, לפיכך מי שנטל ידיו והסיח דעתו משמירתו, חייב שוב ליטול ידיו, שהרי יתכן שנגע באותה שעה במקומות אלו].

שמר ידיו – אבל אם שמר ידיו, ויודע שידיו נקיות, יטול ידיו שנית בלי ברכה. אכן לעשות תקנה לטנף ידיו בנגיעה במנעל וכיוצא בזה, כדי שיוכל לברך, יש לומר דלא מהני כל כך. **והטעם:** שאולי הוא גורם לברכה שאינה צריכה.

ולפוטרו מנטילת ידים לגמרי קשה הדבר לדידן, **והטעם:** מכיון שמרן (סימן קנח) סובר להחמיר בזה. ואע"פ שבליל פסח סעודתו לפניו, מכל מקום מסתמא דעתו היתה ככל בני אדם, ליטול שנית אחר כך.

ובפרט שכתב מרן ה"בית יוסף" דתקנת חכמים היא.

ומכל מקום אם כיון מתחילה לגמור סעודתו בנטילה ראשונה, יש להקל במקום צער כגון לחולה או זקן, הא לאו הכי אין להקל. ולכתחילה לא יכוין כאמור לשמור ידיו וכדברי ה"בית יוסף" (חזון עובדיה עמוד סד).

לדעת ה"ביאור הלכה" אם יודע בעצמו שידיו נקיות ולא הסיח דעת משמירתם, יטנף ידיו [כגון שיגע במנעליו] ויברך על הנטילה, **והטעם**: דאין חשש ברכה שאינה צריכה מכיון שעושה זאת להסתלק מן הספק, שהרי נחלקו הראשונים אם נטילה על דבר שטיבולו במשקה מועילה לסעודה, ובכדי להסתלק מן הספק מותר לגרום לברכה שאינה צריכה. אך כאמור דעת מרן הגר"ע יוסף זצוק"ל אם יודע שלא הסיח דעתו מנטילה ראשונה יטול ידיו בלא ברכה.

ויש אומרים בכדי לצאת ידי חובת כל הדעות טוב שיבקש מאחד מבני הבית שהסיח דעתו משמירת ידיו שיברך "על נטילת ידים" ויכווין להוציאו ידי חובה.

אם כשנטל ידיו בראשונה, שכח ובירך על נטילת ידים, טוב שלא ישמור ידיו נקיות, כדי שיוכל לחזור וליטלם לסעודה שנית עם ברכה. ואין ברכתו שבירך בתחילה, ברכה לבטלה (חזו"ע עמוד סד).

והטעם: היינו כדי שלא יכנס בספק בענין נטילת ידים שנית. שלדעת מרן ה"בית יוסף" כן היא תקנת חכמים.

והברכה שבירך תחילה היא לא ברכה לבטלה, כיון שרוב הפוסקים סבורים שצריך לברך, רק לכתחילה אנו מורים ד"שב ואל תעשה עדיף" דספק ברכות להקל. אבל היכן שכבר בירך אין לחוש לזה.

יש מקומות שמביאים ספל מים עם קערה ליטול את הידים לבעל הבית, ויש נוהגים כן גם עבור שאר הגדולים מבני הבית (ילקו"י סימן תעה הלכה ו).

והטעם: על דרך שכתב הרמ"א (סימן תעג סעיף א): "שבעל הבית לא ימזוג הכוס בעצמו, אלא אדם אחר ימזוג לו דרך חירות".

וכן מובא בשם סידור ה"חתם סופר", שנוהגים להביא לבעל הבית את המים לנטילת ידים, שכל זה דרך שררה וחירות. ושטוב לחנך את הילדים שיטלו את ידי בעל הבית [ויש בזה מצות כיבוד הורים].

וכן כתב בספר "ויגד משה" שירחץ ידיו ע"י אחר, כדרך איש שר ומושל, וטוב לחנך בזה את הקטנים בני שש.

בנטילה הראשונה נאמר "ורחץ" בלשון ציווי, ואילו בנטילה השניה נאמר "רחצה" שלא בלשון ציווי.

הטעם: בנטילה הראשונה נאמר "ורחץ" בלשון ציווי לפי שנטילה ראשונה היא חובה, אבל נטילה שניה אינה חובה, שכן יכול לכוון בנטילה ראשונה לפטור את הנטילה לסעודה [אלא שאין נוהגים כן מהטעמים המבוארים לעיל], ולכן בנטילה

שניה נאמר "רחצה" שלא בלשון ציווי (ליקוטי מהרי"ח מנהגי ליל א' דפסח פסקה "רחצה").

טעם נוסף: כתב בהגדה של פסח "בריש גלי" [לרבי ירוחם הכהן אב"ד דובסאר] על סימני הסדר: "הנה בני המשכיל מו"ה אהרן הכהן נ"י שאל אותי בליל פסח על הסדר לכאורה, וכי מאי החילוק בין "ורחץ" ל"רחצה", ולמה בנטילה ראשונה עשה הסימן "ורחץ" ובנטילה שניה עשה הסימן "רחצה"!!

והשיב בעצמו לפי דעתו שהכוונה פשוטה היא כדרך השיר הפייטנים **לסדר המלות במשקל שווה סוף כל חרוז** כשאומר "קדש ורחץ", כנגדו יאמר "כרפס יחץ" וכשאומר "מגיד רחצה" הרי כנגדו "מוציא מצה" וכן "מרור כורך" הרי כנגדו "שולחן עורך" "צפון ברך" ובסופה "הלל נרצה..." **והכוונה לאומרה בשמחה כנגד השיר כדי שיתן אל לבו להתעורר לקיים היטב כל הסדר כפי הנכלל בט"ו מלות הללו**, עכ"ד. והוא נכון, ולפי דעתי השבתי לו כי הרחיצה הראשונה היא בלי ברכת "על נטילת ידים", והרחיצה השניה היא בברכת "על נטילת ידים", ולהכי מעיקרא אמר "קדש ורחץ" בוא"ו החיבור להיות נטפל אל התיבה שלפניה לרמז על הרחיצה טפילה שהיא בלי ברכה, והדר קאמר בלשון "רחצה" שהיא תיבה בפני עצמה לא נטפל לשלפניה לרמז על הרחיצה העיקרית שהיא בברכת "על נטילת ידים" ודו"ק היטב ופשוט הוא".

"וַעֲבַדוּם וַעֲנוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה"

במדרש מובא כי בשעה שיצא יעקב אבינו מעם פרעה מלך מצרים ליווה אותו פרעה ארבע אמות ובשכר זה זכה ונשתעבדו לו בני ישראל מאתיים ועשר שנים.

עוד מובא כי נבוכדנצר פסע ארבע אמות כדי להחזיר את האגרת ששלח אויל מרודך לחזקיה מלך יהודה כיון שהקדימו את שמו לשם ה'. בשכר ארבע פסיעות אלה זכה נבוכדנצר שהשתעבדו לו ישראל שבעים שנה.

יש להבין – שאל הגאון מווילנא – והרי בשני המקרים פסעו השניים ארבע אמות, ואם כן מדוע זכה פרעה על מעשה זה שהשתעבדו לו בני ישראל מאתיים ועשר שנים, ואילו נבוכדנצר קיבל שכר על מעשהו הזהה והשתעבדו לו ישראל "רק" שבעים שנה?

אלא – השיב הגאון – בגמרא מובא כי קומת אדם בינוני היא ג' אמות ופסיעה רגילה היא שליש מגובהו. עוד מלמדים אותנו חז"ל כי פרעה היה אדם נמוך בגובה אמה אחת בלבד.

לפי זה – אמר הגאון – אנו למדים שעל נבוכדנצר היה ללכת ארבע פסיעות כדי לעבור מרחק של ארבע אמות אולם פרעה, שהיה ננס בגובה אמה, ופסיעה שלו היא שליש אמה בלבד, היה עליו ללכת שתיים עשרה פסיעות כדי לעבור מרחק של ד' אמות, פי שלושה דיוק! משום כך אצל נבוכדנצר השתעבדו ישראל שבעים.

מוציא מצה

מצה דאורייתא גם בזמן הזה

וכן פסק ה"שולחן ערוך" (סימן תעה סעיף ז):
 "אין חיוב אכילת מצה אלא בלילה
 הראשון בלבד".

יקח המצות כסדר שהניחם, הפרוסה בין
 שתי השלימות, ויאחזם בידו ויברך
 "המוציא" ו"על אכילת מצה" (חזו"ע עמוד
 סה).

ברכת "על אכילת מצה" – היא ברכת
 המצוות – "אשר קדשנו במצוותיו וצונו על
 אכילת מצה" ומברכים אותה רק בלילה
 הראשון דיש מצות עשה מן התורה לאכול
 כזית מצה.

ברכת "המוציא לחם מן הארץ" היא ברכת
 הנהנין, וכל פעם דאוכלים מצה יש לברך
 אותה ככל ברכות הנהנין.

והטעם שמברכים "המוציא לחם" על
 המצה... אם נדקדק בלשון "לחם" נמצא
 שביאורו הוא "מזון", עיקר מזונו של
 אדם, כמו "עֶבֶד לַחֵם רַב" [עשה סעודה
 גדולה] (דניאל ה). שהרי הלחם אינו יוצא מן
 הארץ אלא התבואה שממנה עושים
 הלחם.

וכן נאמר (תהילים קמז, ט): "נֹתֵן לֶבְהֶמָה
 לֶחֶמָה" וכי בהמה אוכלת רק לחם? אלא
 ביאור לשון "לחם" הוא מזון – עיקר מזונו
 של אדם.

וכן כתב רש"י (בראשית פרק לא) "לאכול
 לחם" – כל דבר מאכל קרוי לחם, כמו
 (דניאל ה א): "עֶבֶד לַחֵם רַב" [עשה סעודה
 גדולה], (ירמיה יא יט): "נשחיתה עץ בלחמו"
 [נשים סם המוות "במאכלו"], "כי לחם הוא
 כלל לכל מאכל" (רד"ק בספר השרשים).

מצות אכילת מצה גם בזמן הזה היא
 מדאורייתא, למרות שתלה הכתוב את
 אכילת מצה באכילת הפסח, כמו שנאמר
 (שמות יב, ח): "וּמִצּוֹת עַל מַלְאָכֵי הָאֱלֹהִים".

המקור: איתא בגמרא (פסחים קכ, א): "אמר
 רבא: מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור
 דרבנן. – ומאי שנא מרור? [שבזמן הזה הוא
 מדרבנן?] דכתיב "על מצות ומרורים" בזמן
 דאיכא [יש קרבן] פסח - יש מרור [יש חיוב מן
 התורה לאכול מרור], ובזמן דליכא [שאין קרבן]
 פסח - ליכא מרור. מצה נמי הא כתיב "על
 מצות ומרורים"! [אם כן, מצה גם לא תהא נוהגת
 מן התורה בזמן הזה, שאף היא הוקשה לפסח באותו
 הפסוק] - מצה מיהדר הדר ביה קרא "בערב
 תאכלו מצות" [הכתוב חוזר וכופל את מצות
 אכילת מצה, "בערב תאכלו מצות" ופסוק זה מיותר,
 אלא על כורחך בא ללמד שחייב באכילת מצה גם שאין
 קרבן פסח].

וזה לשון הרמב"ם (חמץ ומצה פרק ו הלכה א):
 "מצות עשה מן התורה לאכול מצה בליל
 חמישה עשר שנאמר (שמות יב): "בערב
 תאכלו מצות", בכל מקום ובכל זמן, ולא
 תלה אכילה זו בקרבן הפסח אלא זו מצוה
 בפני עצמה ומצותה כל הלילה, אבל בשאר
 הרגל אכילת מצה רשות רצה אוכל מצה
 רצה אוכל אורז או דוחן או קליות או
 פירות, אבל בליל חמישה עשר בלבד חובה
 ומשאכל כזית יצא ידי חובתו".

שהביצים נתקטנו וצריך לשער כעת לכזית כשיעור ביצה, וכתב ב"ביאור הלכה" (סימן רע"א סי"ג), דלמעשה יש להחמיר כדבריהם בכזית מצה בליל פסח דהוי מן התורה. ואף דלענין דינא העיקר דהכזית הוא ט' דרהם [27 גרס] בלי פקפוק, מכל מקום בענין זה דבלאו הכי כתבו הרא"ש והטור ו"השולחן ערוך" להצריך שני כזיתים, ראוי לחוש לזה כל מה שאפשר. מיהו במקום צער קצת יש להקל בכזית (חזו"ע עמוד סו).

והטעם שאוכל מהעליונה והתחתונה ביחד, שאם יאכל מתחילה כזית של "המוציא" דהיינו מן השלימה הרי הוא כמפסיק בין ברכת "על אכילת מצה" לאכילת הפרוסה שעליה חוזרת הברכה, ואם יאכל הפרוסה מקודם ואחר כך השלימה גם כן הוא כמפסיק לאותם פוסקים שסוברים שברכת "על אכילת מצה" חוזרת על השלימה, ועל כן יאכלם ביחד (משנה ברורה סימן תעה ס"ק ח בשם ה"חק יעקב").

טעם נוסף, שאם יאכל של המוציא תחילה [היינו השלימה, דמסתמא הברכה הראשונה עלה קאי העיקר, שהיא העליונה] יצא בה ידי חובת מצה, ואנו בעינן לכתחילה "לחם עוני" לשם מצה דהיא הפרוסה ולא השלימה, ולאכול של הפרוסה מתחילה גם כן אין נכון, אחרי דהשלימה מונחת מלמעלה ואין מעבירין על המצוות (הב"ח הובא שם ב"שער הציון").

ולא עוד, אם אדם קובע סעודה על עוגות מזונות [216 גרס], הרי הוא נוטל ידים ומברך "המוציא לחם מן הארץ" אע"פ דאוכל עוגות הוא, כיון דמשמעות "לחם" הוא עיקר מזונו עתה. אם כן מילת "לחם" בלשון הקודש אינה כאותה משמעות שישנה היום למילה לחם....!

נוהגים שאחר שמברך "המוציא" שומט המצה השלישית מידו, ונשארת בידו העליונה עם הפרוסה, ומברך "על אכילת מצה". ובוצע מהשלימה העליונה ומן הפרוסה משתייהן ביחד, כזית מכל אחד, ויטבלם במלח, ויאכלם בהיסבה ביחד (חזו"ע עמוד סה).

והטעם: שאוכל כזית מן העליונה וגם כזית מן הפרוסה, דלא ידעין על מה מברך "על אכילת מצה", אם על העליונה או על הפרוסה, שהוא מחלוקת בפוסקים. שפיר נהגו לחוש לזה, להצריך כזית מכל אחד.

וזה לשון ה"משנה הברורה" (סימן תעה ס"ק ט): "כזית מכל אחד – מן הפרוסה בוודאי צריך כזית דהא מברכין "על אכילת מצה" ואין אכילה פחותה מכזית, אבל פרוסת המוציא הלא קיימא לן ד"המוציא" מברכין אפילו על פחות מכזית, אלא משום דיש פוסקין שסוברין דברכת "המוציא" קאי על הפרוסה וברכת "על אכילת מצה" קאי על השלימה לכך צריך מכל אחת כזית".

ועוד בפרט לפי מה שכתבו האחרונים (הצל"ח ו"החתם סופר" סימן קכז), שיש להכפיל את השיעור של כזית מצה, משום

ואם אינו יכול לאכול כשני זיתים ביחד, יאכל של המוציא תחילה שהיא השלימה העליונה, ואחר כך של אכילת מצה, שהיא הפרוסה, ובדיעבד אם אכל כזית אחד, בין מן השלימה בין מן הפרוסה יצא. ובמקום שיש לו קצת צער די אף לכתחילה בכזית אחד בלבד (שם).

וכן אם בני ביתו מרובים, ואין מספיק לחלק לכל אחד מהם שתי כזיתים ממצות הסדר, יכול לתת להם, אחר שנגמרה חלוקת הפרוסה לשנים או שלושה מן המסובין, ממצה שמורה אחרת אשר מחוץ לשולחן, ואז די בכזית אחד בריווח לכל אחד, ואין הכרח לתת לכל אחד מהם שני כזיתים מן המצות שמורות אשר מחוץ לשולחן (חזו"ע עמוד סה).

והטעם: הניחא בשתי המצות שעליהם בירכו, ואמרין כל ברכה חלה על מצה אחרת, אבל שלוקח ממצה שלא היתה בברכה, בכזית ראשון כבר קיים אכילתו בשביל ב' הברכות, ומה תועלת בכזית שניה (ילקו"י סימן תעה, א בהערה עמוד תלה).

אין צריך להכניס שני הכזיתים לפיו בבת אחת ולאכול, ואף בכזית אחד אין צריך להחמיר בזה, אלא אוכל מעט מעט בזה אחר זה כדרך אכילה, ללא שהיה בינתיים. ובלבד שלא ישהה באכילת הכזית כדי אכילת פרס, דהיינו שיעור אכילת פת כשלוש ביצים, והוא כשש דקות עד שבע דקות וחצי (חזו"ע עמוד סו).

כתב בספר "תרומת הדשן" (סימן קלט): "יראה דמצוה מן המובחר לבלוע כל הכזית כשהוא מרוסק בבת אחת. והכי מוכח ממרדכי פרק "ערבי פסחים", דכתב אהא דקאמר (פסחים קטו ע"א): "כורכו בבת אחת ואוכלו", פירוש היה נוטל כזית מצה וכזית מרור וכזית חרוסת.

ואם תאמר היאך מחזיק בית הבליעה כולי האי, דהא כזית היינו חצי ביצה? ויש לומר דהוא דווקא כשהמאכל שלם, אבל כשהוא מרוסק מחזיק טפי, וכשהוא מגיע לבית הבליעה מרוסק הוא, ולכך מחזיק כולי האי ע"כ.

מכאן מוכיח דאין לבלוע הזית של מצה מעט מעט, דאם לא כן להכניס כל ג' הזיתים לפיהו ולכוס אותו ביחד ולבלוע ביחד מעט מעט. אלא על כרחך מצוה לבלוע בבת אחת להלל. הוא הדין לדין זית אחד של מצה או של מרור.

ונראה מדברי "תרומת הדשן": שהוא סובר שצריך להכניס כל הכזיתות לפיו בבת אחת, ולא להכניסו לפיו מעט מעט, ועיקר חידושו על פי המרדכי שצריך לבלוע בבת אחת.

וכתב ב"אליה רבה" (סימן תעה): "ויאכלם ביחד וכו'. היינו שיכניסם לפיו בבת אחת, אבל כשבולע די כזית אחד אחר שריסקן בפיו, אבל במהרי"ל (שם) דיכול לאכול מעט מעט ובלבד שלא ישהה יותר מאכילת פרס, והכי נוהגין".

גם בספר "שבח פסח" כתב במסקנתו (דף ו עמוד ב): "ולכן נראה לי שאף לכתחילה שפיר דמי לאכול הכזית מעט מעט כדרך

וכן כתב בספר "הליכות שלמה" (עמוד רפג), שאין לו לדחוס בפיו ולאכול בחיפזון בלתי רגיל, ובפרט באכילת ב' הכזיתים בבת אחת, כי במצות שלנו העשויות כרקיקין קשים אין זו אכילה, ואולי הוה ליה כעין שלא כדרך אכילה, ולכן הדרך הראויה היא שיאכל כשיעור הראוי ברציפות מתוך מהירות רגילה ותו לא.

וכן כתב בספר תשובות והנהגות לחזון איש (סימן קכג), שלא היה נוהג להכניס כל הזית בפיו בבת אחת, אלא היה אוכל מעט מעט. "וכן עיקר (חזו"ע שם).

אכילת הכזית מצה – בכמה זמן

אין לשהות באכילת כזית המצה יותר משיעור כדי אכילת פרס, דהיינו שיעור אכילת ג' ביצים. ולכתחילה טוב להחמיר לסיים את אכילת הכזית בארבע דקות. ובדיעבד או שעת הדחק כשש דקות עד שבע דקות וחצי.

עייין לעיל בהלכות "קדש" בביאור שיעור "כדי אכילת פרס".

ובעל הבית שאוכל שני כזיתים, אינו צריך לדחוק עצמו לאכול את שניהם תוך כדי אכילת פרס, שהרי המצוה היא בכזית אחד ורק מספק אוכל שני כזיתים, שלא ידוע על איזו מצה קאי ברכת "על אכילת מצה".

[ויש המחמירים על עצמם לאכול את שניהם תוך ארבע דקות, כיון שאם השיעור הנכון הוא כדעת הצ"ח והחזון איש הרי

שבני אדם בולעים סעודתם, ואין לאנוס את עצמם להיות גרגרן לבלוע הכזית בבת אחת, רק שלא ישהה באכילתו יותר מכדי שיעור אכילת פרס, שכן דעת מרן והרמ"א שהשיטתו דברי המחמיר בזה, ומוכח דסבירא להו כדברי המהרי"ל הנ"ל].

ויש הדוחקים עצמם לעשות כן, ושמחת החג ע"י כך נעדרת מהם, ובאמת שהעיקר שאין מקום לחומרא זו, אלא אף לכתחילה אוכל כדרך האוכלים מעט מעט, ללא שהיות.

והגר"מ פיינשטיין זצוק"ל אמר שכיום אין לאכול את הכזיתים בבת אחת, כי הדבר מסוכן, וכן נהג למעשה (הגש"פ שלו עמוד רפא).

וידוע שכמה אנשים שדחקו את עצמם לאכול שני הכזיתים של המצה, ושל הכורך, בבת אחת, כמעט והסתכנו ונלקחו לבית החולים בליל פסח, וזה פריה של חומרא זו. והואיל ומרן ורמ"א לא סוברים לחומרא זו כלל, אף לכתחילה אין צורך להחמיר בזה.

וזה לשון מרן ה"שולחן ערוך" (סימן תעה סעיף א): "ויאחזם בידו ויברך המוציא ועל אכילת מצה, ואחר כך יבצע מהשלימה העליונה ומהפרוסה, משתיהן ביחד, ויטבלם במלח... ויאכלם בהיסבה ביחד כזית מכל אחד".

ונראה, דאין הכוונה שיתן את כל הכזיתות יחד לתוך פיו, אלא הכוונה שמניח זו על גב זו, ואוכל מעט מעט משתיהם יחד, בכל פעם קצת מהעליונה קצת מהפרוסה, באופן שכל לעיסה משותף משתיהם יחד.

צריך לאכול את השתי כזיתות תוך כדי אכילת פרס].

נוסח הברכה "על אכילת מצה"

הנוסח הנכון בברכת אכילת מצה ובברכת אכילת מרור, הוא "על אכילת מצה", ו"על אכילת מרור", וכמו שפסק מרן ה"שולחן ערוך" וכך מנהג העולם, ואין לשנות. ומכל מקום אם טעה ובירך על המצה "לאכול מצה" וכן אם טעה ובירך על המרור "לאכול מרור", יצא ידי חובה ואינו חוזר ומברך (ילקו"י סימן תעה סעיף ב).

כתב הרא"ש (פסחים פרק א): "ומה שחלקו במטבע ברכות יש מהן שתיקנו ב"על" ויש מהן שתיקנו בלמ"ד, רבנו תם ז"ל היה נותן טעם לדבר דכל מצוות דנעשות מיד שייך לברך עליהן "על" כגון "על מקרא מגילה", "על הטבילה", "על נטילת ידים", "על הפרשת תרומה", "על אכילת מצה", "על אכילת מרור", אבל "להניח תפילין" "להתעטף בציצית" ו"לישב בסוכה" יש בהן שיהוי והלשון מורה על כך להיות מעוטר בתפילין, ולהיות עטוף בציצית, ו"לישב בסוכה" לאכול ולטייל כל היום, ו"להדליק נר חנוכה" יש שיהוי במצותה, כדאמרין בבמה מדליקין (דף כא ב): "מצותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק". וכן "לשמוע קול שופר" יש שיהוי להפסקה בין התקיעות דעיקר מצות שופר על סדר הברכות.

ומה שאין מברכין "על קריאת הלל" ואנו מברכין "על מקרא מגילה" היינו טעמא לפי שקוראים את המגילה בלא הפסק אבל

בקריאת ההלל מפסיקין והציבור עונין ראשי הפסוקים.

ועוד דאמרין בפסחים (דף קי, א) דעיקר קריאת הלל תיקנו נביאים הראשונים לקרותו על כל צרה שלא תבוא על הציבור לכשיגאלו גומרין את הלל, הלכך שייך ביה האי לישנא "לקרות את ההלל" דכל מצוה שאינה חובה תמיד לא שייך ביה "על".

ומה שמברכין "להכניסו בבריתו..." משום דברכה זו לא נתקנה לגמרי על מצוה זו, תדע דהא מברכין אותה לאחר המילה, אלא נתקנה להודות ולהלל ולשבח להקב"ה שצוה לעשות מצוה זו בכל פעם שתבוא לידינו.

ומה שמברכין בתפילין של יד "להניח" ועל של ראש "על מצות [תפילין]" משום דלא רצו חכמים לתקן שתי ברכות זו אחר זו במצוה אחת שוות ותיקנו בשל ראש "על מצות" שהיא גמר המצוה.

ורבי"א היה מחלק דמצוה דאפשר לעשות ע"י שליח מברך "על" אבל מצוה שהוא בעצמו צריך לעשותה צריך לברך בלמ"ד, וזו היא קצת סברת הש"ס דלמול משמע דלא סגי דלאו איהו מהיל, ועל שופר אנו מברכים "לשמוע בקול שופר" דלא סגי דלאו איהו שומע, "ולקרוא את ההלל" אע"פ דשומע כעונה כמו גבי מקרא מגילה מכל מקום מצוה לענות בראשי הפרקים אע"פ דשומע כעונה.

ו"על הטבילה" אף על גב דטבילת טמאים אי אפשר לעשות ע"י שליח כיון דטבילת כלים אפשר לקיים ע"י שליח לא פלוג. גם משום דטבילת גרים שהיא לאחר הטבילה.

ו"על נטילת לולב" לפי שפעמים מברך אחר שיצא בו שכבר נטל לא שייך לברך ליטול משום דלהבא משמע והיינו נמי טעמא דעל נטילת ידים. ו"להדליק נר של חנוכה" אף על גב דאפשר לעשות ע"י שליח אורחא דמילתא הוא שכל אדם מדליק בביתו מפני חביבות הנס, וכן נר של שבת ו"על ספירת העומר" לפי שנהגו ששליח ציבור מברך להוציא את מי שאינו יודע לברך לכך מברכין "על". ובתפילין נמצא בספרים מדויקים במצות תפילין וכן כתב רב אלפס ז"ל. ועל התורה מברכין באשכנז "לעסוק בדברי תורה". ולפי טעם זה מברכין "לאכול מצה" ו"לאכול מרור" [דלא שייך ע"י שליח].

ודעת הרמב"ם (חמץ ומצה פרק ח הלכה ו): "ואחר כך כורך מצה ומרור כאחד ומטבל בחרוסת ומברך ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו "על אכילת מצות ומרורים" ואוכל, ואם אכל מצה בפני עצמה ומרור בפני עצמו מברך על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו". "מי שאין לו ירק אלא מרור בלבד, בתחילה מברך על המרור שתי ברכות "בורא פרי האדמה" ו"על אכילת מרור" ואוכל, וכשגומר ההגדה מברך על המצה ואוכלה וחוזר ואוכל מן המרור בלא ברכה" (שם הלכה יב).

והטעם: כתב שם הרב המגיד: (הלכות חמץ ומצה פרק ח הלכה יב): "וראיתי נוסח הברכות כדברי רבינו שהוא ב"על אכילת מצה" ו"על אכילת מרור" והטעם לדבריו לפי מה שאמרו (פרק אחד עשר מהלכות ברכות) הוא מפני

שבברכה זו מוציא עצמו ואחרים עמו השומעין אותו שאין צריכין לברך... אבל לפי דעת הרבה מן האחרונים הנוסח הוא "לאכול מצה" ו"לאכול מרור", וכן עיקר".

ומרן ה"שולחן ערוך" פסק (סימן תעה סעיף א): "ויקח המצות כסדר שהניחם, הפרוסה בין שתי השלימות, ויאחזם בידו ויברך המוציא ו"על אכילת מצה"... ואחר כך יקח כזית מרור וישקענו כולו בחרוסת, ויברך "על אכילת מרור".

"וכך מנהג העולם, ואין לשנות" (ילקו"י שם).

שיעור כזית מצה

שיעור הכזית, לדעת מרן ה"שולחן ערוך" הוא כשיעור של חצי ביצה [דהיינו תשעה דרהם, שהם עשרים ושבעה גרם]. ולדעת הרי"ף הרמב"ם והרא"ש הכזית הוא כשליש ביצה [דהיינו שישה דרהם, שהם שמונה עשרה גרם]. ולהלכה יש להחמיר כדעת מרן ה"שולחן ערוך".

ומצה אחת רגילה של מכונה בלאו הכי שוקלת כ-27 גרם. אולם זקן או חולה שאינם יכולים לאכול כזית מצה כשיעור חצי ביצה, יש להקל להם לאכול כשליש ביצה, בלא ברכה. ובכל השיעורים נהגו לשער במשקל (שו"ת יחוה דעת ח"א סימן טז).

והטעם: שבכל השיעורים נהגו לשער במשקל, אף שמעיקר הדין הולכים אחר הנפח, דכתבו הפוסקים מאחר שאין הכל בקיאים לשער בנפח, לכן נהגו הכל לשער במשקל, כי מן המשקל נדע בדרך כלל על הנפח. ומנהג זה היה עוד לפני כאלף שנה,

מכל מקום כיון שבסך הכל בשני הכזיתים אוכל יותר מ-27 גרם, די בזה לצאת ידי חובה.

והטעם: דהחויב לאכול ב' כזיתות הוא מדרבנן בלבד, ובדין דרבנן אפשר להקל לכתחילה ללכת אחר הנפח ולא אחר המשקל, אלא שמכל מקום צריך לאכול כזית לפי משקל כדי לצאת מהתורה לכל השיטות, וכשאוכל 20 גרם מכל מצה הרי יש בזה גם כזית גם לפי המשקל.

[וכך יוצא בזה גם ידי חובת הצלי"ח והחזון איש שהתקטנו הביצים וכזית הוא חמישים גרם, כיון שבסך הכל בשני הכזיתים יחד אוכל את השיעור הגדול (35 גרם ששווה ל-50 גרם נפח).

ולגבי שאר המסובים מעיקר הדין די ב-27 גרם מצה, אלא שלכתחילה מתורת חומרא ראוי ונכון לאכול 35 גרם מצה כדי לצאת ידי חובת הצלי"ח והחזון איש שהביצים של ימינו התקטנו ושיעור כזית 50 גרם. ואע"פ שבני ספרד לא נוקטים כדעה זו, מכל מקום ראוי ונכון להתאמץ פעם אחת בשנה ולצאת ידי חובת כל השיטות. אולם אינו לעיכובא אלא על צד החומרא וההידור].

אם יש קושי באכילת 27 גרם יכולים להקל ולאכול 18-25 גרם לפי מידת הקושי, ולילדים קטנים או זקנים וחולים שמתקשים באכילת המצה אפשר להקל גם ב-12-15 גרם.

והטעם: מפני שלפי השיטה המקילה ביותר בחישוב נפח, יש בכמות זו נפח של כזית [וזאת אם ננקוט שכזית הוא שליש ביצה – 18 גרם, ולא חצי ביצה – 27 גרם, וגם ננקוט שלא צריך למעך את חלל

על פי תשובת רב שרירא גאון. וכן מבואר בהרב המגיד (פ"א מעירובין הלכה יב) בשם הגאונים, וכן משמע מדברי האחרונים, "פתח הדביר", "רבינו יוסף חיים" ועוד. ואם באנו לחוש לתקלות המצויות במקרים שונים כשמעשרים במשקל, הנה הניסיון הוכיח שלעומתם רבו גם רבו הטעויות והתקלות המצויות במקרים רבים יותר כאשר מעשרים בנפח, ומה שגם לא יצא הדבר ממחלוקת כיצד יש לשער בנפח מצד מיעוד החללים וכדומה. לכן העיקר לשער במשקל.

וכמה חכמים בדורנו הכריזו שבמצות רכות שלנו בשביל כזית צריך לאכול 40 גרם, כיון שהן מכילות יותר מים, ואחרי שחיקה צריך שיעור גדול יותר לקבל מהן נפח של כזית. אך לא מצינו לשום פוסק שכתב כן, ומקדמת דנא נהגו לאכול מצות רכות, ובפרט שמעיקר הדין היה לנו להסתמך על שיטת הרי"ף והרמב"ם שהכזית הוא שליש ביצה [=18 גרם]. ומה שגם חבריהם בודקים אחריהם ומכחישים טענותיהם שלא יעלה המשקל על 30 גרם, ובסוג נדיר במיוחד 32 גרם (ילקו"י סימן תעה סעיף ב ובהערה).

ובספר "הליכות מועד" כתב כך (פסח עמוד שלה):

השיעור של "כזית" במצות קשות

בעל הבית צריך לאכול 20 גרם מהמצה העליונה ו-20 גרם מהמצה הפרוסה, כיון ש-20 גרם מצה שווה בנפח ל-27 גרם, ואע"ג שיש מחמירים ללכת אחר המשקל,

האוור שבין המצה לגמרי אלא מיעוד קל בלבד].

השיעור של "כזית" במצות רכות

לפי כללי הבריאה שהטביע הקב"ה בעולמו ככל שהחומר צפוף יותר, כך נפחו פחות ומשקלו רב, וככל שהחומר מרווח יותר כך נפחו גדול ומשקלו פחות.

דוגמא: 500 גרם דבש, ו-500 גרם לחם, משקלם זהה אבל הנפח של הלחם גדול יותר מנפח הדבש כיון שהלחם אינו צפוף מאוד כמו הדבש.

המצות הרכות צפופות מאוד ובכדי להגיע ל-27 גרם בנפח צריך לאכול 35 גרם במשקל. שהרי המשקל יכול להיות לחומרא, לאכול יותר כדי להגיע למשקל אע"פ שיש כבר את השיעור בנפח.

[וכן כתב ב"אורחות מרן" (עמוד תצו) בשם מרן הגר"ע יוסף זצוק"ל שכך היה נוהג ומנהיג לאכול מהמצה הרכה כשיעור הני"ל].

ולכן בעל הבית שאוכל שני כזיתים חייב לאכול 35 גרם מצה רכה מהמצה העליונה, ו-35 גרם מהמצה הפרוסה. ואילו שאר במסובים שאוכלים רק כזית אחד יאכלו 35 גרם מצה רכה.

ובני אשכנז צריכים לאכול 65 גרם מצה רכה כדי לצאת ידי חובת הצלי"ח והחזון איש, וראוי עד כמה שאפשר שגם בני ספרד יחמירו בזה.

אכילת מצה – מצוות צריכות כוונה

קיימא לן מצוות צריכות כוונה, ולכן יש לכוין קודם אכילתו לצאת ידי חובה של אכילת מצה. ומכל מקום אין צריך שיאמר בפה מלא שעושה לשם מצוה, אלא די בכוונה במחשבה בלבד. ובפרט במצוה שיש עליה ברכה, שהברכה מעוררת לכוונה, ואין לך כוונה גדולה מזו. ובדיעבד אם לא כיוון באכילתו, יצא (חזו"ע עמוד סח).

והטעם שבדיעבד יצא, שיש פוסקים דסבירא להו דכשעושה מעשה אין צריך כוונה (הרב המגיד בדעת הרמב"ם).

יש אומרים דכשאוכל כיון שנהנה אין צריך כוונה וכמו שאמרו המתעסק בעריות וחלבים חייב כיון דנהנה (הר"ן בדעת הרמב"ם).

ובפרט שיש לומר כיון שהיסב חזקה שהוא כיון (ירושלמי פרק ערבי פסחים).

אמירת "לשם יחוד" לפני מצוה

יש נוהגים לומר "לשם יחוד" קודם אכילת המצה והמרור, וכן לכל מצוה ומצוה, ואע"פ שהאומרם ומכוין לבו לשמים, בודאי שיש לו על מה לסמוך, אבל אין בזה שום סרך של חיוב כלל, אלא ממידת חסידות בלבד. ואם יודע שיכול לכוין לשם מצוה גם בלי אמירת ה"לשם יחוד" אינו צריך לאומרו.

יש נוהגים לומר "לשם יחוד" לפני כל מצוה שעושים, או קודם לימודם. ואע"פ שהגאון "הנודע ביהודה" פקפק בזה, מכל מקום אם הדבר מועיל לו לכוין לשם

מעשה גדינו כוננהו, למי? לאותה דרגה שצריך להתקן. כוננהו, את מי? בחבור אחד באבות, להיות מתקן בהם במעשה הזה פראוי.

ודעת רבינו האר"י ז"ל היתה לומר "לשם יחוד" לפני קיום כל מצוה, וכמו שכתב בהקדמת "שער המצוות", וזה לשונו: "העושה מצוה אין די לו עשייתה, אבל צריך לקיים מה שאמרו רז"ל **שיכוין בעשיית המצוות שהוא עושה אותם לשם עושיהן, שהוא ה' יתברך** וכו'. ואין זה מתקיים אלא במי שיודע כוונת התפילה והמצוות. ומכוין בעשייתם לתקן עולמות העליונים, וליחדא שמיא דקודשא בריך הוא עם שכינתיה, ואין כוונתו לקבל שכר". ע"כ.

וכתב מרן החיד"א ב"מחזיק ברכה" (סימן רלא סק"א), בשם הרב "סולת בלולה", שלפני כל מצוה יאמר "מצוה זו אני עושה לשם יחוד קב"ה ושכינתיה", וכתב, ובמטו מיניה דמר הגאון "הנודע ביהודה" שהטיח דברים על אמירת לשם יחוד, ולשרי לן מר, וכמו שכתבתי בקונטרס "שמחת הרגל". ולא רק בתפילה ודבר מצוה ינהג לומר שהוא לעבודתו יתברך שמו, שבוה הוא מסלק החיצוניים, אלא אפילו בדברי העולם יאמר לשם ה', כדי שלא תשרה סטרא אחרא בשום מעשה ממעשיו הגשמיים, ויועיל גם כן להצלחה. ע"כ.

ובשו"ת "חסד לאברהם" (חאו"ח סימן ט') הפליג הרבה בשבח אמירת "לשם יחוד", וכתב שהגאון "הנודע ביהודה" לא היה דעתו שלא לומר נוסח זה, אלא היתה לו

מצוה, נכון שיאמר נוסח לשם יחוד לפני כל מצוה שמקיים.

וכל אדם ינהג כפי מה שהוא מכיר את עצמו, שאם מתעורר לכוין במצוה על ידי הברכה, די בזה ואין צריך שיאמר לשם יחוד, אבל אם אמירת לשם יחוד גורמת לו לכוין יותר בעשיית המצוה, ראוי ונכון שיאמר לשם יחוד לפני כל מצוה ומצוה שעושה (ילקוט יוסף השכמת הבוקר סימן ה, כוונת הברכות).

מקור המנהג לומר "לשם יחוד" לפני קיום כל מצוה, הוא על פי המבואר ב"זוהר הקדוש" (פר' תזריע, ופרשת יתרו, דף צג ע"ב):

תרגום לשון הקודש: "וְאֵם יִזְדַּמֵּן לוֹ מַעֲשֶׂה וַיְכַוֵּן בוֹ, צָדִיק הוּא. וְאֵף עַל גֵּב שְׂלֵא מִכְּנוּ בוֹ, צָדִיק הוּא, שְׁעוֹשֶׂה מִצְוֹת אֲדוֹנוֹ. אֲבָל לֹא נִחְשָׁב כְּמִי שְׁעֹשֶׂה רְצוֹנוֹ לְשִׁמָּה, וַיְכַוֵּן בוֹ בְּרָצוֹן שֶׁל הַסִּתְּפוֹת בְּכַבּוֹד רְבוּנוֹ, כְּמִי שְׂלֵא יוֹדֵעַ לְסַבֵּר סִבְרָא, שְׁהָרִי בְּרָצוֹן תְּלִי הַדְּבָר לְשִׁמּוֹ. וּבְמַעֲשֶׂה שְׁלִמְטָה לְשִׁמּוֹ, מַתְּעֵלָה הַמַּעֲשֶׂה לְמַעַלָּה וּמִתְתַּקֵּן כְּרֵאוֹי. כְּמוֹ זֶה בְּמַעֲשֶׂה שֶׁל הַגּוֹף נִתְקַן מַעֲשֶׂה הַנֶּפֶשׁ בְּאוֹתוֹ הַרְצוֹן, שְׁהָרִי הַקַּב"ה רוֹצֵה אֶת הַלֵּב וְהַרְצוֹן שֶׁל הָאָדָם, וְאֶפְלוּ כֵךְ, אִם אֵין שָׁם רְצוֹן שֶׁל הַלֵּב, שֶׁהוּא עֶקֶר הַכֹּל, עַל זֶה הַתְּפִלָּל דָּוִד וְאָמַר, (תהלים צא) וּמַעֲשֶׂה גְדִינוֹ כּוֹנֵנָה עֲלֵינוּ וְגו'. שְׁהָרִי אֵין כָּל אָדָם חָכֵם לְשִׁים רְצוֹן וְלֵב לְתַקֵּן הַכֹּל וַיַּעֲשֶׂה מַעֲשֶׂה שֶׁל מִצְוָה. עַל זֶה הַתְּפִלָּל תְּפִלָּה זֹאת – וּמַעֲשֶׂה גְדִינוֹ כּוֹנֵנָה עֲלֵינוּ.

מה זה כוננה עלינו? כוננה והתקן תקינה למעלה פראוי. עלינו, אף על גב שאיננו יודעים לשים הרצון, אלא המעשה לבדו.

כוונה אחרת. כי לאחר שקמה כת השבתני צבי חששו מאוד מכל דבר חסידות הנעשה שלא ע"י העוסקים בתורה.

גם מהר"ח פלאגיי בספרו "כף החיים" (סימן א אות א) הביא דברי החיד"א הנ"ל שיש ליזהר קודם שבא ללמוד או לעשות איזה מצוה, שיאמר "לשם יחוד" וכו'. ושהרב "ראשית חכמה" (שער אהבה פרק ט) החמיר בזה, דצריך לומר לשם יחוד לייחד שני שמות הוי"ה ואדנו"ת. ויכוין שבזה תתעלה השכינה מהגלות.

והכי איתא בתיקונים הנוספים (תיקון ז' דף קמו) שיכוין "לאקמא שכינתא מן גלותא", ואפילו בשאר מעשים גשמיים יאמר לשם ה', כמו שכתב ב"ראשית חכמה" (בפרק ט מ"שער האהבה"), וב"שער הקדושה" (פרק טו): כתב דזו היתה מעלת האבות, דאפילו במעשים גשמיים היו מייחדים לשם ה', ע"כ.

ואמנם מי שהרגיל את עצמו לכוין לשם מצוה בעשיית המצוה, וכגון כשהוא מתעטף בציצית, ומניח תפילין עושה כן במחשבה לשם מצוה כפי המבואר ב"שולחן ערוך", אינו חייב לומר לשם יחוד, כי עיקר אמירת הלשם יחוד היא לעורר הכוונה של המצוה. ואם מתעורר לכוין על ידי הברכה, די בזה.

וכמו שכתב כן בשו"ת "חזון עובדיה" (חלק א כרך ב, עמוד תקסו), דמעיקר הדין אין צורך באמירה בפה מלא שעושה לשם מצוה, וכגון אמירת "לשם יחוד", וכיוצא בו, ולא דמי למה שכתבו התוספות (ע"ז כז א) שבכתיבת הגט דבעינן לשמה, צריך שיפרש

בפיו בתחילת הכתיבה ויאמר אני כותב לשם פלונית וכו'. וכן גבי כתיבת ספר תורה ע"ש. וכן הוא ב"שולחן ערוך" (סימן לב סעיף יט), מכל מקום בכוונת המצוות די במחשבה ואין צריך אמירה מפורשת בפיו.

ואף שהגאון רבי יוסף חיים בספר "לשון חכמים", תיקן נוסחאות לשם יחוד לכל מצוה ומצוה, ונדפסו במחזורים, מכל מקום ידוע דהגאון הנ"ל חסדאין מיליה על דרך הקבלה, והאומרם ומכוין לבו לשמים, ודאי שיש לו על מה לסמוך, אבל אין בזה שום חיוב. ואשרי השם דרכיו ואורחותיו, כמו שדרשו חז"ל (מועד קטן ח א) שזוכה לראות בישועת הקב"ה, שנאמר: "ושם דרך אראנו בישע אלהים". ומכל מקום אפילו למי שאומר מצוות צריכות כוונה, די במחשבה, ואין צורך באמירת "לשם יחוד", ובפרט כשמברך על המצוה, הברכה שעל המצוה היא הכוונה לקיום המצוה, ורק ממידת חסידות יש נוהגים לומר "לשם יחוד" על קיום המצוה. ע"ש.

ובאמת, שהניסיון מוכיח שעל ידי אמירת ה"לשם יחוד" הקצר המובא בסידורים, מתעוררים לכוין לשם מצוה, כי בלא זה מכוח ההרגל שוכחים מלכוין. ואף שהברכה גורמת לכוונה, מכל מקום מחמת ההרגל לא תמיד הברכה מזרזת לכוונה. וכן ראינו להרבה מגדולי חכמי הספרדים, שנהגו לומר "לשם יחוד" קודם קיום מצוה. [רק שלא כולם דקדקו לומר את הנוסחאות הארוכות שנדפסו ב"לשון חכמים" הנזכר].

לשם יחוד קודם הספירה. אבל בשאר מצוות, הגם שהם מדאורייתא, כמו ציצית ותפילין, מסתמך על הברכה שתעורר לכוונה. וזכורני, כאשר תקענו בבית הכנסת אצל מרן אמו"ר, אמר לי באחד הפעמים לדלג הנוסח "לשם יחוד" ולהזדרז לתקוע, כדי להספיק תפילת מוסף בזמנה, ושלא לגרום לטורח צבור. אך ברוב הפעמים אמרנו "לשם יחוד" בנוכחותו. וכנראה לא רצה לשנות ממה שהכל נוהגים.

וכתב המהר"ח פלאג'י ב"כף החיים" (סימן א אות ג): קודם עשיית מצוה יקרא במאמר "זוהר הקדוש" המדברים באותה מצוה, ואם לאו בר הכי הוא, לפחות יקרא פסוקי המצוה ההיא במקראי התורה, קודם עשיית מצותו, כדי שידע וישכיל צויו יתברך אשר קדשנו במצותיו וצונו, ויעשה הדברים לשם פועל, כי מצוות צריכות כוונה, ואם לא כיון לא עשה ולא כלום. ואם הוא בלילה לא יהגה במקרא. ועיניך תראה מה שכתוב במדרש תנחומא (פר' צו) דבהקרבת הקרבנות קודם ההקרבה היו קורין פרשת העולה, כדי להשלים ההקרבה עם הקריאה. והגר"ז היתה דרכו לעשות כן גם בצרכי הגוף באכילה ושתייה ושינה, ללמוד תחילה דבר השייך לאותו מעשה, ובזה היה מקיים "בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך", ע"כ.

ובספר "יפה ללב" כתב (חלק ט סימן ה), דכשיאמר במצותיו יכוין באותה מצוה שלפניו שמברך עליה כאילו מקיים כל רמ"ח עשה, דאיתא ב"זוהר" (פר' נשא דקכ"ד)

ואין לומר דהתינח מצות מצה שהיא פעם בשנה, משום הכי הוא מתעורר בברכתו, אבל ציצית ותפילין וכיוצא בזה, שהוא רגיל לברך בכל יום עליהם, ואיננו מתפעל במחשבתו בעת הברכה, ואם כן יצטרך לומר "לשם יחוד", אחר הרגילות, גם כן אין הכל מתפעלים בעת אמירת "לשם יחוד" במחשבה, ולכן יש לומר דסמכין על אמירת הברכה, דחשיבא טפי. וכל איניש ידע בנפשיה, ואם חושב שיכוין יותר באמירת "לשם יחוד" טוב לאומרו, וה' לא ימנע טוב להולכים בתמים (חזו"ע עמוד סח).

ולכן אף שמרן אמו"ר שליט"א אינו נוהג לומר "לשם יחוד" קודם ציצית ותפילין, מכל מקום מי שעל ידי אמירת ה"לשם יחוד" יזכור לכיון לשם מצוה, נראה שעדיף שיאמר. [ודרכו של מרן אמו"ר לומר "לשם יחוד" קודם אכילת כזית פת בסוכה, ומדגיש, שהוא זכר לענני כבוד וכו' כדברי מרן בשו"ע. כוונת המצוה בטעמא דמילתא].

וכן דרכו לומר "לשם יחוד" קודם ספירת העומר, אחר שכך הכל נהגו ברבים. וגם הרי דעת הרמב"ם והראב"ה דספירת העומר דאורייתא, ועל זה סמך מרן ב"שולחן ערוך" (סימן תפט ס"ד), במי שנסתפק אם ספר את העומר או לא שיכול לברך בשאר הימים מכוח ספק ספיקא. ואע"פ שדעת מרן לדינא דספירת העומר בזמן הזה מדרבנן, מכל מקום מהני סברת החולקים לברך במקום ספק ספיקא. וכיון שכן הוא דעת הרמב"ם, וגם כך נהגו ברבים, לכן לא שינה מהמנהג ודרכו לומר

הבשר בלילה הזה", משמע שיכול לאוכלם אפילו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו (רשב"ס). יש מבארים ממה שכתבה התורה "על" ולא "מצות עם מרורים" (רש"י ע"פ הרמב"ן). ויש שלמדו מזה שכתוב "יאכלהו" בלשון יחיד (חזו"א).

מתקיף לה רב אשי: אי הכי, [שרבנן סוברים כמו שאמר רבי יוחנן, שאסור לאכול את כולם בכריכה אחת] **מאי "אפילו"**? [שאמרו חכמים, שמשמע שיכול לאוכלם בין בכריכה אחת בין בשתי כריכות?!] **אלא, אמר רב אשי: האי תנא הכי קתני: יכול לא יצא בהו ידי חובתו אלא אם כן כורכן בבת אחת ואוכלן כדרך שהלל אוכלן? תלמוד לומר "על מצות ומרורים יאכלהו", אפילו זה בפני וזה בפני עצמו.** [שהתנא של הברייתא באמת סובר שיכול לאוכלם בין בכריכה אחת בין בשתי כריכות, אולם עיקר דברי רבי יוחנן לא נדחו, שקבלה היתה בידו שיש חכמים החולקים לגמרי על הלל ואוסרים בכריכה אחת. אלא שאין הם החכמים של ברייתא זו אלא חכמים אחרים].

השתא, דלא איתמר הלכתא לא כהלל [שצריך דוקא בכריכה אחת], **ולא כרבנן** [של רבי יוחנן, ולא של הברייתא, שסוברים שאוכל רק בשתי כריכות] **מברך על המצה לבד "על אכילת מצה" ואכיל** [זה אף להלל כדלעיל, שמצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן].

והדר מברך על המרור לבד "על אכילת מרור", ואכיל [כי שמא הלכה כרבנן שכל אחד צריך להיות לבד].

והדר אכיל מצה וחסא בהדי הדדי בלא ברכה, זכר למקדש כהלל, [כדי לעשות זכר למה שהלל היה עושה בזמן המקדש, שהיה אוכל הכל בכריכה אחת].

דכל מאן דקיים פקודא חד כדקא יאות, כאילו קיים רמ"ח פקודיהון דעשה, דלית פקודא דלאו איהו כלילא מכולהו רמ"ח וכו', ולכן אומרים במצותיו בלשון רבים, דתחשב כאילו מקיים כל מצוות עשה כאמור. ע"ש.

משבירך על אכילת מצה ומרור, ראוי ונכון שלא ישיח בדבר שאינו מענין הסעודה, עד שיאכל את הכורך, כדי שתעלה ברכת המצה והמרור גם לכורך. ואם שח אין צריך לחזור ולברך, הואיל ומן הדין אין איסור בדבר. אולם דברים שהם מן הענין מותרים אף לכתחילה. ומדת חסידות שלא ישיח כלל עד אחר אכילת אפיקומן. והמחמיר תבוא עליו ברכה (חזו"ע עמוד קא).

המקור: איתא בגמרא (פסחים קטו.): **"והוינן בה: מאן תנא דשמעת ליה דמצוות אין מבטלות זו את זו?** [כלומר במצוות שוות, או שתינהן מדאורייתא, או שתינהן מדרבנן]. (ומשנינן: **הלל היא! דתניא: אמרו עליו על הלל, שהיה כורכן בבת אחת ואוכלן** [את הכזית מקרבן הפסח, והכזית מהמצה ומהמרור] **שנאמר "על מצות ומרורים יאכלהו"** [הרי, שהלל סבור שמצוות אין מבטלות זו את זו, שאם לא כן, לא היה יכול לאוכלם כשהם מכורכים ומעורבים יחד, שהרי כל אחד מבטל את השני].

אמר רבי יוחנן: חולקין עליו חבריו על הלל! דתניא: יכול יהא כורכן בבת אחת, ואוכלן כדרך שהלל אוכלן? תלמוד לומר "על מצות ומרורים יאכלהו"! אפילו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו [ומזה שלא אמר הכתוב "יאכלו", והיינו יודעים שזה חוזר על קרבן פסח, שהרי לפני זה כתוב "ואכלו את

מהמרור טול מה שאני נותן לך" (פרישה) לא הוי הפסק".

אם כן, מצד הדין רשאי הוא להשיח קודם הכריכה, ורק מכיון שיש עדיין בכריכה משום זכר למקדש, נכון ממידת חסידות שלא להשיח עד לאחר הכריכה, למי שרוצה לצאת ידי חובה מן המובחר.

והטעם שלא ישיח ממידת חסידות עד לאחר אכילת האפיקומן, דלרש"י והרמב"ם באפיקומן יוצאים ידי חובת אכילת מצה אלא שתיקנו לברך בתחילת הסעודה, ולכן צריך לכוין בעת אכילת המצה לפטור את האפיקומן לשיטתם (שער הציון סימן תעז ס"ק ד).

מעלת אכילת המצה

באכילת המצה יכוין לכפר אכילת עץ הדעת, ויכוין שהמצה היא לחם האמונה וכל הרפואות בה, ויזכה להיות קדוש וטהור (פסח בציון עמוד שט).

וזה לשון "חמדת ימים" (ח"ב פסח פרק ו): "וראוי לכל איש ישראל להיות מכוין באכילת מצה לתקן עוון אבינו הראשון חטא באכילת עץ הדעת טוב ורע, למאן דאמר חיטה היה, וממנו יקח כופ"ר לנפשו ושפר התיקון לאשר נכשל במאכלות אסורות, כאשר עשה כן יעשה לו ומצ'ה כדי גאולתו".

ובטעם הדבר, כתב רבנו צדוק הכהן מלובלין בספרו "פרי צדיק" (בראשית קונטרס עת האוכל בעניני האכילה י): "מצות אכילת מצה נותנת קדושה באוכל. כי כל מצוה

ומדברי הראשונים יוצא שאף להלל בדיעבד אם לא כך, ואכל מצה ומרור כל אחד בפני עצמו, יצא ידי חובה. שאין הכריכה מעכבת, ורק לכתחילה צריך לכורכן. ובזה נחלקו הלל ורבנן רק לענין לכתחילה, אבל בדיעבד אם אכל כל אחד בפני עצמו יצא לכולי עלמא.

אם כן, בוודאי שהכריכה שאנו עושים עתה, לאחר אכילת מצה ומרור כל אחד בפני עצמו, אינה אלא לזכר בעלמא, ואין בה חיוב מן הדין.

וזה לשון ספר "המנהיג" (הלכות פסח אות פד): "ויראה לי כי הבא לקיים מצוה מובחרת ולצאת ידי חובה כרבנן וכהלל לא יסיח בינתיים אחרי הברכות שבירך על המצה ועל המרור עד שיעשה כתרווייהו להעלות הברכות לכל הסדר, ומכל מקום אם סח שיחת חולין שאינו מן הענין אין צריך לחזור ולברך על הכריכה כמו שאמרנו בהלכות ראש-השנה גבי ברכות של תקיעת שופר, ועוד דאין יכול לברך, וכי לאחר שמילא כריסו מהן יחזור ויברך".

וכן כתב "הטור" (סימן תעה): "וכתב עוד [בספר המנהיג] הרוצה לקיים מצוה מן המובחר לא יסיח עד שיעשה כריכה כהלל כדי שתעלה לו ברכת מצה ומרור לכריכה כהלל. דהא משום דלא איתמר הלכתא לא כמר ולא כמר עבדינן לחומרא כתרווייהו הכא נמי לענין ברכה צריכין למיעבד שיעלה לשניהם ובשיחת חולין צריך ליזהר אבל 'טול ברוך' [בעל הבית שאומר למסובין בשעה שנותן להם מבציעת המוציא מצה וגם

חטא עץ הדעת. ובפרט הנאמר לאדם הראשון "בעצבון תאכלנה" (בראשית ג, יז), מתתקן על ידי אכילה דמצוה.

ובספר "בני יששכר" כתב: "והנה צונו ה' יתברך במצות מצה, ולשומרו מן חמץ, שאור המחמיץ, ומגביה את החומריות והגסות כעין הרע שנכנס בנפש על ידי עץ הדעת, ותמצא "חמץ שער" בגימטריא "עץ הדעת" [=639]. וצונו ה' יתברך שנוזהר בזה שלא לאוכלו בימים ההם בזמן הזה, הוא סימן והוראה לביטול כוח הס"מ אשר בא ורכב על הנחש ופיתה לאכול עץ הדעת, ואז נתהווה הרע".

גדולה היא מצות אכילה מצה שמורה בליל פסח, וב"זוהר הקדוש" מכנה אותה "נהמא דאסוותא", דהיינו "לחם רפואה", וזוכים על ידי אכילתה לנשמה טהורה וקיימת לכל השנה, וגם זוכה לרפואת הנפש והגוף, היינו שירפא את נפשו מתחלואיה, הן המידות הרעות והמגונות, וכן ירפא גופו ממכאוביו. הרי יש בה סגולות רוחניות רבות לנשמת האדם וגופו, וזוכה גם לחכמת התורה.

וזה לשון תרגום הזוהר (תצוה עמוד קפג, ב):
 "עֲתָה יֵשׁ לָנוּ לְהַתְּבוּן, בְּפֶסַח יֵצְאוּ יִשְׂרָאֵל מִלֶּחֶם שְׂנֵקָרָא חֲמֵץ. כְּתוּב (שמות יג): "וְלֹא יֵרָאֶה לְךָ חֲמֵץ", וְכְתוּב (שם יב): "כִּי כָל אֹכֵל מִחֲמֻצֹת... מָה הַטֶּעַם? בְּשִׁבִּיל כְּבוֹד שֶׁל הַלֶּחֶם הַהוּא הַנֶּקְרָא מִצָּה. וְעֲכָשׁוּ שְׂזָכוּ יִשְׂרָאֵל לִלְחֵם עֲלִיוֹן יוֹתֵר, לֹא כְּאוֹי הָיָה שִׁתְּבִטֵּל הַחֲמֵץ וְלֹא יֵרָאֶה כָּלֵל. וּמִדּוּעַ קִרְבָּן זֶה הָיָה חֲמֵץ? שֶׁכְּתוּב "סֵלַת תִּהְיֶינָה חֲמֵץ תִּאֲפִינָה". וְעוֹד, שֶׁעֲתָה בְּיוֹם זֶה

בפרט אותה שמברכין עליה "אשר קדשנו במצוותיו וצונו" מוסיפה קדושה באדם, וביחוד באותו אבר וכוח שעל ידו נעשית, כמו שאמרו ז"ל (בויקרא רבה כא, ה). [וזה לשון המדרש: "בזאת יבא אהרן זה שאמר הכתוב (משלי כד): "כי בתחבולות תעשה לך מלחמה", ר' נתן ור' אחא בשם ר' סימון אמר אם עשית חבילות של עבירות עשה כנגדן חבילות של מצות (משלי ו) "עינים רמות", (דברים ו) "והיו לטוטפות בין עיניך". לשון שקר "ולמדתם אותם את בניכם". "ידיים שופכות דם נקי", (דברים ו) "וקשרתם לאות על ידך". "לב חורש מחשבות און", "והיו הדברים האלה". "רגלים ממהרות לרוץ לרעה" "הוי רץ אחר מילה שהיא בין ברכיים". "יפיח כזבים עד חמס (ישעיה מג), "ואתם עדי נאום ה'". "ומשלח מדנים בין אחים (תהלים לד), בקש שלום ורדפהו"].

וזה טעם מה שמובא ב"זוהר" (ח"ב מ"ב) יצר טוב ויצר רע חמץ ומצה, וכן בלשון חז"ל (ברכות יז, א) "שאור שבעיסה". דעיקר היצר רע באכילה כידוע משורש נחש. ואמרו ז"ל (שם מ, א) "עץ הדעת חיטה היה". **ונגדו אכילת מצה נותנת קדושה בכל מאכלי לחם של כל השנה. ואכילת מרור בכל מאכלי ירקות. ואכילת קדשים בבשר**".

וכן כתב הגאון מבוטשאטש ב"הגדה של פסח (אשל אברהם עמוד מח): "כי המצה היא נגד תיקון אכילת אדם הראשון מעץ הדעת, כי התיקון הוא שמירה מהיזק על ידי מצות מצה שהיה על ידי חיפזון דמצוה. ובלכתנו אחר ה' יתברך בארץ לא זרועה בביטחון בו, "ברוך הגבר אשר יבטח בה", וניצולים מהלטותא [הקללה] שעל ידי

להסב בעת אכילת המצה

אם לא היסב באכילת המצה, לא יצא. וצריך לחזור ולאכול בהיסבה, ואינו יכול לסמוך על הכריכה שאוכל מצה ומרור בהיסבה, אלא יחזור לאכול מצה בפני עצמה בהיסבה, אך לא יברך גם אם הפסיק בשיחה בינתיים (חזו"ע עמוד סח).

והטעם: דאם לא היסב לא יצא, דאמרינן בגמרא (פסחים קח.): **"אמר רבי יהושע בן לוי: השמש שאכל כזית מצה כשהוא מיסב, יצא, מיסב, אין; לא מיסב, לא. שמע מינה בעי היסבה"**.

הרא"ש למד מכאן שמי שאינו מיסב כשעליו לעשות כן, לא יצא ידי חובת אותה מצוה שעשה; למשל, מי שלא היסב כשאכל את המצה, צריך לחזור ולאכול כזית מצה בהיסבה.

ומרן ב"שולחן ערוך" פסק (סימן תעב סעיף ז): **"כל מי שצריך היסבה, אם אכל או שתה בלא היסבה לא יצא, וצריך לחזור לאכול ולשתות בהיסבה"**.

והטעם שאם חוזר לאכול מצה בהיסבה לא מברך, שאנו סומכין על דבריהראבי"ה, שבזמנינו אין צריך להסב, או על דברי הרמב"ם שלא הזכיר היסבה באפיקומן" (שער הציון סימן תעב ס"ק לג).

והטעם יש אומרים שאינו יכול לסמוך על אכילת הכורך אם לא היסב במצה, כיון שהיכן שעושה מצוה דאורייתא שלא כתקנת חז"ל, לא יצא ידי חובה אף מדאורייתא, וכדאמרינן "אם כך היית נוהג לא קיימת מצות סוכה מימך", שאף

מתבטל יצר הרע, והתורה שנקראת חרות נמצאת. אלא, למלך שהיה לו בן יחיד, ונחלה. יום אחד היה מתאנה לאכל. אמרו, לאכל בן המלך (מאכל של רפואה) רפואה זו, ועד שיאכל אותה, לא ימצא מאכל ומזון אחר בבית. עשו כן. כיון שאכל הרפואה ההיא, אמר, מכאן והלאה לאכל כל מה שהוא מתאנה ולא יכול להזיק לו.

כך באשר נצאו ישראל ממצרים, לא היו יודעים עקר וסוד של האמונה. אמר הקב"ה: יטעמו ישראל רפואה, ועד שיאכלו רפואה זו, לא ירצה להם מאכל אחר. כיון שאכלו מצה, שהיא רפואה לעלות ולדעת בסוד האמונה, אמר הקב"ה: מכאן והלאה ראוי להם חמץ ויאכלו אותו, שהרי אינו יכול להזיק להם".

וכתב המקובל רבנו שלום בוזאגלו זצוק"ל בספרו "מקדש מלך" כי המצה שמורה היא "מיכלא דאסוותא" הוא מזון ולחם הרפואה שהיא לימוד התורה בעצמה, והשם יתברך נתן לנו התורה כדי שתציל אותנו מיום הדין הוא ראש השנה ונכתב ונחתם בספר חיים טובים.

והגאון חיד"א כתב בספרו "אהבת דוד" (דרוש יא לשבת הגדול): **"כי היא מיכלא דאסוותא ביום שיחזור בתשובה וינקה הגוף שיהיה טהור, וזה שאמר הכתוב (ויקרא ו, ט): "מצות תאכל במקום קדוש", כי ידמה האדם כאילו קדוש שרוי בתוך מעיו, ונזכה שיבנה בית המקדש, בחצר אוהל מועד יאכלוה בעזרת ישראל, ובא לציון גואל במהרה בימינו אמן"**.

שאין זה אלא משום גזירה שמא ימשך
אחר שולחנו (תוספות סוכה ג).

וכן כתב ה"פרי מגדים" (סימן תפה א"א סק"א)
שהנשבע שלא להסב באכילת מצה בליל
פסח, חלה שבועתו, ואף על גב שעבר על
היסבה דרבנן וממילא לא יצא ידי חובה
אף מן התורה, כמו שכתבו התוספות (סוכה
ג). [ובשו"ת חזון עובדיה סימן מב האריך בנידון זה
ע"ש].

**קודם שבעל הבית הבית יחלק מן המצות
לכל בני הבית, יטעם תחילה קצת מן
הכזית שנפרס מהשלימה העליונה בלי
היסבה, ואחר כך יחלק לכל בני ביתו כדי
שיאכלו מיד בהיסבה, ואחר שיסיים
לחלק להם יאכל שני הכזיתים בהיסבה.**

והטעם כתב בשו"ת חזון עובדיה (סימן כה
עמוד שעא בהערה): "ואני נוהג שטועם תחילה
קצת מן הכזית שנפרס מהשלימה
העליונה, בלי היסבה, ואחר כך מחלק לכל
בני הבית והמסובים, כדי שיאכלו מיד
בהיסבה, ואחר שסיימתי לחלק להם,
אוכל שני הכזיתים בהיסבה. **וטעמי כזה,**
משום שמעיקר הדין הכזית של ברכת
המוציא אין צריך היסבה. (וכמ"ש מהר"י
בפסקיו (ס"ס קכב) ושכן דעת הרמב"ם והסמ"ג
והרא"ש והמרדכי והגמ', ע"ש).

והואיל ואין המסובים רשאים לטעום עד
שיטעום הבוצע. וכמו שפסק ב"שולחן
ערוך" (סימן קסז סט"ו), ובכדי שלא יצטרכו
כל המסובים להמתין מלטעום עד סיום
החלוקה לכולם, לכן אני טועם קצת בלי
היסבה מן הכזית של המוציא, [ובאופן

שנשאר כזית מפרוסת המוציא], ואחר
סיום החלוקה למסובים, אני אוכל ב'
הכזיתים בהיסבה.

וראיתי בספר "דרכי חיים ושלום" (בהשמ'
לסי' תרד), שכתב, האדמו"ר ממונקאטש
היה אוכל הכזית תחילה בהיסבה, ואחר
כך היה שולח לבני ביתו. וכן ראיתי בשם
הגאון בעל "ערוגת הבושם" שאחר שאכל
שני הכזיתים בהיסבה היה מחלק
למסובים. ע"ש. ולפי עניות דעתי יותר נכון
לעשות כמנהגינו, שלא יצטרכו כל
המסובים להמתין עד שיסיים בעה"ב את
אכילתו, וכל שכן אם יש לחוש ששיטחו
לפני אכילתם.

**יש נוהגים להכין [קודם נטילת ידים] מן
המצות שמחוץ לשולחן, כזית לכל אחד
מהמסובים.**

והטעם: כדי שלא תהיה שהייה והפסקה
בין הברכות לאכילה. ונהרא נהרא
ופשטיה.

**לאחר שבירך בעל הבית וטעם מעט
מהמצה העליונה צריך לחלק לכל
המסובים חתיכה קטנה מהמצה העליונה
כדי שיצאו ידי חובת לחם משנה, אולם
מהמצה החצויה אין חובה לחלק לכל
המסובים אלא רק משום חיבוב מצוה
(הליכות מועד פסח עמוד שלד).**

פסק ה"שולחן ערוך" (סימן קסז סעיף טו):
"אין המסובין רשאים לטעום עד שיטעום
הבוצע... ואם הוא שבת, צריך שיהא לפני
המסובים לחם משנה חוץ ממה שלפני

הבוצע, ואז יהיו רשאים לטעום קודם הבוצע".

וכתב ה"משנה ברורה" (סימן קסז ס"ק פג):
 "דאם אין לפני כל אחד מהמסובין לחם משנה הרי הם צריכים לסמוך על הבוצע שיש לפניו לחם משנה ולטעום מאותו לחם ואינם רשאים לטעום קודם לו".

בלע מצה – יצא

צריך ללעוס את המצה יפה, ואחר כך לבלוע. ומיהו בדיעבד אם בלע המצה בלא לעיסה, יצא (חזו"ע עמוד סט).

והטעם ד"בלע מצה יצא", משום שאין צריכים טעם מצה לעיכובא, דאיתא בגמרא (פסחים קטו, ב): **"אמר רבא: בלע מצה - יצא, בלע מרור - לא יצא. בלע מצה ומרור - ידי מצה יצא, ידי מרור לא יצא. כרכן בסיב ובלען - אף ידי מצה נמי לא יצא"**.

וכתב הרשב"ם (שם): **"בלע מצה. ולא לעסה יצא שהרי קיים "בערב [ליל טו בניסן] תאכלו מצות" (שמות יב), שהרי אכילה היא לו [כלומר בליעה גם כן "אכילה" היא], ומיהו לכתחילה טעם מצה בעינן".** אבל **"בלע מרור לא יצא. דבעינן טעם מרור וליכא דמשום הכי קפיד רחמנא למרר את פיו של אוכל זכר ל"וימררו את חייהם"**.

והטעם שאין יוצאים במצה מבושלת, כדאמרין (ברכות לח עמוד ב), לרבי יוסי שהלכה כמותו, שאין יוצאים במצה מבושלת, מהטעם משום שאנו צריכים טעם מצה ואין.

ועל כרחך משום ששם המצה בעצמותה אין ראוי לצאת בה ידי חובה, ובכהאי גוונא קפדינן אף בדיעבד, ד"כל שאינו ראוי לבילה בילה מעכבת בו". מה שאין כן גבי בלע מצה, שהמצה ראוייה היא לאכילה ועוד טעמה בה, משום הכי ראוייה לבילה היא, שאין בילה מעכבת בו (חזו"ע עמוד סט).

נ"ל כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו וכל שאינו ראוי לבילה בילה מעכבת בו - במשנה במסכת מנחות (מנחות קג עמוד ב) נפסק, כי על המביא קרבן מנחה להביא פחות משישים עשרונות בכלי אחד, שכן יותר מכן לא ניתן לערבב ביעילות את הקמח עם השמן שבו. התלמוד מקשה על כך מברייטא, בה נכתב כי גם אם מביא המנחה לא ערבב את מנחתו - המנחה כשרה, ואם כן מדוע המנחה חייבת להיות בשיעור כזה המאפשר ערבוב יעיל? על כך משיב רבי זירא: **"כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו וכל שאינו ראוי לבילה בילה מעכבת בו"**.

רש"י מסביר כי מצוות הבליה היא סימן משמעותי על סוג המנחה עליה מדובר בתורה, שכן בתורה כתוב **"ויצוק עליה שמן"**, וכתוב גם **"מנחה בלולה"**, ומכאן שמדובר במנחה המובאת בצורה כזו הניתנת לבליה; נמצא, שהמביא מנחה שאינה בלולה, חסר בעיקר מצוותו, שכן אין הוא מביא כלל את המנחה עליה מדובר בתורה אלא סוג אחר לגמרי; אבל כאשר המנחה בצורתה מתאימה לזו עליה מדובר בתורה, וחסר בה רק מצוות מסוימות שנעשות כסדר הקרבת הקרבנות, שם אין מצווה זו או אחרת מעכבת כליל את הקרבת הקרבן, שכן אין מפורש בתורה שמנחה שלא נעשתה בה בליה אינה כשרה].

ללפת בגבינה ושאר ליפתן, או לטבול בחומץ ומרק, שהוא דבר מועט, גם כן ראוי להחמיר. ובדיעבד אם טיבל בחומץ, יצא, שהטיבול הוא דבר מועט ובטל לגבי המצה.

והטעם: שהאוכל מצה ומרור ביחד, קודם שיצא ידי חובה במצה בפני עצמה, ובמרור בפני עצמו, אתי מרור דרבנן ומבטל מצוה דאורייתא, ולא יצא ידי חובת מצה. ואפילו הלל מודה בזה הזמן שאינו יוצא בכריכה, שדווקא בזמן הבית שגם המרור מצוה מן התורה וגם המצה היא מצוה מן התורה, אין מצוות מבטלות זו את זו, ולכן היה כורכן ואוכלן בבת אחת, אבל בזמן הזה גם הוא מודה שצריך לאכול מצה בפני עצמה, כדי שלא יבוא מרור דרבנן ויבטל מצה דאורייתא (ילקו"י פסח סימן תעב הלכה יט בהערה).

יש לאכול בליל פסח לכל הפחות ד' כזיתים מצה, [כל כזית 27 גרם], ומכל מקום זקן או חולה שאכילת המצה קשה להם, די שיאכל כזית מצה בתחילה, בברכת "על אכילת מצה", ואחריה כזית מרור. ולכורך יקח חתיכה קטנה של מצה, וחתיכה קטנה של מרור, ולאחר מכן יאכל כזית אפיקומן. וחולה שאינו יכול לאכול מצה בליל הסדר בשיעור כזית כ-27 גרם, יש להורות לו שיאכל לכל הפחות שיעור שליש ביצה שהוא כ-18 עשר גרם, כי לדעת הרי"ף והרמב"ם הוא שיעור כזית, ולא יברך על אכילת מצה, וברכות אין מעכבות (ילקו"י מועדים פסח סימן תעה סעיף ה).

לא ישיח עד שיאכל כזית מהמצה, ואם שח אין צריך לחזור ולברך כיון שהתחיל במצוה, ואפילו שח בעודו לועס חלק מהכזית ששם בפיו בראשונה, אין צריך לחזור ולברך, שהרי גם הלעיסה היא מגוף המצוה עצמה, כיון שלכתחילה צריך שיהיה טעם מצה בפיו (חזו"ע עמוד סח).

וזה לשון ה"יביע אומר" (חלק ה סימן טז, ו): "ולכאורה במצה אפילו שח בעודו לועס החלק מהכזית ששם בפיו לראשונה, אין צריך לחזור ולברך, דהא הלעיסה במצה היא מגוף המצוה עצמה, ואף על גב דבלע מצה יצא, היינו דווקא בדיעבד ולא לכתחילה, וכמו שכתב רשב"ם (פסחים קטו:), **ומשום דטעם מצה בעינן** (ברכות לח:), **נמצא שהלעיסה לא הויא הכשר מצוה בעלמא, אלא תחילת אוכלא**... ואם שח בעודו לועס את המצה לא יחזור לברך דהוה ליה התחיל במצוה.

וכן לא דמי לתפילין של ראש, שאם דיבר בין תפילין של יד לתפילין של ראש מברך על תפילין של ראש, דזה מפני שהם ב' מצוות נפרדות, ולכן אם הפסיק בדיבור קודם שהניח תפילין של ראש, מברך עליהם, אחר שעשה הפסק. אבל כאן שהתחיל במצוה, אין לחזור ולברך."

וכן אם התחיל ללעוס וטעם בחיך מהמצה, ובתוך כך שמע ברכת על אכילת מצה, וכדומה, יענה אמון לכתחילה, אפילו שעדיין לא בלע (חזו"ע שם).

אסור לאכול עם המצה עוד מאכל אחר ביחד, דאתי רשות ומבטל למצוה. ואפילו

והטעם: שאין חיוב מדינא לאכול שתי כזיתות ב"המוציא" ו"על אכילת מצה", שכל זה הוא לחוש לענין בירור חלות הברכה, על איזה כזית חלה הברכה, אבל במקום צער יש להקל לאכול רק כזית.

וזה לשון "הכנסת הגדולה" (פסח מעובין מוציא מצה): "כל שאכל כזית מצה יצא מדאורייתא, וכל שאכל ארבעה זיתים, המוציא, ומצה, וכריכה ואפיקומן, יצא אף מדרבנן".

ולגבי "כורך", נקטינן שאם קשה עליו הדבר מאוד, רשאי שלא לאכול הכריכה כלל, כיון שאין הכריכה אלא לזכר בעלמא. וכל אדם יכול להקל במקום הצורך, לאכול בכורך רק כשליש ביצה [=כ-18 גרם], מן המצה ומן המרור, ולסמוך על דעת הרי"ף והרמב"ם דהוא שיעור כזית (שם).

מי שהוא זקן או חולה וקשה עליו לאכול כזית מצה לבדה, אפשר לפורר את המצה לפירורים דקים ולאוכלה, ויש לפרר את המצה לפירורים דקים ולא לדוכה כקמח (חזו"ע עמוד עג).

וכן יכול לשרותה במים או ביין, או בשאר מי פירות, ולאוכלה. ומותר לעשות כן אף לכתחילה. אבל לא ישרה את המצה בתוכם, רק יטבל ויאכל.

והטעם: זה לשון מרן ה"שולחן ערוך" (סימן תסא סעיף ד): "יוצא אדם במצה שרויה והוא שלא נימוחה; אבל אם בשלה, אינו יוצא בה".

וכתב ה"משנה ברורה" (שם ס"ק יח): "שרויה – במים, ואם מותר לשרותה בשאר משקין ומי פירות או במרק יש דעות בין הפוסקים יש אומרים דאסור לפי שהן מפיגין את טעם המצה שנותנין בה טעם שלהן, ויש אומרים דווקא ע"י בישול מפיג טעם מצה ולא ע"י שריה, ועל כן זקן או חולה שאי אפשר לו לאכול מצה השרויה במים מותר לו לשרותה ביין או בשאר משקין אבל שאר כל אדם שאכל מצה השרויה בשאר משקין חוץ ממים לא יצא ידי חובה וצריך לחזור ולאכול מצה אחרת בין הכזית של ברכת מצה בין הכזית של אפיקומן. וכל זה דווקא כששורה את המצה בהן אבל להטביל אותה בהן כתב רבינו מנוח בפשיטות דשרי דבזה לא נתבטל טעם מצה.

ודע עוד דמה דמקילינן בשרויה במים דווקא כששורה כזית שלם ביחד אבל אם ישרה פרוסות פחותות מכזית אינו יוצא בהן ידי חובה אם נישרו כל כך עד שנתלבנו המים מחמתן שכבר נתבטלו מתורת לחם על ידי זה... ואם שורה אותן זמן מועט ולא נתלבן המים על ידי זה אפילו הם פחותות מכזית לא אבד מהן שם לחם".

רשאים לאכול מהמצה בפני עצמה אף יותר משיעור חיוב אכילת מצה, ולא אמרינן בזה דאתי רשות ומבטל למצוה (חזו"ע עוד עא).

והטעם: דבכהאי גוונא ודאי חשיב כולו מן המצוה, דהי מנייהו מפקת. ודומה לדין סוכה שמספיק בשתי דפנות כהלכתן ושלישית אפילו טפח, ואפילו הכי כל

לברך אפילו יותר מכדי רביעית" (פנים מאירות ח"ב סימן כז).

ועוד טעם דאמרינן "בלע מצה יצא" שבמצה אנו צריכים הנאת מעיו, שעיקר אכילת מצה לשובע ולמלא כריסו, משום הכי "בלע מצה יצא", כי גם על ידי בליעה הכרס מתמלא. מה שאין כן מרור שאינו למלא אלא רק זכר ל"וימררו את חייהם" (אמרי בינה מדברי הלבוש). ולפי זה בעינן כזית באכילת מצה מלבד מה שנשאר בין החניכיים. דכזית מצה בעינן.

אם כרץ את המצה בסיב וכדומה, ובלעה, לא יצא, שאין דרך אכילה בכך [הר"ן]. ולכן צריך לאכול את הכזית מצה כדרך אכילתו, ואם אכלו שלא כדרך אכילתו, כגון שהיה חם הרבה עד שגרוננו נכוה ממנו, או שעירב בו דבר מר ואכלו, לא יצא. וצריך לחזור ולאכול, אולם לא יברך שנית, אף אם דיבר דברים בטלים בינתיים. דספק ברכות להקל.

הטעם: איתא בפסחים (דף קטו.): "אמר רבינא... הכי אמר הלל משמא דגמרא, לא ניכרוך איניש מצה ומרור בהדי הדדי וניכול [לא יכרוך אדם מצה ומרור יחד ויאכלם כד], משום דסבירא לן מצה בזמן הזה דאורייתא, ומרור דרבנן, ואתי מרור דרבנן ומבטל למצה דאורייתא. ואפילו למאן דאמר "מצוות אין מבטלות זו את זו", הני מילי דאורייתא בדאורייתא או דרבנן בדרבנן, אבל דאורייתא ודרבנן אתי דרבנן ומבטל ליה לדאורייתא".

הארבע דפנות הוו מוקצה כל שבעת ימי החג משום מצוה, מכיון שעשאם בסתם חל שם שמים על כולם (שם).

צריך שיאכל כזית מצה בריוח, כדי שיהיה כזית בתוך מעיו, חוץ ממה שנשאר בתוך פיו בין השיניים והחניכיים (חזו"ע עמוד עג).

והטעם "דבאיסור מצינו שחייב על הנאת גרונו אף שאינו נהנה בתוך מעיו דאיתא (חולין קג:): "דאמר רבי יוחנן אכל חצי זית והקיא וחזר ואכל חייב מאי טעמא הרי נהנה גרונו בכזית" ולא דווקא בגיד אלא אף בכל איסורים הדין כן.

וכן פסק הרמב"ם (בהלכות מאכלות אסורות פ' י"ד דין ג') וזה לשונו: "אפילו אכל חצי זית והקיא וחזר ואכל אותו חצי זית עצמו שהקיא חייב שאין החיוב אלא על הנאת הגרון בכזית מדבר איסור" עכ"ל, ובוודאי לענין ברכה אחרונה אם אכל חצי זית והקיא וחזר ואכל אותו חצי זית שהקיא אינו חייב לברך ברכה אחרונה, ועל כרחך דלא ילפינן "אכילה" דברכת הנהנין מאכילה דכתיב גבי איסורין דהתם מחייב בהנאת גרונו והכא אכילה במעיים בעינן. וסמכוהו רבנן אקרא "ואכלת ושבעת" שמע מינה דבעינן אכילה לכלל שביעה, ושביעה אינו אלא בכרס מלאה, ואם אוכל ופולט כל היום אינו בא לכלל שביעה, וכל דתיקון רבנן כעין דאורייתא תיקון, דכזית ורביעית דחייבו לברך ברכה אחרונה דווקא על אכילה שבא לתוך מעיים דהוי כעין שביעה, אבל טועם ופולט אינו צריך

וכתבו התוספות (שם ד"ה אתי מרור), וכל שכן דאי לא הוי מרור אפילו מדרבנן דמבטל למצה, שאז הוי המרור רשות ומבטל למצה דמצוה (מהרש"א).

והא דשרי במנחות (דף כג) מצה מתובלת, ולא אתי בשמים ומבטלי למצוה, משום שאין מן הבשמים אלא דבר מועט, ושלא כדברי האוסרים בשם רש"י מצה מתובלת אף בשאר ימי הפסח, משום שמחממים את העיסה, ע"כ.

ולכאורה יש ללמוד מכאן שהוא הדין לטיבול בתבשיל שהוא דבר מועט ובטל לגבי המצה, ולא דמי לכריכת מצה ומרור כאחד שהמרור בכזית כמו המצה.

אולם התוספות בפסחים (קיד סע"א) כתבו, אע"פ שאין חרוסת מצוה, ואם תאמר הואיל ואינה מצוה, אמאי לא אתי חרוסת דרשות ומבטל חזרת דמצוה. ויש לומר דכיון דכל עיקר מרור לא ניתקן אלא בטיבול בחרוסת משום קפא, לא מקרי ביטול בכך. ע"כ.

ומשמע דדוקא טיבול בחרוסת שניתקן לשם כך, הא טיבול אחר מבטל למצוה. אולם הר"ן (פסחים קטו.) כתב, וכי תימא לתנא קמא דמתניתין, דאמר שאין חרוסת מצוה אלא רשות, אמאי לא מבטל למרור דאורייתא בזמן שהיה בהמ"ק קיים. ויש לומר דשאני התם דטיבול בעלמא הוא ולא חשיב, שדרך אכילתו בכך. ע"כ. מבואר להדיא דכל טיבול לא חשיב מידי לבטל המצוה (שו"ת חזון עובדיה סימן לד).

מי שהרופאים קובעים שאכילת המצה מזיקה לבריאותו ועלולה להביאו לידי חולי, אפילו אין בו סכנה, לא יאכל מצה כלל, והוא הדין באכילת מרור. ואם רצה להחמיר על עצמו, על כל פנים לא יברך על אכילת מצה. ואם הרופאים הסכימו שיאכל מעט מצה, ראוי לו להחמיר לאכול חצי שיעור, או לאכול שיעור שמונה עשרה גרם של מצה ומרור. ואם אי אפשר לו גם בזה, יאכל כל שהוא [באופן שאז לא יפול למשכב], אך לא יברך על חצי שיעור. ואם הרופאים מסתפקים בדבר אם יחלה ויפול למשכב מחמת אכילת המצה, יאכל כזית מצה בברכה, ושומר מצוה לא ידע דבר רע. וברור מאוד שכל זה ב אופן שאין חשש סכנה כלל, אבל במקום חשש סכנה, אפילו אם הרופאים מסופקים בדבר, אסור לו להכניס עצמו במקום חשש סכנה. ואם עבר ואכל בברכה, מלבד דברכתו הויא לבטלה, אלא גם עצם המצוה יש בה משום מצוה הבאה בעבירה. [ילקוט יוסף מועדים עמוד תי. חזון עובדיה חלק א' סימנים ד', לג, לח, מב, מד. ועיין עוד בשו"ת יביע אומר חלק י' בהערות לרב פעלים חלק ג' או"ח סימן לב].

מי שהוא רגיש לאכילת דגן של חיטה, ויוכל להביאו לידי חולי, יכול לקיים מצות אכילת מצה בדגן של שבולת שועל, שאף שיבולת שועל מין דגן הוא, כדאיתא במשנה (פסחים לה.) וכן נפסק ב"שולחן ערוך" (סימן תנג ס"א). ואף דלכתחילה יש לצאת ידי חובה בדגן של חיטים, במקום

חולי בוודאי שיש ליקח מכל מין דגן אחר
שאפשר לקיים בו המצוה (חזו"ע עמוד עו).

מצות מצה שמורה – לליל הסדר

המצה שיוצאים בה ידי חובה בלילה הראשון של פסח, צריכה להיות שמורה משעת קצירה. ומכל מקום בשעת הדחק כשאין אפשרות להשיג מצה שמורה משעת קצירה, יוצאים ידי חובה גם במצה השמורה משעת טחינה או ליש, ומברכים עליה (חזון עובדיה עמוד עו).

פסק מרן ה"שולחן ערוך" (סימן תנג סעיף ד):
"החיתים שעושים בהם מצת מצוה טוב לשומרן שלא יפלו עליהם מים משעת קצירה, ולפחות משעת טחינה. ובשעת הדחק מותר ליקח קמח מן השוק".

והטעם: "מצת מצוה" – רצונו לומר המצות שאוכלין בשתי הלילות הראשונות [בחוץ לארץ] לקיים בהן מצות "בערב תאכלו מצות" הם צריכים שמירה יתירה ולא די לנו במה שאין לנו ריעותא של חשש חימוץ אלא שצריך שימור יתירה לשם מצות מצה דכתיב "ושמרתם את המצות" והיינו שצריך שישמור לשם מצה (משנה ברורה סימן תנג ס"ק כא).

"משעת קצירה" – רצונו לומר שישמור מעת ההיא והלאה שלא יפול עליהן מים לשם מצת מצוה אבל קודם קצירה שעדיין היו מחוברים אין לחוש אפילו שידעיין שירד עליהן גשמים (משנה ברורה שם ס"ק כב).

"משעת טחינה" – לפי שאז מקרבין אותן אל המים וצריך שמירה" (שם ס"ק כג).

יש להשתדל לקחת למצת מצוה של לילה הראשון מצה שנעשית בעבודת יד הלישה והאפייה בתנור, ונעשית בידי אנשים יראים הבקיאם בהלכה, כדי לצאת בה ידי חובת מצה בלילה הראשון לכל הדעות. ומכל מקום בשעת הדחק שאינו מוצא מצה של עבודת יד, יוצאים ידי חובה במצה שנעשית על ידי מכונה חשמלית, באופן שלחיצת הכפתור להפעלת המכונה נעשית בידי ישראל שאומר "לשם מצת מצוה". ואף מברך עליה. וביתר ימי החג, גם מי שמקפיד לאכול רק מצה שמורה, רשאי לאכול מצה שמורה של מכונה, הכשרה לפסח.

והטעם דיש לקחת לכתחילה מצה עבודת יד ולא מכונה, איתא במסכת פסחים (דף מ ע"א) דרשו חז"ל את המקרא, "ושמרתם את המצות, עשה לה שימור לשם מצוה". וכתב רב אחאי גאון בשאלות (פרשת צו סימן ע"ו). "שאם לש את העיסה חרש או שוטה או קטן, שאינם חייבים במצוות, אע"פ שאפה אותה ישראל שחייב במצוות, אין יוצאים ידי חובה במצה זו" וכן פסק מרן ה"שולחן ערוך" (סימן ת"ס).

ולפי זה נראה שאין יוצאים ידי חובת אכילת מצה בלילה הראשון של פסח במצת מכונה, מפני שמעשה הלישה והעריכה והאפיה, הכל נעשה באופן אוטומטי, ולא על ידי כוח אדם מישראל שמחוייב במצוות. והרי זה דומה למעשה של חרש שוטה וקטן שאין בהם דעת ואינם מחוייבים במצוות.

מצת מכונה איננה חשובה יותר מעשיית סתם מצה, ואף שהלוחץ על הכפתור

"בארבעה עשר לחודש בערב תאכלו מצות".

וכן כתב בשו"ת "ארץ צבי פרומר" (סימן ה), שאף במצה שאינה משומרת לשם מצוה, אין בה חשב ברכה לבטלה שמברך עליה "אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת מצה", משום שיש בה קצת מצוה כמו חצי כזית מצה, שזהו נחשב גם כן כחצי שיעור באיכות. [אולם באמת שגם המברך על חצי שיעור יש לומר שנחשב כברכה לבטלה. ובפרט למי שאומר שאין כל מצוה באכילת כחצי זית מצה או מרור (ועיין בשו"ת חזון עובדיה ח"א סימן כח וסוף סימן לח)].

ומכל מקום מצוה מן המובחר להשתדל להשיג מצה שמורה של עבודת יד שנעשית בידי אנשים יראי שמים הבקיאים בהלכה, לצאת בה ידי חובת מצה בלילה הראשון לכל הדעות. אולם ביתר ימי החג, גם מי שאוכל מצה שמורה רשאי להקל לאכול מצת מכונה הכשרה לפסח (יחז"ע דעת ח"א סימן יד).

זמן אכילת מצה ומרור לכתחילה עד חצות הלילה, ואם נתעכב עד אחר חצות, יאכל המצה והמרור בלי ברכת המצות, ואם עבר כל הלילה אין לו תשלומין (חזו"ע עמוד פא).

לשקול המצה והמרור בליל הסדר מותר לשקול את המצה בליל פסח עצמו, כדי לדעת אם יש בה כשיעור הצריך לו, וכן במרור, ואף במאזניים פרטיים שמשתמשים בהם בבית, השוקלים על

להפעלת המכונה אומר בפירוש לשם מצת מצוה, אין זה מועיל, מפני שאמירתו חלה רק על כוח ראשון של המכונה, וכשהיא ממשיכה אוטומטית לפעול, נפסק כוחו הראשון, ולא חלה על המשך הפעולה אמירת לשמה.

וכמו שחילקו בחולין (טז ע"א) לענין שחיטה, בענין הפוטר מים, עד שבאו וסבבו הגלגל, ושחט, שמכוח שני והלאה נחשב לגרמא בעלמא, ולא נחשב כח אדם, ושחיטתו פסולה. וכן נפסק ב"שולחן ערוך" יורה דעה (סימן ז).

אמנם מצאנו לכמה גדולים שכתבו שלחיצת הכפתור להפעלת המכונה שנעשית על ידי ישראל שאומר לשמה, נחשבת כאמירת לשמה על כל מה שממשיכה המכונה לפעול עד הפסקת פעולתה, והכל נחשב ככוח אדם לשמה.

ובשעת הדחק שאינו מוצא מצה של עבודת יד שנעשית על ידי אנשים יראי שמים, נראה שיש לסמוך על סברא זו לצאת ידי חובה במצת מכונה השמורה משעת קצירה, ואף יכול לברך עליה "אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת מצה". ובהסתמך גם כן על מה שהעלה בשו"ת "עונג יום טוב" (חאו"ח סימן מ"ב), שאע"פ שמצת מצוה צריכה שימור מן התורה לשם מצוה, מכל מקום מי שאין לו מצה משומרת לשם מצוה, יוצא ידי חובת המצוה במצה שאינה משומרת לשם מצוה, אלא שחיסר את העשה של "ושמרתם את המצות", אבל קיים מצות עשה של הכתוב:

ידי מחוג, יש להקל, הואיל והוא משקל מצוה. ובלבד שיהיו בלי בטרייה (יחזקאל דעת חלק א' סימן טז).

אסור לשקול ביום שבת ויום טוב, וכן כתב מרן ה"שולחן ערוך" (הלכות יום טוב סימן תק סעיף ב): "אסור לשקול בשר, אפילו בביתו, לידע כמה יבשל".

והטעם כתב המשנה ברורה (שם ס"ק ח): "ואפילו אינו שוקל במשקל הרגיל אלא שמניח בכף כלי או סכין ודעתו למחר לשקלו אפילו הכי אסור **דעובדא דחול הוא** כתבו האחרונים דאפילו אינו מדקדק במשקל כל כך רק פוחת מעט או מוסיף גם כן אסור דמכל מקום נראה כשוקל".

[מהו "עובדין דחול" – הם מעשים ועיסוקים של ימי חול, האסורים בשבת. ישנם דברים שחכמים אסרו אותם בשבת, אע"פ שאינם דומים למלאכה ואינם מביאים לידי מלאכה, כדי שלא ינהג אדם בשבת כדרך שהוא נוהג בחול.

איסורים אלו נקראים "עובדין דחול", ונלמדים הם ממה שנאמר (ישעיהו נח, יג - יד): "אם תשיב משבת רגליך עשות חפצך ביום קדשי וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד, וכבדתו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר", ודרשו חז"ל: "וכבדתו מעשות דרכיך" - שלא יהא הילוכך בשבת כהילוכך ביום חול. כלומר, שאדם לא ירוץ ולא יפסע פסיעה גסה בשבת. ביום חול דרכו של אדם למהר ולרוץ לעסקיו. בשבת, שנאמר בה: "וכבדתו מעשות דרכיך", עלינו לכבדה ולא לרוץ. ברם, נערים המתענגים מריצה ומקפיצה, מותר להם לעשות זאת בשבת. "דרכיך" - אסורים, אבל דרכי שמים - מותרים. לכן, מותר לרוץ לדבר מצוה, לתפילה וללימוד תורה.

"ממצוא חפצך" - שלא תעסוק ולא תתכן תכניות בשבת בענייני חפצך. ולכן, אסור לאדם לעבור בשדותיו, בחנותו או בשאר נכסיו, אם הדבר ניכר שהוא בודק מה יש לתקן בהם או לקנות עבורם לאחר השבת. אסור ללכת בשבת למקום שניכר שהולכים אליו כדי לעשות בו, לאחר צאת השבת, פעולה שאסור לעשותה בשבת, כגון: ללכת למקום העבודה כדי להתחיל לעבוד מיד במוצאי שבת; ללכת לתחנת אוטובוס כדי לנסוע משם במוצאי שבת וכדומה. מטעם "ממצוא חפצך", אסור לאדם לעיין בחשבוניות ולחשב אותם, לקרוא במודעות מסחריות וכדומה. "חפצך" - אסורים, אבל חפצי שמים - מותרים. לכן, מותר לנדוב צדקה בשעת העליה לתורה בבית הכנסת, וכן מותר לחשב בעל פה חשבוניות של מצוה.

"ודבר דבר" - שלא יהא דיבורך בשבת כדיבורך בחול. ולכן, אין לדבר על דברים שאסור לעשותם בשבת, כגון, על נסיעה שהאדם יסע לאחר השבת, על כתיבה, על קניית סחורות ומלאכות אחרות. מטעם "עובדין דחול", אין לטרוח בשבת טרחה יתירה ולבצע עבודות קשות, אע"פ שהפעולות עצמן אינן מלאכות האסורות בשבת].

והטעם שהתירו לשקול המצה בליל יום טוב, כתב מרן בשו"ת "יחזקאל דעת" (חלק א סימן טז): "נראה שבנידון שלנו ששוקל לצורך מצוה, כדי שלא יטעה באומדן דעת, ויאכל פחות מכשיעור, יש להתיר. וכמו ששנינו (שבת קנז): "ומדבריהם למדנו שפוקקים ומודדים בשבת". [מדידה של מצוה, הרמב"ם בפירושו שם].

וכן פסק מרן ב"שולחן ערוך" (סימן שו סעיף ז), "שמותר למדוד בשבת מדידה של מצוה,

כגון למדוד המקוה אם יש בו ארבעים סאה וכשר לטבילה".

וכיוצא בזה כתב בספר החינוך (מצוה שיג), לענין חולה שמאכילים אותו ביום הכיפורים פחות פחות מכשיעור, וישהה בין אכילה לחבירתה כשיעור אכילת פרס, ומותר לשקול ולמדוד לשער דברים אלה ביום הכיפורים בעת הצורך, שמוטב שנחוש שלא יבוא לאכול שיעור, ולא לחוש לאיסור משקל שהוא מדרבנן. והוא הדין לנידון שלנו.

וכן כתב ב"פתח הדביר" (ח"א דף קצ"ו סע"ב), שכן נהגו מימי עולם זקני תלמידי חכמים בעלי תריסין לשקול כזית של מצה בליל פסח, ושהיתר ברור משום מדידה של מצוה.

ואף במאזניים פרטיים שמשמשים בהם בבית, שאין שוקלים על ידי נתינת אבן המשקל, אלא ע"י מחוג, יש להקל גם כן, אע"פ שאי אפשר לשנות, הואיל ועל כל פנים הוא משקל של מצוה [ובפרט שיש פוסקים שמקילים בדין השוקל בביתו לדעת כמה יבשל].

כדאי לשקול את המצות והמרור קודם החג כיון שמבחינה הלכתית זה אליבא דכולי עלמא, וגם מבחינת הסדר הטוב שלא יצטרך להיכנס לחשבונות של משקל במהלך החג ויפסיד זמן יקר (הליכות מועד עמוד שלז).

ומכל מקום אם לא שקל בערב החג וקשה לאמוד באומד הדעת, יכול לשקול כאמור

גם בחג עצמו במשקל מיכני ולא דיגטלי כיון שהוא שקילה של מצוה.

אמנם בעל הבית לא יכול לשקול את המצות קודם החג, לפי שצריך להשאירם שלימות, אך יכול לשקול את המצות בערב החג ולפי זה ידע את גודל המצה שצריך לאכול בכל אכילה ואכילה (שם).

האם המצה צריכה להיות "משלכם" אין חיוב לשלם דמי המצה קודם הפסח, ויכולים לפרוע אף לאחר החג. והמחמיר לשלם הדמים קודם החג תבוא עליו ברכה (חזו"ע עמוד פח).

כתב ב"כף החיים" (סימן תנד, ס"ק מ): "וכשקונה מצה ישתדל לפרוע קודם פסח כדי לצאת ידי חובה אליבא דכולי עלמא שיקנה בקניין דאורייתא (וכמ"ש החיד"א בס' "מורה באצבע" בקוני "כף אחת" אות ג בענין קניית ד' מינין יעו"ש).

ורצונו לומר דמדאורייתא מעות קונות וחז"ל תיקנו במשיכה [כמו שכתב ב"חושן משפט" (ריש סימן קצ"ח): "דבר תורה מעות קונות; אבל חכמים תיקנו שלא יקנו המטלטלים אלא בהגבהה או במשיכה דבר שאין דרכו להגביה, (וכיון שמשך או הגביה, קנה אע"פ שלא נתן המעות)], ואם כן כשנותן כסף ומושך קנה בין מדאורייתא בין מדרבנן והוי מצוה מן המובחר".

לדעת מרן ב"חזון עובדיה" (שם) רב המרחק בין ד' מינין לבין קניית מצה, דשונה דין ארבעת המינים שיוצא ידי חובה בנטילה בעלמא, ועדיין ארבעת המינים ישנם בעין, וכיון שבשאוול לא יוצא דבעינן "משלכם"

לכן כל זמן שלא קנאם מן התורה כשאולים דמו.

אבל במצה הרי פסקו האחרונים שיוצאים במצה שאולה, משום שמתכוין לאוכלה, והדמים מתחייב לו, נמצא שזו שלו ממש, כמלוה מעות מחברו ומקדש בהם. ואם כן הקונה גם כן ולא פרע המעות, לא גרע משאלה שהרי נתנה לו ברצונו, על מנת שאחר כך יתן לו הדמים. **ולכן נראה לדינא שאין להקפיד על זה במצה – לפרוע הדמים קודם פסח.**

ועל כל פנים טוב לחוש לזה לפרוע הדמים קודם הפסח.

והטעם כדברי שו"ת "נחלת בנימין" דכתב בסוף דבריו (סימן צג): "ומעתה כיון דהאי מילתא תליא בפלוגתא דרבוותא קמאי אי מהני קנין דרבנן לחושבה כשלו מן התורה, לכן צריך כל חרד לדבר ה' לדקדק ולהזהר לשלם במיטב כספו דמי המצה קודם פסח, למען יקיים בליל שימורים מצות עשה זו מן התורה בלי שום פקפוק. וכתבתי כל זה למור"ר בעל ה"כתב סופר", ושמח מאוד בתשובתי זו, וכשדרש בשבת הגדול במקהלות עם, אמר הערה זו בשמי, שבכדי לקיים מצות עשה של אכילת מצה מן התורה, הזהיר במצות לא יסמוך על קנין משיכה בלבד, אלא ימהר לשלם דמי מצת מצות קודם הפסח" (ע"ש).

מי שזמן לידתו חל בליל הסדר, בשנה שנעשה בו מצוה, אין צריך להמתין מלאכול מצה עד שתגיע שעת הלידה, כיון שמשעת צאת הכוכבים כבר נעשה לחייב

במצות. ומכל מקום המחמיר לאכול עוד כזית מצה, אחר שעת לידתו, [קודם חצות לילה] תבוא עליו ברכה. אך לא יעשה הקידוש, ושאר מצוות הסדר, לפני צאת הכוכבים (ילקוט יוסף מועדים עמוד צג, על פי שו"ת יביע אומר חלק ג חלק אורח חיים סימן כז).

מעלות וסגולות מצות אכילת "מצה"

כתב ה"חתם סופר": "מצוות עשה של אכילת מצה משומרת בליל פסח – והיא יחידה שנשארה לנו מכל מצוות אכילה שבכל התורה, ואין לנו לא פסח ולא קדשים, לא תרומה ולא מעשר שני, רק מצווה אחת משנה לשנה" (חו"מ, סימן קצו).

על ידי אכילת מצה נעשה שותף לקב"ה במעשה בראשית - ה'רוקח' בהלכות פסח כותב כך: "האוכל מצות בשבעת ימי החג כהלכתו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית". הראייה לכך הוא מהפסוק בשמות: "מצות יאכל את שבעת הימים", לא כתוב שבעת ימים, אלא 'שבעת הימים', ללמדנו שנעשה שותף בבריאת שבעת ימי הבניין.

השפעתה הרוחנית של המצה – ה"זוהר הקדוש" כותב על המצה: "דהיא מיכלא דאסוותא ומיכלא דמהימנותא" – מאכל המשריש אמונה בלב האדם. עוד מובא בזוהר שאכילת מצה מזככת את נשמת ישראל מכל לכלוך ופגם, ולא רק על חטאים דלעבר אלא היא גם מסוגלת לטהר את הנפש על להבא.

בנוסף, המצה מעוררת לאהבת ה'. ביישמח ישראל' מובא כי המצה מסייעת לאדם לא

יש להשאיר מצה פרוסה עד גמר ההגדה ראוי להשאיר מצה פרוסה על השולחן עד גמר ההלל וההגדה (ויגד משה סימן לא אות ד).

הטעם: לפי שדרשו חז"ל (פסחים לו, א): "לחם עוני - לחם שעונים עליו דברים הרבה", ופירש רש"י: "שגומרים עליו את ההלל ואומרים עליו הגדה" (שם).

כותב המגיד מוולקומיר זצ"ל בראשית ספרו "כתר תורה":

"יסוד האמונה ועקרי האמונה, נוסדים על שני עמודי אור, המאירים ומזהירים לעין כל לדור דורים אמיתותם. האחד, במה שזכו אבותינו דור המדבר כולו לראות בעיניהם כמה ניסים ונפלאות שפעל הקב"ה עמם ביציאת מצרים ובים, וכמו שכתוב "וירא ישראל את היד הגדולה וגו' ויאמינו בה' ובמשה עבדו", והשנית, במה שזכו גם לראות אור כבודו ברוך הוא עין בעין (במעמד הר-סיני), וכמו שכתוב: "הנה אנוכי בא אליך בעב הענן וגו' וגם כך יאמינו לעולם". והיתה כוונתו יתברך שמו, להועיל לנו שלא נצטרך עוד לבלות ימינו בחקירות השכל כדי להכיר חיוב מציאותו והשגחתו יתברך".

לכסוף לשום דבר זולת השם יתברך, תורתו ומצוותיו, כי תגדל האהבה אליו, לאהבה את ה' אהבה שאין לה תכלית וסוף על כל אהבת העולם הזה.

ב'תפארת שלמה': "מעלת מצות 'אכילת מצה' כי היא נבלעת בקרבו של אדם, לכן מסוגלת היא לרפא את האדם 'רפואת הנפש' ברוחניות, ומסייעת לו לעקור מעצמו את הרע שבו להיות דבוק באלוקים חיים.

הרה"ק רבי מנחם מנדל מרימנוב זי"ע: "סגולת אכילת מצה מועילה לבטל כל תאוות רעות מנפש האדם".

השפעתה הגשמית של המצה – כל מי שנהנה במצוות אכילת מצה כתיקונה – מושך על עצמו שפע נפלא, ושמירה והגנה מכל דבר רע ומכל פורענויות המתרגשות ובאות לעולם. ורמז לכך נמצא בפסוק "כי מכל צרה הצילני", שיוצר את ראשי התיבות **מ.צ.ה** (סגולות ישראל מערכת מ אות קג).

עוד מובא שם כי האוכל מצה בליל הסדר מתוך כוונה גדולה, הדבר מועיל לו לרפואה שלימה, כמו שנאמר ב"זוהר הקדוש" שהמצה נקראת גם 'אוכל של רפואה'. הזהיר בה ובמצוות הקשורות בה זוכה לאריכות ימים ושנים, ולהברחת המזיקין מביתו וממקורביו. כמו כן, האוכל מצה בשמחה גדולה - ראוי לו שיהא לבו סמוך ובטוח בה' שלא יינזק באותה שנה בשום היזק, ותהא לו הגנה שלימה, ברכה ורוב נחת ממעשי ידיו באותה שנה".

מרור

חרחבינא, עולשין, מרור". ובגמרא (פסחים לט, א): **"אמר ר' אושעיא, מצוה בחזרת, אמר רבא, מאי חזרת? חסא, מאי חסא? דחס רחמנא עילון"**.

וביאר רש"י: "מאי חסא - מאי טעמא קרינן ליה חסא - משום דזכר הוא דחס רחמנא עלן, אלמא להכי קיימא".

והקשה מהרש"א (בחידושי אגדות שם): **"וקצת קשה, אכל אינך דקתני במתניתין וקרי ליה בתלמודא בלשון אחרת, אמאי לא קאמר נמי מאי טעמא כגון עולשין הינדבה כו'?"** ונראה לפרש דהכי קאמר, אמאי מצוה בחסא שהוא חזרת טפי מכל הנהו דמתניתין? וקאמר משום דחס רחמנא עילון, וק"ל".

"אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן, למה נמשלו מצריים למרור, שנאמר "וימררו את חייהם"? לומר לך מה מרור זה תחילתו רך וסופו קשה, אף מצריים תחילתן רכה וסופן קשה" (גמרא שם).

ובתלמוד ירושלמי (פסחים פרק ב הלכה ה): **"אמר ר' אושעיא, כל עצמן אין הדבר תלוי אלא בחזרת** [כלומר עיקרו של הדבר שהוא לזכר "וימררו את חייהם" אינו תלוי אלא בחזרת שהוא דומה בדומה (פני משה)], **מה חזרת תחילתה מתוק וסופה מר, כך עשו המצריים לאבותינו, בתחילה במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך, ואחר כך וימררו את חייהם"**.

וה"טור" (סימן תעג) פסק, ש"עיקר המצוה הזאת בחזרת". וכתב על זה מרן ה"בית יוסף", הרמב"ם השמיט דבר זה שמצוה

ראוי ללמד לבני ביתו, שמצות מרור בזמן הזה מדרבנן ולא מן התורה (ילקו"י פסח תעג הלכה לא).

והטעם: שרק בזמן אכילת קרבן הפסח, המרור מצוותו מן התורה, כמו שכתוב "על מצות ומרורים יאכלוהו". ורק מצות מצה היא מן התורה בזמן הזה, שבמצות מצה נאמר גם פסוק אחר, "בערב תאכלו מצות", לומר שהמצוה בכל מקום ובכל זמן, אבל מצות מרור בזמן הזה היא רק מדרבנן. והמכוין לקיים מצוה מן התורה באכילת המרור, יכול לעבור על "בל תוסיף".

וזה לשון הרמב"ם (חמץ ומצה פרק ז, יב): **"אכילת מרור אינה מצוה מן התורה בפני עצמה אלא תלויה היא באכילת הפסח, שמצות עשה אחת לאכול בשר הפסח על מצה ומרורים, ומדברי סופרים לאכול המרור לבדו בליל זה אפילו אין שם קרבן פסח"**.

"אלו ירקות שאדם יוצא בהם ידי חובת מרור, חזרת [חסה, כ"ס, ליג'וגה, לטוגה, סאלאט], עולשין [הנדבא]. תמכא. חרחבינא. מרור. ועיקר המצוה בחזרת [חסה], ואם אין לו חזרת יחזור אחר ראשון ראשון כפי הסדר הנ"ל (חזו"ע עמוד צב).

והטעם שעיקר המצוה בחזרת, שנינו במשנה (פסחים לט.): **"ואלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח, חזרת, תמכא,**

מררו חייהם בעבודה קשה, לכן יש לאכול החזרת שתחילתה מתוקה ורכה וסופה קשה ומר דהיינו כשהקלח שלה מתקשה כעץ ונעשה מר כלענה".

והביאור מה שכתוב בגמרא "תחילתו מתוק וסופו מר", אינו שפירוש סופו מר היינו כשלועסים אותו בפה מרגישים טעם מר, אלא הפירוש הוא תחילתו מתוק בתחילת גידולו, וכשגדל הרבה הוא מר. ומרור דמצוה אין צריך שיהיה בו טעם מרירות כלל.

וכן כתב המהר"ם חלאווה (בפסחים לט ע"א): "שאע"פ שאין החזרת נקראת מרור, ואנו מברכים "על אכילת מרור", משום שאע"פ ששמו המיוחד לו אינו מרור, אבל נכלל הוא בשם מרור מפני שסופה להקשות ולהיות מרה, ואנו על מצות הכתוב מברכים, שנאמר, "על מצות ומרורים" יאכלוהו ע"כ.

אולם יש אומרים: שצריך לקחת דווקא חסה שמרגיש בה את המרירות [כגון חסה ערבית, וכיום אין חסה זו מצויה במחוזותינו], ואם לא מרגישים את המרירות לא יוצאים ידי חובה, וכדברי הגמרא (פסחים לט, ב): "כל שיש בו טעם מרור יוצאים בו, ושאינו בו טעם מרור אין יוצאים בו".

וזה לשון הרידב"ז (ירושלמי ברכות פרק ו): "צריך עיון על התשובת חכם צבי ז"ל (סימן קיט) שמכשיר הירק הנקרא "סאלאטא" [חסה] על מצות מרור, משום דיש לו סימנא דאיתא בגמרא "תחילתו רך וסופו קשה", הא הסאלאטא אין בהם שום טעם

בחזרת, ואולי שהוא מפרש מצוה גם בחזרת, ואע"פ שהיא מתוקה ואין בה מרירות. אבל הסמ"ק כתב כדברי רבינו הטור. וכתב ש"טוב לחזר אחר חסא אפילו לקנותו בדמים יקרים" ע"כ.

וזה לשון ה"שולחן ערוך" (סימן תעג סעיף ה): "אלו ירקות שיוצאים בהם ידי חובתו, חזרת, עולשין, תמכא, חרחבינא [פירוש מיני עשבים מרים, וקאי אכולהו], מרור [גם כן מין ירק מר והוא על שם שמר ביותר]".

יציאת ידי חובה – בחסה מתוקה

יש אומרים: אע"פ שהחסה שלנו לא מרה כלל, זה מפני שלא משהים אותה מספיק זמן באדמה אלא לוקטים אותה לפני זמנה הסופי, אך אם יהיו אותה מספיק זמן בקרקע נרגיש בה טעם מרירות, והתורה ציוותה לקחת סוג ירק שתכונתו באופן מסוים תחילתו מתוק וסופו מר אע"פ שבמציאות לא מרגישים זאת.

וזה לשון "שולחן ערוך הרב" (סימן תעג סעיף ה): "אע"פ שכל ה' מינים אלו נקראים "מרור" בלשון תורה מכל מקום מדברי סופרים מצוה לחזור אחר חזרת [חסה] אפילו לקנותה בדמים יקרים... ואע"פ שהחזרת אין בה מרירות מכל מקום כשהיא שוהה בקרקע מתקשה הקלח שלה ונעשה מר מאוד ומפני כך היא נקראת מרור, ומצוה לחזור אחריה אף כשהיא מתוקה לפי שמצות מרור היא זכר למה שמררו המצרים את חיי אבותינו בעבודת פרך, והם נשתעבדו בהם בתחילה בפה רך על ידי פיוסים ונתנו להם שכר, ולבסוף

מרירות ואפילו מרור כשנתבטל הטעם מרירות לא יצא בו ידי חובה, ואולי בהאמבורג ובערי אשכנז שהזכיר החכם צבי ז"ל יש בו טעם מרור וצ"ע.

וזה לשון ה"אור לציון" (ח"ג עמוד קע): "ויש להזהר לקחת דווקא החסה המצויה, שהיא החסה הערבית, שעליה יש לנו מסורת וקבלה שהיא החזרת, אבל לא החסה האירופאית או חסה סינית, שאין לנו חזקה עליהם".

בני אשכנז נוהגים לקחת חריין [התמכא] שהיא הדרגה השלישית במרור, ויש נוהגים לערבב את החריין יחד עם חסה כיון שהחריין לבדו חריף מאוד.

וכתב בשו"ת חכם צבי (סימן קי"ט): החזרת הוא הירק שנקרא בלשון אשכנז סאלאט ובלשון ספרד סאלאטה, ושם העצם שלו בלע"ז בכל הלשונות לטוגא, וכמו שפירש"י בפסחים (לט ע"א). ובארצות אשכנז ופולניא שהן קרות, אין החזרת מצוי בזמן הפסח, ולכן לא הורגלו לקחת החזרת לחובת מצות מרור. או מפני שלא היו בקיאים בטיב פתרון שמות הירקות של מרור, ולא ידעו מה הוא, כמו אנשי הארצות הקרובות לארץ ישראל ובבל הבקיאים בכך, ועל כן לקחו באשכנז ופולניא את החריין שהוא "תמכא" לפי דברי מקצת חכמים. ומכאן יוצאת תקלה ומכשול, כי הן רבים עתה עמי הארץ שאינם אוכלים מ"התמכא" אפילו כחצי זית מרוב חריפותו, וגם מפני שהוא מזיק באכילתו כמות שהוא חי, ומבטלים מצות מרור. ואף החרדים לדבר ה' שאוכלים כזית מהחריין מסתכנים בו.

ובאמת שבמקום שהחזרת מצוי קורא אני על החריין (מ"ש במגילה כד ע"ב) "סכנה ואין בה מצוה". וכל מי שנגע ה' בלבו יקיים מצות מרור כתקנתה בחזרת שהוא הסאלאט, ויחזר לקנותו אפילו בדמים יקרים, כמו שכתב בבית יוסף בשם הסמ"ק. ואם אין החזרת מצוי, יוצאים ידי חובת מרור בעולשין הנקראים אינדיבין ע"כ.

ובשו"ת "תירוש ויצהר" (סימן קי"ז) הביא דברי הרידב"ז, וכתב ליישב מנהגינו שלוקחים החסא למצות מרור, מפני שעל כל פנים השורש של החסא מר. ועוד שאחר ששוהה בקרקע נעשה מר. ושכן נהג הגאון רבי חיים מצאנז לצאת ידי חובה בחסא ע"ש.

ומה שכתב הגאון בעל "חזון איש" (סימן קכ"ד) שצריך שישהה החסא בקרקע עד שיתמרר ואז יוצאים בו ידי חובה, אין דבריו מחוורים להלכה, אלא כל שבמינו יכול להגיע לכלל מרירות, יוצאים בו ידי חובה גם כשהוא מתוק, וכמו שמתבאר מדברי הראשונים. וכל הלכה הרופפת בידך צא וראה היאך הצבור נוהגים ונהוג כן (ירושלמי מעשר שני פרק ה הלכה ב).

"וכבר פשט המנהג בארץ ישראל ובכל ומצרים וסוריה, לצאת ידי חובת מצות מרור בחסה וכן עיקר וזה ברור" (שו"ת יחוה דעת חלק א סימן יח).

כתב השל"ה (מסכת פסחים מצה שמורה ריד): "מרור זה שאנו אוכלין על שום מה" כו'. רצה לומר, המרור זה שהוא מצוה מן המובחר, דהיינו חזרת הנקרא - חסא, למה

ואין אכילה פחותה מכזית (יראים השלם סימן צד; הגמ"י חו"מ פ"ח אות ד).

טעם נוסף: משום שמברך "על אכילת מרור" ואין אכילה פחותה מכזית (רא"ש שם; תרומת הדשן שם).

טעם נוסף: משום שמרור הוקש לפסח ולמצה, שנאמר: "ומצות על מרורים יאכלוהו", וכשם שפסח ומצה בכזית אף מרור בכזית (שאגת אריה סימן ק).

טעם נוסף: לפי שציוותה התורה לאכול מרור זכר ל"וימררו את חייהם", ובפחות מכזית לא חשבה התורה לזכר (שער הציון סימן תעה אות יב).

לשם אכילת מרור צריך לקחת כזית 27 גרם חסה כיון שהנפח והמשקל כמעט זהים לחלוטין, ומכל מקום כדאי להוסיף עוד 2-3 גרם ולא לצמצם כיון שפעמים נתפס קצת מרור בין השיניים.

לשקע את המרור כולו בחרוסת

יקח כזית מרור וישקענו מקצתו בחרוסת, וכן המנהג. והמחמיר לשקעו כולו בחרוסת תבוא עליו ברכה. אבל לא ישהנו בתוכו, כדי שלא יתבטל טעם מרירותו, ולכן צריך גם כן לנער את החרוסת מעליו, ויברך "על אכילת מרור", ויאכלנו בלא היסבה (חזו"ע עמוד פט).

איתא בגמרא (פסחים קטו): "אמר רבי אלעזר אמר רב אושעיא: כל שטיבולו במשקה – צריך נטילת ידים. אמר רב פפא: שמע מינה האי חסא צריך

הוא מצוה מן המובחר יותר משאר מיני מרור המוזכרים במשנה (פסחים לט.), אע"פ שאין בו מרירות כל כך כמו באינד. אמר, על שם "וימררו את חייהם" (שמות א, יד). אקדים מה שמצאתי בשם ה"זוהר" (ח"ב דף קפ"ז ע"א), "יהי שם ה' מברך" (תהלים קיג, ב). 'מברך' שם של מ"ב היוצא מ'בראשית' הוא מידת הדין, ומתחילה עלה במחשבה לברוא במידת הדין, ואחר כך שתפו עם מידת הרחמים [רך] (בראשית רבה פ"ב סט"ו). וזהו ענין "כל התחלות קשות" (מכילתא, ורש"י יתרו יט, ה), וצדיקים תחילתן יסורין וסופן שלווה, והרשעים להיפך מקדימין ברכה לקללה (בראשית רבה פס"ו ס"ד, ועוד). וזה רמז "ויהפך לבב פרעה" (שמות יד, ה), שמתחילה שעבדם בפה רך, ולבסוף בעול קשה. וישראל היו ראויין בתחילה בקשה ולבסוף רך. וזהו שכתוב (שם א, יד) "את כל עבודתם וגו' בפרך", רצה לומר, נוסף על מה שאמר בראשונה, ששיעבד בפה רך, הוסיף "וימררו את חייהם בעבודה קשה" (שם). על כן עיקר המצוה בחזרת הנקרא חסא, "כי חס רחמנא עלן", כי הנהגת הקב"ה עמנו בהיפך מה שנוהג עם הרשעים, רק מתחילה מייסר – "וימררו", ואחר כך החירות".

שיעור כזית מרור

אין יוצאים ידי חובת מרור אלא אם כן אוכלים ממנו שיעור כזית (רא"ש ערבי פסחים סימן כה; תרומת הדשן פסקים סימן רמה).

הטעם: לפי שנאמר במרור לשון אכילה, שנאמר: "על מצות ומרורים יאכלוהו",

לשקועיה [כולו ואין די להטביל מקצתו]
בחרוסת, משום "קפא".

[**"קפא"** היינו ארס (חריפות מזיקה), שיש בשרף של החזרת, כדרך הבצלים (רש"י). ורבנו חננאל פירש **"קפא"** תולעת מסוימת הגדלה בירקות, והיא מזיקה לאדם אם אוכלה בחייה. לדעת רש"י מתיקות החרוסת מבטלת הארס המסוכן של החזרת; ואילו לפי רבנו חננאל, החרוסת ממיתה את התולעת והופכתה לבלתי מזיקה].

דאי סלקא דעתך לא צריך לשקועיה [שאם יעלה על דעתך שלא צריך לשקע כולו בחרוסת] – **נטילת ידים למה לי? הא לא נגע** [למה צריך לייטול ידים לפני האכילה, שאם האדם לא משקעו לגמרי, לא נגע בידיו במשקה]. **ודילמא, לעולם אימא לך** [ושמא יש לומר]: **לא צריך לשקועיה, וקפא – מריחא מיית** [שבאמת לא צריך לשקע את החזרת כולה, משום שהקפא מתבטלת ע"י ריח החרוסת בלבד, אפילו בלי מגע], **אלא למה לי נטילת ידים? – דילמא משקעו ליה** [שמא יבואו להשקיע את החזרת לגמרי].

ה"טור" כתב (סימן תעה): **"וישקענו כולו בחרוסת"**. וכתב עליו ב"בית יוסף" (סימן תעה): **"ומה שכתב [הטור] 'וישקענו כולו בחרוסת'". בפרק ערבי פסחים (קטו): "אמר רב פפא שמע מינה האי חסא צריך לשקועיה דאי סלקא דעתך לא צריך לשקועיה נטילת ידים למה", ומיהו התם בגמרא (שם): דחינן ליה, דדילמא "לעולם אימא לך לא צריך לשקועיה וקפא מריחא מיית אלא למה לי נטילת ידים דילמא משקעו ליה", ואם כן לא קיימא לן כרב פפא ולכן הרי"ף והרמב"ם והרא"ש השמיטוהו [ולהלכה לא צריך לשקע כולו**

בחרוסת] אבל הרוקח (סימן רפג, ד) הביאו ולכן כתבו רבינו [הטור]:

והב"ח כתב ש"הטור" סובר **"דאף דדחי ליה הש"ס, אפילו הכי לא שבקינן פשיטותא דרב פפא מקמי דיחויא בעלמא בלשון דילמא"**. ולכן צריך לשקע המרור כולו בחרוסת.

וכן פסק ב"שולחן ערוך" (סימן תעה סעיף א): **"וישקענו כולו בחרוסת"**.

אולם אין המנהג אלא לשקע מקצתו, **והטעם**: כתב ה"פרי חדש" (שם): **"ופסקו ב"שולחן ערוך" (שם סעיף ד), אלמא דלא הויא דיחויא אלא קושטא דדינא. ושמא יש לומר דסבירא ליה להרב ז"ל דאע"פ שהכרח רב פפא נדחה מכל מקום הדין דין אמת מטעמא דקפא, ומכל מקום אנו לא נהגנו לשקענו כולו בחרוסת ועל פי שיטת הרי"ף והרמב"ם שהשמיטוהו, ועוד שקפא זה אינו מצוי בינינו"**.

ובספר **"שולחן גבוה"** (סימן תעה סק"י) כתב: **"ומנהגינו שלא לשקעו כולו בחרוסת אלא מקצתו ואפשר שנשתרבב המנהג על פי הרי"ף הרמב"ם והרא"ש שהשמיטו אימרת רב פפא"**.

ואף מרן ה"שולחן ערוך" לא כתב כן **"וישקענו כולו בחרוסת"** בדרך חיוב, אלא לרווחא דמילתא ומהיות טוב.

ובספר **"אור לציון"** (ח"ג עמוד קעא) כתב: **"ומכל מקום יש לנהוג כמו שכתב מרן ב"שולחן ערוך" לשקע את כל המרור מראשו לסופו בחרוסת ולא להטביל מקצת המרור בלבד"**.

והוא שרף החזרת – אחד ממניי המרור – שיש בו ארס, כדרך הבצלים, או שהוא תולעת הנמצאת בחזרת ויש בה סכנה, והחרוסת ממיתה אותה.

ר' אלעזר ב"ר צדוק אומר שהחרוסת מצוה, זכר לתפוח, שכשהיו ישראל במצרים היו יולדות שם – בשדה תחת התפוח – בלא עצב שלא יכירו בהן המצריים, כמו שנאמר: "תחת התפוח עוררתיך", או שהיא זכר לטיט, שנאמר: "וימררו את חייהם" וגו' "בחומו ובלבנים", והחרוסת דומה לטיט.

בירושלמי יש גורסים: "למה נקרא שמה חרוסת, זכר ללבנה שהיא מעשה חרסית". ויש אומרים שהיא זכר לדם, שמכת דם היא הראשונה שבאה על המצריים.

להלכה כתבו ראשונים כר' אלעזר ב"ר צדוק, שהחרוסת מצוה מדברי סופרים. ויש מפרשים שאף לדעת חכמים מצוה לעשות החרוסת משום זכר, אלא שמלבד המצוה יש בה אף חובה משום "קפא". ויש מפרשים בדעת ראשונים שאף לר' אלעזר ב"ר צדוק יש צורך בחרוסת אף משום "קפא" (אנציקלופדיה תלמודית כרך יז, חרוסת).

וכתב ב"ילקוט יוסף" (פסח סימן תעג, הלכה ח): "טיבול המרור בחרוסת הוא מצוה מדברי סופרים, זכר לטיט ולתבן שנשתעבדו בהם ישראל במצרים. ולכן אף אם אין לו מרור, או שאינו יכול לאכול כזית מרור בשום אופן, צריך לקיים מצות אכילת חרוסת, והן ע"י טיבול של ירק אחר בחרוסת, והן על ידי אכילת חרוסת בפני עצמה. ונכון לאכול החרוסת בטיבול המצה בתוכה, או

ולענין הלכה: המנהג לשקעו מקצתו בחרוסת. אך כיון שאין איסור בהטבלת כל המרור וכך הוא פסק ה"שולחן ערוך", המחמיר להטביל את כל המרור בחרוסת תבוא עליו ברכה (חזו"ע שם).

והטעם דצריך לשקע מקצתו, דקיימא לן כרבי אלעזר בר צדוק דאמר "חרוסת מצוה", ואם כן בוודאי שצריך לטבול מקצת המרור בחרוסת לקיים המצוה, זכר לתפוח וזכר לטיט ולתבן.

והטעם דצריך לנער המרור מהחרוסת שעליו, דאיתא בגמרא (פסחים שם): **"ואמר רב פפא: לא נישא איניש** [לא ישהה אדם] **מרור בחרוסת, דילמא אגב חלייה דתבלין מבטיל ליה למרוריה** [שמא מתוך מתיקות התבלינים המעורבים בחרוסת, תבטל מרירותו של המרור], **ובעינן טעם מרור וליכא** [ואנו צריכים שיחיה טעם מרור ואין]".

וכן פסק מרן ה"שולחן ערוך" (שם): "ולא ישהנו בתוכו שלא יבטל טעם מרירותו ומטעם זה צריך לנער החרוסת מעליו".

חרוסת – מצוה או לאו מצוה

חרוסת הוזכרה במשנה ובברייתא בין שאר הדברים שמביאים על השולחן בליל ראשון של פסח, וכן אמרו באכילת-מרור, שכשאוכלים את המרור מטבלים אותו בחרוסת.

ונחלקו תנאים האם החרוסת היא מצוה:

לדעת חכמים אין חרוסת מצוה, [טור תפן] ואין מביאים אותה אלא משום "קפא",

אין מברכים על החרוסת

אין מברכים על אכילת החרוסת "על אכילת חרוסת" (כלבו סימן נ; טור סימן תעה).

הטעם: לפי שהחרוסת טפילה למרור, וכל דבר שהוא העיקר ועמו טפילה מברך על העיקר ופוסט את הטפלה (שם).

טעם נוסף: כי חוששים לדעת הסוברים שחרוסת אינה מצוה, ולכן אין לברך על החרוסת, שכן ספק ברכות להקל (פרי"ח סימן תעג סעיף ה).

טעם נוסף: למרות שהחרוסת היא מצוה מדברי סופרים, מכל מקום לא תיקנו עליה ברכה, לפי שאינה אלא זכר לטיט (כלבו שם).

טעם נוסף: ברכת המרור פוסט את החרוסת, לפי שהחרוסת דומה בעניינה למרור שאף היא באה זכר לשעבוד (המנהיג הלכות פסח סימן פ).

טעם נוסף: בזמן המקדש לא בירכו על החרוסת, לפי שהיתה נאכלת עם המרור שהוא מדאורייתא והחרוסת אינה אלא מדרבנן, ולכן אף בזמן הזה שמרור מדרבנן, אין מברכים על החרוסת (שו"ת הרדב"ז ח"ג סימן תקמד).

מטבליים את המרור בחרוסת, וסודות עמוקים נאמרו בענין החרוסת על פי הקבלה, והיא באה להמתיק את הדינים המרים בחסדים ולבטל המוות מעל ישראל, ומעוררת זכות אמותינו הצדקניות, ובעיקר זכות רחל ולאה, ורות אם הממלכה (פסח בציון עמוד שעד).

ירק אחר, כדי שיהיה היכר לתינוקות בטיבול שתי פעמים. וכן אף אם שכח לטבל המרור בחרוסת, ואכלו בלא טיבול, צריך לחזור ולאכול כזית מרור ע"י טיבול בחרוסת בלי ברכה".

מנהגינו לטבל את המרור בחרוסת, ולא ליתן חרוסת על המרור. אמנם יש נוהגים לתת חרוסת על המרור, שגם זה בכלל מטבל בחרוסת (ילקו"י סימן תעג סעיף יא).

והטעם: שיש נוהגים לתת החרוסת על גבי המרור, "דלא כ'חכמת אדם' שכתב שלשון "טיבול" הוא דווקא לטבל את המאכל בתוך הדבר שבא להטעימו. וזה אינו שעיקר לשון "טיבול" הוא לשון אכילה, כמו שכתב רבנו חננאל (שבת קיא.) שטיבול לשון אכילה הוא, דתנן "הביאו לפניו מטביל בחזרת עד שמגיע לפרפרת הפת". וכן, "אבל מטבל במיני תרגימא". "ר' יצחק מטבל בירק". "השמש מטבל בבני מעיים" – והכוונה ללשון אכילה עם...

גם "הערוד" (ערך טבל ראשון) הביא כמה לשונות מהתלמוד דקרו לאכילה טיבול.

וכן כתב הגר"ח קנייבסקי (שיח הפסח עמוד קיט) שלענין טיבול, אין צריך להטביל את המרור בתוך החרוסת, אלא די להניח חרוסת על המרור, שגם זה נקרא טיבול. וכדמוכח בירושלמי (נזיר פ"ו ה"ח) לגבי שיער נזיר "טובלו ברוטב" וביאר ב"קרבן העדה" "נוטל את הרוטב [של זבחי השלמים] ונותן על שער ראש נזרו, ומשלח תחת הדוד של שלמים", ע"ש.

אין צריך להסב באכילת המרור

והטעם דאיתא בגמרא "מרור אין צריך היסבה", ופירש רש"י שהוא זכר לעבדות. וכן כתב מרן "יאכלנו בלא היסבה" – שהוא זכר לעבדות (משנה ברורה סימן תעה ס"ק (ד).

קודם אכילת המרור צריך לכוין לצאת ידי חובת אכילת מרור, ואם שכח ואכלו בלא כוונת מצוה יצא חובתו (שו"ת חזון עובדיה ח"א סימן כט, עיין לעיל בדיני אכילת מצה).

אם טעה ובירך "לאכול מרור", אם הוא בתוך כדי דיבור [שיעור של אמירת "שלום עליך רבי"] יתקן ויאמר "על אכילת מרור". ואם עבר שיעור זה, אין צריך לחזור ולברך, אלא יאכל על סמך ברכה זו (ילקוט יוסף מועדים עמוד תג. שו"ת חזון עובדיה חלק א' סימן ל).

אע"פ שלכתחילה צריך לפטור את המרור בברכת "בורא פרי האדמה", בטיבול ראשון שמברך על הכרפס, מכל מקום אין זה לעיכובא, ולכן גם אם אכל כזית כרפס, וטעה ובירך אחריו "בורא נפשות" אע"פ שמן הדין אין צריך לברך "בורא נפשות", או שיצא לחצר ושינה מקומו, דקיימא לן דהוי כהיסח הדעת וחוזר ומברך, מכל מקום אינו מברך "בורא פרי האדמה" על המרור שאוכל בסעודה (חזו"ע עמוד צט).

והטעם: כיון שבא כחובת הלילה למצוותו, ונעשה כדבר הבא מחמת סעודה בתוך הסעודה שאין מברכים עליו. ואף שאין אנו

אוכלין מרור לסעודה ולהשביע רעבוננו, חיוב מצוותו קובעו שיהיה מעיקר הסעודה, וברכת המוציא פוטרת את המרור (ריטב"א, וכשיטת ר"י).

טעם נוסף: ועוד, כיון שבירך על הירקות בטיבול א', נפטרו הירקות שבתוך המזון מלברך עליהם (שם וכשיטת הרשב"ם).

וזה לשון האבודרהם (סדר הגדה ופירושה): "ובטיבול שני אין לברך על המרור" בורא פרי האדמה... כי ההגדה אינה הפסק לענין אכילה הואיל והמרור לפניו ואינו נמלך, אבל לענין נטילה הוא היסח הדעת שהידים עסקניות הם. ומזה הטעם אין לברך "בורא נפשות רבות" אחר אכילת שאר ירקות שההגדה אינה הפסק. וגם אחר המרור אין לברך "בורא נפשות רבות" לפי שחובת אכילתו היא עם המצה שנאמר "על מצות ומרורים יאכלוהו". וא"כ נחשוב אותו כדברים הבאים בתוך הסעודה מחמת הסעודה שאין טעונין ברכה לא לפנייהם ולא לאחריהם. וכן במשנה (קיד, א) קורא אותו פרפרת הפת דהיינו חזרת. וגם מזה הטעם אין לברך על המרור "בורא פרי האדמה".

זהירות – תולעים!

יוצאים בעלים שלהם ובקלחים. ובמקומות שמצויים תולעים בעלין, וקשה לבדקם כהוגן, טוב יותר לצאת בקלחים.

וזה לשון ה"פרי חדש" (יורה דעה סימן פד ס"ק ג): "כה אמר חזקיה לא אוכל להתאפק מלהזהיר ולהודיע לעם חומר איסור התולעים, לפי שנעשה קל בעיני הבריות,

איזהו מרור – הראוי למצוה?

ראוי ליטול מן הקלח היוצא חוץ לקרקע, לפי שיש אומרים שמה שהוא טמון בקרקע נקרא שורש, ואין יוצאים בשורש. ואע"פ שאין זה עיקר להלכה, טוב לחוש לזה כל מה שאפשר (חזו"ע עמוד צה).

המקור איתא במשנה (פסחים לט.): "יוצאין בעלין ובקלחין שלהם".

וכתבו הגהות מיימוניות (פ"ז אות ל) שרבנו תם דקדק שבקלח יוצאים לא בשורש וכן כתב סמ"ג (עשין מא קיח:). (בית יוסף אורח חיים סימן תעג).

וכן פסק מרן ב"שולחן ערוך" (סימן תעג סעיף ה): "אלו ירקות שיוצאים בהם ידי חובתו, חזרת, עולשין, תמכא, חרחבינא (פירוש מיני עשבים מרים), מרור; ויוצאים בעלין שלהם ובקלחן, אבל לא בשורש, אלא שבעלין אין יוצאין אלא אם כן הם לחים, ובקלחים יוצאים בין לחים בין יבשים, אבל לא כבושים ולא שלוקים ולא מבושלים; וכולם מצטרפים לכזית, שהוא השיעור שלהם, ועיקר המצוה בחזרת".

וה"טורי זהב" כתב (סימן תעג ס"ק ה): "כתב מהרי"ו פירוש השורשים הקטנים המתפצלים לכאן ולכאן אבל השורש הגדול שבו עומד הירק הוא בכלל קלח" ע"כ.

וכן כתב ב"תפארת ישראל" (הלכתא דבירתא פסחים פ"ב אות ו): שהשורש הגדול בו עומד הירק, הוא בכלל קלח. זולת השורשים הקטנים המתפצלים לכאן ולכאן.

וכיון שעבר אדם עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר (וימא פו, ב), ואין איש שם על לב מבלי לב, ודשו ביה רבים וגדולים, ואפילו החכמים והיחידים אינן נזהרין כראוי על פי מה שנתבאר בש"ס ופוסקים בסימן זה וכו', נמצא שכל האוכל תולעים או נמלים וכיוצא חייב על כל תולעת או נמלה חמש מלקיות, ואם הוא זבובים או יתושים חייב שש מלקיות, והחמירה התורה בזה בהרבה לאוין ומלקיות להיות שהוא איסור מצוי מאוד בפירות בירקות ובקטניות ברוב מיני מאכלות, ואי אפשר ליזהר מלהיכשל בהם אם לא בזריזות גדול, ולפיכך הוצרך הכתוב לזרז ביותר ולהרבות לאוין באיסור שרץ הארץ. ומעתה כל אדם יזדרז בעצמו מלהכשל באיסור זה וגם לדרוש ברבים חומרת איסורו כי היכי דלפרשו מיניה, ואני את נפשי הצלתי, ישמע חכם ויוסף לקח".

בזמנינו נמצאו חקלאים יראי ה' שיודעים לגדל את המרור והכרפס בגידול מיוחד שאין בו חשש תולעים, ויש להדר ליקח רק מהם לקיים מצות מרור. ועם כל זה טוב לעיין בהם ולבודקם עד כמה שאפשר. אבל צריך לשטוף היטב את עלי החסה מפני החרקים המצויים בהם. ואפילו אלו שנהגו תמיד לקחת תמכא למצות מרור, ראוי להם לשנות את מנהגם וליטול עלי חסה אלו, שהם ראשונים במעלה למצות מרור, שכך אמרו חז"ל מצוה בחזרת (חזו"ע

עמוד צה).

והטעם: לסוברים שאין יוצאין בשורש, אפשר משום שאין לו שם "ירק", שאינו חלק מהירק עצמו אלא דבר אחר. וב"לבוש" פירש: "לפי שאין טעם מרור בשורשים" (תעג, ה).

וזה לשון ה"משנה ברורה" (משנה ברורה סימן תעג): "אבל לא בשורש – פירוש שורשים קטנים המתפצלים לכאן ולכאן בתחתיתו או בצדדיו אבל שורש הגדול שבו עומד הירק הוא הקלח.

והנה במדינותינו אין שאר המינים מצויים ועל כן המרור הנהוג במדינתנו לאכול הוא תמכא [והוא חריין]. ויש לזהר שלא לאכול אותו כשהוא שלם שכמעט הוא סכנה ואין בו מצוה שמחמת חריפותו הוא מזיק גדול, ולכן צריך לפררו... ולהעמידו כך מגולה ואז מפיג חריפותו.

והגר"א הנהיג שלא לפרר אותו קודם ביאתו מבית הכנסת כדי שלא יפיג הטעם דאז אינו יוצא בו, אלא יפרר אותו אחר ביאתו ויכסנו עד התחלת הסדר [וכשחל פסח בשבת יפרר אותו מבעוד יום ויניח בכלי ויכסנו עד התחלת הסדר] ואז יפזר אותו על קערה ועל ידי זה יפיג חריפותו ואז ימעך אותו וישער שיהיה כזית ויכול לאכלו בטוב".

ומרן הגר"ע יוסף זצוק"ל, אמר פעם בשיעורו, שפשוט שגם בגזע האמצעי [של החסה] יוצאין בו ידי חובה, ואדרבה יש בו מרירות ממש. ודלא כמו הלוקחים חריין למרור, שהרי אינו ראוי לברך עליו. אלא עיקר המצוה היא בחסה, אלא שבשביל התולעים, יתלוש את העלים ויקח רק את

הקלחים ויבדוק אותם היטב בעינא פקיחא, וישטוף אותם בברז. ואם הם מגידולים מיוחדים בחממות, די בשטיפה ובדיקה גם בעלים הירוקים (ילקו"י פסח סימן תעג, סעיף טו בהערה).

אין יוצאים ידי חובה בעלי המרור, אלא אם כן הם לחים. ובקלחים יוצאים ידי חובה בין לחים בין יבשים.

המקור: איתא בגמרא (פסחים לט עמוד ב): "יוצאין בהן [חובת מרור] בין לחין בין יבשין כו'. אמר רב חסדא: לא שנו אלא בקלח, אבל בעלין, לחין – אין, יבשין – לא".

והטעם כתב רש"י: "דיבש יש לו טעם מרור אלא קלח, דמתוך שהוא עב אינו מתייבש, שיפסיד טעמו, אבל עלין יבשין – הרי הן כעפר בעלמא".

וכן פסק ב"שולחן ערוך" (שם): "אלא שבעלין אין יוצאין אלא אם כן הם לחים, ובקלחים יוצאים בין לחים בין יבשים".

וכן כתב ה"משנה ברורה" (סימן תעג ס"ק לו): "אלא אם כן הם לחים – דיבשים אין בהם טעם מרור והרי הם כעפרא בעלמא מה שאין כן בקלח דמתוך שהוא עב אפילו הוא יבש אינו מפסיד טעמו".

ולכן נכון להשרות את העלים במים, שישארו לחים, אבל לא ישהה אותם במים מעת לעת, אלא שמותר לסלקם מן המים אחר כ"ג שעות, ואחר זמן מה יחזור להשרותן שנית כ"ג שעות, וכן הלאה, [ויותר טוב לכרכם בסדינים לחים]. ובזה

יאכל בלי ברכה, וישמע הברכה מאחרים,
ויכוין לצאת ידי חובה (חזון עובדיה עמוד צט).

אין לברך על אכילת המרור אחר חצות
לילה (חזון עובדיה עמוד פא).

"וַיִּמְרְרוּ אֶת־חַיֵּיהֶם"

"וַיִּמְרְרוּ אֶת־חַיֵּיהֶם" (שמות פרק א, יד):
"הנגינות של התיבות הם "קדמא ואזלא",
לרמז שקושי השעבוד השלים הזמן ל-400
שנה. וזה מרמז ה"קדמא ואזלא" שעל-ידי
וימררו את חייהם בקושי השעבוד, על-ידי
זה הקדימו לצאת קודם הזמן, קדמו ואזלו
ממצרים (הגר"א).

ועוד "קדמא ואזלא", תמצא מניינו סכום
"קץ" [=190], ונשארו רד"ו שנים
(טעמי המנהגים).

יוצאים ידי חובה גם לפי מה שאמרו
בירושלמי שאין יוצאים ידי חובה
בכמושים. ומכל מקום העיקר להלכה
שיוצאים ידי חובה בעלים כמושים (חזו"ע
עמוד צה).

אין יוצאים במרור כבוש ולא בשלוק ולא
במבושל, ולכן התמכא [כריין] שהוא מר
מאוד, אין לשרותו במים מעת לעת.
ובשעת הדחק יוצאים בו כשהוא כבוש
במים, מפני שיש אומרים שלא אסרו אלא
בכבוש בחומץ, וגם דווקא כשהוא כבוש
שלושה ימים מעת לעת, ועוד, שהרי עדיין
עומד טעמו בו. וכן נראה עיקר (חזו"ע עמוד
צה).

אם אין לו ירקות לטיבול ראשון אלא
מרור, יברך עליו בטיבול ראשון "בורא
פרי האדמה", ו"על אכילת מרור", ויאכל
ממנו כזית, ובטיבול השני יטבלנו
בחרוסת, ויאכלנו בלי ברכה, כי הברכה
הראשונה עולה לו לאכילת המרור שלאחר
המצה (חזו"ע עמוד צ).

מי שאינו יכול לאכול כזית מרור לרוב
מרירותו, כגון במקומות שאין החזרת
מצויה, צריך לדחוק את עצמו ולאכול
כזית. ואם אינו יכול לאכול כזית בשום
אופן, וחושש מאוד שיחלה ויפול למשכב
על ידי זה, אז מצוה שיאכל מעט למצוה,
אבל לא יברך עליו על אכילת מרור, שאין
אכילה פחות מכזית שהוא כחצי ביצה.
ואפילו אוכל כשליש ביצה לא מהני לדעת
מרן (סימן תפו) שקבלנו הוראותיו. ולכן

כורך

הוא רק מדרבנן, גם הלל מודה שהמרור מבטל את טעם המצה כאשר הם נאכלים יחד.

אולם בנוגע למרור יש נפקא מינה גדולה בין השיטות: לדעת חכמים הסוברים שבזמן בית המקדש היה המרור נאכל בפני עצמו, גם בימינו צריכים לאוכלו בפני עצמו. מה שאין כן לדעת הלל הסובר שבזמן המקדש צריכים לאכול את המרור בכריכה עם הפסח והמצה, בימינו גם כן צריך לאוכלו עם המצה [שהרי מרור שהוא רק מדרבנן אינו בטל בטעם המצה] זכר לאופן אכילתו במקדש.

מעתה, אילו היתה הלכה נפסקת כמו חכמים, היינו אוכלים כזית מצה בפני עצמו וכזית מרור בפני עצמו ודי בכך. ואילו היתה הלכה נפסקת כמו הלל אז היינו אוכלים כזית מצה לחוד ולאחר מכן כורכים ואוכלים כזית מצה עם כזית מרור [ונמצא שהיינו יוצאים ידי חובת מצוות אלו בבי' כזיתים של מצה ובכזית אחד של מרור].

אולם מאחר שלא נקבעה הלכה כאחד השיטות, אין שתי הדרכים הללו מוציאות אותנו מידי ספק. שכן בדרך הראשונה אין אנו יוצאים ידי חובת כורך במרור כשיטת הלל. ואף הדרך השניה אינה מספקת, שהרי לשיטת חכמים, הכזית השני של המצה מבטל את טעם המרור.

[ששיטת חכמים היא שאפילו שתי מצוות מבטלות זו את זו, וכל שכן כאן, שכבר יצא ידי חובתו בכזית הראשון ונמצא שהכזית השני אינו אלא 'רשות' גמורה. אמנם אילו היה הלכה כהלל, לא היה הכזית השני מבטל את המרור, שהרי

יקח כזית מצה, מן המצה השלישית, וכורכה עם כזית מרור, וטובלה בחרוסת, ואומר: "מצה ומרור בלא ברכה. זכר למקדש. בימינו יחדש. כהלל הזקן שהיה כורך ואוכל בבת אחת. לקיים מה שנאמר: "על מצות ומרורים לאכלוהו" ואוכלם ביחד בהיסבה (חזון עובדיה עמוד ק).

המקור: במסכת פסחים (קטו ע"א) איתא: "אמרו עליו על הלל הזקן שהיה כורך פסח מצה ומרור בבת אחת, ואוכלם, שנאמר "על מצות ומרורים לאכלוהו". אמר רבי יוחנן, חלוקים עליו חבריו על הלל, דתניא, יכול יהא כורכם בבת אחת ואוכלם, כדרך שהיה הלל אוכלם, תלמוד לומר "על מצות ומרורים לאכלוהו", אפילו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו".

ופירש רשב"ם: "מדלא כתיב 'לאכלו', ונאמר 'לאכלוהו' בלשון יחיד, משמע כל אחד בפני עצמו".

וסיימה הגמרא (בפסחים שם): שהואיל ולא נפסקה הלכה כאחד מהם, יברך על אכילת מצה ויאכל, ואחר כך על אכילת מרור ויאכל, ואחר כך יכרוך מצה ומרור ביחד ויאכלם בלא ברכה, זכר למקדש כהלל.

והטעם: דאוכלים מצה בנפרד, ומרור בנפרד, ואחר כך כורכים את המצה והמרור:

בין לפי הלל הזקן ובין לדעת חכמים – בזמן הזה שאין בית המקדש, צריכה המצה להיאכל בפני עצמה; מאחר שאכילת מצה היא מהתורה וחיוב מרור

בדבר. אולם דברים שהם מן הענין מותרים אף לכתחילה. ומידת חסידות הוא שלא ישיח כלל עד אחר אכילת אפיקומן, והמחמיר תבוא עליו ברכה (חזו"ע עמוד קא).

והטעם: כתב רבינו אברהם בר נתן הירחי בספר "המנהיג" (הלכות פסח אות פ"ד): "לפיכך הבא לקיים מצוה מובחרת לצאת ידי חובת כל הדעות, לא יסיח בינתיים אחר שבירך על המצה ועל המרור עד לאחר שיעשה כדברי שניהם, דהיינו עד לאחר הכריכה. ומכל מקום אם סח בשיחת חולין שאינה מן הענין, אינו צריך לחזור ולברך על הכריכה" ע"כ.

וזו לשון הרשב"ץ בספר "יבין שמועה" (דף ל"ו ע"ג): והמדקדקים אומרים שצריך שלא להסיח בין ברכות המצה והמרור לכריכה, כדי שתעלה אותה ברכה לאכילת הכורך".

וכן כתב ב"שולחן ערוך" (סימן תעה סעיף א): "ומשבירך על אכילת מצה לא יסיח בדבר שאינו מענין הסעודה עד שיאכל כריכה זו, כדי שתעלה ברכת אכילת מצה וברכת אכילת מרור גם לכריכה זו".

וכתב ה"משנה ברורה" (סימן תעה ס"ק כד): "רצונו לומר דהא עושין אנו זכר למקדש ואז היה עיקר המצוה רק בכריכה ולכן צריך שלא להפסיק כדי שתחול הברכה על הכריכה. ומכל מקום אין זה אלא לכתחילה ובדיעבד אם סח בינתיים אין צריך לחזור ולברך על הכריכה".

צריך לאוכלו כדי לקיים מצוות כורך זכר למקדש, וא"כ אכילת 'מצוה' היא כמו המרור ושייך כאן הכלל (לשיטתו של הלל) ש"מצוות אינן מבטלות זו את זו" כאשר הן אותן דרגת חיוב (עיי' תוס' ד"ה אלא מברך, חידושי הר"ן, מלחמות ה' ומהר"ם חלאווה).

לפיכך כדי לצאת ידי חובת כל השיטות, עלינו לאכול בתחילה כזית מצה בפני עצמו כפי דעת כל התנאים; אחר כך אוכלים כזית מרור בפני עצמו כדי לקיים שיטת חכמים; ושוב אוכלים כזית מצה עם כזית מרור כשיטת הלל – סה"כ, שני כזיתי מצה ושני כזיתי מרור (בעל המאור ועיי' שאגת אריה סימן ק' בדעת הרא"ש).

מאחר שאנו עושים 'כורך' זכר למקדש כהלל הרבה פוסקים נוקטים שיש לטבול גם את המרור של הכריכה בחרוסת, כדרך שהלל היה עושה.

כמו כן כתבו הפוסקים, שיש להסב בשעת אכילת הכריכה. שאע"פ שהמרור אינו צריך היסבה מכל מקום מותר להסב בשעת אכילתו; מאידך גיסא, המצה טעונה היסבה, וההיסבה מעכבת בה, א"כ ברור שהלל היה מיסב בשעת אכילת הכריכה המורכבת משניהם (ומן הפסח שאף בו צריך להסב, ב"י וב"ח תע"ה, וכן פסק בשו"ע שם סעיף א' אומנם עיי' טור שם שנסתפק בכך).

משבירך על אכילת מצה ומרור, לא ישיח בדבר שאינו מענין הסעודה, עד שיאכל כריכה זו, כדי שתעלה ברכת המצה והמרור גם לכריכה זו. ואם שח אינו צריך לחזור ולברך, הואיל ומן הדין אין איסור

גם מי שלא נהג לומר לפני אכילת הכורד:
"זכר למקדש כהלל הזקן וכו'" טוב וראוי
לאומרו ואין בזה חשש להפסק (יחווה דעת
 ח"א סימן יט).

מרון ה"שולחן ערוך" פסק (סימן תעה סעיף א):
 "ונוטל מצה שלישית ובוצע ממנה, וכורד
 עם המרור, וטובלם בחרוסת, ואומר, זכר
 למקדש כהלל וכו', ואוכלם יחד בהיסבה".

דעת המשנה ברורה: והגאון בעל "משנה
 ברורה" ב"ביאור הלכה" כתב על זה:
 קשה, שהלא אמירה זו הפסק בין הברכה
 לכריכה, ומרון ה"שולחן ערוך" עצמו כתב
 שאין להסיח בין הברכות לכריכה, ודוחק
 לומר שגם אמירה זו היא מענין הסעודה,
 כאומר "טול ברוך" שאינו נחשב הפסק,
 (כמבואר בברכות מ ע"א ובשולחן ערוך סימן קס"ז
 סעיף ו'), ולא נמצא שום פוסק שכתב כלשון
 ה"שולחן ערוך" בזה, ואולי לא דווקא
 כתב מרון שאומר "זכר למקדש" ואוכל,
 אלא צריך להתחיל לאכול תחילה ואחר כך
 יאמר נוסח זה. ולולא יראתי להגיה הייתי
 אומר שהוא טעות סופר ב"שולחן ערוך",
 וצריך לומר: וטובלם בחרוסת זכר למקדש
 כהלל וכו' ע"כ.

וראשית כל נקדים ונאמר שבאמת מצאנו
 כמה פוסקים שכתבו כדברי מרון ה"שולחן
 ערוך", שאומר זכר למקדש כהלל וכו',
 לפני הכריכה. ומהם: מהר"ם בן זרח,
 תלמיד הרא"ש, בספר צדה לדרך (מאמר ד'
 כלל ג' פרק יא). והרמ"א בדרכי משה (סימן תעה
 אות ג'). ומהרש"ל בתשובה (סימן פח).
 ומהר"י יוזפא בספר יוסף אומץ (סימן
 תשסט). וחלילה לשלוח יד ולהגיה בכל ספרי

רבותינו אלה, כמו שעלתה על דעתו של
 ה"משנה ברורה".

והטעם שלא חשש מרון להפסק באמירה זו
 בין הברכות לכריכה, כי מבואר בתוספות
 (פסחים קטו ע"א בד"ה "אלא אמר רב אשי") שאף
 לדעת הלל שסובר שצריך לכרוך המצה
 והמרור ביחד ולאוכלם בבית אחת, זהו רק
 לכתחילה, אבל בדיעבד כיון שאכלם בזה
 אחר זה יצא ידי חובתו. ואין אנו חוזרים
 וכורכים ואוכלים אותם ביחד, אלא לקיים
 זכר למקדש.

וכתב הגאון רבי ישמעאל הכהן בעל "זרע
 אמת" בספרו "שבח פסח" (בדיני כורד אות א')
 שכן דעת הרי"ף והרמב"ם והרא"ש ע"ש.
 ומאחר שדברים אלו זכר למקדש כהלל,
 הם מן הענין, אפילו לכתחילה רשאי
 לאומרם, שהרי מן הדין אפילו שיחת חולין
 אינה אסורה לאחר אכילת מצה ומרור,
 מאחר שכבר יצא ידי חובתו לכל הדעות,
 ולכן אף שהראב"ן בספר המנהיג והרשב"ץ
 הנ"ל כתבו זאת דרך מצוה מן המובחר,
 ושכן נוהגים המדקדקים. אבל בנוסח זה
 שהוא עדות על המצוה שנעשית זכר
 למקדש, אין בו חשש הפסק כלל וכלל,
 אלא אדרבה נכון וראוי לאומרו כדברי מרון
 ה"שולחן ערוך" ושאר פוסקים הנ"ל.
 ומנהגם של ישראל תורה הוא. וכבר אמרו
 בירושלמי (מעשר שני פרק ה' הלכה ב'): כל
 הלכה שהיא רופפת בידיך צא וראה היאך
 הציבור נוהג, ונהוג כן (יחווה דעת חלק א, יט).

אחר שטיבל הכריכה בחרוסת אין צריך
לנער החרוסת אחר הטיבול, שהואיל
ואינו אלא דרך טיבול בעלמא, כיון שאינו

צריך לאכול הכריכה בהיסבה, ומכל מקום מי ששכח ואכל הכורך בלי היסבה, וקשה עליו לחזור ולאכול אין צריך לחזור ולאכול בהיסבה. וכל שכן לגבי נשים שיש להקל להן יותר בזה. ומיהו אם רוצה להחמיר ולאכול שנית בהיסבה, תבוא עליו ברכה. (חזו"ע עמוד קא).

מי שקשה עליו לאכול כזית מרור בכריכה, רשאי להקל בזה, ליקח כל שהוא מרור, ובפרט במקום שאין החזרת [חסא] מצויה, ולוקחים תמכא [כריין] וכיו"ב, שבדאי יש להקל עליהם בזה. ואם קשה עליו הדבר מאוד, רשאי שלא לאכול הכריכה כלל, כיון שאין הכריכה אלא לזכר בעלמא, ולפיכך יכול כל אדם להקל בזה במקום הצורך, ולאכול שליש ביצה [כשמונה עשרה גרם] מן המצה, וכשליש ביצה מן המרור, ולסמוך על דעת הרי"ף והרמב"ם שזהו שיעור הכזית (חזו"ע עמוד קב).

והטעם דאין הכריכה אלא לזכר בעלמא, כדאים הם הרי"ף הרא"ש והרמב"ם לסמוך עליהם בזה (חזו"ע עמוד קב).

אם לא נזכר מהכריכה עד שנטל ידיו למים אחרונים, לא יחזור לאכול הכריכה, (חזו"ע עמוד קב).

והטעם: שכבר יצא ידי חובתו באכילת המצה והמרור כל אחד בפני עצמו (שם).

משהה הכריכה בתוך החרוסת, אינו מבטל טעם המרור. וכן המנהג. אבל באכילת מרור בפני עצמו צריך לנער החרוסת, משום חומרא שלא יבטל טעמו, מה שאין כן בכריכה שאינה אלא לזכר בעלמא (חזו"ע עמוד קא).

אם שכח לטבל הכריכה בחרוסת, וקשה עליו לחזור ולאכול שוב, יצא ידי חובה ואין צריך לחזור ולאכול הכריכה ע"י טיבול בחרוסת. ומכל מקום נראה כי מהיות טוב, נכון שיקח מצה ומשהו מרור, ויכרכם ויטבלם בחרוסת, ויאכל בהיסבה, זכר למקדש (חזו"ע עמוד קא).

והטעם: שאינו צריך לחזור ולטבול בחרוסת, מפני שדעת הרבה פוסקים שאין צריך לטבל הכורך בחרוסת. ב' טיבולים מצינו, שלושה לא מצינו.

אך רוב הפוסקים סוברים להצריך טיבול בכריכה וכן פסק ה"שולחן ערוך" (תעה סעיף א): "ואחר כך נוטל מצה שלישית ובוצע ממנה וכורכה עם המרור וטובלה בחרוסת", **והטעם:** "שהרי כריכה זו היא זכר למקדש כהלל והלל היה מקיים מצות חרוסת במרור זה שבכריכה שהרי לא היה אוכל מרור כלל קודם כריכה זו..." (משנה ברורה סימן תעה ס"ק יז).

והרמ"א בהגהה פסק: "ויש אומרים דאין לטבולו, וכן הוא במנהגים, וכן ראיתי נוהגין". **והטעם** "שכבר קיים מצות חרוסת בטיבול ראשון וגם אין לחוש לארס שבמרור זה כיון שאוכלו עם מצה בכריכה" (משנה ברורה, סימן תעה ס"ק יח).

שיעור במסירות נפש!

בשנה האחרונה לחייו, היה הרה"ק בעל דברי חיים מצאנז זצ"ל חולה וחלש, ואכל את המצה במסירות נפש באומרו: "אני רוצה להראות וללמד את בניי, איך שחייבים למסור נפש בפועל ממש על כל מצוה ומצוה".

אחר כך לקח את המרור ואכלו, באומרו: "אני רוצה שבני ילמדו ממני שיש למסור נפש בפועל אפילו על מצוה מדרבנן, ולא רק על מצוה מדאורייתא!" ולבסוף נטל את הכורך ואכלו בשארית כוחותיו ואמר: "ברצוני ללמד את בניי, שאפילו על מנהג, יש למסור את הנפש...!". (ישראל סבא).

מה הקשר בין לולב ומינוי לכורך?

אמרו חז"ל: טעם לדי' מינים שבלולב שהמה מרמזים נגד צדיקים בינונים ורשעים אמר הקב"ה יאגדו יחד כדי שיכפרו אלו על אלו.

כן הוא הטעם כאן שהיה כורך יחד כי ה"פסח" מרמז על הצדיקים, וראיה כשתכתוב פסח מלא כזה פ"ה סמ"ך ח"ת עולה מכון תרי"ג.

ו"מצה" מרמז לבינוניים שהוא לחם עוני כן הבינונים נקראים בפסוק "דלותי ולי יהושיע", [וכשארז"ל (ילקוט שמעוני זכריה רמז תקפב): "ובית הלל אומרים: בינוניים ורב חסד מטה כלפי חסד [הואיל ומחצה על מחצה הם - מטה את ההכרע לצד זכות ואין יורדין לגיהנם], ועליהם אמר דוד אהבתי "כי ישמע ה'", ועליהם אמר דוד כל הפרשה "דלותי ולי יהושיע"].

ו"מרור" מרמז על הרשעים, ו"מרור" גימטריא "מות" [=446] ש'רשעים בחייהם קרויים מתים' לכך ציוה השי"ת לכרכן יחד כדי שיכפרו אלו על אלו כמו ד' מינים שבלולב (מעשה רוקח).

למה "מצוה עלינו לספר"? - אמר הרה"ק בעל הצמח צדק מליובאוויטש זצ"ל: אפילו כולנו חכמים, כולנו נבונים, כולנו יודעים את התורה" - מושלמים בגדרי חכמה בינה ודעת, עדיין "מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים", כי יש בכוחו של סיפור לעורר ולהשפיע ולפעול במקום שהשכל והחכמה אינם מגיעים עדיו... (סיפורי חסידים).

שולחן עורך

יערוך שולחנו ויסעד לבו בשמחה, כיד ה' הטובה עליו. ואם היסב הרי זה משובח. ואם לאו אין צריך. והחכם עיניו בראשו לבל ימלא כריסו, כדי שיאכל את האפיקומן בתיאבון, ולא אכילה גסה, ושלא יהיה עליו לטורח (חזו"ע עמוד קג).

היסבה בסעודת ליל הסדר

זה לשון הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פרק ז הלכה ח): "ואימתי צריכין היסבה בשעת אכילת כזית מצה ובשתיית ארבעה כוסות האלו, ושאר אכילתו ושתייתו אם היסב הרי זה משובח ואם לאו אינו צריך".

והרמ"א פסק (סימן תעב סעיף ז): "ולכתחילה יסב כל הסעודה" (מהרי"ב).

והטעם: מדאיתא בגמרא (פסחים קח): "השמש שאכל כזית מצה והוא מיסב יצא", משמע שאדם אחר לכתחילה צריך להסב בכל הסעודה" (ט"ז שם סק"י).

"וכתב מהר"ל מפראג (גבורות ה' פרק מח): "דמדקאמר בגמרא השמש שאכל כזית מצה כשהוא מסב יצא דמשמע דיעבד יצא, יראה דדווקא השמש שמשמש לבני הסעודה ואי אפשר לו להסב יוצא באכילת כזית אחד בהיסבה דלגבי השמש הוי דיעבד, אבל שאר כל אדם יסב לכתחילה כל פעם שאוכל מצה דכל האכילה של המצה אפילו אוכל הרבה הכל הוא מצוה אחת ויותר טוב שיהיה כל אכילתו במצוה".

כלומר, למרות שיוצאים ידי חובת אכילת מצה בשיעור כזית, מכל מקום לדעתם מקיימים את המצוה אף במה שאוכלים יותר מהשיעור, ולכן יש להסב בכל שעת אכילת הסעודה כיון שכל מצה שאוכלים בליל פסח מקיימים בה מצות אכילת מצה (שם).

בשו"ת הר צבי (או"ח ח"א סימן ב) הוכיח זאת ממה שאמרו בגמרא (פסחים קז, ב): "רבא הוי שתי חמרא כולי מעלי יומא דפסחא [רבא היה שותה יין רב כל היום של ערב פסח], כי היכי דניגרריה לליבה דניכול מצה טפי לאורתא [כדי שהיין יעורר תאבוננו שיוכל לאכול יותר מצה בלילה]", הרי שכל מצה שאוכלים בליל פסח מקיימים בה מצות אכילת מצה ולכן שתה רבא הרבה יין בערב פסח.

ועוד יש לדון בזה מצד דברי הגר"א שיש קיום מצוה דאורייתא באכילת המצה בכל שבעת הימים אע"פ שאין זה חובה, רק בלילה הראשון בלבד, דמכל מקום הוי מצוה קיומית. ולפי זה, כל שכן בליל הסדר יש מצוה קיומית בכל כזית וכזית שאוכל (ילקו"י תעג סעיף ה בהערה).

וכן כתב השל"ה (פסחים נר מצוה אות נה): "מצוה שכל "מצה" שאוכל בסעודה יאכל בהיסבה.

ברם, יעויין בתוספות (ר"ה כח, ב ד"ה ומנא), שאין איסור "בל תוסיף" באכילת כמה כזיתים של מצה, ומדבריו משמע שאין מצוה בכל כזית שאוכלים.

והגר"מ פיינשטיין היה מעיר בסעודת ליל הסדר, שלפי שורת ההלכה היה ראוי

להסב בכל הסעודה אלא שבזמנינו לא נהגו כן, כיון שלא נוח לנו לאכול בהיסבה (הגש"פ שלו עמוד רז). וגם החזון איש לא החמיר בזה (הגש"פ חזו"א עמוד מ).

ובשם הגראי"ל שטיינמן זצוק"ל כתבו (מחשבת איש גליון לח) שמדויק בלשון הרמב"ם שאין מעלה להסב בסעודה, רק אם יסב בכל שאר הסעודה ולא בחציה.

ופסק ב"חזון עובדיה" (עמוד ט) "צריכים היסבה בשתיית ארבעה כוסות ובאכילת המצה הכריכה והאפיקומן. ושאר כל סעודתו אם היסב הרי זה משובח".

מי שישן באמצע אכילת האפיקומן, אפילו אכל כל שהוא, והקיץ, אינו חוזר לאכול. וכל זה שישן באמצע אכילת האפיקומן, אבל שינה באמצע הסעודה קודם האפיקומן אינה הפסק. ובשנת עראי [על אצילי ידיו, ועל השולחן] צריך נטילת ידים בלא ברכה, אבל אין צריך לברך "המוציא", וראי להחמיר בזה אף בישן פחות משיתין נשמיין" (חזו"ע עמוד קט).

וזה לשון ה"בית יוסף" (אורח חיים סימן קעח): "כתב הרא"ש בפרק קמא דתעניות (סימן יד) בשם הראב"ד "שהישן בתוך סעודתו הוי ליה כמי שגמר סעודתו וסילק משום דאסח דעתיה וטעון ברכה למפרע וברכה לכתחילה". והוא ז"ל חלק עליו וכתב לא סבירא לי דשינת עראי דאדם ישן בתוך סעודתו לא הויא היסח דעת, ולא דמי להא דתניא בתוספתא דברכות (פ"ד הי"ח): "בעל הבית שהיה מיסב ואוכל קראו חבירו לדבר עמו אין צריך ברכה למפרע, הפליג

צריך ברכה למפרע, וכשהוא חוזר צריך ברכה לכתחילה" דהתם פליג בדברי העסקים ואיכא היסח דעת אבל בשינת עראי דאדם ישן לאונסו ליכא היסח הדעת.

ועוד דקיימא לן כרב חסדא בפרק ערבי פסחים (קא:) [שעל שינוי מקום צריך לחזור ולברך, ולא נאמר דין זה אלא על מאכלים שברכתם האחרונה אינה צריכה להיאמר במקום שבו נאכלו, אבל דברים הטעונים ברכה לאחריהן במקומן [כגון פת לכולי עלמא], אין צריך לחזור ולברך, והטעם: "לקיבעא קמא דהדר" חוזר הוא לקביעותו הראשונה, כלומר, האכילה השניה נחשבת כהמשך הסעודה שנקבעה במקום הראשון]. ולכתחילה אפילו עקר רגליו לצאת לקראת חתן וכלה, כל שכן שינת אונס שנשאר בקביעות ואין צריך ברכה למפרע ולכתחילה, וכן נהגו כל העולם דשינה בתוך הסעודה לא הוי הפסק" עכ"ל.

ופסק ב"שולחן ערוך" (סימן קעח סעיף ז): "אדם שישן בתוך סעודתו שינת עראי, לא הוי הפסק".

וכתב ב"משנה ברורה" (סימן קעח ס"ק מח): "ואפילו אם שהה משך זמן לערך שעה כיון שנאנס בשינה לא מקרי הפסק ואין צריך לברך המוציא [אבל נטילת ידים בעי ובלי ברכה, (פמ"ג)] ואם ישן על מיטתו שינת קבע הוי הפסק דזהו סילוק והיסח הדעת לדברי הכל".

אין משיחין בשעת הסעודה

יש להיזהר בליל פסח שאוכלים בהיסבה, שלא להשיח בסעודה כלל, שמא יקדים

קנה לושט ויבוא לידי סכנה. ומכל מקום מותר לספר ביציאת מצרים, ושומר מצוה לא ידע דבר רע (חזו"ע עמוד קה).

וזה לשון הפרישה (אורח חיים סימן קט): "אין משיחין בסעודה". **הטעם** כדמפרש ואזיל משום סכנה ד'שמא יקדים קנה לושט' ונראה דאפילו בין תבשיל לתבשיל אין משיחין כל זמן שדעתו עוד לאכול, וראיה ממה שכתוב (בסימן קעד וקעה) לענין ברכת היין וברכת "הטוב והמטיב" שאין אחד פוטר את חבריו עד שיאמר "סברי מרנן", ויעשה שחבריו יפנו בית בליעתן מאכילה מחשש שמא אחד מהן יעבור ויאכל ויענה אמן ויבוא לידי סכנה וחמירא סכנתא לכן חששו בכל ענין.

ומיהו נוכל לומר דהיינו דווקא לדידהו שהיו אוכלין כשהן מסובין על צד שמאל ואז הושט למעלה והקנה שבו מדברים למטה, וכשהוא מדבר נפתח הקנה והמאכל שלמעלה ממנו הראוי ליכנס לתוך הושט יפול ויכנס לתוך הקנה ויסתכן, מה שאין כן בזמן הזה שאנו אוכלים ויושבין בשווה שאין לחוש כולי האי משום הכי לא ראיתי נזהרין ומיהו חילוק זה לא מצאתי בשום מקום".

וזה לשון ה"ברכי יוסף" (אורח חיים סימן קע ס"ק א): "אין משיחין בסעודה וכו'. כל ימי נצטערתי על זה דחזינן לרבנן קשישאי לא זהירי בזה, ואהי מתהלך בינין של קדושים חסידי דורנו ואדם לא זכר להיזהר בזה, ושנות דור ודור הם המדברים, ואינהו אכלי ולא ניזוק אדם, והזקנים עדים לא

שמייע להו מזקניהם ההיתה כזאת, והיה בליבי כאש בוערת.

אך זה היום מצאתי בספר "אליה רבה" (אות א) משם ה"פרישה" בחלקות ישית, שבזמנם היו מסובים ושכיח הזיקא, והאידנא יתובי יתבינן כולם שווים וימין ושמאל שקולאיי נינהו, וכגון דא ליכא למיחש, זת"ד. וגברא רבא אמר מילתא דמיתבא דעתא ומסתברא כוותיה. ולפי זה בליל התקדש חג הפסח כשהוא מיסב יש ליזהר ביותר לקיים דברי חכמים".

וכתב הגאון ר' חיים פאלגיי בספר "זכירה לחיים" (ח"ב בסוף הספר): שמכל מקום מותר לספר ביציאת מצרים, שנאמר "שומר מצוה לא ידע דבר רע".

דין ליל פסח הוא כדין שאר ימים טובים, שאין להניח מקום פנוי בשלחן זכר לחורבן (חזו"ע עמוד קו).

הטעם שמניחים מקום פנוי בשולחן זכר לחורבן, מובא בפסק מרן ה"שולחן ערוך" (הלכות תשעה באב ושאר תעניות סימן תקס סעיף ב): "וכן התקינו שהעורך שולחן לעשות סעודה לאורחים, מחסר ממנו מעט ומניח מקום פנוי בלא קערה מן הקערות הראויות לתת שם; וכשהאשה עושה תכשיטי הכסף והזהב, משיירה מין ממיני התכשיט שנוהגת בהם, כדי שלא יהיה תכשיט שלם. וכשהחתן נושא אשה, לוקח אפר מקלה ונותן בראשו במקום הנחת תפילין.

הגה: ויש מקומות שנהגו לשבר כוס בשעת חופה, או לשום מפה שחורה או שאר דברי אבילות בראש החתן (כל בו). וכל אלה

הדברים כדי לזכור את ירושלים, שנאמר: "אם אשכחך ירושלים וגו' אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי" (תהילים קלז).

וכתב ב"ברכי יוסף" (סימן תקס ס"ק ד): "יש מי שכתב דבשבת אין לעשות שום הכר זכר לחורבן ולמקדש, לא בשולחן ולא בתכשיטי נשים". מכל מקום לכאורה היה נראה דבליל פסח יש להניח מקום פנוי בשולחנו, כיון דבאותו יום של יו"ט ראשון של פסח חל תשעה באב, וכמו שכתב הרמ"א דמהאי טעמא אוכלים ביצים בסעודה זכר לאבלות, ועוד זכר לחורבן שהיו מקריבין קרבן פסח. ומינה שיש להניח מקום פנוי בשולחנו, ולחסר ממנו מעט. [וכדברי הגר"א שזהו ע"פ מה שכתוב במדרש איכה "השביעני במרורים הרווני לענה", מה שהשביעני מרורים בליל פסח, הרווני לענה בתשעה באב].

והטעם: שדין ליל פסח כשאר ימים טובים, שאין להניח מקום פנוי בשולחן, דכתב בספר "מעשה רב" בשם הגר"א, שאכילת ביצים בליל פסח זכר לקרבן חגיגה, ולא משום זכר לאבלות של תשעה באב, שחלילה להזכיר אבלות תשעה באב ביום טוב. ולפי זה דין ליל פסח כדין שאר יום טוב, שאין להניח מקום פנוי בשולחן.

נכון לומר דברי תורה על השולחן, וללמוד משניות פסחים, דבר בעתו מה טוב. אולם כשתרדמה נופלת על המסובין, טוב יותר להזדרז, לגמור את הלל, לזכות את הרבים (ילקו"י תעג סעיף ו).

כתב הריקאנטי (דברים פרק ח פסוק י): "ועוד אמרו רבותינו ז"ל עשרה דברים הנוהגים תוך הסעודה, ובכולם יש טעם נעלם כמו שהשיבו בישיבה של מעלה, כן אמרו במדרש רות ואלו הם. האחד לתקן השולחן על מזונו שאוכל... **התשיעית להיות על שולחנו דברי תורה**, שכן אמרו רז"ל (אבות פ"ג מ"ג): "שולחן שאין בו דברי תורה האוכל ממנו כאילו אוכל מזבחי מתים". והענין הוא כי הקב"ה חולק מזונות לכל בריה ביום ובלילה לעליונים ולתחתונים, והברכה נשפעת לנבראים כולם מן השכינה, שנאמר (משלי לא, טו): "ותקום בעוד לילה ותיתן טרף לביתה וחוק לנערותיה" הנאמר על אשת חיל, וכל הענין הנאמר בא"ב הרומז עליה, שנאמר (קהלת א, ז): "כל הנחלים הולכים אל הים". וכמו שמלאכי השרת אומרים שירה לפני הקב"ה כשהן ניזונין מזיו השכינה, כן ישראל צריכין להודות לפני הקב"ה ולעסוק בדברי תורה בשעת אכילתו, והבן ממה שכתבנו בסוד מנין שהקב"ה מתפלל, והמשכיל יבין".

אכילת צלי בליל פסח

מקום שנהגו לאכול צלי בלילי פסחים, אוכלים, מקום שנהגו שלא לאכול אין אוכלים, גזירה שמא יאמרו בשר פסח הוא, ונראה כאוכל קדשים בחוץ. ובמקומות הללו נהגו שלא לאכול צלי בליל פסח. ומכל מקום גם במקומות שנהגו שלא לאכול צלי בליל פסח, ביום אין איסור, שאין ה"יום" בכלל האיסור (יחווה דעת חלק ג סימן כז).

המקור: שנינו בפסחים (דף נג, א): "מקום שנהגו לאכול צלי בלילי פסחים אוכלים, מקום שנהגו שלא לאכול אין אוכלים".

והטעם למנהג המקום שנהגו שלא לאכול צלי, משום גזירה שמא יאמרו בשר פסח הוא, ונמצא אוכל קדשים בחוץ, שיש על זה איסור כרת.

ומבואר באחרונים שבארצותינו נהגו שלא לאכול צלי בליל פסח. ומבואר עוד, שאפילו במקום שנהגו לאכול צלי בליל פסח, אסור לאכול את בשר הזרוע שהוא צלי, שהואיל והוגש לשולחן עם המצה המרור, זכר לקרבן פסח, יש לחוש בו יותר לשמא יאמרו בשר פסח הוא ונמצא כאוכל קדשים בחוץ (שו"ת רבינו יעקב וייל, מהרי"ו, סימן קצ"ג).

ואמרו כיוצא בזה בפסחים (נ"ג ע"א) תודוס איש רומי הנהיג את בני רומי לאכול גדיים מקולסים בלילי פסחים, [כלומר, גדיים שלמים צלויים ראשם על כרעם ועל קרבם], שלחו לו חכמים, אלמלא תודוס אתה [שהיה אדם חשוב], היינו גוזרים עליך נידוי, שאתה קרוב להאכיל את ישראל קדשים בחוץ. ומבואר בהרא"ש (פסחים נג ע"א) שאף במקום שנהגו לאכול צלי בליל פסח, גדי מקולס שדומה יותר לקרבן פסח, אסור.

וזאת אף מבלי להזכיר עליו שם פסח, אבל במפרש עליו שם פסח, אפילו אינו מקולס אסור, כמבואר בגמרא (פסחים נג ע"ב).

ולכן אמרו בגמרא שם, שהקונה בשר לצורך הפסח, אל יאמר בשר זה לפסח, אלא בשר זה ליום טוב. וכן פסק ב"שולחן

ערוך" (סימן תסט סעיף א): "אסור לומר על שום בהמה בין חיה בין שחוטתה, בשר זה לפסח, לפי שנראה שהקדישו מחיים לקרבן פסח, ונמצא אוכל קדשים בחוץ, אלא יאמר בשר זה ליום טוב".

וכן אמרו כיוצא בזה בפסחים (קטז ע"ב), שהאומר בהגדה של פסח "מצה זו שאנו אוכלים", צריך להגביה המצה, וכשאומר "מרור זה שאנו אוכלים", צריך להגביה המרור, ואילו כשאומר "פסח שהיו אבותינו אוכלים", אינו צריך להגביה הבשר, ולא עוד אלא שאם יגביהנו יש איסור בדבר פן יהיה נראה כאוכל קדשים בחוץ (שו"ת יחיה דעת חלק ג סימן כז).

וכל זה בסתם בשר, אבל הזרוע שנהגו לצלותו ולהניחו בקערה של הסדר, בכל מקום אסור לאכול בליל פסח. אפילו במקום שנהגו לאכול צלי, כיון שצלי זה נעשה זכר לקרבן פסח, ובזה יש לחוש יותר שנראה כאוכל קדשים בחוץ. וכל שכן גדי מקולס שאסור לאכול בליל פסח בכל מקום. אולם למחרת ביום טוב, מותר לאכול גם הזרוע שהונח בקערה של ליל הסדר. שלא חששו אלא בליל פסח שהוא זמן אכילת קרבן פסח, מה שאין כן ביום חג הפסח (שו"ת יחיה דעת שם).

וכל זה כשבשר הזרוע צלוי, אבל אם הוא מבושל, ורוצים לאוכלו בתוך הסעודה בליל פסח, מבלי להזכיר עליו שם פסח, יש להתיר (שם).

”ועשית פסח לה”

”שְׁמֹר אֶת חֹדֶשׁ הָאָבִיב וְעִשִּׂיתָ פֶּסַח לַה' אֱלֹהֶיךָ כִּי בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב הוֹצִיאָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם לְיָלֵךְ” (דברים טז, א).

פירש הגאון הרב שלום משאש זצוק”ל, את הפסוק בדרך דרוש: במשך כל ימות השנה, אם אדם רוצה להתעלות, צריך לעשות מעט מאמץ, כדברי המדרש (שיר השירים רבה ה): פתחו לי פתח כפתחו של מחט ואפתח לכם פתח כפתחו של אולם. אמנם בחג הפסח, יש מעלה מיוחדת שהאדם מתעלה למדרגה גבוהה גם בלי השתדלותו, ”ופסח ה' על הפתח” (שמות יב, כב) ”ופסח”- לשון דילוג, כלומר שלא צריך את הפתח הקטן כדי לעלות גבוה, אלא גם בלי זה הקב”ה יתקרב אל האדם. וזהו ”ועשית פסח לה' אֱלֹהֶיךָ”, יהיה דילוג גדול בעבודת ה' (מפי הרה”צ ר' מסעוד ועקנין זצ”ל).

גדי מקולס [דהיינו שצלאו כולו כאחד] אסור לאוכלו בליל פסח בכל מקום. אבל עגל מקולס, מותר לאוכלו בליל פסח, במקומות שנוהגים לאכול צלי בליל פסח. אבל במקום שנהגו שלא לאכול צלי בליל פסח, אסור אפילו בשר עגל ובשר עוף. וכל דבר שטעון שחיטה, אסור לאוכלו צלי בליל פסח. ביצה צלויה, מותר לאכלה בליל פסח, גם במקומותינו שאין אוכלים צלי בליל פסח. (חזו”ע עמוד קג).

מותר לאכול צלי בליל ט”ו באייר [פסח שני]. ומכל מקום טוב להחמיר שלא לאכול גדי מקולס בליל ט”ו באייר (חזו”ע עמוד קד).

צפון

שמה יבואו לאכול הפסח עצמו בשני מקומות.

לביאור הזה מילה **אפיקומן** מורכבת משתי מילים "**אפיקו** מנייכו" – הוציאו כלכם מכאן כדי לאכול במקום אחר.

ביאור שני: שמואל אמר, הכוונה היא שלאחר אכילת קרבן פסח לא יאכלו מיני מתיקה לקינוח כגון כמהין ופטריות, ויש אומרים: כגון תמרים קליות ואגוזים, שדברים אלו מעבירים את טעם הפסח מפיו, ולכן אסרו חכמים לאוכלם לאחר הפסח.

לביאור זה לשון "**אפיקומן**" מורכב משתי מילים "**אפיקו מיני**" – הוציאו והביאו מיני מתיקה.

יש אומרים: "אפיקומן. אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, פירשו בו נוטריקון "אפיקו מיני מזונות", ותמה אני איך לא ידעו שהוא לשון יוון ממש, "אפיקומוס" נקרא סעודה גדולה ומה שאוכלין אחר הסעודה נקרא אפיקומין, ובדברי רבותינו נקרא קינוח סעודה" (ספר התשב"י, אליהו בן אשר).

יש אומרים: "כתב רבינו אליעזר אשכנזי במעשה ה', ששני המילות "**מפטירין**" ו"**אפיקומן**", יונית הם, [אפטיר] טעימה בלשון יון, [ואפא קומן] ר"ל אחר השומן, של פסח, כדי לקנחו מהפה.

ואני שמעתי דבלשון יון [פטיירא] הוא אכילה, [ועפי פאגאן] ר"ל אחר הסעודה ובלשוננו הוא [דעססער], או [נאכטוש], והן פירות ומגדים שאוכלין אחר הסעודה וקאמר התנא הכא דאסור לאכול שום דבר

לאחר גמר כל הסעודה, אוכלים אפיקומן ממצה השמורה המונחת תחת המפה כזית כל אחד, זכר לפסח הנאכל על השובע. ויש נוהגים לומר "זכר לקרבן פסח". ואוכלה לבדה בלא תערובת ליפתן, כדי שיהיה טעם מצה בפיו.

המקור: שנינו במשנה (פסחים קיט:): "**אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן**", כלומר, בזמן שבית המקדש היה קיים, כאשר היו נפטרים מן הסעודה "[מפטירין]" הוא לשון עזיבה ופרידה, כמו (ברכות סד): "הנפטר מחבירו" והיינו לאחר אכילת קרבן הפסח הנאכל בסוף הסעודה, "על השובע" אין מסיימים אותה ב"אפיקומן".

מהו לשון "אפיקומן"

יש לציין שבלשון הפוסקים, "אפיקומן" הוא כינוי ל"כזית" מצה שאוכלים בסוף סעודת "ליל הסדר", לפני ברכת המזון, וזה לשון ה"בית יוסף" (סימן תעח): "וזהו שכתב רבינו [הטור] ואפיקומן הוא לנו במקום הפסח וכו'. דלכזית שאוכלין בסוף הסעודה קורין אפיקומן על שם שאין מפטירין אחריו אפיקומן".

אולם במשנה ובגמרא יש למילה זו משמעות אחרת לגמרי.

ביאור ראשון: אמר רב הכוונה היא שלאחר אכילת קרבן הפסח, לא יעקרו האנשים מחבורה שלהם ויצטרפו לחבורה אחרת כדי לאכול עמהם משהו, גזירה

אחר אכילת הפסח" (תפארת ישראל - יכין מסכת פסחים פרק י משנה ח).

אפיקו מן, רוצה לומר הוציאו מזון רך וענוג כמו מן, ושמור זה".

[שמעתי פעם שכל הדרשות שחז"ל דרשו על מילים יווניות לא באו לשנות את הקריאה היוונית שלהן כבמקורותיהן, אלא רק לתת טעם והערה בלשנית למילה המקורית.

וכמו שאמרו "דשא דרך שם, דרגא דרך גג, מתכוליתא מתי תכלה דא, ביתא בא ואיתיב בה, ביקתא בי עקתא, כופתא כוף ותיב, לבני לבני בני, הוצא חציצה, חצבא שחוצב מים מן הנהר, כוזה כזה, שוטיטא שטוטא, משיכלא מאשי כולה, משכילתא משיא כלתא, אסיתא חסירתא, בוכנה בוא ואכנה, לבושה לא בושה, גלימא שנעשה בו כגלם, גולתא גלי ואיתיב, פוריא שפרין ורבין עליה, בור זינקא בור זה נקי, סודרא סוד ה' ליראיו, אפדנא אפיתחא דין", וכל אלו יבוטאו כדין, ורק סימן הביאו בהם חכמים.

ובאותה מידה גם אפותיקי = פה תהא קאי, פרוזבול = פרוז בולי ובולי, סיקריקון = שא קרקע זו והניחני, הם לא המקור של המילים הללו אלא סימן בעלמא שנתנו חכמים במילים יווניות. ויש עוד הרבה כאלו].

ניקוד המילה "אפיקומן"

כתב ב"חזון עובדיה" (עמוד קו): "ולכאורה הניקוד של אפיקומן, מ"ם קמוצה, אפיקו מן, דהיינו מזון, כמו שאמרו בסוכה (לט עמוד ב) ועירובין (פו עמוד א). אלא שלפי טעם הש"ס אפיקו מיני וכו', נראה יותר לנקד, אפיקומן מ"ם סגולה. [ועיין בהר"ן נדרים לה. ובתוספות ושיטה מקובצת כתובות ב: שהיו מקובלים בקריאה, אע"פ שאין הפרש בכתיבה]. וראיתי באיזה הגדות שמנוקד בסגול. [מנוקד בסגול

קבלת מילים יווניות ללשון הקודש

כתב ה"תפארת ישראל" (בועז מסכת פסחים פרק י אות ג): "ונראה לומר דאף על גב דנראה שהמלות נסתרסו הרבה ממה שהן במקורם בלשון יון. אבל חז"ל שהם הם בעלי לשון הקודש (כרמב"ם ריש תרומות) כך דרכם בקודש. כשקיבלו מילה יוונית לתוך לשוננו הקדושה. הכריחוה להתייחד תחילה, לכן שבשו המילה במקורה בכוונה, והסבו לקרותה באופן אחר, דהיינו כפי הנאות לפרשה על"פי דרך לשוננו הקדושה, כדאמרין (שבת עז ע"ב): "דרגא" דרך גג, "מתכילתא" מאי תכלא דא.

וכמו כן "אסימון" (רפ"ד דבבא מציעא), ביוונית נקרא אסימייאס, וקראוהו "אסימון" נוטריקון אי סימן כדברי בני הרב המופלג מהור"ר משה מרדכי שליט"א.

וכמו כן "המסס", נקרא בלשון לטינא הומסוס, והסבו לקרותו המסוס, על שם העברי כמסוס נוסס.

וכמו כן "ארמון", שנקרא בלשון יון טראכלוס, הסבו שמו לקרותו טרקליו, נוטריקון טרוק גלי, ר"ל פתח סתום.

וכמו כן הכא קרבן מלת "פטיירא", ועשו ממנו הפעיל בעברית ואמרו "אין מפטירין", כדי לפרשו על דרך הנפטר מחבירו, ומצאנוהו גם בלשון הקודש, "כי לא פטר יהודיע" (דברי הימים ב, כג), וכמו כן מלות טפי פייגאן הסיבוהו לקרותה אפיקומן, כדי שיהיה נאות לנוטריקון

למה נקרא "צפון"

והטעם שהאפיקומן נקרא "צפון", על שם הפסוק (תהלים לא, כ): "מה רב טובך אשר צפנת ליראיך", והוא רמז על השכר הצפון לישראל עושי רצונו יתברך לעולם הבא, והוא העולם הנצחי שאין אחריו שום עונג אחר, ולכן אין אוכלים כלום אחר אכילת האפיקומן.

והגאון רבי שמעון סופר בעל "התעוררות תשובה" (בספר "שיר מעון" בסוף ספר "תורת משה" על ויקרא הגדה של פסח עמוד כא) כתב: "דאיתא בספרים שסעודת לויתן תהיה סעודה גשמית האחרונה, ועל ידי זה יתעלו לרוחניות.

והנה אמרו חכמינו ז"ל (שבת סג, א) שכל מה שנתנבאו הנביאים אינו אלא לימות המשיח, אבל לעתיד לבוא "עין אלוקים לא ראתה זולתך" (ישעיה סד), ועל זה כתיב: "מה רב טובך אשר צפנת ליראיך". ויש לומר שעל זה מרמז אכילת הפסח, על התענוג הרוחני אשר עין לא ראתה הצפון לעולם הבא, ואין תענוג למעלה ממנו, כדאיתא ברמב"ם (הלכות תשובה ט, ב). וזה הטעם שפסח נאכל על השובע ואסור לטעום אחריו כלום כדאיתא בספרים.

והנה אכילת אפיקומן היא זכר לפסח, כדאיתא ב"שולחן ערוך" "זכר לפסח הנאכל על השובע". וכיון שמרמז על הצפון לעולם הבא, כורכין אותה במפה שמורה עד אחר הסעודה, כדאיתא בשולחן ערוך ולכן קורא אותה המגיד "צפון" שמראה על הקרא "מה רב טובך אשר צפנת ליראיך".

ברבים מן ההגדות הבאות מן המזרח, למשל הגדת "נשאו קול מגיד דוד לנכד" מהר"י עייאש זלה"ה מרא דאתרא דארגיל, ליוורנו תקפ"א, הגדה של פסח בתוך מחזור בית הבחירה מר"א חמוי כמנהג יהודי אר"ץ, ליוורנו תרל"ה, הגדת 'פרסומי ניסא' למהר"י רקח מחכמי טראבלוס דברבריה ליוורנו תר"ך ועוד).

וכן נראה מחרוזי הרשב"ץ בתחילת פירוש ההגדה שלו:

קורא פרישתי להגדה, יזכה להתברך באל אמן

סוף מאמר חמץ יסדתי, על כן קראתיה אפיקומן שמעון בנו צמח נתנה אל בנים, בני חמד בחיק אומן.

וכן מנוקד "אפיקומן" בסגול, בהגדה של פסח "חזון עובדיה" שנת תשס"ג.

והגאון רבי מאיר מאזוז שליט"א כתב ב"אור תורה" (תשמ"ד סימן עא) שכן מנהג הספרדים לומר "אפיקומן" המ"ם בסגול, והאשכנזים קוראים "אפיקומן", מ"ם קמוצה. ופירש שהוא תלוי במחלוקת אמוראים בגמרא פסחים (דף קט ע"ב): לפי רב תיבת "אפיקומן" מלשון אפיקו מנייכו, ולכן צ"ל אפיקומן. ולפי שמואל הוא מלשון אפיקו מיני מתיקה, ולכן שפיר גרסינן אפיקומן.

ובאמת בספר קטעים מכתבי הגאונים (עמוד 260) כתוב "אפיקומין" בתוספת יו"ד. וכ"ה מנוקד "אפיקומין" בחיריק מלא בסידור ויניציה שנת רפ"ד ובהגש"פ פסח מעובין לבעל כנסת הגדולה. ובסידור נאפולי שנת ר"ן אפיקומין.

יש מחמירים לאכול ב' כזיתים, אחד זכר לפסח, ואחד זכר למצה הנאכלת עמו, ומדינא די בכזית אחת, שכן דעת הרבה מן הראשונים ומרן ה"שולחן ערוך" (סימן תעז). ויכוין באכילתו שהוא זכר לקרבן פסח, והוא גם זכר למצה הנאכלת עם קרבן פסח, וזכרון אחד עולה לכאן ולכאן. והרוצה להחמיר ולאכול כשיעור שני זיתים, יחמיר לעצמו ותבוא עליו ברכה, ודי שיאכל הכזית כמאן דאמר שהוא כשליש ביצה (חזו"ע עמוד קו).

בסוף סעודת ליל הסדר, לפני ברכת המזון, אוכלים כזית מצה, הנקרא כאמור בלשון הפוסקים "אפיקומן", ישנן שתי דעות מה הטעם של אכילת מצה זו:

שיטת רש"י והרשב"ם: הכזית מצה שאוכלים בסוף הסעודה, הוא זה שמקיימים בו מצות אכילת מצה בליל הפסח, ולא במצה הנאכלת בתחילת הסעודה, לפני המרור.

והטעם: משום שבזמן בית המקדש היה קיים, היו כורכים ואוכלים את המצה עם הפסח בסוף הסעודה, לפיכך גם בזמן הזה, אנו מקיימים מצות אכילת מצה בסוף הסעודה זכר למצה הנאכלת עם הפסח. ואע"פ שאוכלים מצה גם בתחילת הסעודה, אין אנו מתכוונים לצאת ידי חובתנו אלא בזו הנאכלת בסוף הסעודה – ו"מצוות צריכות כוונה". בכל זאת, אנו מברכים את ברכת "על אכילת מצה" על המצה הנאכלת בתחילת הסעודה.

מנהג זה הוא על פי שיטת רב חסדא (פסחים קטו ע"א) המדבר במקרה שלוקחים חזרת

גם לכרפס וגם למרור, שאין זה נכון "למלא כריסו" במין הראוי למצות מרור, ורק אחר כך באכילה מאוחרת יותר – לברך עליו ברכת "על אכילת מרור". בהתאם לכך, אנו מברכים גם "המוציא" וגם ברכת "על אכילת מצה" על המצה הנאכלת בתחילת הסעודה, אע"פ שמקיימים את המצוה רק בסוף הסעודה.

שיטת הרא"ש הר"ן ועוד: מצות מצה מתקיימת במצה הנאכלת בתחילת הסעודה. **והטעם** שאנו אוכלים מצה בסוף הסעודה הוא זכר לקרבן הפסח עצמו, שהיה נאכל בסוף הסעודה. וכן נקטו הפוסקים.

וזה לשון ה"שולחן ערוך" (סימן תעז סעיף א): "לאחר גמר כל הסעודה אוכלים ממצה השמורה תחת המפה כזית כל אחד, זכר לפסח הנאכל על השובע".

לכן יש מחמירים כשתי השיטות וכתבו דלכתחילה יש לאכול שני כזיתים לאפיקומן – אחד זכר למצה הנאכלת עם הפסח, ואחד לזכר הפסח עצמו.

לאכול את האפיקומן לתיאבון

יאכל את האפיקומן לתיאבון ובהיסבה, ולא יברך עליו. ואם היה שבע כל כך, עד שהוא קץ באכילתו, לא יצא ידי חובת אכילת אפיקומן, שאכילה גסה אין שמה אכילה, ועל זה נאמר, "כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בס' ופושעים יכשלו בס'". משל לשני בני אדם שצלו פסחיהם, אחד אכלו לשם מצוה, ואחד אכלו לשם אכילה גסה, זה שאכלו לשם מצוה הוא בבחינת

מצות פסח] **מיהא קא עביד** [הרי עשה]!!
אלא: משל לשני בני אדם וכו'".

ואם כן, ניהו דהרוקח סבירא ליה דאפיקומן דין פסח יש לו, מכל מקום הא גם פסח אמרינן דאם אכלו לשם אכילה גסה לא הוי פושע, אלא דלא עביד מצוה מן המובחר".

וכתבו התוספות (קז: דבנזיר מיירי שאינו קץ באכילתו כל כך, אלא יש לו בה טעם. ועל פי זה תירץ "מחצית השקל": שהרוקח מיירי בקץ במזונו והוא עליו לטורח, ו"בנזיר" מיירי שיש לו הנאה ממזונו.

והטעם שצריך להיזהר לכתחילה שיאכלנו לתיאבון, ולא רק שנהנה בטעמו, כדאמר ריש לקיש עצמו דלא מקיים "מצוה מן המובחר".

ועוד טעם, שאף ריש לקיש דפריך התם פסח מיהא קאכיל, היינו משום דשאני בשר הפסח צלי, דקיימא לן במגילה "רווחא לבסימא שכיח" [ריווח מצוי לדבר המתוק בתוך המעיים], רש"י, אבל מצת אפיקומן שאוכלה גם כן לבדה בלא תערובת ליפתן, כדי שיהא טעם מצה בפיו, בנקל יש לחוש שיבוא לידי אכילה גסה.

ומכל מקום אם אינו אוכלו לתיאבון כל כך, רק שאינו קץ במזונו, שפיר דמי. שהרי צריך לאוכלו על השובע (חזו"ע שם).

אכילה גסה אם נחשבת אכילה ומתי

אכילה גסה היא אכילת אדם שהוא שבע כל כך עד שהוא קץ באכילתו, או עד שאינו נהנה ממנה.

"צדיקים ילכו בס", וזה שאכלו אכילה גסה הוא בבחינת "ופושעים יכשלו בס". (תוס' פסחים קז:). ועל כן ישים לב לזה בשעת סעודתו, שלא יאכל כל כך, עד שיהא קץ באכילת האפיקומן.

ומכל מקום אם אינו אוכלו לתיאבון כל כך, רק שאינו קץ במזונו, שפיר דמי, שהרי צריך לאוכלו על השובע. ונכון לאכול את האפיקומן בעודו מתאוה קצת לאכול (חזו"ע עמוד קז).

כתב הרוקח (סימן רפג), וכשאוכל האפיקומן לא יהיה לו לטורח, דאמר (נזיר כג:): "אכל מצה לשם אכילה גסה לא יצא".

והקשה ב"מחצית השקל" (סימן תעו ס"ק ב) "דלפום ריהטא דברי הרוקח הם נגד דברי הש"ס (נזיר כג ע"א): "אמר רבה בר חנה אמר רבי יוחנן: מאי דכתיב 'כי ישרים דרכי ה', וצדיקים ילכו בס ופושעים יכשלו בס' [ומשמעות הכתוב היא, שהצדיק והפושע הולכים שניהם בדרך ה', ובכל זאת הפושע נכשל בו?] משל לשני בני אדם שצלו את פסחיהן [ואכלום כדי לילך בדרכי ה'], אחד אכלו לשום מצוה, ואחד אכלו לשום אכילה גסה. זה שאכלו לשום מצוה עליו הכתוב אומר: 'וצדיקים ילכו בס', וזה שאכלו לשום אכילה גסה, עליו הכתוב אומר: 'ופושעים יכשלו בס'". אמר ליה ריש לקיש לרבי יוחנן: וכי להאי – [לזה שאכלו לשום אכילה גסה] – "רשע" קרית ליה [רשע] אתה קורא אותו כלומר: וכי פושע הוא!?!], נהי דלא קא עביד מצוה מן המובחר [משום שאכלו "אכילה גסה"], פסח [כלומר:

גסה היא שאין שמה אכילה, אלא אם כן המאכל מבושם ומתובל, שאז אכילה היא עד שקץ בה דוקא.

יש אומרים שאם התחיל לאכול כשהוא רעב, אפילו יאכל אחר כך אכילה גסה הרי זו אכילה גמורה.

ויש מהאחרונים שכתב, שביום הכפורים, שתלוי אם דעתו מתיישבת מהאכילה, אף באכילה גסה שאינו נהנה ממנה פטור, אבל בשאר איסורים וכן באכילת מצוה, שתלוי בגדר "אכילה", כל שאינו קץ באכילתו הרי זו אכילה. (אנציקלופדיה תלמודית כרך א, אכילה גסה המתחיל בטור תשמו).

וזה לשון ה"פרי מגדים" (אורח חיים אשל אברהם סימן תעו ס"ק ב): "ג' מיני אכילות: א' מתאוה לאכול, במצות עשה מצוה מן המובחר. ב', שאין מתאוה ואין קץ, יוצא ידי חובתו ולא מן המובחר, ובאיסורין חייב. ג', קץ במזונו, ידי חובתו לא יצא ובאיסורין פטור".

יזהר לאכול את האפיקומן בהיסבה, ובדיעבד אם אכלו ללא היסבה יצא. ומכל מקום אם עדיין לא בירך ברכת המזון, ואין האכילה שנית קשה עליו, יש לו לחזור ולאכול האפיקומן בהיסבה, לצאת ידי חובה אליבא דכולי עלמא. ואם קשה עליו אכילתו, אין צריך לדחוק את עצמו לחזור ולאכול בהיסבה, ויסמוך על המקילים בזה. ואם כבר בירך ברכת המזון, ואחר כך נזכר, אין צריך לחזור ולאכול בהיסבה (חזו"ע עמוד קח).

אכילה גסה מוגדרת בשם "מזיק", שכן האוכלה מזיק את המאכל ואת עצמו. אכילה כזו, שהיה שבע עד שקץ במזונו ואכל יתר על שובעו, דומה לאכילת דברים שאינם ראויים לאכילה, שאע"פ שהמאכל היתר ראוי לרעב, אינו ראוי לכל מי ששבע כזה. ולכן אכילה גסה, שאינו יכול לבלוע אלא בקושי, אין שמה אכילה, בין לענין מצוות ובין לענין איסורים.

במצוות, כגון שאכל את הקדשים אכילה גסה לא יצא ידי חובתו, שנאמר: ואכל אהרן ובניו, ואין זו אכילה. ולכן כשהיו שיירי מנחות מרובים אין אוכלים עמהם חולין ותרומה, כדי שלא יהיו נאכלים אכילה גסה, שנאמר: "בחצר אהל מועד יאכלוהו", ויאכלוהו משמעו לבדה, וכן כשאכל מצה בליל פסח אכילה גסה לא יצא ידי חובתו, שאינה אכילה. לקצת ראשונים זהו הטעם שאסרו חכמים לאכול בערב פסח סמוך למנחה, שלא יאכל בערב את המצה אכילה גסה.

סוג אחר של אכילה גסה יש: אין נפש האוכל קצה באכילתו, אלא שאינו מתאוה לה ואינו נהנה ממנה, מחמת שאכל כל שבעו קודם לכן. אכילה גסה כזו היא אכילה גמורה, ובאכילת מצוה יוצא בה ידי חובתו, אלא שאינה מצוה מן המובחר, ואינה נקראת אכילת עונג.

לקצת ראשונים אסור מטעם זה לאכול סמוך למנחה בערב פסח כדי שיאכל מצה בערב בתאוה.

יש אומרים שאפילו אם אינו קץ באכילתו, אלא שאינו נהנה, אף זו אכילה

יוכל שאת, ואחר כך יקח ממצה שמורה אחרת להשלים ב' כזיתים.

אם אבדה או נאכלה המצה שהניח לאפיקומן, יקח מצה אחרת ויאכלנה לשם אפיקומן (חזו"ע עמוד קט).

והטעם: כתב בכלבו (סימן ט): "...ועוד שסתם כל המצות העשויות בליל ראשון נעשות בשימור לשם מצה, ומצה שאוכל בגמר סעודתו עולה לו לשם מצה ויוצא בה דהא נעשית לשם שימור מצה, וכתב הר"מ ומזה נלמוד שאם נאבדה המצה שהניח תחת המפה לאפיקומן שיכולין לסמוך על מה שאכלו כבר ואין צריכין יותר".

והרוקח כתב (סימן רפג): "שאם נאכל האפיקומן בסעודה יקח מצה אחרת ויאכל באחרונה כי מצות שלנו בחזקת שימור הן".

וכתב ב"חזון עובדיה" ונראה שדעת מרן כהרוקח. וכן פסק הרמ"א (סימן תעז סעיף ב): "ואם נאבד האפיקומן יאכל כזית אחד ממצה שמורה אחרת".

יזהר לאכול האפיקומן קודם חצות, ובדיעבד יוצא ידי חובה גם לאחר חצות.

והטעם: כיון שאכילת האפיקומן זכר לקרבן פסח שנאכל עד חצות, ואם אפשר, ישתדל לומר גם את ההלל קודם חצות (רמ"א סימן תעז סעיף א).

חידוש ה"אבני נזר" (שו"ת סימן שפא): "ועל כן נראה לדינא למאן דאמר אין הפסח נאכל [אלא] עד חצות. והוא הדין מצה.

מי ששכח לאכול את האפיקומן, ונזכר לאחר שנטל ידיו למים אחרונים, או אחר שאמר "הב לן ונברך", יאכל האפיקומן בלי ברכת "המוציא".

ואם כבר התחיל בברכת המזון ונזכר שלא אכל אפיקומן, יגמור את ברכת המזון, ולא יפסיק אחר ברכת הזן את הכל, כדי לאכול את האפיקומן, אלא יסיים את ברכת המזון. ויחזור ויטול ידיו [וכשאוכל מן המצה פחות מכביצה נוטל ידיו בלא ברכה], ויברך המוציא ויאכל האפיקומן, ויברך ברכת המזון על הכוס וישתה הכוס. והוא הדין בנזכר אחר ברהמ"ז קודם שבירך בורא פרי הגפן, שיטול ידיו ויברך המוציא ויאכל האפיקומן ויברך ברהמ"ז על הכוס ויברך "בורא פרי הגפן" וישתה הכוס.

ואם אינו אוכל שיעור כביצה מהאפיקומן, אלא כזית, לא יברך "על נטילת ידים". ואם אוכל שיעור כביצה [בלי קליפה]. צריך לברך על נטילת ידים.

ואם נזכר אחר כוס שלישית, במקומותינו שנהגו לעשות שימור משעת קצירה, נוטל ידיו ויברך המוציא ויאכל האפיקומן, ויברך ברכת המזון בלא כוס. ואם אכל מצה שמורה אף בתוך סעודתו, אין צריך לחזור ולברך עבור האפיקומן (חזו"ע עמוד קי).

אם אין המצה שהצניע לאפיקומן מספיקה לכל המסובים, יקח ממצה שמורה אחרת. ואם נוהגים לאכול ב' כזיתים, טוב שיתן תחלה לכל המסובין כל אחד כזית מן המצה של אפיקומן, כאשר

ומכל מקום מותר לשתות מים ושאר משקים שאינם משכרים, וכן קפה או תה (ואפילו עם סוכר), אחר האפיקומן. ובין כוס שלישי לרביעי. וכל שכן לאחר שגמר ההלל והסדר.

וכן מותר לעשן סיגריות, למי שרגיל לעשן, ולא חיישינן שעל ידי זה יפיג טעם המצה.

אבל אסור לשתות יין או שאר משקים המשכרים אחר האפיקומן, חוץ מכוס שלישי ורביעי שאחר ברכת המזון, שהם מתקנת חכמים.

והיושב ועוסק בהלכות פסח ובסיפור יציאת מצרים אחר הסדר, רשאי לשתות קפה או תה, [ואפילו עם סוכר], כדי להתעורר ולהפיג יינו. ויש להתיר בזה גם לאחינו האשכנזים, כל שיושב ולומד בהלכות ובסיפור יציאת מצרים. אבל בלא צורך אין להקל, ולאחר חצות יש להקל בזה יותר (חזו"ע עמוד קיב).

והטעם דאסור לאכול אחר האפיקומן: כתב רבנו עובדיה מברטנורא (פסחים פ"י מ"ח): "אין מפטירין – אני שמעתי לשון 'יפטירו בשפה' (תהלים כב). כלומר פותחין ואומרים. ורבתיי פירשו לשון הנפטר מחבירו, כשנפטרינ מן הסעודה אין מסיימין אותה באפיקומן, באפיקו מנייכו, כלומר תוציאו כליכם מכאן ונלך ונאכל במקום אחר, לא פת ולא שום דבר, גזירה דלמא אתי למיכל מן הפסח בשני מקומות. אבל לאכול דברים אחרים במקומו

דלאחר חצות מותר לאכול. ובלאו הכי נראה כן דודאי אין חיוב שישאר טעם פסח ומצה בפיו רק בזמן המצה. ועל כן נראה דאם בתחילת הסעודה או באמצע רואה שהוא קרוב לחצות. יאכל כזית מצה על תנאי אם הלכה כר' אלעזר בן עזריה יהיה לשם אפיקומן. וימתין עד לאחר חצות ויאכל סעודתו. ואחר כך יאכל שנית אפיקומן ויוצא ממה נפשך. אם הלכה כראב"ע דעד חצות יוצא באפיקומן ראשון. ואחר חצות מותר לאכול דברים אחרים ואם הלכה כרבי עקיבא דעד שיעלה עמוד השחר יוצא באפיקומן השני".

ואמר הגרי"ז מבריסק על זה "נאים הדברים למי שאמרם", שיבח עצה זו והוסיף שאף בלא שיעשה תנאי מפורש מועילה עצה זו (הגדה של פסח מבית לוי).

והטעם כיון שאוכל פעמיים אפיקומן ומכוין לצאת באותו שהוא לפי ההלכה די בזה, ולכן מי שמתקשה לעשות תנאי זה די בכוונה הזו שמכוין לצאת באכילת האפיקומן לפי ההלכה, ואם מה שאכל קודם חצות הוא האפיקומן הרי שיוצא בזה ידי חובה, ואם מה שאכל אחר חצות הוא האפיקומן הרי שיוצא בו ידי חובה (הליכות מועד פסח עמוד שמז).

איסור אכילה לאחר האפיקומן

אסור לאכול שום דבר אחר האפיקומן, ואם טעה ואכל פירות וכיוצא, חוזר ואוכל אפיקומן, כדי שישאר טעם מצה בפיו. ואם בירך ברכת המזון, אינו צריך לחזור ולאכול אפיקומן.

הראשון שרי, ובלבד שלא יעקור מחבורה זו לאוכלם עם חבורה אחרת.

ואית בגמרא מאן דפירש אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, "אפיקו מיני מתיקה". דלאחר שאכלו את הפסח אין נפטרינ מן הסעודה באכילת מיני מתיקה ופירות שרגילין לאכול לקינוח סעודה ואפילו במקומן, שלא יאבד טעם הפסח מפיו. וכן עיקר.

וכשם שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן כך אין מפטירין אחר מצה אפיקומן, שצריך שיאכל כזית מצה באחרונה בזמן שאין פסח, ואחר אותה מצה אין נפטרינ ממנה באכילת דבר אחר.

וב"ספר הפרדס" (שער המעשה): "וכתב ר' זרחיה הלוי ז"ל, **שהטעם** שאין אוכלין ואין שותין אחר המצה שום דבר, כדי שלא ישתכר וימנע מלקרות את [ההלל]. וכדומה לזה אמרו בירושלמי "בין שלישי לרביעי לא ישתה כדי שלא ישתכר ויפסיד קריאת ההלל". כתבו המפרשים ז"ל, שנראה כפי סברת ר' זרחיה הלוי ז"ל, שמותר לאכול או לשתות אחר שקורא הלל.

והרב ר' יונה ז"ל פירש, **שהטעם** הוא שאסור לשתות כל הלילה, ואפילו לאחר כוס רביעי, משום דאמרינן בתוספתא חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח כל הלילה. אבל מכל מקום לדברי כולם מותר לשתות מים, אחר שהמים לא ישכרו לו וגם לא יפיג טעם המצה מפיו.

וכתב הרמח"ל בספרו "מאמר החכמה" (ענין סדר ליל פסח) "והנה מעיקר התיקון של הלילה הזה הוא להראות החירות של

הניצחון שניצח הטוב את הרע, ועל ידו נשבר כוח הסטרא אחרא ונכנעת הכנעה גדולה. והנה כזית המצה שאכלום הוא להמשיך המזון המקודש המחזיק היצר הטוב שזכרנו, אמנם כדי שישאר התיקון לכל השנה, צריך שיאכל האפיקומן אחר כך, ושלא לאכול אחר כך שום דבר, שכמו שאין הטעם סר מן הפה, כך אין האור סר מן הנשמה".

וכתב ה"בית יוסף" (אורח חיים סימן תפא): "וגם הגהות מיימון כתבו (בפרק ו' דפי קושטא הי"א) שרבינו יחיאל היה מתיר לשתות יין והעולם נהגו כדברי הרי"ף (שם) ומכל מקום לדברי הכל מותר לשתות מים ומיהו שאר משקין נראה דלמאן דאסר לשתות יין הכי נמי אסר בהו. והמרדכי (לח:) כתב שהרב שמואל מאיורא היה מחמיר על עצמו ולא היה שותה אפילו מים וכן כתבו הגהות מיימון פרק ו' (שם) ולא נהגו כן.

וב"שולחן ערוך" פסק (סימן תפא סעיף א): "אחר ארבע כוסות אינו רשאי לשתות יין, אלא מים. הגה: וכל המשקין דינן כיוין".

וכתב ב"משנה ברורה" (שם סק"א): "אינו רשאי וכו' - הרבה טעמים יש בזה בפוסקים יש שכתבו משום שמצוה לספר ביציאת מצרים ובנפלאותיו של הקב"ה אפילו כל הלילה, כל זמן שלא חטפתו שינה וכדלקמיה, ולהכי לא ישתה שלא ישתכר ויתבטל ממצוה זו. ולפי סברא זו דווקא יין או שאר משקה המשכר.

ויש שכתבו דלא יהא נראה כמוסיף על הכוסות שנראה כמתחיל בסעודה אחרת

ולפי זה כל חמר מדינה אסור אף שאינו משכר.

ויש שכתבו משום שלא יתבטל טעם מצה מפיו ע"י שתייתו וכמו שאסרו לאכול אחר הסדר מטעם זה, ולפי טעם זה כל משקה אפילו אינו חמר מדינה ואינו משכר אסור. ומסתימת דברי המחבר ורמ"א משמע שדעתם להחמיר ככל הני טעמי ומכל מקום כתבו האחרונים דאינגבע"ר וואסע"ר וה"ה טי"א או עפ"ל טראנק ויש שכתבו גם לאקרי"ץ מותר דזה אינו מבטל טעם מצה וכמ"ל בעלמא הוא.

והנה אף דלכתחילה נכון להחמיר בכל דבר שמבטל טעם מצה מכל מקום במקום צורך גדול יש לסמוך על סברא הראשונה להתיר לו לשתות שאר משקין שאין משכרין ובפרט בליל שני בודאי יש להקל בשאר משקין שאין משכרין.

טעם נוסף: לפי שצריך לאכול את האפיקומן על השובע, ואם נתיר לו לאכול אחר אכילתו יבוא לאוכלו באמצע הסעודה ולא על השובע (רשב"ם שם; מלחמות ה' שם).

טעם נוסף: בהלל שאחר האפיקומן אומרים: "נותן לחם לכל בשר", ופסוק זה נאה לאומרו בנפש שבעה ובכרס מלאה. ואם נתיר לו לאכול אחר האפיקומן, נמצא פעמים שאומר הלל כשהוא רעב (בעל המאור שם עפ"י תענית כו, א).

טעם נוסף: דרך העבד שאין ידו משגת לאכול כדי שביעה, ואם יזדמן לו לאכול שוב לאחר אכילתו, יוסיף ויאכל שנית, לא כן דרך בן חורין, שאוכל כדי שבעו, ואם לאחר אכילתו יביאו לפניו מאכלים,

ימשוך ידו מהם. ולכן בליל פסח שנוהגים כבני חורין, אין לאכול אחר קרבן הפסח, וכן אין לאכול אחר האפיקומן שהוא זכר לפסח (בית הבחירה בשם נחלת בנימין).

סגולות האפיקומן

יש נוהגים ליקח מעט ממצת האפיקומן לשומרה בכיסם, ויש בזה סגולה (פסח בציון עמוד שצד).

כתב רבנו חיים פלאג"י זצוק"ל בספרו "חיים לראש" (דף עז, ב): "יש נוהגין ליקח חתיכה מהאפיקומן ועושין בו נקב ותולה אותו בקיר. ולא שפיר עבדי, אלא יקח דבר מועט לישא אצלו בחיקו, והוא סגולה להינצל מגזלנים ולהבריא הקליפות ממנו, כי התרגום של "מסה ומריבה" (שמות יז, ז) – מצותא. או יניח בביתו במקום מוצנע.

ובספר "דרך ישרה" (דף פג עמוד ב) הביא סגולה להשתיק הים מזעפו, שישליך לארבע רוחות הספינה מכזית מצה של אפיקומן.

ובספר "אורחות חיים" (כחנא, סימן תעז סק"א) כתב שהיא סגולה לשמירה, והביא על זה מה שכתב בספר "יפה ללב" (ח"ז סימן תס אות א) כי מצה ראשי תיבות: "מ'כל צ'רה ה'צילני".

וכן כתב בספר זכירה וענייני סגולה (דף יט עמוד א): "גם סגולה בחונה להוליד עמו כזית מהאפיקומן, כי ע"י זה מבריא המזיקין". וכן אמרו ב"זוהר הקדוש" (פנחס רנ"א, ב) שסגולת המצה כמו המזוזה שמבריחה לשדים ומזיקים.

"בא אחיך במרמה ויקח ברכתך"

יצחק אבינו ביקש לברך את בנו בליל הסדר, ויעקב אבינו הביא לו שני גדיי עיזים אחד כנגד קרבן פסח ואחד כנגד קרבן חגיגה, וכן הביא לו יין לארבע כוסות.

יצחק אבינו אכל ובירך את יעקב אבינו. לאחר מכן בא עשו והביא אף הוא ציד ליצחק. ואמר לו אביו (בראשית כז): "נִיאָמֶר בָּא אַחִיךָ בְּמֶרְמָה וַיִּקַּח בְּרִכְתְּךָ".

אם נחשב – אמר רבי יהושע לייב דיסקין – נמצא כי המילה "במרמה" עולה בגימטריא "אפיקומן" [=287], ובא לרמז שמשום ש"אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן" שוב אינו יכול יצחק אבינו לאכול מן הציד שהביא לו עשו ולברך אותו...!

בספר "אמרי נועם" (דף ז) כתב שהוא סגולה להינשע בבנים. "או יש לרמז מה שאומרין הצדיקים אשר אפיקומן סגולה לבנים על פי דברי המדרש אשר פרעה אמר "פן ירבה". ורוח הקודש משיבו כן ירבה ותיבות "כֵּן יִרְבֶּה" [=287] עולה אפיקומן".

ובספר "דברי הגאונים" (עמוד פה): "שמעתי בשם הרב הצדיק זצ"ל ר' נתן דוד משידלאווצי שהעיד לפני הרב הצדיק זצ"ל ר' בער ראדישיציר חולה שווינדזיכט ר"ל שחסר לו כמעט הרבה מהריאה וצוה להשמש שיתן לו חתיכת אפיקומן שלו ויטחינו היטב ויתן למים והחולה ישתה המים אז יהיה בריא וכן הוה".

ברך

בימינא, דהא מתמן אתברכא" [תרגום: כוס של ברכה צריך לתת אותה בימין ובשמאל ולקבלה בין שניהם, משום שנתנת בין ימין ושמאל. אחר כך ישאיר אותה בימין, שהרי משם מתברך].

והטעם כשמתחיל לברך נוטלו בימינו, דהכי איתא (ברכות נא): "עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה... ונותנו ביד ימין". מפני שיד ימין היא היד החשובה ויש לעשות בה המצוות. ואינו אווז את הכוס בשתי ידיו אלא ביד אחת כדי שלא יהיה נראה הדבר כמשא עליו.

ונראה שצריך שכל אחד מן המסובים לקחת כוסו ביד ימינו בעת ברכת המזון, וכן צריכים להיזהר בכל הדברים שטעון הכוס (חזו"ע עמוד קיד).

והטעם שצריך כל אחד ואחד מן המסובים לאחוז הכוס ביד ימין בעת ברכת המזון, כיון שרבותינו חייבו לכל אחד ואחד בארבע כוסות, וקבעו כוס שלישית על ברכת המזון, צריך כל אחד לקחת כוסו בידו. וכשם שצריכים להיזהר כל בני הבית שלא יהיה כוסם פגום, [אע"פ שבשאר ימות שנה אף שיש כוס לכל אחד ואחד בקידוש או בברכת המזון, מותר שיהיה ביד המסובין הכוס פגום. אלא שצריך למזוג אותם מכוס של ברכה שאינו פגום לפני שתייתם כדי שישתו מכוס שאינו פגום], הוא הדין לענין זה. שכיון שמחמירים להצריך כוס לכל אחד ואחד, צריך להיזהר בכל הדברים שטעון כוס. וכן לענין ליטול בידו שכן הדין לכל המסובין.

יטול ידיו למים אחרונים. ויברך ברכת המזון על הכוס, וצריך לשטוף הכוס ולהדיחו, ואפילו הוא נקי. ומקבלו בשתי ידיו, וכשמתחיל לברך נוטלו בידו הימנית, בלתי סיוע ידו השמאלית, ויגביהנו מעל השולחן טפח, ונותן בו עיניו שלא יסיח דעתו (חזו"ע עמוד קיד).

והטעם שמקבל הכוס בשתי ידיו כדי להראות חביבות קבלת הכוס שהוא חושק לקבלה בכל כוחו (הט"ז סימן קפג סעיף ד, סק"ב).

והסמיכו כן על הפסוק "שאו ידיכם קודש וברכו את ה'". ה"לבוש" כתב דילפינן לה מדכתיב "ידיכם" בלשון רבים, מדלא כתיב "ידכם" בלא יו"ד בין הדל"ת לכ"ף. וה"מאמר מרדכי" (שם סק"ג) כתב שבמסורת גדולה כתוב "ידיכם" מלא ביו"ד.

ו"האליה רבה" (שם סק"ו) כתב, דבפסוק כתוב "ידכם" ללא יו"ד, ולכן כתב דילפינן מהנקודות, שנקוד היו"ד בשו"א והדל"ת בציר"י, ואי הוה משמע חד היה היו"ד בסגו"ל והדל"ת בשו"א.

ולדעת המקובלים צריך שיקבל הכוס מאחר, ואף הנותן את הכוס למברך צריך שיאחז הכוס בשתי ידיו. וכן כתוב ב"זוהר הקדוש" (תרומה דף קנז:): "כוס של ברכה אצטריך למיחב ליה בימינא ובשמאלא, ולקבלא ליה בין תרונאיהו, בגין דאתיחב בין ימינא ושמאלא. ולבתר ישתביק ליה

הכוס בהיסבה, ואם לא היסב חוזר ושותה בהיסבה (חזו"ע עמוד קטז).

אם רצה לשתות יין בין כוס שלישית לרביעית לא ישתה (חזו"ע עמוד קטז).

המקור שנינו במשנה (פסחים קיז): "מזגו לו כוס שלישי – מברך על מזונו. רביעי – גומר עליו את הלל, ואומר עליו ברכת השיר. בין הכוסות הללו, אם רוצה לשתות – ישתה. בין שלישי לרביעי לא ישתה".

והטעם: כדי שלא ישתכר מן היין ולא יוכל לגמור את ההלל ופריך התם והלא כבר משוכר הוא ששתה כבר הרבה בסעודתו ומשני יין שבתוך המזון אינו משכר שלאחר המזון משכר (ירושלמי, הובא בפירוש הרשב"ם פסחים קיז).

טעם נוסף: כדי שלא יבטל טעם המצה של האפיקומן (תוספות שם).

טעם נוסף: כדי שלא יראה כמוסיף על הכוסות (מרדכי).

כשיש חתן בסעודה בליל פסח, יש לברך ברכת המזון וברכת חתנים על כוס אחד (חזו"ע עמוד קטז).

והטעם: כדי שלא יוסיף על הכוסות, ויש לברך "בורא פרי הגפן" מיד בסיום ברכת המזון, ולאחר מכן יברך ברכת חתנים, ושותה בהיסבה. אבל בשאר ימות השנה, מנהג ירושלים לברך ברכת חתנים על ב' כוסות (חזו"ע עמוד קיז).

וצריך עיון אם צריכים גם הם להגביהו טפח מן השולחן, או אולי כיון שהטעם להגבהתו שהוא כדי שיהא נראה לכל המסובין ויסתכלו בו (טור סימן קפג), מה שאין כן בליל פסח שלכל אחד מן המסובין יש כוס (שם).

אמירת "יעלה ויבוא"

יש להיזהר שלא להסב בעת שמברך ברכת המזון. ויתן לבו לומר "יעלה ויבוא", ואם טעה ולא אמרו, אם נזכר כשאמר ברוך אתה ה' לפני שיסיים "בונה ירושלים", אומר "למדני חוקיך", וחוזר לומר "יעלה ויבוא".

ואם לא נזכר עד שהתחיל לומר "בונה ירושלים", אומר בין ברכת "בונה ירושלים" לברכת "הטוב והמטיב", "ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם אשר נתן ימים טובים לעמו ישראל לששון ולשמחה, את יום חג המצות הזה, את יום טוב מקרא הזה, ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם מקדש ישראל והזמנים".

וכן אם התחיל בברכת "הטוב והמטיב" שאמר "אלוקינו מלך העולם", ותיכף נזכר, יסיים "אשר נתן ימים טובים לעמו ישראל" וכו'. ואם לא נזכר עד שהתחיל לומר "לעד האל" וכו', חוזר לראש ברכת המזון.

ואפילו נזכר בהלל, צריך לחזור ולברך ברכת המזון על הכוס, ודין האשה כדין האיש בזה (חזו"ע עמוד קטז).

כשיסיים ברכת המזון יברך "בורא פרי הגפן", ויכוין לפטור כוס רביעית, וישתה

כשמסיימים ברכת המזון פותחים דלת הבית מעט, לחזק האמונה בביאת הגואל
(פסח בציון עמוד שצה).

וזה לשון הרמ"א (סימן תפ סעיף א): "ויש אומרים שיש לומר "שפוך חמתך" וכו' קודם "לא לנו" (ר"ן פרק ע"פ) ולפתוח הפתח, כדי לזכור שהוא ליל שימורים ובזכות אמונה זו יבוא משיח וישפוך חמתו על המכחשים בה', וכן נוהגין".

וכתב הרב בית הלוי (שמות פרק יב, מב): "ודרשו (פסחים קט ב) "ליל המשומר ובא מן המזיקין". ואיתא ב"שולחן ערוך" (סימן תפ) דמשום הכי נהגו לפתוח הדלת בליל פסח להראות שהוא ליל שימורים. ולכאורה יש להבין דהרי סימן זה לכאורה היה נכון יותר לעשותו בהתחלת הסדר כשאומר "כל דכפין ייתי ויכול" ולא עתה אחר ברכת המזון שכבר אכלו כולם. רק הענין דהוא בא ברמיזה להראות לתינוק דבר חכמה דבפסחים (דף קט) פריך על הא ד"לא יפחתו לו מארבעה כוסות" היכי מתקני רבנן מידי דאתי לידי סכנה דהרי הוא זוגות. ואחד מן התירוצים שאמר בגמרא הוא משום דהוא ליל שמורים, וזהו כשמוזגין כוס רביעי והרי יקשה להמסובין שהוא זוגות! ולכן פותחין הדלת להראות שהוא ליל שימורים ליל המשומר ובא מן המזיקין ואין חשש זוגות וכתירוץ של הגמרא".

מהו דין "זוגות"

דין "זוגות" הוא הקפדה מלעשות דבר שתי פעמים מחשש סכנה.

נאמר בגמרא (פסחים קט): "לא יאכל אדם תרי [שניים] – זוגות – ולא ישתה תרי ולא יקנח תרי, והשותה כפליים דמו בראשו, שהוא בא בכך לידי סכנה על ידי מזיקים ועל ידי כשפים".

יש מהגאונים שכתבו שיש בדברים אלה מפי נביאים או הלכה למשה מסיני. ואמרו (שם קי): "שתי ביצים שני אגוזים שני קישואים ודבר אחר – עוד פרי אחד – הלכה למשה מסיני", ונסתפקו חכמים מה הוא הדבר האחר וגזרו חכמים בכל הזוגות מחמתו. ולא גזרו אלא בדבר שגמרו בידי שמים, כאותו פרי שבשבילו גזרו, אבל כל שגמרו בידי אדם, כגון שתי קערות או שתי ככרות, אין בו משום זוגות.

ארבע כוסות שתיקנו חכמים לשתות בליל פסח, אין בהן משום זוגות, אם משום שכתוב ליל שמורים, "לילה המשומר ובא מן המזיקים", או משום שכל אחת ואחת מצויה בפני עצמה היא, ואין מצטרפים זו לזו, או משום שכוס של ברכת המזון מצטרפת לטובה – אם שתה, בכל השנה, שתי כוסות והיא שלישית – ואינה מצטרפת לרעה, אם שתה שלוש והיא רביעית או ששתה רביעית אחריה, ויש מפרשים מפני שכוס של ברכה אינה מסדר הפסח, או מפני ששלוש שמתחילת אכילה עד סופה הן חשבון אחד. וכן בדבר של רפואה אמרו שמצטרף לטובה ואינו לרעה.

עשר כוסות אין בהן משום זוגות – וכל שכן ביותר – שכן תיקנו חכמים עשר כוסות בבית האבל, ואם היה בהן משום זוגות לא היו חכמים עומדים ומתקנים דבר שבא על

וכל שלא היה בו סרך עבודה זרה ודרכי האמורי לא חששו חכמים בהם לעקור, וכל שכן במה שהיתה הרגילות אצלם כל כך שהיה טבעם מקבל בענין חיזוק או חולשה, וכמו שהעידו על המקפיד שמקפידים עמו, וממין דברים אלו שהיו רגילים להיזהר מן הזוגות, ומצד אותם ההבלים הוצרכו חכמים לרוב רגילותם לתת טעם לדבריהם כשתיקנו ארבע כוסות אם משום שליל שמורים הוא אם משום שכוס של ברכה אינה מצטרפת לרעה. וכן בפוסקים לא הוזכר חשש זוגות, וכן כתבו אחרונים שלא שמעו בזמננו מקפידים בזוגות (אנציקלופדיה תלמודית כרך יב, זוגות).

מהו מהותו של ענין ה"זוגות"?

רבנו בחיי כותב (שולחן של ארבע עמוד 487): שההימנעות מזוגות היא הצהרה מוצקה על כפירתנו בשניות [שניות"ה היא האמונה הכפרנית שישנן כביכול שתי רשויות] תיקונה של הבריאה נעשה ע"י ההכרה באחדותו של הבורא יתברך, שהוא אחד, יחיד ומיוחד. אך ישנם מספר דברים הקיימים בזוגות בטבע, שמציאותם מעידה כביכול על שני בוראים: שתי ידיים, שתי עיניים, שתי אוזניים, שתי רגליים, כמו כן קיימים בבריאה זוגות של הפכים: יבשה וים, עבר ועתיד, עולם הזה ועולם הבא [אור וחושך, טוב ורע]. כך יכול אדם להצהיר בלא קול על האמונה באל אחד ע"י הימנעות ממאכלים במספרים זוגיים, ובכך להרחיק עצמו מהנהגות של "שניות" אשר למראית העין היו עלולות לשייך

ידי כך לידי סכנה. בשמונה בשש ובארבע נחלקו האמוראים: יש אומרים שיש בהם משום זוגות, ויש אומרים שהשביעי או החמישי או השלישי לטובה מצטרף ולא לרעה, שכיון שבירכם בברכת כוהנים בתיבה שביעית שלום, או בחמישית ויחונך, או בשלישית וישמרך, סברא היא שמבטלת הזוגות שהיו לפני כן ולא יבוא על ידיה חיזוק להצטרף לזוגות עם מה שאחריה. ובכל אלה שאין בהם משום זוגות - עשרה שמנה וכו' - הדברים אמורים בחשש מזיקים בלבד, אבל כשיש שם נשים כשפניות ויש לחוש לכשפים, חוששים אף בהם.

בעיקר חשש זה של זוגות אמרו שבארץ ישראל לא הקפידו על כך, וכלל הדבר כל המקפיד מקפידים עמו להזיקו, וכל שאינו מקפיד אין מקפידים עמו, אלא שיש מהראשונים שפירשו שכל המקפיד היינו כשמקפיד יותר מדאי, וכל שאינו מקפיד היינו שאינו מקפיד כל כך. יש גורסים שלחשוש על כל פנים צריך, אפילו מי שאינו מקפיד, שאם לא היו מקפידים עמו כלל לא היה לחכמים להזכירו בתלמוד אלא היה להם לומר לא יזהר אדם בזוגות שלא יקפידו עמו.

מן הגאונים יש שכתבו שדברים אלה שאמרו, משום סכנת מזיקין היו נהוגים בו, ועכשיו אינם מרובים כבאותו זמן. וכן כתבו ראשונים שאין העולם נוהרים עכשיו על הזוגות שאין באלו המלכיות המזיקין. ויש מהראשונים שכתבו שבאותם זמנים היו העם נמשכים אחר דברים המוניים,

אותו לאותם כוחות ה"מכחישים פמליא של מעלה".

וכן כתב השל"ה (מסכת פסחים מצה עשירה - דרוש ששי): וזהו שאמרו שם בפרק ערבי פסחים (קי ב) בענין מניעת אכילת זוגות, ביצים, קישואים, אגוזים כו'. כי ביצים בכלל כל מיני ביצים, וקישואים כולל כל פירות הארץ, ואגוזים כולל כל פירות האילן. וזהו סוד מניעת אכילת אדם הראשון מפרי עץ הדעת טוב ורע.

אמר לו (בראשית ב, טז - יז): "מכל עץ הגן אכול תאכל... ומעץ הדעת..." הזהיר אותו שלא לאכול, כי פרי טוב ורע, הם כל פירות שבעולם נקראים כן. כי אכילה היא טובה, כשלא יבוא ממנה קלקול, רק לחזק הנפש. והיא רעה כאשר [יבוא] קלקול ממנה, כאשר בא לאדם הראשון, כאשר אבאר. וקודם שחטא, היה הציווי לאדם שלא יאכל שום פירות בעולם (וכלם נקראים פירות טוב ורע), רק יאכל מפירות שבגן. והטעם, כדי שלא יבוא מכח אכילתם לידי טעות הנזכר. וזהו הרע הנמשך, וכמו שכתבתי, שבראיית האדם כל התאנים דומין זו לזו, או כל התפוחים, חס ושלוש יבא לגריעות, לומר שהם התחלות. וטעות זה אינו רק כשיאכלם ויראה שהם שווים בטעמם, כי בלא אכילה, יכול לסבור שמא הם משונים זה מזה בטעמם.

ואם תקשה, למה באמת בראם השם יתברך כך. התשובה, כי האלהים עשה, כדי לצרף ולזכות הבריות, כמו שברא החזיר ומנע אכילתו, וכיוצא באלה שהמציא השם יתברך את הרע, כדי להזהירו עליו, לבחון

אותנו אם נשמור מצותיו. זהו סוד שהרשהו לאכול מפרי הגן, כי הם לא היו דומין זה לזה, והרי עץ הטוב והרע הם כל פירות שלא מנע ממנו סמא"ל אכילתם, שלא יבוא לידי טעות הנזכר. אשר לטעם זה בראו לאדם יחידי, שלא יטעה, כאשר אירע באמת, שבא סמא"ל ולבש עצמו בנחש, לפתות אותו להאמין בשניות ולא באחדות הקודם, כמו שאמר מן העץ אכל וברא עולמו כו' (בראשית רבה פ"ט ס"ד). וזהו שאירע לו שקיצץ בנטיעות, והיה מין וכפר בעיקר (סנהדרין לח ב), הכל נמשך מאכילת הפרי. ולאחר שנענש, אז ידע כי אשם, וקיבל תשובה עליו.

וזהו סוד הזוגות, והוא מנין השדים הנמשכים מסמא"ל שנתלבש מהנחש, וכמוזכר שם ב"ערבי פסחים" (פסחים קי א), "האי מאן דאכיל זוגות מאי תקנתיה, לינקט זקפא דימינא בשמאליה, ויאמר, אנן ואתון הא תלת, ואי שמע מאן דאמר ואנא הוא ד', יאמר, ואנא הא חמש, ואי שמע כו' עד... הוה עובדא, עד... חד ומאה ופקע שידא". הרי, שהשד היה מונה תמיד הזוגות, שהשדים נשפעים מצד סמאל המורד בקונו, ופיתה את אדם הראשון להאמין בזוגות. והאדם שנתקבלה תשובתו, והודה לבסוף באחדות יתברך, והבין כי אף שיש קצת נבראים שהם בשיווי אחד, אין מזה קושי, מאחר שהוא פועל אמת את העולם ברצון, כמו שכתבתי למעלה, ואין טעם ברצון.

וזה סוד ארבע כוסות שתקנו רבותינו ז"ל (ירושלמי פסחים פ"י ה"א), נגד ארבע לשונות

כוס חמישית – כוסו של אליהו הנביא

יש נוהגים לפני ההלל למזוג כוס חמישית הנקראת "כוס של אליהו", לרמז שאנו מאמינים כשם שגאלנו השם יתברך ממצרים, הוא יגאלנו שנית וישלח לנו את אליהו לבשרנו. ויש שנהגו לעמוד ולומר "ברוך הבא". והכל לחיזוק האמונה, כי כך אנו מקובלים שבניסן נגאלו ובניסן עתידין להיגאל (ראש השנה יא, א).

וכתב בעל ה"משנה ברורה" (סימן תפ ס"ק י): "ונוהגין באלו מדינות למזוג כוס אחד יותר מהמסובין וקורין אותו כוס של אליהו הנביא, לרמז שאנו מאמינים שכשם שגאלנו הש"י ממצרים הוא יגאלנו עוד וישלח לנו את אליהו לבשרנו".

ספק גדול התעורר לגבי הכוס החמישית. יש אומרים שמצווה מן המובחר לשתות כוס חמישית, ושתה את הכוס הרביעית בסיום ההלל, ואת הכוס החמישית בסיום הלל הגדול והברכה שאחריו.

ויש אומרים שרק הרוצה לשתות עוד יין מצאו לו חכמים עצה היאך ישתה עוד כוס. ויש אומרים שאסור לשתות כוס חמישית.

למעשה נוהגים שלא לשתות כוס חמישית, אבל נהגו למזוג כוס חמישית וקוראים לה 'כוס של אליהו'. ובאר הגאון מווילנא, שהיא נקראת כוס של אליהו מפני שבכל ספק שאיננו יכולים לפטור, אנו אומרים, כשיבוא אליהו הנביא יפשוט את הספק, ולכן אנו מוזגים כוס חמישית לכבודו, וכשיבוא יאמר אם צריך לשתות אותה.

של גאולה, ולא ארבעה עניינים אחרים, כי הזוגות של כוסות הם תיקון לחטאו של אדם הראשון, שחטא אשכול ענבים, והיה גורם לטעות זוגות, דהיינו השניות. אבל אלו, הם להיפך, הם סוד ארבע אותיות השם הוי"ה, שהוא תיקון לפגם אדם הראשון, כמו שכתבתי למעלה.

והנה, ידוע למקובלים שהם שני מיני יינות, יין אחד המשומר בענבים מששת ימי בראשית, והוא סוד ההשפעה מספירת בינה, שהוא למעלה מששת ימים הידועים, (שזו הספירה היא סוד עולם הבא, וסוד שבת הגדול. ועל עולם הבא אמרו רבותינו ז"ל (ברכות לד ב), 'עין לא ראתה' (ישעיה סד, ג), זהו יין המשומר כו'. והבן זה. וזהו סוד שאמר רב נחמן שם בערבי פסחים (פסחים קט ב), ליל המשומר ובא מן המזיקין, כי המזיקין גורמים הזוגות והשניות, ודו"ק). ושם היין משומר, שאין שם מגע גוי. כי מגע גוי הוא מתחיל מ'חסד' ואילך, שיש לקליפות שם אחיזה, ישמעאל מצד אברהם כו'. וזה סוד שני האמוראים שהבאתי (אות תסח), ארבע כוסות כנגד ארבע לשונות הגאולה היא מצד הברכה, כמו שכתבו המקובלים (זהר ח"א דף רס"א ע"ב), שעל כן הוזכר בתורה חמישים פעמים יציאת מצרים, נגד חמשים שערי בינה. וכשהוא להיפך, סוד יין נסך מגע גוי, אז נתהפכו ארבע כוסות לארבע מלכיות, מגע גוי שנוגע בנו למשול עלינו.

וזה הדבר נרמז בדברי האמוראים שהבאתי, ר' יוחנן אמר נגד ארבע גאולות, ור' לוי אמר נגד ארבע מלכיות, ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי".

ואפשר לפרש, שארבע כוסות שתיקנו חכמים הן כנגד ארבע לשונות של גאולה שנאמרו ביציאת מצרים: **וְהוֹצֵאתִי, וְהַצֵּלְתִּי, וְגִאֲלְתִּי, וְלִקַּחְתִּי** (שמות ו, ו-ז). ושם נזכרה עוד לשון גאולה: **"וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאֶרֶץ"**. וכיוון שאין היא קשורה לעצם היציאה ממצרים, לא חייבו חכמים לשתות כנגדה כוס חמישית, אבל אמרו שיש מצווה לשתות כוס חמישית כדי לרמוז לגאולה השלימה, שתחילתה בביאה לארץ. ויתכן שהספק נובע מהשאלה האם לאחר חורבן הבית והגלות אנו ראויים לשתית הכוס החמישית. שאולי רק את הכוסות הרומזות לעצם היציאה של עם ישראל משעבוד מצרים אפשר לחגוג אחר החורבן, שכן גאולת מצרים ניכרת בנו תמיד. וגם בזמן שאומות העולם משעבדות את גופנו, נשמתנו בת חורין, שכן מאז יציאת מצרים נתברר שאנו עם סגולתו, וקיבלנו את התורה, וכל הצרות שעברו עלינו לא שברו את אמונתנו בה' גואלנו, ולכן שותים ארבע כוסות כנגד ארבע לשונות של גאולת מצרים. אבל הכוס החמישית אינה כנגד היציאה לחירות בלבד, אלא היא רומזת לגאולה השלימה שתלויה בכניסה לארץ, שבארץ ישראל דבר ה' מתגלה בכל תחומי החיים, בתורה ובנבואה, וגם בברכת ה' השורה בבניין האומה והארץ. וזה עניינו של בית המקדש, לחבר שמים וארץ ולגלות את אחדותו יתברך המחיה את הכל. ואכן המספר חמש רומז על הנקודה הפנימית האחדותית שבתוך ארבע רוחות השמיים. והספק נובע מהשאלה, האם היום לאחר

שנחרב הבית שייך לשתות את הכוס החמישית הרומזת לגאולה השלימה. והפתרון, למזוג כוס חמישית ולא לשתות כאחת מהכוסות עד אשר יתגלה אליהו הנביא, ובעצם התגלותו נדע שהגיע הזמן לשתות את הכוס החמישית על גאולתנו השלימה.

נוהגים למזוג כוס של אליהו אחר שתיית הכוס השלישית, שאז מוזגים לכולם כוס רביעית, ומוסיפים למזוג כוס נוספת לאליהו. ונוהגים לשמור את הכוס של אליהו מכוסה עד הבוקר, ואז מחזירים את היין לבקבוק, וממנו לוקחים יין לקידוש היום.

יש נוהגים להחזיר את היין שבכוס של אליהו לבקבוק אחר סיום הסדר (מנהג לובביץ'). **ויש שמצרפים את היין שבו לכוס רביעית.**

כוס חמישית רומזת למדרגה יותר גבוהה, וכך כתב המהר"ל בסוף ספר גבורות ה' בסוף הלכות פסח בקצרה, וכתב שהיא רומזת לפרנסה שבאה מאת ה'.

בסדר ליל פסח, אחרי ששותים את הכוס השלישית של ברכת המזון ולפני שאומרים "שפוך חמתך על הגויים...", נהוג למזוג "כוס של אליהו הנביא". **מה המקור למנהג זה?**

ארבע הכוסות ששותים בליל הסדר הן כנגד ארבע פעולות הגאולה שזכרו בדברי ה' למשה (שמות ו): **"לִכְן אֶמְרָ לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל: אֲנִי ה'! וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלַת מִצְרַיִם, וְהַצֵּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעֲבָדֵתָם, וְגִאֲלְתִּי**

המשחית לבוא אל... ראשי תיבות אליה"ו
(אמרי נעם).

אבל אין לשתות כוס זו הלילה. ויש שנהגו לכסותה, ולמחרת בבוקר לעשות עליה קידוש, שהואיל ונעשתה בה מצוה אחת, נעשה בה מצוה נוספת (פסח בציון עמוד ת).

כתב בשו"ת "ציץ אליעזר" (חלק כב סימן כח אות ב): "הנה ממנהג מזיגת כוס אליהו לא נזכר בשו"ע, ונזכר רק בחק יעקב (בסימן ת"פ סק"ו וחובא גם בבאה"ט), וכותב בזה"ל: נוהגין באלו המדינות למזוג כוס אחד יותר מהמסובין וקורין אותו כוס של אליהו הנביא.

ומצאתי שנשאל על כך בספר "ליקוטי חבר בן חיים" (תלמידו המובהק של החתם סופר ז"ל חלק ה' בחלק התש"י שבסוף הספר), ובהיות שהספר איננו מצוי אעתיק בזה את דברי תשובתו. וז"ל: "בענין שאלתו אם לשתות מכוס של אליהו חפשתי בפוסקים ולא מצאתי מבואר מנהג זה של כוס אליהו, אלא שבסידור יעב"ץ כתב מכינים כוס גדול וקורין אותו כוס של אליהו. אבל לשתות ממנו מאן דכר שמיא, וכמה פעמים הייתי אצל מרן הגאון חתם סופר זצוקלה"ה והכוס של אליהו היה גבוה משאר כוסות לכבוד ולתפארת, ומעולם לא שתה אדם ממנו. ומנהגו להניחו כל הלילה על השולחן, אבל מכוסה, ובשחרית אני לוקח אותו לקידוש היום על דרך שארז"ל (ברכות לט): "הואיל ואיתעביד ביה חדא מצוה לתעביד ביה מצוה אחרת", ובבוא אליהו זכור לטוב במהרה בימינו אמן, יעלה לנו טעם זה ומה דינו כן יהי

אֶתְכֶם בְּזֶרַע נְטוּיָה וּבְשִׁפְטִים גְּדֻלִּים. וְלִקְחָתִי אֶתְכֶם לִי לֶעֶם וְהִיִּיתִי לָכֶם לְאֱלֹהִים, וַיִּדְעַתֶּם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלוֹת מִצְרַיִם. וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת יְדֵי לְתֵת אֹתָהּ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלַיַּעֲקֹב, וְנִתַּתִּי אֹתָהּ לָכֶם מוֹרָשָׁה, אֲנִי ה'!"

אולם, כפי שנוכל לראות, בפסוק ישנן חמש פעולות של גאולה: והוצאתי, והצלתי, וגאלתי, ולקחתי, והבאתי; אם כך, למעשה היה ראוי לשתות חמש כוסות! אך בזמן שנתקן הנוסח הנוכחי של ההגדה, בני ישראל היו בגלות; לפיכך לא ידעו אם ראוי לשתות כוס חמישית, כנגד הביאה לארץ בימי משה ויהושע, או שראוי לחכות ולשתות את הכוס החמישית רק לאחר הגאולה האחרונה והשלימה. לפיכך קראו לכוס הזאת "כוס של אליהו" = כוס שאליו הנביא יחליט אם לשתות אותה או לא [כמו שנאמר "תשב"י יתרץ קושיות ובעיות"], או כוס שנוכל לשתות רק לאחר שיבוא אליהו הנביא בגאולה העתידית.

מה שאומרים העולם אשר אליהו הנביא בא לכל אחד מישראל בליל הסדר, יש לומר בדרך הלצה קצת, נאמר (שמות יא): "ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו", ואמרו חז"ל (בבא קמא ס): "כלבים צועקים מלאך המות בעיר, כלבים שוחקים אליהו הנביא בעיר", ואז כשהלך המשחית לבית המצרים, אז בא אליהו אל בני ישראל, על כן הוכרחו הכלבים לשתוק, כי לא יכלו לא לצעוק ולא לשחוק, ולזה הרמז "ולא יתן

רצון, אמן סלה עכ"ל הספר ליקוטי חבר בן חיים.

למדנו מזה שהגאון החתם סופר ז"ל לא טעם מכוס אליהו כלל לא בליל הסדר ולא למחרתו, וכדמדגיש לכתוב "כי מעולם לא שתה אדם ממנו", וגם לרבות הבעל ליקוטי חבר לא שתה ממנו בליל הסדר, ורק למחרתו בשחרית היה הבעל ליקוטי חבר לוקח אותו לקידוש היום. ומטעמיה אחרינא, והוא, "הואיל ואיתעביד ביה חדא מצוה לתעביד ביה מצוה אחריתא".

ובטעם, דאין לשתות כוס חמישית, נאמר במדרש תלפיות (עמוד קלג): "כי ארבע כוסות הן כנגד ארבע אותיות הוי"ה, ולכן אין לשתות יותר מארבע כוסות כדי שלא להוסיף על אותיות שם הוי"ה".

ועוד טעם, שהרי כוס זה נתקנה כהודאה על "והבאתי אתכם אל הארץ", ומאחר ועדיין אנו בגלות והארץ מסורה בידי זרים, אי אפשר לישא כוס יין על זה" (תורה תמימה שמות ו, ח).

וכן כתב גם בספר "הדרש והעיון" (שמות פרשה מג), והוסיף כי הנה הכהנים והלויים לא נטלו חלק בארץ, ואם כן אצלם לא היה שייך הלשון של גאולה שב"הבאתי", דהמה לא ירשו את הארץ, וממילא לא היה מקום לתקן אצלם כוס בשביל לשון "והבאתי". ומשום לא פלוג, גם בישראל לא תיקנו כוס כנגד לשון זו, דלא תיקנו אלא כנגד הלשונות ששייכים בכל ישראל".

הלל

מוזגים כוס יין נוספת, והיא הכוס הרביעית, ואומרים עליה הלל. אין מברכים על קריאת ההלל, לא בהגדה, ולא לאחר ברכת המזון (פסח בציון עמוד שצו).

והטעם: כיון שמפסיקים אותו באמצע ושותים כוס שניה וסועדים, וגם משום שברכנו עליו בבית הכנסת (שם).

מדוע קוראים ההלל בלילה

שונה פסח מכל ימות השנה שקוראים בו הלל בלילה. למרות שזמן קריאת ההלל הוא ביום, כמו שדרשו חז"ל מהכתובים של ההלל: "ממזרח שמש עד מבואו", "זה היום עשה ה'", מכל מקום בפסח קוראים את ההלל גם בלילה.

והטעם: לפי שנס גאולת מצרים התחיל בלילה, כדברי חז"ל (ברכות ט, א): "שהתחילה להם גאולה מבערב", ולכן נקבע זמן קריאת הלל בלילה (חת"ס או"ח סימן נא).

טעם נוסף: ההלל בליל פסח נאמר בתורת שירה על הנס שנעשה בליל פסח, לכן הוא נאמר בלילה, שכן הדין שהלל צריך להאמר ביום, לא נאמר אלא על הלל הנאמר בתורת קריאה ולא על הלל הנאמר בתורת שירה (טורי אבן מגילה כ, ב).

טעם נוסף: שונה ליל פסח מכל לילות השנה, שעליו נאמר (תהלים קלט, יב): "ולילה כיום יאיר כחשיכה כאורה", ולכן אומרים בו הלל לפי שדינו כיום (שפת אמת פסח תרמד).

וזהו שנאמר (שמות יג, ח): "והגדת לבנך ביום ההוא", דהיינו ליל פסח. בספר "חנוכת התורה" הביא רביה שליל פסח דינו כיום, שהרי ייחד ה' את שמו על לילה זה, כמו שנאמר (שמות יב, מב): "ליל שימורים הוא לה'". ואילו במדרש (ב"ר ג, ח) אמרו, שאין הקב"ה מייחד את שמו על הלילה שהוא בבחינת רעה, כמו שנאמר (בראשית א, ח): "ויקרא אלוקים לאור יום ולחושך קרא לילה", ומכאן שליל פסח דינו כיום.

דרך אמירת ההלל

יגמור ההלל בשמחה וחדוה, ומתחיל "שפוך חמתך" על כוס רביעית כנגד ארבע כוסות התרעלה שעתיד הקב"ה להשקות את אומות העולם ששעבדו את ישראל. ויאחז הכוס בידו כדי לגמור עליו את ההלל. ואם אינו יכול לעשות כן במשך כל ההלל, יוכל להניחו לפניו ודין. ומכל מקום טוב לאחזו לפחות בברכת יהללך (חזו"ע עמוד קטז).

והטעם שאחזו הכוס כתב ה"טור" (אורח חיים סימן תעג): "ונוהגין באשכנז כשמגיעין עד לפיכך מגביה כל אחד כוסו ואוחזו בידו עד סיום ברכת 'אשר גאלנו' והכי איתא במדרש שוחר טוב כשמגיע ללפיכך אוחז כוסו בידו כדי לומר שירה על היין".

"שפוך חמתך על הגויים"

אמירת פסוקי "שפוך חמתך" וכו', היא הקדמה להלל ואמירת "לא לנו השם... כי לשמך תן כבוד", כי ע"י שישמיד את שנואי

ופירש רש"י: והלילא פקע איגרא" – לקול המולת ההמון מהלל, דומין כאילו הגגין מתבקעים שהיו אומרים ההלל על הפסח".

וב"יפה ללב" (ח"ב סימן תפ סק"א) כתב: שיקראוהו בקול נעים, וכמאמר המדרש "השמעיני את קולך", קול השירה. כי קולך ערב, כי כשישראל אומרין הלל בנועם וזמרה, קולם עולה למרום".

יש לעורר את כל המסובים שיאמרו ההלל בהתלהבות, ולא יקראו את ההלל והם מתנמנמים, ומכל שכן בשחוק וקלות ראש. אף לא במרוצה במשא כבד וכבד ממנו, שהכל הולך אחר החיתום (חזו"ע עמוד קיח).

אמירת הלל הגדול

אומרים מזמור קל"ו שבספר תהילים: "הודו לה'", הנאמר בליל פסח, והוא נקרא "הלל הגדול" (פסחים קיח, א).

והטעם: שנקרא הלל הגדול, איתא בתלמוד (פסחים קיח, א): "ולמה נקרא שמו הלל הגדול? אמר רבי יוחנן: מפני שהקב"ה יושב ברומו של עולם, ומחלק מזונות לכל בריה". [שהקב"ה מתואר שיושב ברומו של עולם בשמים, ועם כל זאת משגיח למטה בשפלים שבארץ, ומחלק מזונות לכל בריה כפי צרכה. שנאמר "הודו לאל השמים", וסמוך לזה כתוב "נותן לחם לכל בשר". מציאות זו אכן היא דבר גדול, ומכאן השם "הלל הגדול"].

ישראל יתגדל ויתקדש שמו בעולם כולו, כי אז יכירו וידעו כל באי עולם כי השם אחד ושמו אחד, והוא מושל בכל. וככתוב (יחזקאל לח, כג): "וְהִתְגַּדַּלְתִּי וְהִתְקַדַּשְׁתִּי וְנִדְעָתִי לְעֵינֵי גוֹיִם רַבִּים וְיָדְעוּ כִּי אֲנִי ה'".

וכתב רבנו בחיי (שמות ו, ח): "ותיקנו לנו רז"ל לגמור את ההלל בכוס רביעי ולהתחיל בו: "שפוך חמתך", **והטעם** בזה לפי שעתיד הקב"ה להשקות לרשעי העולם ארבע כוסות של פורענות, הוא שכתוב: (ירמיה כה, טו) "קח את כוס היין הַחֲמָה", וכתוב: (ירמיה נא, ז) "כוס זהב בבל ביד ה'", וכתוב: (תהלים יא, ו) "ורוח זלעפות מנת כוסים", וכתוב: (תהלים עה, ט) "כי כוס ביד - ה' ויין חמר מלא מִסֶּךְ".

וזה לשון ספר אבודרהם (סדר ההגדה ופירושה): "**והטעם** שנהגו לומר בתחילה פסוק "שפוך חמתך אל הגוים אשר לא" וגו' מפני שארבע כוסות אלו הם כנגד ארבע כוסות של פורענות שעתיד הקב"ה להשקות את העכו"ם כמו שאמרנו למעלה. ואנו אומרים על כוס רביעי לפני הקב"ה בזה הכוס אנו משלימין המצוה מעתה עשה מה שהבטחתנו לשפוך אותם ד' כוסות של פורענות על העכו"ם".

אמירת ההלל תהיה בקול רם, בנעימות ובשמחה. והיא עת רצון גדולה מאוד ומכפרת על כל העוונות (פסח בציון עמוד תה).

ב"זוהר הקדוש" (בהעלותך קמט, א): "וישראל מזמרין ואמרין הלילא בקול רם". ואיתא בגמרא (פסחים פה:): "אמר רב משום רבי חייא כזיתא פסחא והלילא פקע איגרא",

ועוד איתא (שם): "אמר רבי יהושע בן לוי: הני עשרים וששה "הודו" כנגד מי – כנגד עשרים ושישה דורות [מאדם הראשון עד מתן תורה] שברא הקב"ה בעולמו, ולא נתן להם תורה [ולא מצוות, אם כן לא היו ראויים למזונות מצד עצמם], וזן אותם בחסדו.

ולפי שבמזמור זה יש עשרים וששה פסוקים של הודאה לה' כנגד מניין שם הוי"ה - ה שעולה בגימטריא לעשרים ושישה, ועל הקב"ה נאמר (תהילים קמה, ג): "גדול ה' ומהולל מאד" (אבודרהם תפילה של שבת).

מזכירים ב"הלל הגדול, רק את מכת בכורות, מכל עשר המכות שהכה ה' את המצרים לא הוזכרה בהלל הגדול אלא מכת בכורות: "למכה מצרים בבכוריהם".

והטעם: לפי שמטרת המכות היתה לעשות שפטים במצרים, כמו שנאמר (בראשית טו, יד): "וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנוכי". אבל מכת בכורות באה כדי שיוציא פרעה את ישראל ממצרים, כמו שנאמר: "אמת ממצרים גאלתנו... ומבית עבדים פדיתנו, כל בכוריהם הרגת ובכורך ישראל גאלת". ולכן ב"הלל הגדול", שנאמר על עצם יציאת מצרים, מזכירים את מכת בכורות בלבד.

וזהו שנאמר בהגדה: "אילו עשה בהם שפטים ולא עשה באלוהיהם דיינו; אילו עשה באלוהיהם ולא הרג בכוריהם דיינו". משמע שמכת בכורות לא נכללת בשפטים, לפי שמטרתה היתה לשם יציאת מצרים

ולא לשם שפטים (הגדת מבית לוי בשם הגרי"ז מבריסק).

והטעם: ש"הלל הגדול" נאמר לאחר הסעודה, לפי שאין אומרים הלל אלא על נפש שבעה וכרס מלאה, משום שנאמר בו: "נותן לחם לכל בשר" (תענית כה, ב).

בסיום ההלל הגדול אומרים "נשמת כל חי", ויש באמירתה סודות נעלמים ורמזים נסתרים וערכה גדול למאד. ובזכות אמירתה יזכה לחיים טובים וארוכים (פסח בציון עמוד תו).

והמקור לקריאת "נשמת כל חי", במשנה (פסחים קי, ב): "רביעי גומר עליו את ההלל, ואומר עליו ברכת השיר". ובגמרא (ק"ח, א): "מאי ברכת השיר? רב יהודה אמר "יהללך ה' אלוקינו", ורבי יוחנן אמר נשמת כל חי".

וכתב הרמב"ם (פסחים פרק י משנה ז): "וברכת השיר, היא "נשמת כל חי" עד סופה. וכן גם "יהללך" עד סופה נקראת ברכת השיר. ואם צירף שתייהן הרי זה משובח.

וכתב ר' עובדיה מברטנורא (שם): "ברכת השיר - אית דאמרי "נשמת כל חי". ואית דאמרי "יהללך ה' כל מעשיך". ונהגו למימרניהו לתרוייהו".

ופסק מרן ב"שולחן ערוך" (סימן תפ, א): "כוס רביעי מתחיל "לא לנו" וגומר עליו את ההלל; ואינו אומר "יהללך", אלא אומר אחר גמר ההלל, הלל הגדול שהוא מ"הודו לה'" עד "על נהרות בבל" שהם כ"ו "כי לעולם חסדו", ואחר כך אומר

"נשמת כל חי" ו"ישתבח" עד "ומעולם ועד עולם אתה אל", ואז יאמר "יהללך" עד "מלך מהולל בתשבחות", ושותהו בהיסבה בלא ברכה תחילה".

סגולת נשמת כל חי

ישנה קבלה מרבי יהודה החסיד ז"ל שההולך במקום סכנה או נפל בחולי או צרה חס ושלו, יקבל עליו בלי נדר לומר "נשמת כל חי" בפני עשרה וינצל.

ועוד שבזכות אמירת "נשמת כל חי" יזכה האדם לחיים טובים וארוכים, והוא על פי מה שכתב האר"י ז"ל ב"שער הכוונות" "ותכוין בנשמת כל חי וכו', כי **"כל חי"** הוא בגימטריא ס"ח [=68], **אהי"ה הוי"ה** **אהי"ה**, והם בגימטריא **חיים**, והם סוד התפילין הנקרא חיי המלך".

רבינו יוסף חיים כתב בספרו "בן איש חי" (שנה ב', פרשת תולדות, הלכה ג') ששבח "נשמת כל חי" הוא יקר ומעולה מאוד. הוא מביא שם את הסגולה, שאם אדם נמצא בכל צרה שהיא, שיקבל על עצמו לומר אחר הצלתו "נשמת כל חי" ויועיל לו. כך כתוב בשם רבי יהודה החסיד".

ספר חנוכת התורה (קונטרס אחרון דף 101) בשם הרבי ר' העשיל זצ"ל רבו של רבינו הש"ך זצ"ל: "וכתב בספר תולדות אדם בשם רבינו הגאון ז"ל וזה לשונו: קודם צאתו מפתח ביתו לדרך יניח ידו על המזוזה ויאמר הנני מקבל עלי בנדר כשאראה מקום פלוני אזי אאמור "נשמת

כל חי", וכשרואה אותו המקום מיד יאמר "נשמת כל חי" עד גמירא, עד כאן לשונו".

ספר "חיים לראש" על הגדה של פסח (דף ק"א) לרבינו חיים פאלאגיי זצ"ל: "וראה נא מפלאות תמים דעים דנתקן בשבח הזה לומר כלשון הזה פודה ומציל ועונה ומרחם בכל עת צרה וצוקה, ומצד עצמו לשם שביח הוא גם כן סגולה נפלאה כי ממנו תוצאות חיים דריוח והצלה יעמוד ליהודים, כדכתב בספר "חמדת ימים", והרב "שלמי חגיגה" (דף רג, ב) דבכלל מוסרו אשר הזהיר שתהא נקראת בקריאה תמה יפה ומבוארת שלא תהא נחלפת באות אחרת ולא נקודה בנקודה אחרת, כתב וזה לשונו: "וקבלה בידינו מאת רבי יהודה החסיד זצ"ל שגם הוא מסוגל על כל צרה שלא תבוא, לקבל האדם על עצמו דכשה יצילהו מהצרה לומר "נשמת כל חי" בתודה וקול זמרה בפני עשרה ובו נפוצו וניצולו רבים והוא בדוק ומנוסה, עד כאן לשונו. ואל כוונה זו סידרו לומר "פודה ומציל ועונה ומרחם בכל עת צרה וצוקה".

סידור עץ חיים (דף קל ב') למהרי"ץ זצ"ל: "קבלה מרבי יהודה החסיד ששבח זה מסוגל על כל צרה שלא תבא, לקבל האדם על עצמו שכשינצל ממנה לומר "נשמת" בתודה וקול זמרה בפני עשרה ובו נפוצו וניצולו רבים והוא בדוק ומנוסה (חמדת ימים דף כה, ב)".

ספר כף החיים (או"ח הלכות שבת סימן רפ"א אות ח') לרבינו יעקב חיים סופר זצ"ל: "קבלה בידינו מרבי יהודה החסיד ששבח נשמת כל חי מסוגל על כל צרה שלא תבוא

בכדי להשיב את נפשו. רבינו נענה ואמר: מה לכם לבקש הרבה תחבולות, שיאמר "נשמת" ועל ידי כך יתחמם ויתרפא מיד. (וראה שער השמיני (פרק ח') שרבינו מפליג בגודל מעלת אמירת נשמת).

ספר "מאורות הגדולים" (דף שי"ח אות קנ"ה) על מרן רבינו החפץ חיים: "הוא [החפץ חיים] היה רגיל על משכבו בלילות להודות לה' על הטובות שגמל איתו, והיה הולך ומונה את כל פרטי חסדיו שהטיב עמו במשך כל ימי חייו, שעזר לו ביתמותו, שסייע בידו ללמוד תורה ולחבר ספרים, שנתן לו חתנים טובים וכו'. כן מספר ר' יחזקאל אברמסקי זצ"ל שבימי צעירותו נזדמן לו ללון בעיר אחת באיזה מלון. והנה בבקר השכם הופתע לשמוע דרך הקיר מהחדר שבשכנתו קול יהודי האומר תפילת "נשמת" במתיקות רבה, ומתרגם באידיש מילה במילה את כל ההודאות והתשבחות בהתלהבות גדולה ובבכיות, עד שהזדעזע כולו, למחרת נודע לו שבחדר הלז התאכסן ר' ישראל מאיר והוא נהג כדרכו בלילות להביע הודאות לפני ה'".

ספר תשובות והנהגות (חלק ה' יו"ד סימן ר"ג דף קצ"ה) להרה"ג משה שטרנבוך שליט"א: "וסגולה נפלאה לקבל על עצמו בליל טבילה, שאם יעזור הקב"ה ותיפקד יאמר נשמת כולו בכוונה ושמחה", ע"כ.

הגר"ח קנייבסקי והרבנית אימצו הנהגה זו בקביעות. לפני כל לידה ובעת מחלה של ילד, או כשהיו זקוקים לישועה – קיבלו על עצמם בלי נדר שכשתבוא הישועה, יאמרו

לקבל האדם על עצמו שכשיהיה ניצול ממנה לומר נשמת בתודה וקול זמרה בפני עשרה ובו ניצולו רבים. (חסד לאלפים סימן רפ"א לבעל "פלא יועץ" שם), וכתב שם עוד (או"ח הלכות יום הכפורים סימן תרטו אות יא): "ולכן אכתוב גם אני הדל מה שנראה לי בס"ד, והוא כי פשוט כי באותו היום יחזור בתשובה שלימה על חטא שבא לידו, ובמוצאי יום הכפורים יטבול תיכף אם אפשר, ויעשה פדיון כמנין אותיות שמו ויתן לעניים יראי שמים, ויקבל עליו בפני עשרה כי בתשלום השנה ההיא יאמר נשמת כל חי בפני עשרה" וכו', עיין שם.

ספר "תורה יבקשו מפייהו" (דף 275) על רבינו הגאון ר' שמעון שקאפ זצ"ל: "סיפר הגאון ר' ישראל גוסטמאן בעל "קונטרסי השיעורים": כשהגיע זמני להתייצב בצבא הפולני חששנו מאוד, ונכנסנו לרבינו ליטול ברכתו ולהתייעץ עמו מה לעשות בכדי שלא יגייסונו, לבד כל ההשתדלויות שכבר עשינו. ורבינו ייעץ לנו לומר תפילת "נשמת כל חי" בכוונה ובזה להינצל. וכך הוה, שניצלתי בנס, שבדיוק הנציג שקבלני הכיר את אבי ונטה לי חסד משום מעשה שהיה, ושחררני, ומאז אנכי ממליץ בכל עת צרה לומר נשמת".

ספר "יסוד ושורש העבודה" (במבוא דף מ', וכן בספר שימוש חכמים דף נ"ב ונ"ג, בשם הג"ר שניאור קוטלר זצ"ל) על רבינו אלכסנדר זיסקינד זצ"ל: "ועוד יסופר: פעם אחת הגיע הלך עני בימי החורף הקשים להוראדנה, ומרוב טלטול הדרך במזג האויר הקשה נפל קפוא מקור, והביאוהו לבית המדרש בהוראדנה

אמירת נשמת בלי נדר עבור אחד מבני ביתו שהוא בצרה להצלתו".

ספר תולדות יעקב (דף קכד בהערה 5) על רבינו יעקב ישראל קנייבסקי "הסטייפלר" זצ"ל: "יעץ בשם הרבי ר' העשיל זצ"ל שיקבלו על עצמם בעת צרה רח"ל, ליתן צדקה, וכאשר יצא לרווחה יאמרו בלי נדר נשמת כל חי עד סוף ישתבח בלי הברכה".

מותר לשבת בעת קריאת ההלל שקודם הסעודה ואחר הסעודה, ויש נוהגים לעמוד, והמחמיר תבוא עליו ברכה (חזו"ע עמוד נט).

והטעם: "כתוב ב"שבלי הלקט" (סימן קעג) הורה הרב רבינו מאיר דמצות הלל קריאתו מעומד, והטעם כתב ה"ר בנימין על שם הכתוב "הללו עבדי יי' שעומדים", ומה שקורין אותו בליל פסחים בישיבה מתוך שחולקין אותו אין מטריחין עליו לעמוד ועוד שהרי עומד על שולחנו וכוסו בידו ושמא תטרף דעתו מתוך סעודתו ויפול הכוס מידו והר"מ כתב לפי שדרך פסח [דרך] היסבה וחירות אין מטריחין אותו לעמוד עכ"ל (שבלי הלקט הובא בבית יוסף ס"ס תכב).

יחתום בהלל בברכת "יהללך", "ברוך אתה ה' מלך מהולל בתשבחות". אבל בברכת "ישתבח" שהיא קודם לברכת יהללך, אינו חותם, אלא כשאומר "ומעולם ועד עולם אתה אל", מפסיק בה. ואם טעה וחתם בישתבח, אינו צריך לחתום בברכת יהללך (חזו"ע עמוד קיח).

את התפילה. ואכן, בכל ענין שראוי בו ישועה, נהגו לומר מיד את תפילת 'נשמת'.

וכן כתב בספר אורחות רבינו (ח"א דף שלד אותיות ה' ו' ז') על רבינו יעקב ישראל קנייבסקי "הסטייפלר" זצ"ל: "תש"מ. בעת שלקחו לבית החולים את נכדתו של מורינו ורבינו שהיתה מסוכנת גדולה, ומורינו ורבינו זצ"ל היה נוכח שם ואמר לכל הנמצאים שם שיקבלו עליהם להגיד "נשמת" כשתחזור בריאה מבית החולים".

"וכן לזוגתי ע"ה כשהקשתה בלידתה את בתי שתחי' לאורך ימים טובים, והיתה בסכנה, אמר מורינו ורבינו זצ"ל שתקבל על עצמה כשתלד כשורה ולד בריא שתגיד עד פסח נשמת בכל יום [איני זוכר בדיוק אם אמר עד פסח או שתגיד במשך חצי שנה כל יום]".

"פעם משהו ממשפחתי חלם חלום לא טוב ונשנה, וחשש מאוד מהחלום כמדומה מפני שהיה גם חולה, ואמר מורינו ורבינו זצ"ל שיקבל עליו אם יחיה עד פסח [עד אז היה בערך חצי שנה] שיגיד בפסח נשמת".

"בכל צרה לא עלינו מורינו ורבינו אומר לקבל בלי נדר לומר נשמת כשינצלו ממנה". ובהוספות לספר "ארחות רבינו" (ח"א דף מ"ו) שם: "יש להוסיף: עוד מצאתי כתוב אצלי, אמר לי מורינו ורבינו זצ"ל בשם הרבי ר' העשיל זצ"ל בעת צרה יש לומר בלי נדר כשאנצל או אחזור לשלום [כשנוסע בדרכים] אגיד נשמת, ואמר לי מורינו ורבינו שכן הוא נוהג ואומר, ועוד אמר לי מורינו ורבינו זצ"ל שמועיל קבלת

איתא במשנה (פסחים קיז:) "רביעי גומר עליו את ההלל ואומר עליו ברכת השיר" ובגמרא (ק"ח.) "מאי ברכת השיר רב יהודה אמר יהללך ורבי יוחנן אמר נשמת כל חי. תנו רבנן: רביעי גומר עליו את ההלל ואומר הלל הגדול דברי רבי טרפון ויש אומרים "ה' רועי לא אחסר" (תהלים כג).

מהיכן הלל הגדול רב יהודה אמר מ"הודו" עד "על נהרות בבל" (שם קלז), ורבי יוחנן אמר "משיר המעלות עד על נהרות בבל, (שם קלד - ו). רב אחא בר יעקב אמר מ"כי יעקב בחר לו יה" עד "על נהרות בבל" (שם קלה - ו). וכתב הרי"ף (כו:) ומנהגא דעלמא כרב יהודה. בתרווייהו בברכת השיר ובהלל הגדול.

והרא"ש (סימן לב) כתב גבי ברכת השיר רשב"ם פירש דעבדינן כתרווייהו וחותמין בהלל "ברוך אתה ה' מלך מהולל בתשבחות" ואומר הלל הגדול ונשמת וחותמין שנית "ברוך אתה ה' מלך מהולל בתשבחות".

וה"ר חיים כהן לא היה חותם ב"יהללך" "בא"י מלך מהולל בתשבחות" כיון דבעי למיחתם בסוף ישתבח דשתי חתימות בחד גוונא למה לי עכ"ל, וכל זה לפי גירסת רשב"ם שהוא גורס בברייתא כוס רביעי גומר עליו את ההלל ואומר הלל הגדול. אבל הרי"ף (שם) והרמב"ם (פ"ח ה"י) גורסים בברייתא כוס חמישי ולפי דבריהם אינו אומר על כוס רביעי הלל הגדול אלא גומר עליו את ההלל וחותם ביהללך שהרי הם פוסקים כרב יהודה דאמר דברכת השיר היינו יהללך (בית יוסף סימן תפ).

והטעם: דאנו נוהגים כפסק ה"שולחן ערוך" (סימן תפ סעיף א): "כוס רביעי מתחיל "לא לנו, וגומר עליו את ההלל; ואינו אומר "יהללך", אלא אומר אחר גמר ההלל הלל הגדול שהוא מהודו ליי עד על נהרות בבל שהם כ"ו כי לעולם חסדו, ואחר כך אומר נשמת כל חי וישתבח עד ומעולם ועד עולם אתה אל, ואז יאמר יהללך עד מלך מהולל בתשבחות, ושותהו בהיסבה".

והאשכנזים נוהגים לומר יהללך בלי חתימה, ואומרים הלל הגדול ונשמת, וחותם מלך מהולל בתשבחות.

כשחותם מלך מהולל בתשבחות, אין צריך לומר "אמן", אף לדידן דנהגינן בעלמא לסיים באמן בברכת יהללך, שהרי בליל פסח אין כאן אלא ברכה אחת להלל, והעונה אמן אחר ברכותיו הרי זה מגונה, כשהוא אחר ברכת אחת (חזו"ע עמוד קיח).

המקור איתא בגמרא (ברכות מה:): "תני חדא [שנינו בברייתא אחת] העונה אמן אחר ברכותיו [שמברך בעצמו] הרי זה משובח, ותניא אידך [ושנינו בברייתא אחרת] הרי זה מגונה".

אם כן יש סתירה בין הבריות.

מתרצת הגמרא: "לא קשיא, הא בבונה ירושלים הא בשאר ברכות", פירוש, זה שאמרו שזה משובח, זה בברכת "בונה ירושלים" בברכת המזון, שהיא סיום ג' הברכות שחיובן מדאורייתא, ועניית האמן שעונה שם שייכת גם לכל הברכות שאמר קודם לכן, וזה שאמרו שהוא מגונה מדברים בעונה אמן אחר שאר ברכות,

שבעונה אמן אחרי כל ברכה וברכה שמברך, הרי זה מגונה.

והטעם שזה מגונה, כתב הלבוש (אורח חיים סימן רטו): "ודווקא אחר ברכת עצמו לא יענה אדם אמן, והרי זה בור העונה אחר ברכת עצמו, שאין זה מדרך המוסר שיאמר אדם דברים ואחר כך יחזיקם ויקיימם ויאמר בעצמו זה מה שאמרתי הוא אמת, דפשיטא הוא מי אמר לו שהוא אינו אמת, אבל השומע ברכה מפי אחר צריך לענות אחריה אמן על כל ברכה וברכה שישמע, כי גדול העונה אמן יותר מן המברך שהוא מחזיק ומקיים ואומר כל מה שזה אומר הוא אמת ויציב".

טעם נוסף: כתב "ערוך השולחן" (אורח חיים סימן רטו סעיף ד): "אין עונין אמן רק אחר ברכת אחר ולא אחר ברכת עצמו והעונה אמן אחר ברכתיו הרי זה מגונה (גמ' מה:), ונראה לעניות דעתי **הטעם** דהנה ע"י הברכה נשפע שפע של מעלה ועניית אמן הוא לחזק הדבר שוודאי כן הוא, ואינו מן הראוי שהאדם יחזיק עצמו שהוא כדאי שעל ידו תלך שפע הברכה ולכן הוא מגונה".

יש נוהגים בקריאת ההלל, שגדול הבית אומר הללויה הללו עבדי, והשומעים עונים: ה', והוא אומר הללו את שם, והם עונים: ה', וכן הלאה, ויש להם על מה שיסמוכו, אפילו כשאין אומרים עמו הפסוק בלחש, ומכל מקום טוב יותר לאומרו ביחד (חזו"ע עמוד קכג).

והטעם: דיש לקיים המנהג, דהא קיימא לן שומע כעונה ואין כאן הזכרת שם שמים לבטלה, ואפילו אינם אומרים בלחש, שפיר דמי. וראיה לזה שאמרו רבותינו (סוכה לח ב): הוא אומר ברוך הבא, והם אומרים בשם ה', מכאן לשומע כעונה, ופירש רש"י, שהם סומכים עליו בברוך הבא, ואין עונים לא התיבות עצמן ולא הללויה.

יזהר לסיים את ההלל קודם חצות הלילה, וכן שתיית כוס רביעי. ומכל מקום אם נתאחר עד אחר חצות, יכול לומר ברכת יהללך (חזו"ע עמוד קכד).

והטעם שיש להזהר לקרוא את ההלל קודם חצות: כדי לשתות כוס רביעית קודם חצות, שאם יאמר הלל אחר חצות נמצא שותה כוס רביעית אחר חצות (ביאור הגר"א שם ס"ק ו).

טעם נוסף: על פי מה ששנינו (פסחים צה, א), שהפסח טעון הלל באכילתו, וכמו שאת אכילת האפיקומן, שהיא זכר לקרבן פסח, יש להקדימה קודם חצות, כך יש להקדים גם את ההלל שאומרים באכילתו (כף החיים שם ס"ק יד בשם שו"ג שם אות ה).

ישתה הכוס בהיסבה, ולא יפחת משתיית רביעית, [אלא אם כן שתה רביעית בכוס השלישית], כדי שיברך ברכה אחרונה, ויתן לבו לשתות בהיסבה (חזו"ע עמוד קכה).

ואם שכח ולא היסב, אם נשאר בכוס קצת יין, יחזור וימלאנו וישתה בהיסבה בלי ברכת הגפן. ואם לאו, ישתה כוס אחר

ויברך עליו. ואף שיש חולקים וסוברים שלעולם לא יברך "בורא פרי הגפן", מכל מקום המברך וסומך על פסק מרן השלחן ערוך, ינוחו לו ברכות על ראשו. ומיהו מי שירצה לחוש לסברת החולקים יברך "בורא פרי הגפן" בהרהור הלב (חזו"ע עמוד קכו).

ובני ישראל יוצאים ביד רמה

לפני היציאה, נתן ה' כוח בקולו של משה, והיה קולו מהלך בכל ארץ מצרים. בשעה קלה התקבצו כולם מכל קצווי מצרים לרעמסס. ביום אחד נעשה קיבוץ שלא היו מספיקים אליו בדרך הטבע כמה ימים עם לילותיהם.

בני ישראל לא לקחו עמם מזון ביציאתם ממצרים, מלבד המצות והמרור שנשארו אחרי שסיימו לאכול את קורבן הפסח, ובצק שלא הספיקו לאפותו. המצות והמרור נישאו צרורים בבגדיהם על שכמם, לא טעונים על בהמתם, משום חיבוב מצוה. על ראשם נשאו את הבצק, ולא רק שלא החמיץ, אלא שהתרחש בו נס ונאפה מחום השמש. מלבד דברים אלו לא לקחו צידה נוספת לדרך, אפילו מעט ממתקים ואגוזים לילדים הקטנים לא לקחו. כה גדול היה בטחונם בקב"ה! אכן היתה להם ברכה בבצק זה, שאכלו ממנו במשך חודש שלם!

בשנת אלפיים ארבע מאות ארבעים ושמונה לבריאת העולם, ביום חמישי, בחמישה עשר לחודש ניסן, יצאו בני ישראל ממצרים. "בעצם היום הזה" -

בחצות היום. לא בלילה, כדרך הגנבים. אמר הקב"ה הריני מוציאם בחצי היום, וכל מי שיש בו כח למחות - יבוא וימחה.

ואומנם לא היה מי שעכב ואפילו לא מי שימחה. אפילו הכלבים כיבדו את בני ישראל, ולא פערו את פיהם למחות ולא נבחו, למרות שכל הלילה היו נובחים ומוציאים את הבכורות מקבריהם. המצרים גם הם לא עיכבו בעדם ולא מחו אלא בקשו מהם שילכו. ופרעה בעצמו ליוה אותם מעט, וביקש שיתפללו עליו ויבקשו עליו רחמים.

מחנה ענק של למעלה מ-3,000,000 אנשים, כשאליהם מתלולים גם "ערב רב" וכן צאן ובקר, גמלים וסוסים, בכמות שאינה ניתנת לתיאור - כולם יוצאים יחד.

היה זה מחזה מרהיב עין. בני ישראל, מיליוני אנשים, יצאו על צבאותם, כל שבט ושבט מסודר לפי דגלו בסדר מופלא, כאילו התאמנו בצורת עמידה זו חודשים ארוכים. הסדר היה מופתי על אף עשרות מיליוני הבהמות שהיו עמוסות מכל טוב מצרים. עיני המצרים התרחבו מהתפעלות כשראו את בני ישראל, עבדיהם לשעבר, שהיו משועבדים בטיט ובלבנים, חונים לדגליהם בטקסי המלכים, כולם לבושים בבגדים מפוארים, ומקושטים בתכשיטים יקרים שקבלו מהמצריים.

כך הוציא הקב"ה את בני ישראל ממצרים, בזרוע נטויה וביד רמה!

נרצה

ירצה ה' פועלו ותהי משכורתו שלימה, ומצוה שיספר ביציאת מצרים אחר הסדר כפי יכולתו, ויש נוהגים לומר פיוטים, כגון חד גדיא, ואירע שאחד התלוצץ על פיוט זה, וחייבוהו נידוי, והצריכוהו שישאל מחילה. ועל כן יהיה מורא שמים עליו, וגילו ברעדה. וישן מתוך קריאת שמע, שלימה משנתו. וירצה כקרבן אשה (חזו"ע עמוד קכו).

ב"מגיד מישרים" (פרשת צו דף ל) כתב: "ובתר הכי ברך הלל לאמשכא ברכאן לכנסת ישראל למיהב לה שבחא ותוקפא, ובהכי נרצה, יעלו לרצון על מזבחי".

הפיוט חד גדיא

נוהגים לומר פיוט "חד גדיא" אשר מיוחס לרבנו אלעזר מגרמייזא זצוק"ל בעל ספר "הרוקח", או לגדולי תקופתו.

וכתוב בהגדת בעלי התוספות: "פיוט זה 'אחד מי יודע', וגם 'חד גדיא', אמרו שמצאום גנוזים בין כתלי בית המדרש בגרמייזא, ולא נודע מי הוא המחבר".

וכן הועתק בהגדת פראג (שנת ש"נ עמוד מג). וכתב שם בפירוש רבי ידידיה טיאה וייל ז"ל (שנת תקנ"א עמוד מז): "הנה פיוט זה 'חד גדיא' מזמרים בכל תפוצות ישראל, ושמעתי שמצאו זה הפיוט ופיוט 'אחד מי יודע', גנוזים וכתובים על גבי קלף בבית המדרש הרוקח בגרמייזא, וקבעו אותו לדורות לזמר בליל פסח".

והטעם לאמירת פיוט "חד גדיא", כתב רבנו שמשון בר צמח זצוק"ל, מחבר שו"ת התשב"ץ (בפירושו על ההגדה הנקרא "אפיקומן" בסופו): "המחבר הלז כתב השיר הזה בדרך חידה במשל נסתר ונפלא, כדי שהבאים אחריו ישתוממו על זה, וכל אחד יתן אל ליבו להתבונן בה ולפתור את החידה. ועל כן כל אחד יפרש שיחתו כיד ה' הטובה עליו, ועל ידי זה ירבו לספר ביציאת מצרים, כי על פי רוב כל אחד ירצה לפתור החידה".

טעם נוסף אמרו, כי לפי שבפיוט זה רמוז כל סדר האירועים שהיו עם ישראל במהלך הדורות, מעת שהיו לעם עד ביאת הגואל במהרה בימינו אמן, וכן דוגמה לענייני האבות והאמהות, וי"ב שבטי י"ה, ובית המקדש הראשון והשני וחורבנם, וגלות בארבע המלכויות, ביאת המשיח ותחיית המתים שיהיה במהרה בימינו, ואחרי כן יבוטל יצר הרע כליל מן העולם.

וזה לשון בעל "כף החיים" (סימן תפ סק"ב): "ויש נוהגין לומר בליל פסח אחר שיר השירים פיוט "חד גדיא" וכו' שגם הוא מדבר בענין גאולת מצרים ושאר גלויות וגאולה אחרונה".

טעם נוסף כתבו, לתרץ הקושיא הידועה, מדוע אפוא נענשו פרעה וכל מצרים, לאחר שכבר היתה גזירת בין הבתרים "ועבדום ועינו אותם" (בראשית טו, יג), ובין כך היו משתעבדים תחת אומה אחרת? והתירוץ הוא, כי בכל הגלגולים שעברו ב"חד גדיא", כל אחד ואחד נענש, כי מגלגלים

פיוט "אחד מי יודע"

נוהגים לומר פיוט "אחד מי יודע", אשר יסודו מתקופת הראשונים, ויש בו תנחומים לנדכאי רוח ולנשברי לב שבלתי יתייאלו מן הגאולה, כי יש לנו הבטחות שנגיע במהרה לגאולתנו ולפדות נפשנו. ובא ללמד סגוריא על ישראל, שיש לנו זכות אבינו שבשמים, זכות לוחות הברית, זכות שלושה אבות וכו', וחסדי ה' כי לא תמנו, כי לא כלו רחמינו. ויש בו גם רמזים על דרך הסוד.

פיוט זה הוא עתיק יומין, וכנזכר לעיל בפיוט "חד גדיא".

והטעם, שאומרים פיוט זה אחר ההגדה, לפי שגמרנו הסדר לספר ביציאת מצרים, יש לחוש שיאמר האומר מה הרווחנו בזה שאנו מספרים ביציאת מצרים ויצאנו לחירות, הלא אין לנו תועלת עתה ממה שגמל עלינו הקב"ה ואותנו הוציא משם, הלא לא יצאנו לחירות עולם. והנה אנחנו נעים ונדים מגוי אל גוי וממלכה אל ממלכה, ולא הונח לנו. וכי ישבע הרעב במה שחלם והקיץ ואין אוכל בידו? לכן סמך המגיד פסקא זו להראות ולהורות לנו את כל המעלות ואת כל הזכויות של ישראל שיש לנו גם עתה.

והמאמרים הם תנחומים לנדכאי רוח ולנשברי לב שבלתי יתייאלו מן הגאולה, כי יש לנו הבטחות שנגיע במהרה לגאולתנו ולפדות נפשנו. כי יש לנו זכות התורה, וזכות האבות והאמהות, וזכות השבת והמילה, וזכות כל ישראל שנמשלו לכוכבים, וזכות השלוש עשרה מדות שאין

זכות על ידי חייב, ופרעה חשב שלא יענש כיון שכבר נגזרה הגזירה בתורה.

ובספר הגדת "זרע קודש" (עמוד רפב) כתב בשם רבי מנחם מנדל מרמינוב ז"ל, כי אמירת "חד גדיא" בסוף סדר ליל פסח, היא לחש לעין הרע, כי המלאכים מקנאים באותה שעה בבני ישראל על מעלתם, ולכן צריכים אנחנו ללחש זה נגד עין הרע.

עוד מצאתי כתוב, כי במתכוין סידרו בעלי ההגדה כולה בלשון הקודש מלבד תחילתה וסופה, כי תחילתה "הא לחמא עניא" ומסתיימת ב"חד גדיא", וזאת כדי שהמלאכים לא יקטרגו עלינו ונהיה שמורים תמיד (פסח בציון עמוד תכג).

והגאון החיד"א כתב (שו"ת חיים שאל חלק א סימן כח): "שאלת ממני אחד שהיה מתלוצץ על פיוט "חד גדיא" שאומרים בערי אשכנז ליל התקדש חג ופער פיו וקם אחד מהחבורה ונידהו אם נידויו נידוי או דילמא שלא היה חייב ונידהו שלא כדין והמנדה נלכד ושכמ"ה [ושכרו כפול מן השמים].

תשובה: כל כי האי מילתא פשוטה לפנינו כי אנוש זה, זד יהיר, לץ המתלוצץ על מה שנהגו רבבות אלפי ישראל בערי פולין ואשכנז ואביזריהו, ואשר לפנינו בישראל גדולי עולם קדישי עליונים, ודור דור וחכמים, והן עוד היום לא אלמן ישראל כמה וכמה ראשי ישיבות וגאוני הזמן, ה' עליהם יחיו, וכולם אמרו ואומרים פיוט זה ונמצא רשע זה מתלוצץ ברבבות ישראל. וגדוליהם אבות בתי הדין וגאוני ארץ, אנושה מכתו וחייב נידוי...".

חוזרות ריקם, ו"חסדי ה' כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו".

ועל דרך הפשט אמרו, ששיר זה בא ללמד סגוריא על ישראל, והיינו כי הפייט שואל "אחד מי יודע" זכותו לנו ליגאל, וכן שניים, וכן שלושה וכן הלאה, והיינו זכות אבינו שבשמים, זכות לוחות הברית, זכות אברהם יצחק ויעקב וכן הלאה.

והרב מאוסטרובצא זצוק"ל כתב (הובא בתועפות רא"ם אות ס"א): "שיש סוד בדבר, כי אם תמנה המספרים א' ב' ג' ד' ה' ו' ז' ח' ט' י' יא' יב' יג', יעלו כולם יחד מספר צ"א, שהוא גימטריא הוי"ה אדנו"ת [=91], להורות שכולם חוזרים ל"אחד מי ידוע" שהוא שם הוי"ה אדנו"ת, הסובב ומקיף את הכל.

אמירת "שיר השירים"

יאמר בקול שמחה שיר השירים כולו, כי כל העולמות העליונים למעלה מאירים ומזהירים, והוא מדבר מגאולת מצרים שהיא תחילת שיעבודם של ישראל וגאולתם הראשונה, וכמו שנאמר בו (שיר השירים א): לסוסתי ברכבי פרעה". והמשיל את ה' יתברך ועם ישראל כביכול כחתן עם כלתו, אשר לגדל אהבתו אותה לא יוכל שאת ריחוק נדודה, לכן גאלם ממצרים ונשא אותם על כנפי נשרים, וטיהרם וקידשם בתנועה קלה ומהירה וקירבם אליו במתן תורה (פסח בציון עמוד תכו).

והטעם: כתב השל"ה, (פסחים מצה עשירה - דרוש שלישי): "כל אלו טהרות חייב לטהר

ברגל, בזה מועד בצאתנו ממצרים, שהוא תכלית חידוש העולם, ואז בחר בנו מכל העמים כו'. וכבוא מועד, אז מקרא קודש, נעשינו בת זוג להקב"ה, כמשוש חתן לכלה, כן יציאת מצרים כנודע. ועל כן, חסידים ואנשי מעשה אומרים שיר השירים בליל שמורים".

וזה לשון רבנו הגאון החיד"א בספרו "מורה באצבע" (ז, אות רי): "אחר ההגדה יאמר בקול שמחה שיר השירים כולו, בעידן חדוותא עת הזמיר הגיע, כי כל העולמות מאירים ומזהירים".

וכתב האבודרהם (תפילות הפסח): "נהגו העולם לקרות בחג המצות שיר השירים מפני שהוא מדבר מגאולת מצרים שהיא תחילת שעבודן של ישראל וגאולתן ראשונה שנאמר לסוסתי ברכבי פרעה".

ובספר "ערוך השולחן" (אורח חיים סימן תצ): "ונוהגין לומר שיר השירים מפני ששיר השירים מדבר על האהבה שבין כנסת ישראל לאביהם שבשמים שהיתה ההתחלה ביציאת מצרים".

טעם נוסף: בשיר השירים נאמר (ב, יא): "כי הנה הסתיו עבר הגשם חלף הלך לו", ובפסח מפסיקים להזכיר גשמים (בשמים ראש; דרך מצוותיד).

טעם נוסף: חג הפסח מסמל את ברית האירוסין שנכרתה בין הקב"ה לכנסת ישראל, וענין זה הוא עיקר משלו של שיר השירים (שם).

טעם נוסף: על פי מה שדרשו חז"ל (ר"ה יא, א) את הפסוקים בשיר השירים (ב, ח - ט):

ואם הולך לישן קודם חצות, יברך ברכת המפיל בשם ומלכות, ואם ישן אחר חצות אין לברך ברכת המפיל אלא יקרא קריאת שמע ויאמר ברכת המפיל בלי שם ומלכות. ומנהגינו לקרוא בקריאת שמע שעל המטה, את כל ג' הפרשיות (חזו"ע עמוד קכו).

נוהגים לקרוא קריאת שמע שעל המטה בסדר שבכל לילה בלי שום שינוי [מלבד אמירת הוידוי] הגם כי ליל שימורים הוא מן המזיקים (פסח בציון עמוד תלה).

והטעם שאנו מנהגנו לומר כל סדר קריאת שמע שעל המיטה כמדי לילה, כי הנה הגם שאומרים שלילה זה משומר מן המזיקין, אין זה מוסכם.

וכן כתב רבנו ישמעאל הכהן בספרו "שבח פסח" (דף יז עמוד א), בשם הרב "כבוד חכמים" על דברי הגמרא (ראש השנה דף יא עמוד ב): "בניסן נגאלו - כדאיתא. בתשרי עתידין ליגאל - אתיא שופר שופר; כתיב הכא תקעו בחדש שופר, וכתוב התם ביום ההוא יתקע בשופר גדול. רבי יהושע אומר: בניסן נגאלו, בניסן עתידין ליגאל. מנלן? אמר קרא ליל שימורים - ליל המשומר ובא מששת ימי בראשית - ואידך: לילה המשומר ובא מן המזיקין". ולדברי הרב כבוד חכמים, רבי יהושע סובר שהפסוק שאמר "ליל שימורים" אינו מדבר כלל במזיקים, ואין חילוק בין לילה זה לשאר לילות השנה.

והיינו טעמא שחלקו האמוראים (פסחים קט, ב) אי חיישינן לזוגות הלילה או לא, ונחלקו במחלוקת רבי אליעזר ורבי יהושע.

"מדלג על ההרים" - בזכות אבות, 'מקפץ על הגבהות' - בזכות אמהות, 'משגיח מן החלונות' - זו זכות אבות, 'מציץ מן החרכים' - זו זכות אמהות". וכדי לרמוז על גאולתנו ממצרים בזכות האבות והאמהות, קוראים בפסח שיר השירים (שם).

"חסל סידור פסח כהלכתו"

למרות שבגלל חורבן בית מקדשנו לא זכינו לסדר את הפסח כהלכתו, מכל מקום יש שנוהגים לומר בסיום הסדר: "חסל סידור פסח כהלכתו, ככל משפטו וחוקתו".

והטעם: על ידי שאנו משתוקקים לעשות את הפסח כהלכתו, מעלה עלינו הקב"ה כאילו עשינו אותו, כמו שאמרו חז"ל (ברכות ו, א): "חישב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה, מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה" (הגדת חודש האביב עמודים רמא - רמב).

יש שאין נוהגים לומר: "חסל סידור פסח כהלכתו" (הגדת חב"ד עמוד ג).

הטעם: לפי שהשפעת הקדושה של ליל פסח אינה מסתיימת אלא נמשכת לעולם (שם).

חייב אדם לעסוק בהלכות פסח וביציאת מצרים, ולספר בניסים ובנפלאות שעשה הקב"ה לאבותינו, עד שתחטפנו שינה (שולחן ערוך תפא, ב).

פסח יש לומר קריאת שמע על המיטה כבכל יום.

"לשנה הבאה בירושלים"

בסיום ההגדה נוהגים לומר: "לשנה הבאה בירושלים הבנויה".

והטעם: פעמיים בשנה אומרים: "לשנה הבאה בירושלים", במוצאי יום הכיפורים ובליל פסח, לפי שנחלקו ר' אליעזר ור' יהושע האם בתשרי עתידים ישראל להגאל או בניסן (ר"ה יא, א), ואנו המצפים לגאולה יוצאים ידי חובת שניהם באמירת "לשנה הבאה בירושלים" בתשרי ובניסן (ישמח משה; אוצר כל מנהגי ישורון עמוד 146).

"לשנה הבאה בירושלים הבנויה"

וכתב הרב "שבח פסח", לפי זה מה כתב הרמ"א ז"ל (סימן תפ) בשם מהרי"ל שנהגו בלילה זו לפתוח פתח הבית כדי להראות אמונתנו, שאנחנו מאמינים שהלילה הזה משומר ובא מן המזיקים, כל זה לשיטת רבי אליעזר, אבל לשיטת רבי יהושע אין זה הטעם אלא כפי שכתב הרב אברבנאל בספרו "זבח פסח" שהוא לקרוא לעניים כמו שאמרנו כל דכפין יתי ויכול". ולפי זה גם בליל פסח יש לומר קריאת שמע על המיטה.

ועוד כי הנה ישנו טעם נפלא שתיקנו לנו לומר קריאת שמע על המיטה לשמירת הגוף והנפש בלילה בשכבו על מטתו, וכנזכר בגמרא (ברכות ה).

ובמדרש ויכולו (עמוד קנז) איתא "לא ישכב עד יאכל טרף" (במדבר כג, כד), כשבא אחד מישראל לישן, אינו ישן עד שממליך הקב"ה, "לא ישכב עד יאכל טרף", שאומר "ה' אלוקינו ה' אחד", והמחבלין שומעין שהזכיר שמו של הקב"ה, חומלין עליו ומלחשין אחריו "ברוך שם כבוד מלכותו" ובורחין, והוא נסמך בה' ופוקד נפשו בידו אחר שמע, "בידיך אפקיד רוחי" (תהילים לא, ו), והשומרים בלילה מוסרים אותו לשומרי היום, שנאמר "נפשי לה' משומרים לבוקר" (שם קל, ו).

והנה מלבד זאת, ישנם טעמים נשגבים בקריאת שמע שעל המיטה על פי הזוה"ק ודברי רבנו האר"י ז"ל שבאמירתה מכרית כל המזיקין וממית כוחות הטומאה שנבראו ממנו כל יום ביומו. ולכן אף בליל